МАРГАРИТА ТАЧЕВА

История на българските земи в древността през елинистическата и римската епоха

Второ допълнено издание

УНИВЕРСИТЕТСКО
ИЗДАТЕЛСТВО
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ 1997

© Маргарита Светославова Тачева
1997

ISBN 954-07-1032-4

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОДНИ ДУМИ 9

РАЗДЕЛ ПЪРВИ ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ В ДРЕВНОСТТА 11

Глава първа ТРАКИЯ И ТРАКИТЕ В ПОЛИТИЧЕСКАТА СИСТЕМА НА ЕЛИНИСТИЧЕСКИЯ СВЯТ 13

1. Държавата на Севт III и борбата на Лизимах за тракийското наследство 13
2. Тракия по време на келтското нашествие на Балканите 30

Глава втора ТРАКИЯ И РИМСКАТА АГРЕСИЯ НА БАЛКАНИТЕ 51

1. Тракийските владетели и македонските войни на Римската република 51
2. Решителна фаза на римската агресия в Тракия 61
3. Последната тракийска държава и анексията ѝ през 45 г. от н. е. 83

Глава трета РАЗВИТИЕ НА ТРАКИЙСКАТА СОЦИАЛНА СТРУКТУРА 96

1. Форми и степени на зависимостта на тракийските общини 96
2. Населението в тракийския хинтерланд на гръцките колонии 110
3. Властта на тракийските царе и развитието на двусъставната социална структура 117
4. Балканският град – проблеми и становища 131

Глава четвърта. РАЗВИТИЕ НА АНТИЧНОТО ОБЩЕСТВО В ТРАКИЙСКИТЕ ПРОВИНЦИИ НА РИМСКАТА ИМПЕРИЯ 150
1. Основаването на провинция Мизия и социално-правният статут на населението ù до Траяновите реформи 150
2. Организацията на провинция Тракия и Траяновите реформи 163
3. Класово-съсловни противоречия и техните изяви. Развитие на класовата структура през III-IV в. 175
Глава пета ЕЛИНИЗМЪТ, РОМАНИЗМЪТ И ТРАКИЙСКАТА КУЛТУРА 198
Приложения ХРОНОЛОГИЧЕСКА ТАБЛИЦА 236
РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК 243
ПУБЛИКУВАНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА АВТОРА ПО РАЗГЛЕЖДАНИТЕ ПРОБЛЕМИ СЛЕД ПЪРВОТО ИЗДАНИЕ 255
РАЗДЕЛ ВТОРИ ПРИНОСИ КЪМ ИСТОРИЯТА НА ДОЛНА МИЗИЯ И ТРАКИЯ ПРЕЗ I – III ВЕК 257
1. ОЩЕ ЕДНО СТАНОВИЩЕ ПО АНТИЧНАТА ДИСКУСИЯ ЗА ЕВРОПЕЙСКИТЕ МИЗИ (СРЕЩУ СТРАБОН, VII, 3, 2) 259
Yet another View on the Ancient Discussion about the European Mesians (Against Strabo, VII, 3, 2).
В: *Thracia Antiqua* 9, С., 1982, 31-49.
2. ЗА БЕСИТЕ И ТЕХНИТЕ ПЛЕМЕННИ ТЕРИТОРИИ 267
Über die Stammesterritorien der thrakischen Bessen.
В: *Минало*, С., 1995, 1, 9-15.
3. БЕСИТЕ В ТРАКИЙСКИТЕ РЕКРУТИ ЗА РИМСКАТА АРМИЯ (I-III В.) 276
Die thrakischen Bessen in der römischen Armee.
В: *Proceedings of the XI-th Congress of Greek and Latin Epigraphie. Roma, 1997 (in print).*
4. СЕВЕРНАТА ГРАНИЦА НА ПРОВИНЦИЯ ТРАКИЯ ДО СЕВЕРИТЕ (1. ОТ АЛМУС ДО НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ) 297
On the Northern Border of the Thracian Province until 193 AD.
В: *Settlement Life in Ancient Thrace. III-rd Intern. Symposium „Cabyle“, 1993.* Ямбол, 1994, 115-124.
5. СЕВЕРНАТА ГРАНИЦА НА ПРОВИНЦИЯ ТРАКИЯ ДО СЕВЕРИТЕ (2. ОТ НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ ДО ОДЕСОС) 306
The northern border of Thracia Province to the Severi (2. From Nicopolis ad Istrum to Odessos).
В: *Thracia* 11, С., 1995, 427-434.
6. НОВИ ДАННИ ЗА ИЛИРИЙСКОТО И ТРАКИЙСКОТО МИТО (PORTORIUM PUBLICI ILLYRICI ET RIPAE THRACIAE) В ПРОВИНЦИЯ ДОЛНА МИЗИЯ ПРЕЗ II В. 314
Neues über das Publicum Portorii Illyrici et Ripae Thracicae.
В: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube. (Cahiers des Portes de Fer, Monographies 2)*, Belgrad, 1996, 177-182.
7. НАСТОЯЩИ И ОСВОБОДЕНИ РОБИНИ В ДОЛНА МИЗИЯ И ТРАКИЯ 324
Les femmes esclaves et affranchies dans les provinces Moesia Inferior et Thracia.
В: *Actes du XXI colloque de GIREA*, 1994 , Besançon (sous presse).
8. ТРАКИЙСКИТЕ СВЕТИЛИЩА — ЗОНИ ЗА ЕТНОКУЛТУРНИ КОМУНИКАЦИИ 331

Thracian Sanctuaries — Ethnocultural Communication Zones
В: *Балканистичен форум,* Благоевград, 1996, 1-2, 51-54.
9. ХРИСТИЯНСТВОТО И ХРИСТИЯНИЗАЦИЯТА В БАЛКАНСКИТЕ ПРОВИНЦИИ НА РИМСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ IV-VI В. 336
Christianisme et christianisation dans les provinces balkaniques de l'Empire Romain aux IVe - VIe siècles.
В: *Early Christianity and Albania.* Tirana, 1996 (sous presse).
ИСТОРИКО-ГЕОГРАФСКА КАРТА НА ПРОВИНЦИИТЕ ДОЛНА МИЗИЯ И ТРАКИЯ 342
ПРИЕТИ СЪКРАЩЕНИЯ 343
ИМЕНЕН, ГЕОГРАФСКИ И ПРЕДМЕТЕН ПОКАЗАЛЕЦ 345

УВОДНИ ДУМИ

През 1987 г. бе публикуван първият дял от настоящата книга под същото заглавие. Отдавнашната му липса на книжния пазар, както и необходимостта му за обучението на многобройните студенти от новите исторически факултети в ред български градове, наложи преиздаването му. Тук първото издание се възпроизвежда с незначителни корекции по отношение на съдържателната му част, като са посочени и някои от новите изследвания по петте глави. (Цитира се: Тачева,М. История [гл.] ...).

Във втория дял на книгата се съдържат други публикации на автора от последните години, посветени на историята на тракийските провинции Долна Мизия и Тракия, които са публикувани в трудно достъпни за студентите издания или на чужди езици. В тях са интерпретирани нови, или по новому ред проблеми в историографията за античната история на българските земи, по които новооткритите епиграфски и археологически паметници се оказаха особено предизвикателни за изследване. (Цитира се: Тачева, М. Приноси,...).

Авторът се надява, че новите му проучвания във втория раздел ще предизвикат интереса на читателите , сред които са преди всичко студентите от Историческия факултет на СУ "Св. Климент Охридски", които първи са ги слушали на лекции в 23 аудитория на Университета, или — в специализиращите курсове към Института за Стара история, Палеобалканистика и Тракология в Историческия факултет.

София, 7 ноември 1996
От автора:

РАЗДЕЛ ПЪРВИ

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ В ДРЕВНОСТТА

Глава първа

ТРАКИЯ И ТРАКИТЕ В ПОЛИТИЧЕСКАТА СИСТЕМА НА ЕЛИНИСТИЧЕСКИЯ СВЯТ

1. ДЪРЖАВАТА НА СЕВТ III И БОРБАТА НА ЛИЗИМАХ ЗА ТРАКИЙСКОТО НАСЛЕДСТВО

Военните действия на Филип II Македонски в Тракия между 344 и 339 г. пр. н. е., чийто успех се дължал на политическата конюнктура, усложнена от балкано-персийските отношения, имали като резултат детронирането на одриския крал Керсеблепт и възникването на македонска царска земя в ядрото на одриската политическа територия между Филипополис, Кабиле и Мастейра. Положението на македонците в одриските и другите завладени от тях тракийски територии явно не е било овладяно политически, за да се стигне до бунт в Тракия, за който съобщава Диодор (XVII, 62; 63, 1). Той бил оглавен от стратега на Александър за Тракия през 331 г. пр. н. е., Мемнон, когото Диодор обвинява в сепаратизъм по отношение на македонския цар. Как Антипатър, Александровият стратег за владенията му в Европа, е завършил войната срещу Мемнон в Тракия не е ясно от цитирания Диодоров текст, защото едва през 327–326 г. пр. н. е. е успял да го смени на поста му със Зопирион според Курций Руф (IX, 3, 21). Ако антимакедонски настроената Атина дава с почетен декрет атинско гражданство на Ребулас, син на Севт, през 331–330 г. пр. н. е. и този декрет е правилно свързан със Севт III, това е и първото официално доказателство за политическото възстановяване на одриския династически дом от Севт, предполагаемия хипарх на Керсеблепт. Окончателното отпадане на Севтовата държава от Александровата монархия се свързва с поражението и смъртта на Зопирион в похода му срещу скитите (325 г. пр. н. е.). Новият стратег на Александър, македонът Лизимах от Пела, успял да задържи властта си над тракийските земи и след смъртта на своя цар, но и нему не се удало подчиняването на цяла Тракия. Ако Диодор (XVIII, 3, 2) твърди, че след смъртта на Александър Тракия и съседните ѝ народи край Понта били предоставени на Лизимах, то това е несъмнено едно преразказано известие на Цезаров съвременник, за когото в представата на балканската политическа карта фигурират наред с Тракийското царство в Югоизточна Тракия и неподчинените от него гети, мизи, скити и сармати. Далеч по-осведомен за Лизимаховото наследство изглежда Павсаний (I, 9, 5), който два века по-късно уточнява, че Лизимах станал цар на съседните с македоните траки, „доколкото над тях властвал Александър, а още по-рано – Филип“. Цитатът недвусмислено говори за частичното и временното подчиняване на Тракия, което впрочем уточнява и самият автор, като посочва, че „това ще да е била една малка част от тракийския народ... и никой преди римляните не е подчинил всички траки“.

Одриските владения между Стримон и Нестос били трайно включени в Македонската държава още при Филип II през 346 г. пр. н. е. Нито той обаче, нито синът му успели да се справят със съпротивата на трибалите, гетите, агрианите, пеоните и т. нар. автономни траки. Филип II детронирал Керсеблепт, но едва ли е въздигал нови владетели, както възприемат някои учени, следвайки Демостен и Исократ. От завладените земи, които били според македонските понятия „царска земя“ (χώρα βασιλική) на Филип, той и синът му вземали големи контингенти, засвидетелствани като „траки“ в армиите им. Цели села били раздавани на хетайрите. Плутарх съобщава за въздигането на т. нар. синойкии, които в нашата историография не съвсем правилно се наричат „колонии“. В тях Филип заселил „най-престъпните“ хора, т. е. негови противници, които, както останалите, били безправни. Така е процедирал завоевателят и с Амфиполис, и с Потидея. Случаят с Амфиполис е вероятно класически за македонските завоеватели на Тракия – като полис той престанал да съществува, а с името му те обозначавали областта на долен Стримон и крайбрежието, по-късно – и присъединените Галепсос и Аполония. Нови заселници образували града в македонския смисъл; характерът му е запазен такъв, какъвто го знаем от Тукидид (III, 100): територия с укрепено място като център, който дава и името ѝ. Но има територии и без такива центрове, на които е била разделена Македония, и които почти сигурно не са имали нито автономия, нито политическа свобода. За политическия статут на основаните от Филип синойкии в Тракия – Филипополис, Кабиле и Мастейра – не може да се твърди нищо сигурно, тъй като проучванията на елинистическата епоха в тях не са отишли достатъчно напред.

* * *

С преждевременната смърт на Александър Македонски (323 г. пр. н. е.) започнал и процесът на децентрализация в подчинените от него

земи – един гигантски етнически конгломерат, държан в подчинение със силата на оръжието от гръко-македонските гарнизони и администрация. Решаващо значение за разяждането на ефимерната спойка между поданните на македонския цар земи от Балканския полуостров до Индия изиграл както стремежът за отхвърляне на чуждоземната власт от страна на лишените от властта си управляващи слоеве, опрени на широки съпротивителни антимакедонски движения, така и борбата за Александровото наследство между диадохите. Недълговечни се оказали решенията на съвещанието им във Вавилон, където за наследници на Александър били обявени слабоумният му брат Аридей и нероденият му още син Александър IV под регентството на Пердика; Балканският полуостров се оказал в ръцете на Антипатър в качеството му на стратег-автократор на Европа, а в тракийските земи укрепил властта си Лизимах.

След убийството на Пердика (321 г. пр. н. е. от собствените му войници във войната с Птолемей I Лаг) и смъртта на Аридей и Антипатър през 319 г., в Македония и завладените елински земи взел господстващо положение Касандър (316–297), син на Антипатър. По негова заповед била убита все още политически влиятелната царица Олимпиада, а той се оженил за Филиповата дъщеря Тесалоника. С това Касандър се нареждал между преките наследници на Александър като силен претендент за властта му.

Лизимах допринесъл твърде много за недълговечния политически баланс, постигнат след първите войни между диадохите. Всички те се справяли трудно и с антимакедонските настроения на подвластните им народи. Касандър извоювал политически и социален авторитет в подвластните му земи в Македония и Елада с въздигането на разрушената от Александър Тива, на Тесалоника (край Терма) и на Касандрия – новия град на мястото на разрушената Потидея.

Самият Лизимах трябвало да се примири със съществуването поне на две силни тракийски държавни обединения – одриското на Севт III и гетското на Дромихайт. Още през пролетта на 322 г. пр. н. е. Лизимах трябва да е „нападнал областите в Тракия и намерил цар Севт, разположен на стан с 20 хиляди пехотинци и 8 хиляди конника“, според съобщението на Диодор (XVIII, 14, 2–4). Числеността на Севтовата войска е явно преувеличена, според мене, за да се оправдае съмнителната победа и загубите на Лизимах в упоритото сражение.

През 315 г. диадохите Селевк (във Вавилон), Птолемей Лаг (в Египет), Касандър и Лизимах започнали дълга война срещу Антигон Едноокия, бившия стратег-автократор на Азия при Александър. Вероятно още преди това Лизимах е успял да наложи властта си над някои от понтийските градове, ако се съди по съобщението на Диодор за въстанието на Калатис през 313 г. (XIX, 73). Според него жителите на града се обявили за независими, изгонили Лизимаховия гарнизон, освободили Хистрия и други градове (Одесос сигурно) и сключили с тях военен съюз срещу Лизимах; те привлекли към съюза и съседните траки и скитите. Участието на Севт III в помощ на въстаналия град говори, че отношенията му с Лизимах не са били съюзни.

Воювайки срещу траките, Лизимах ги преследвал „извън границата“, т. е. още преди това владенията му с тях са били разграничени – вероятно с похода, по време на който той е поставил гарнизоните си в понтийските градове. Лизимах се справил и с траките, и с Хистрия и Одесос, но по време на обсадата на Калатис бил известен, че Антигон изпратил на града подкрепления по суша и по море.

Участието на Севт III в тази антилизимахова коалиция на траките и гръцките колонии по понтийското крайбрежие е един от белезите, наред с икономическите и културни феномени, за консолидирането на траките в източнобалканските земи. Одриският владетел пазел прохода при превала на Хемус (Айтоския?) по пътя на Лизимах срещу Антигоновия военачалник Павсаний, който бил на лагер в Хиерон Орос, старата одриска твърдина на Пропонтида. И сега не се стигнало до решителна разправа между старите противници, ако се съди по разказа на Диодор. След дълго воюване и много загуби за двете страни Лизимах преодолял Севтовата съпротива и продължил към Хиерон Орос. Там победил и пленил в сражението самия Павсаний.

Едва след мира от 311 г. пр. н. е., който отново не решил, а само отложил териториалните спорове между диадохите, Лизимах успял да се справи със съпротивата на Калатис. След дългата обсада през 310–309 г., срещу която не успял да помогне дори и Птолемей (който се борил за позиции в Егеида), градът бил превзет и вероятно разрушен. Свидетелство за това има в разказа на Диодор (XX, 25, 1) – за хилядата бежанци от Калатис, които получили земя за настаняване от боспорския цар Евмел. Пак във времето на краткия международен мир веднага след 313 г. пр. н. е. трябва да се постави войната на Лизимах срещу Дромихайт, съобщена в много варианти, но за съжаление недатируема точно по античните автори. Логиката на това датиране има следната опора в изворите: в сражението за Калатис липсват като съюзници на града не само гети и одриси, но и самият Севт III, за когото изворите повече не споменават нищо. Следователно той или е бил съюзник на Лизимах, което би било упоменато в текстовете на Полибий, Диодор или Страбон, или вече не е бил между живите. Последното изглежда по-вероятно, защото докато у Диодор Дромихайт е наречен „цар на траките“ (XXI, 12,2), то в един подминаван често от изследвачите фрагмент на Полибий, той е „цар на одрисите“. Ако това е така, то гетският цар трябва да е застанал начело на обединените сили на гети и одриси (поради смъртта на Севт?), извоювали решителната победа над Лизимах, известен като талантлив военачалник. Победата на траките довела ако не до пленяването на Лизимах, твърдяно от някои източници, то сигурно до загубата на завладените от него земи северно от Дунава, според сключения мир (Strab., VII, 3, 8; Diod., XXI, 12). Заради този мир вероятно траките липсват като съюзници на обсадения след това Калатис, с който Лизимах осигурил тракийския си тил. С тези събития може да се свърже и отбелязаното от изворите сродяване на Лизимах с одрисите – както всеки династически брак, така и този е сключен преди всичко, за да скрепи мира, а може би – и за да подсигури Лизимаховите претенции или позиции в подвластните на одрисите земи. Пак в полза на твърдяното датиране е и основаването през 309 г. пр. н. е. на единствения Лизимахов град в Тракия – столицата му Лизимахия на Херсонес Тракийски. Укрепването там не само подсказва решението на Лизимах да участва в коалицията срещу Антигон заради претенциите над хелеспонтската Фригия, но и че тилът му към одрисите е бил вече осигурен.

В това време сред диодохите на Александър назрявали нови конфликти, катализирани чрез предизвиканото от Касандър убийство на последните преки наследници на великия завоевател – през 310 г. пр. н. е. били убити както роденият след смъртта му син, Александър IV, обявен още преди раждането си за негов наследник, така и майка му, бактрийската принцеса Роксана. Така титлата „цар на македоните“ била овакантена до 306 г. пр. н. е. Тогава Антигон използвал победата на сина си , Деметрий Полиоркет, при Саламин (на о-в Кипър) над бившия си съюзник Птолемей, който претърпял нечувано поражение, за да присвои тази титла за себе си и сина си. Актът е от особена важност, доколкото фиксира ако не фактическото, то поне правното възникване на големите елинистически държави в завладените от Александър Македонски територии. С присвояването на титлата „цар“ (βασιλεύς) Антигон постигнал обявяването на претенциите си както за Александровото наследство, така и за основаването на нова династия. През следващата година Птолемей, използвайки надмощието си над Антигонидите, приел също царската титла (305–304 г.); няколко месеца по-късно и Касандър, Селевк и Лизимах също се обявили за царе, с което искали да защитят легитимността на властта си във владените от тях територии. От гледна точка на правното обезпечаване на властта това е било необходим акт, доколкото с „цар на македоните“ е титулуван върховният предводител на македонската войска, а не – държавният глава.

Касандър, заплашен във владенията си от Антигон и сина му, организирал коалиция срещу тях, привличайки не по-малко заинтересувания „цар на Тракия“, Лизимах, както и царете Селевк и Птолемей. През лятото на 301 г. пр. н. е. при р. Ипс (Фригия) Лизимах и Селевк нанесли решително поражение над войските на Антигон, в което самият той загинал. Сега вече Лизимах можел да осъществи отдавна лелеяната си мечта за власт в Мала Азия. Подчинените там градове и територии той присъединил към балканските си владения и Лизимахия се превърнала в стратегически център на обширната му държава, обединяваща земите от двете страни на Проливите.

Селевк успял да разпростре властта си в Сирия и Южна Мала Азия. Касандър се укрепил в Македония и Елада, а Птолемей освен египетските си владения получил след победата на коалицията Южна Сирия и Палестина. Така към началото на III в. пр. н. е. в Александровото политическо наследство възникнали големите териториални държави на диадохите – тракийската на Лизимах, сирийската на Селевкидите, македонската на Касандър и египетската на Птолемеите.

Смъртта на Касандър през 297 г. пр. н. е. развързала ръцете на Лизимах в агресивните му намерения към западно-балканските земи. Той използвал нарасналата си политическа мощ срещу Деметрий Полиоркет, който се укрепил в земите на Касандър, и организирал политическа коалиция срещу него. В нея участвал и Селевк както заради роднинските си задължения, така и заради агресивните си намерения в Егеида, и западният съсед на Деметрий – епирският цар Пир. С негова помощ Лизимах въпреки неуспеха си при Амфиполис срещу войската на Деметрий успял не само да задържи „заплашената си и над Тракия власт“ според Павсаний (I, 10, 1–9), но и да разшири властта си във владените от Деметрий тракийски земи на запад до р. Нестос. Последният, изоставен от войските си, завършил безславно живота си в Азия. В това време Лизимах, който нямал повече нужда от Пир, анексирал владенията му в Южна Македония и Тесалия през 285 г. пр. н. е., с което се превърнал в най-перспективния елинистически владетел на обетованата за диадохите Егеида. В ръцете му били централните и източнобалканските земи от Истрос до Тесалия и някои тракийски земи и Мала Азия (без царствата Понт, Витиния и Пафлагония). Противоречията му обаче със собствените поданици, предизвикани преди всичко от данъчните тегоби, както и с останалите диадохи били разрешени през 281 г. В сражението срещу Селевк при Курупедион (Мала Азия) Лизимах загинал победен.

* * *

За конкретните исторически събития около Севтовата държава и тяхното интерпретиране науката разполага с първоразредни източници – епиграфски документи и монетни емисии, дискутирани твърде активно в съвременната историография. Дискусията се дължи преди всичко на все още липсващата твърдо установена хронология на монетните емисии както на някои от диадохите, така и на съвременните им тракийски владетели – и особено на Спарток – едно име на владетел, официално титулувал се като цар в монетите си, което доскоро бе известно само от упоменаването му без титла в севтополски надпис.

Днес е трудно да се установи и територията на одриските земи, над която Севт III е установил властта си. Напоследък бе издигната хипотезата за Севтовата „федерална държава“, която е трудна за възприемане при един комплексен анализ на изворите, с които разполагаме. Сред тях основен е споменатият Севтополски надпис (IGB III, 1731), чрез който навремето бе локализиран и неизвестният дотогава Севтополис. Ето и съдържанието му, възпроизведено по гръцкия и латинския текст, публикуван от Г. Михайлов:

„На добър час! Клетва на Береника и синовете ѝ, дадена на Епимен; тъй като Севт [намирайки се] в добро здраве, предаде Епимен и (5 р.) неговите ὑπάϱχοντα на Спарток и Спарток му даде клетва [на Епимен според Г. Михайлов, на Севт – според мене] за неговите неща, се заклеха Береника и синовете ѝ Хебризелмис и Терес и Саток и Садала

10 р. потомците им да предадат Епимен на Спарток с неговите ὑπάϱχοντα му за цял живот и вменяват в дълг на Епимен да служи на Спарток или на ония,

15 р. на които Спарток му възложил; а пък синовете на Береника да изведат [Епимен] от храма на Самотракийските богове, при условие

20 р. че няма да му причинят неправда, но ще го предадат на Спарток с неговите ὑπάϱχοντα като не обсебят нищо от имуществата му и не извършат никаква неправда; и

25 р. ако се появи неправда, да не отнемат нищо от него [Епимен], Спарток да съди! Тази клетва да бъде написана на каменни плочи и поставена в Кабиле във Фосфориона и

30 р. на агората при олтара на Аполон, в Севтополис – в храма на Великите богове, и на агората край светилището на Дионис при алтаря. На заклелите се

35 р. и спазващи клетвата да бъде за добро и щастие, а за Береника да са в сила старите клетви!“

Надписът е създавал и вероятно ще създава още дълго време трудности, докато не се появи документиран отговор на редица проблеми, които сега се решават хипотетично. Той съдържа, разбира се, много информация чрез следните, неподлежащи на оспорване данни по интересуващия ни въпрос:

– Текстът е клетвен договор. Той има не частен, а държавноправен характер, щом като трябва да стане не само публично достояние чрез излагането му на агората в Севтополис и в Кабиле, но и да бъде предаден в Храма на Артемида Фосфорос в Кабиле и в храма на Великите богове в Севтополис; двата храма явно са имали значението на архив според античния обичай.

– Береника и синовете ѝ са наследници на Севт III.

– Севт и наследниците му, както и Спарток, не са титулувани нито като басилевси, нито като династи.

– Към времето на договора Спарток е по-силната от договарящите се страни.

– Спарток се е клел веднъж на Севт, но сега е освободен от тези „стари клетви“, които продължават да са валидни само за Береника.

– Според по-стар договор Епимен вече е бил предаван от Севт на Спарток, който сега го получава отново, но без клетва, каквато е положел преди.

– Имената на Севтовите синове са засвидетелствани като одриски царски имена.

– Епимен е юридическо лице и следователно свободен, но с извеждането му от храма попада в личноправна зависимост от Спарток. Той е бил от голяма стойност както за Севт, така и за Спарток.

Наред с тази сигурна информация текстът внушава и следните логически изводи, които също могат да бъдат използвани основателно за интерпретацията на надписа:

1. От преамбюла на договора се вижда, че Севт явно не е бил вече между живите, щом като по отношение на един предишен договор е представен от Береника като изпълнителка на „старите клетви“ и неговите задължения около тях. Тя е била следователно легитимен регент като настойник на непълнолетните Севтови синове.

2. „Старите клетви“ са свързани с договор между Севт и Спарток, който е третирал предаването на Епимен под властта на Спарток, задължен клетвено по този повод. Споразумението за Епимен е било обезсилено от смъртта на Севт, но фактът, че Епимен е заключен в храма на Севтополис, подсказва, че Епимен не е бил предаден на Спарток. Т. е. че новият клетвен договор се прави, за да се реализира прехвърлянето на Епимен, срещу което обаче Спарток вече не поема задълженията, с която е била ангажиран по този повод към Севт чрез упоменатата в преамбюла клетва.

3. Епимен е държан насила в Севтополис не като гаранция за договора, а като обект на споразумението между Севт и Спарток, съдържало неспоменати в текста задължителни за Спарток клаузи.

4. Притежаваните според текста ὑπάϱχοντα от Епимен не са поземлени „имущества“, както някои предполагат, защото са нещо, което може да му бъде отнето от наследниците на Севт при предаването му на Спарток.

Изложената дотук информация допълва в много насоки знанията ни за последните години на Севт III и дава основание за един нов прочит на надписа. Доскоро основен проблем в тази насока бе самият Епимен и неговите „имущества“ (ὑπάϱχοντα). Хипотезата, че Епимен не е име, а реалия, свързана с функциите на регент, бе отхвърлена по езиковедски път. По-късно аз предложих да смятаме Епимен за свързан с религиозно-политическата обосновка на царската власт на Севт III, а неговите ὑπάϱχοντα – не за имущества, а като присъщи нему религиозни функции и привилегии. Предположението ми се основаваше на религиозния характер на Спартоковите гаранции (ὑπάϱχοντα), на които обърна внимание още Г. Михайлов, както и на един надпис от II в. пр. н. е., с който се дават „привилегии“ (ὑπάϱχοντα) на храм на Плутон в Нисея. Възможността да видя оригиналния текст на надписа в публикуваната снимка в том I на многотомната история на България, както и някои грешки в публикуваната само на български език негова част от Д. П. Димитров, ме доведе до частична ревизия на интерпретацията. До нея достигнах и основавайки се както на предложената тук (гл. II, 3) дву- или тричленна тракийска царска власт, така и на наблюденията си върху монетосеченето на Спарток, Севт, Адей и Скосток.

Сведенията за съуправление на владетел и парадинасти от неговото семейство – синове или братя, за одрисите преди и след Севт III, позволява предположението, че и Севт III е имал парадинасти. Известният атински надпис за Ребулас (IG II^2, 1, 349), син на Севт и брат на Котис, е от особена важност. Той показва значението, което се е отдавало в Атина не само на Севтовия наследник на властта, но и на брат му Котис; той трябва да е бил по-скоро парадинаст отначало, а след евентуалната смърт на Ребулас – и съвладетел на Севт, ако съдим по съобщението на Страбон (VII, frg. 48) и от очерталото се след Севтовата смърт преместване на одриския политически център в хинтерланда на Аполония и Месамбрия. Този център се долавя от епиграфските данни от тази област и от поредно сменящите се в тях имена

Котис и Садала; от тях последното е засвидетелствано именно чрез един от Севтовите синове в надписа за пръв път.

Отново чрез твърдяното двувластие може да се обясни и самата власт на Севт III – не като узурпация от страна на чуждия по род хипарх на Керсеблепт според Полиен (VII, 32), а като оцелял старши представител на братовите му синове, ако не и старши внук на самия Керсеблепт към 330 г. пр. н. е. Предполаганото от мене двувластие в тракийските династически домове има друга своя стабилна опора в Севтополския надпис: ако Спарток е владетел по времето на непълнолетието на Севтовите синове наред с регентстващата им майка, той би трябвало да е бил в законно двувластие. Според текста на надписа Спарток представлява вече по-силната от договарящите се страни, ако не е и узурпирал властта на непълнолетните си племенници подобно на Раскупорис, брата на реметалк I (вж. гл. II, 3).

Нека си спомним, че властта на Севт III се дължи на успешното антимакедонско въстание, избухнало само десетина години след детронирането на Керсеблепт. Но според Делфийската проксения (Syll^3, 438) от 355 г. пр. н. е. последният е имал поне четирима синове – Иолай, Посидоний, Медиста и Терес, които са от генерацията несъмнено на Севт. Ако е вярно предположението, че Медиста – баща на жреца Амаистас от другия надпис в Севтополис (IGB III, 1732), е Керсеблептовият син, отново попадаме или на двувластие, или на узурпирана от Севт власт. Защото Спарток със своето одриско царско име би могъл наред със Севт да бъде друг наследник на Керсеблептовите синове. В качеството си на наследник на Керсеблептовата власт в такъв случай Спарток е имал и основание, и шансове след смъртта на Севт да упражнява властта му до пълнолетието на четиримата синове или да я узурпира. Данните от надписа потвърждават по-скоро двувластие, отколкото узурпиране на властта за Спарток.

Хипотезата впрочем ще остане нерешена, създавайки проблемна ситуация за отношенията между Севт III и Спарток, докато не се изясни сигурно тяхното отношение към легитимната одриска царска власт.

За да се обясни обаче съдържанието на термина ὑπάρχοντα, трябва преди всичко да се определи статутът на Севт III и Спарток по времето на Лизимах, който през 305–304 г. се е обявил за цар (базилевс) на Тракия; с това може да се помогне при датирането на Севтополския надпис и на разрушаването на Севтополис. Излишно е тук да бъде преразказвана дискусията в литературата и на наши научни форуми с нумизматите по твърдението ми, че монетите на Спарток с титлата базилевс могат да бъдат сечени само след смъртта на Лизимах през 281 г. пр. н. е., когато неговата власт се разпростирала вече и над по-голямата част от македонските и елинските земи на Касандър. Установеното краткотрайно монетосечене на Спарток (1–2 години) се свързва с монетарницата на Кабиле. Съпоставено с данните в Севтополския надпис, то подсказва, че е осъществено около датата на смъртта на Лизимах, но и след нея за кратко време. Спарток е бил очевидно достатъчно слаб, за да задържи Кабиле в ръцете си; автономното монетосечене на града преди 250 г. показва краткотрайната му власт там. Следва законният въпрос: защо Спарток, който още приживе на Севт е бил достатъчно силен, за да го обвърже с клетвен договор по отношение на Епимен, е започнал да сече монети със своето име едва около 281 г. и има ли връзка това с текста на Севтополския надпис и с Епимен? В тази светлина вече може да се разсъждава върху доказаната чрез договора по-горе висока стойност на властта над Епимен и неговите ὑπάρχοντα Реалията, създаваща затруднения при превода, е от същия корен, от който произхожда и терминът ὕπαρχος– хипарх, т. е. „администратор, подчинен на сатрап през елинистическата епоха“. Погледната в тази връзка, въпросната реалия е възможно да е била употребена по отношение на Епимен като носител на привилегии и прерогативи на хипарх, т. е. на длъжностно лице при царски наместник на Диадохите, а в Тракия – при царски наместник на Лизимах. Такъв изглежда да е бил Епимен – хипарх на Лизимаховия наместник в Кабиле, резидирал в Севтополис, на Севт III. Едва преминаването на Епимен, заключен в севтополския дворец, в ръцете на Спарток е осигурило възможността му да сече емисии със своето име като наместник на Лизимаховата власт в Кабиле, подобно на Скосток в Енос и на македонеца Адей в Кипсела. Следвайки тази хипотетична реконструкция на отношенията между наследниците на Севт и Спарток, можем да определим сключването на договора от Севтополския надпис ок. 283–281 г.

Присъствието на монетите на Адей (14 броя) в севтополския монетен комплекс, както и откриването им при разкопки в Кабиле, говори по-скоро за разширяването на властта му и над тези селища след смъртта на Лизимах, отколкото за друг вид политически отношения. Градът Кабиле получил право на монетна автономия, проследена дори до края на века.

Съдбата на Севтополис и гибелта му доскоро се определяха главно чрез непреки, археологически данни – рязкото спадане на вноса на амфори и липсата на т. нар. мегарски чаши, чието производство започнало през средата на III в. пр. н. е.; липсата на монети на Антигон Гонат, сечени от 277 г. насетне и др. Тези аргументи, които по своята същност са „екс силенцио“, бяха използвани за датирането на гибелта на Севтополис около 275 г. Доказателствената им стойност рязко спадна след определянето на единствената монета с името Антиох, открита в Севтополис, като емисия на Антиох II, сирийски владетел (261–246 г.). Стана ясно, че проблемът за разрушаването на един град може да се датира по нумизматичен път само с подкрепата и на друг доказателствен материал, т. е. да се проучва интердисциплинарно и на по-широка основа, чрез конкретни наблюдения от по-широк ареал. Още по-наложително е това за Севтополис, чрез който се определя съдбата на одриската политическа власт, макар и контролирана от Лизимах.

В исторически план ликвидирането на една тракийска държава или държавноплеменно обединение независимо от политическата им стабилност е изисквало най-често силен външен враг в съучастие с врага между своите. Превземането или разрушаването на един политически център обаче е предизвиквало възникването или укрепването на друг. Изглежда така да е станало и със Севтополис. Неговите владетели трябва да са го напуснали доста организирано, забравяйки само печалния си договор със Спарток сред документите на своя каменен архив, и да са се настанили в трудните за превземане от врагове имоти в хинтерланда на Аполония и Месамбрия. Изказаните съображения обосноваха и привличането на исторически интерпретиран нумизматичен материал, какъвто предоставят публикуваните напоследък наблюдения на Й. Юрукова върху монетосеченето на Антиох II Теос (261–246 г. пр. н. е.) са основа за изясняването на историческата съдба на Севтовата държава. Според авторката Антиоховите монети били масово контрамаркирани в Кабиле и Аполония, препечатвани в Лизимахия и със сигурно влияние върху иконографията на бронзовите монети, сечени във Византион, Аполония и др. Тези нумизматични факти обосновават и тезата на Юрукова за политическото значение на Антиох II в земите, очертаващи полудъгата Византион–Кабиле–Аполония.

Политическото присъствие на такъв силен елинистически владетел в Кабиле, където вече са открити над сто негови монети, при това половината от тях с контрамарката на града, е факт от голяма стойност за събитията и в близкия Севтополис. Липсата на такива монети там допълва значението му на политически аргумент при решаването на датата на севтополската катастрофа.

Антиох II се свързва с политическия живот в Тракия у редица антични автори. Между тях е и много експлоатираният вече фрагмент на Полиен (IV, 16) за Антиох, син на Антиох, т. е. Антиох II, който обсаждал тракийския град Кипсела. Според Полиен градът се предал, повлиян от скъпите оръжия и облекло на своите едноплеменници – свитата, която Антиох водил със себе си. Каква е била връзката му с тракийските аристократи и дали походът му е целял единствено превземането на крайбрежието до стратегическия център Кипсела, в околностите на която разбил Адей според един твърде несигурен извор; дали пък не са го повикали гръцките полиси или тракийски династи в края на II сирийска война (260–255/53 г. пр. н. е.) – това са въпроси, задавани многократно в историографията досега. Съмнението ми в старото твърдение, че под контрола на Антиох бил само един малък тракийски ареал около Херсонес Тракийски, възникна отдавна по повод на един аполонийски надпис и бе подсилено от споменатите нумизматични наблюдения.

Аполонийският надпис е един почетен декрет вероятно на Месамбрия, много повреден. Според издателя (Г. Михайлов, IGB I, 388) декретът е в чест на военачалник – именно на Антиох II, с когото Аполония и Месамбрия сключили отбранителен съюз; една от целите на Антиох II била да ликвидира съюза между Византион и келтите в Тиле, за да освободи траките, подчинени на тези келти, и крайбрежните гръцки градове. Тази интерпретация е основана на неговото мнение, че келтите са владели земите източно от Марица до Византион, което го води и към становището, че декретът на Аполония в чест на Рескупорис, син на цар Котис (IGB I, 389, от средата на III в. пр. н. е.), който бил известно време заложник в града, говори за малко тракийско царство някъде в Странджа. Моето обосновано и тук (гл. I, 2) становище за липса на келти във вътрешна Тракия до времето на царя им Кавар ме доведе до предположението, че не келтите, а именно цар Котис е заплашвал подпомогнатите от Антиох II градове Аполония и Месамбрия. Нумизматичните данни за емисиите на Антиох II в Лизимахия подкрепят това мое твърдение. Сега вече може да се очертае агресията на Антиох II с база в Лизимахия, откъдето към Кипсела и по долината на Марица и Тунджа може да се проследи атаката му по суша. Неговият военачалник, честван в надписа, е действал по море в района на Месамбрия и Аполония. Незасегнат от военните действия, но явно въвлечен в орбитата на Антиох II, се оказва Кабиле чрез доказаните Антиохови монети. Но какво става в Севтополис? Дали присъствието на Антиох II край завоя на Тонзос не е именно причината за замирането на политическия живот на одрисите в тези земи – за гибелта на Севтополис и преместването на одриския политически център в Бизия, „крепост на одриските царе“ в изворите – чиято власт стигала до хинтерланда на Аполония, ако се съди по споменатия цар Котис? Положителният отговор, макар и все още неокончателен, има опора отново в наблюденията на Д. Драганов върху монетосеченето на Кабиле през III в. пр. н. е. Сред контрамаркираните от града монети на Антиох II, сечени около 250 г., той е открил един печат, който е поставян и върху монетите на Адей. По този начин се датират сигурно тези много дискутирани емисии, сечени в Кипсела и открити, както бе вече посочено, и в Севтополис. Присъствието им там без контрамарки говори, че Севтополис не е бил разрушен преди похода на Антиох II, дошъл на свой ред да възвръща Селевковото наследство в тракийските владения на Лизимах. То дава сигурност на предположението ми за връзката между този поход и гибелта на Севтополис, обсаждан и разрушен с елинистическа стенобитна техника.

Въведение в литературата и проблемите

За завоеванията на Филип и Александър Македонски в Тракия е писано много, главно в чуждата историография. Сред по-новите изследвания, използвани и у нас, по-конкретни данни се намират у: *WERNER, R. Thraker*. – In: Abriss der Geschichte antiker Randkulturen (hgg. von Wolf-Barloeven), München, 1961; *BADIAN, E.* – JHS 81, 1961; *ELLIS, J. R.* The Dynamics of fourth-century Macedonian Imperialism. – Ancient Macedonia II, 1977, 103–114. Една нова нумизматична разработка публикува наскоро *YOUROUKOVA, J.* Les invasions macédoniennes en Thrace et les trouvailles monétaires. – Proceedings of the 9th International congress of numismatics (Berne, sept., 1979). Luxembourg, 1982.

Проучванията върху ранната елинистическа епоха са обобщени от: *ФОЛ, АЛ.* Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха. С., 1975, където той възприе идентифицирането на хипарха Севт от фрагмента на Полиен (VII, 32) със Севт III. За съдбата на Тракия през елинистическата епоха най-изчерпателни сведения и богата изворова документация може да се намери у: *DANOV, CHR. M.* Die Thraker auf dem Ostbalkan von der hellenistischen Zeit bis zur Gründung Konstantinopols. – Aufstieg u. Niedergang der römischen Welt. II, 7 (1), 1979. За историята на гетите южно от Дунава и за държавата на Дромихайт виж по-новите мнения и литература у: *ЙОРДАНОВ, К.* Добруджа през I хил. пр. н. е. Гети. – В: История на Добруджа. С., 1984.

За атинския декрет на Ребулас вж. мнението на *Г. МИХАЙЛОВ* (IGB III, 1731) с по-старите мнения, срв. *ТАЧЕВА, М.* Опит за възстановяване на политическата история на Тракия от края на IV до края на III в. пр. н. е. – Векове, 1981, 3. С декрета антимакедонски настроената Атина дава на Севтовия син атинско гражданство през 331/330 г. пр. н. е., *TOD, M. N.* Greek Historical Inscriptions. II. Oxford, 1948, No 193. Интерпретацията на неудачния поход на Зопирион срещу скитите през 326 г. на Пипиди се отхвърля от Ал. Фол в цит. съчинение и особено твърдението му, че Александър искал да превърне Евксинския Понт в „Македонско море“. За мероприятията на Филип II от социално-икономическа и правна гледна точка тук е използвано от по-старата литература изследването на: *HAMPL, FR.* Der König der Makedonen, Leipzig, 1934. Войните на Диадохите са предадени по: *WILL, E.* Histoire politique du monde hellénistique. I. Nancy, 1966, p. 220 и *DANOV, CHR.* (1979).

Локализацията на Мастейра бе предложена за пръв път у *Ал. ФОЛ* (1975 г.) въз основа на интердисциплинарното проучване по програмата Странджа–Сакар. Срв. по-подробно в двутомника „Странджа – древност и съвремие“ (С., 1987). Идентифицира се с античното селище при с. Младеново, Хасковско, на около 35–40 км от Хадрианопол. Сродяването или сближаването между Севт III и Лизимах се определя между 310 и 307 г. пр. н. е. от *Ал. ФОЛ* (1975 г.).

За историята на Лизимаховата държава, но с малко данни за Тракия могат да бъдат посочени монографиите на: *HUENERWADEL, W.* Forschungen zur Geschichte der Königs Lysimachos von Thrakien. Zürich, 1900; *SAITTA, G.* Lisimaco di Tracia. – Kokalos 1, 1955, 62–154.

Според Саита трудната за датиране война на Лизимах срещу Дромихайт е била в годините след битката при Ипсос (301 г. пр. н. е.). Основанието е във фрагмент N 11 на XXI книга на Диодор. В нея се разказва за връщането на пленения Лизимахов син Агатокъл с подаръци от гетите, които се надявали да получат отнетите им с Лизимаховия поход земи. И тъй като тази книга започвала с разказа за тази битка, то връщането на Агатокъл трябвало да се постави след нея и преди 293 г., когато се появяват нови разногласия между елинистическите владетели. Затова тя предлага 297 г. за т. нар. първа експедиция на Лизимах срещу гетите, а 293–291 г. за втората, отразена в следващия фрагмент на същата книга. Според *Ал. ФОЛ* (1975 г.) войната срещу Дромихайт трябва да е била веднага след подялбата на Александровата държава през 323 г. пр. н. е., когато Лизимах предприел похода си на север срещу одрисите.

Държавата на Севт III е предмет на оживена дискусия благодарение на откриването и интерпретирането на монетите на Севт и Спарток. За нея вж. обосновани мнения у *Ал. ФОЛ* (1975 г.), *М. ТАЧЕВА* (1981 г.), *ДИМИТРОВ, К.* Държавата на Севт III според нумизматични и епиграфски материали. – Векове, 1981, 1 (авторът я обявява за федеративна без достатъчно убедителни аргументи от историческа гледна точка).

Севтополският надпис има чудесна снимка в том I на многотомната поредица на БАН „История на България“ (1981 г.), която е придружена от неточния в правно и историческо отношение текст: „Клетвен договор между видни представители на тракийската управляваща аристокрация.“ Откривателят на Севтополския надпис, акад. Д. П. Димитров, публикува надписа не изцяло, а в ред предварителни съобщения за Севтополис, между които ще спомена българския превод в:

Ипр., 13, 1957, както и обширната статия в: Latomus, 28, 1957. Надписът е интерпретиран от *Г. МИХАЙЛОВ* (IGB III, p. 148–149), който предполага за Епимен, че е свързан с Лизимах и противник на Севт, и датира надписа в края на IV в. пр. н. е.

Текстът на надписа от Нисея вж. у *WELLES, C. B.* Royal Correspondence in the Hellenistic Period. New Haven, 1934, p. 260 sqq, No 64. Същият автор определя и възприетото тук значение на „хипарх“ (пак там, към № 20) според надписа в: OGIS, 2381.

Хипотезата на *OGNENOVA-MARINOVA, L.* Quis autem erat Epimenes? – Klio, 62, 1980, макар и оборвана езиковедски, е от голямо значение като пръв опит да се вникне в същността на този важен севтополски документ. Проблемите на отношенията между Севт и Спарток са засягани многократно от всички, които третират този особено интересен и важен период от одриската история. Публикацията на *Д. ДРАГАНОВ* (Към монетосеченето на тракийския владетел Спарток от Кабиле. – Нумизматика, 1980, 2) предлага много нови и интересни наблюдения върху държавноправния характер на севтополския договор. Тук, както и в другата си статия: „Държавата на Спарток и политическото развитие на Тракия в края на IV и началото на III в. пр. н. е.“ (ИМЮБ 6, 1983), Драганов повтаря възприетото си датиране, следвайки *К. ДИМИТРОВ* (последно в Севтополис, I, 1984), на монетите на Спарток без и със царска титла съответно преди и след 306 г. пр. н. е.; последната е неточна и като дата на обявяването на Лизимах за цар. Драганов (1983 г.) отхвърли в твърде некоректен спор някои мои предположения и датировката ми (във: Векове, 1981, 3) на обявяването на Спарток за цар след 281 г. пр. н. е., но я възпри́е след доклада ми: „Държавата на Севт III. Проблеми и решения“ пред симпозиума в Казанлък, 1984 г. (по случай 30-годишнината от откриването на Севтополис). Пак в същата си статия той отхвърли предположението ми за правото на монетарница на Кабиле при Лизимах, но напоследък доказа емисии на Александър Македонски, сечени в Кабиле. Известното вече за монетарниците на Александър поставя под съмнение това твърдение, още по-трудно е да се възприеме, че неговото монетосечене, „изглежда, бива преустановено след издигането и възцаряването на Спарток“, който „се изравнил по титулатура и ранг с наследниците на Александър“ (?). Посочените, пък и други грешки той коригира в защитената през 1986 г. кандидатска дисертация „Монетосеченето на Кабиле през III–II в. пр. н. е.“, където датира контрамарката на Кабиле върху Адееви емисии към 250 г. Подробности за статута на Адей, Спарток, Скосток и Севт III по времето на Лизимах вж. в статията ми в сп. Нумизматика, 1986, кн. 4.

За хронологията на севтополската катастрофа има две главни становища, които се конфронтират. Едното, защитавано от авторите на „Севтополис“, т. I–II (1984 г.), застъпва „късата“ хронология – разрушаването на Севтополис в средата на 70-те г. на III в. пр. н. е. Второто, или „дългата“ хронология, бе предложена от ръководителя на разкопките, акад. Д. П. Димитров (*DIMITROV, D. P.* Seuthopolis. – Antiquity 35, 1961), с вероятна дата на опожаряването и разрушаването му по време на обсада от Деметрий Полиоркет (239–229 г.). То вероятно се е базирало не толкова на нумизматичния фонд на Севтополис, както някои предполагат, колкото на цялата проучена и осмислена от него археологическа ситуация. Може би при изграждането на становището си той е имал предвид откритите каменни гюлета за стенобитни машини? С неговата датировка бе съобразена и моята (в цит. съчинение), с което отложих разрушението до времето на Кавар (20-те г. на III в. пр. н. е.), защото през 1981 г. все още липсваше такъв доказано силен враг на одрисите във вътрешнотракийските им владения, какъвто ни предложи убедително в лицето на Антиох II Теос Й. ЮРУКОВА (Политическата обстановка в Югоизточна Тракия през средата на III в. пр. н. е. по нумизматични данни. – Археология 24, 1982, 2). Наблюденията ѝ допълниха изворовите данни, използвани от мене в статията „Опит за възстановяване на политическата история на Тракия от края на IV до края на III в. пр. н. е.“ – Векове, 1981, 3. Но решителни за датирането на гибелта на Севтополис най-вероятно ще се окажат контрамаркираните монети на Адей, определени от Д. Драганов в цит. дисертация; една от тях ми даде основание да датирам разрушението на Севтополис около 250 г. пр. н. е. вж. По проблема за гибелта на Севтополис. – Нумизматика, 1986, 6.

Полезни сравнения по отношение на търговията чрез монетната циркулация и амфорните печати са възможни благодарение на редица публикации на Д. Драганов, които определят като интересна и много полезна защитената от него дисертация по проблемите на Кабиле и Спарток въз основа главно на нумизматичните данни. За монетосеченето на Кабиле вж. *ГЕРАСИМОВ, Т.* Къде са сечени тетрадрахмите на Кавар, келтски владетел в Тракия. – ИАИ, 22 1959; *ДРАГАНОВ, Д.* Монети и монетна циркулация в Кабиле V–III в. пр. н. е. – Поселищен живот в Тракия, Ямбол, 1982; *ДРАГАНОВ, Д., Ж. ПОПОВ*. Бронзовото монетосечене на Кабиле, I, С., 1982.

2. ТРАКИЯ ПО ВРЕМЕ НА КЕЛТСКОТО НАШЕСТВИЕ НА БАЛКАНИТЕ

Келтите, които населявали първоначално земите на север от Алпите, ограничени от долините на Марна, Саар, Мозел и Рейн, започнали в края на V в. пр. н. е. агресия към днешна Югозападна Франция, Италия, Британските о-ви и средния и долния Дунав. В тези походи те се очертават като сравнително единни в етническо, антропологично и лингвистично отношение. Това единство се нарушава по време на миграциите, когато към тях се присъединяват и чуждоплеменни групи, но и при усядането им в различните области, в които са засвидетелствани келтски анклави. Причините за тези миграции са различни, сред тях античната историография поставя на първо място обичая на „свещената пролет“, характерен за древните етнически групи с примитивно стопанство, които се освобождавали от свръхнаселението чрез миграциите на младото поколение. Не по-малко важни са и техническият прогрес през латенската епоха, неплодородието на земята, вътрешните противоречия, натискът на германите и т. н., както и авантюристичният стремеж към богатствата на южните земи.

В своя поход на изток по протежението на Дунав келтите постепенно се разселват в земите на днешна Чехословакия, Австрия и Унгария, за да стигнат в началото на IV в. пр. н. е. до Балканския полуостров. Техният пръв удар е върху автариатите около 350 г. пр. н. е., илирийско население в долината на Дрина. Тогава те се намирали в политическия си апогей; успели да изтласкат от земите им ардиеите, както и тракийските трибали от долината на Морава, но били спрени в Македония в първите години от управлението на Филип II. Предполага се, че срещу предложеното им от него злато, те се наели да държат в респект автариатите. Добрите им отношения се доказват от разпространението на Филиповите емисии в Дунавската долина и от по-късните посолства на дунавските келти при Александър. Това станало по време на похода му срещу трибалите през 335 г. пр. н. е. (Strab., VII; 3, 8; Arr., Anab., I, 4) и по-късно през 324 г. във Вавилон (Diod., XVII, 113, 2; Arr., Anab., VII, 15, 4).

Около 313 г. пр. н. е. е масивният келтски удар върху автариатите, които напуснали своите земи. Според античните автори те бягали, уплашени от животни, които падали от небето; според едни това били мишки, според други – жаби, гущери и др. Тогава 20 хиляди автариати нахлули в Пеония и опустошавали земята им, докато Касандър през 313/312 г. успял да ги убеди да се настанят като военни колонисти в Орбел (Diod., XX, 19, 1; Iustin., XV, 2, 1–2), на македонската граница.

От Павсаний (X, 19, 4 сл.) се разбира, че първият им поход към македонските земи начело с Камбаулес ги довел до Тракия, но „те не се осмелили да продължат по-нататък, понеже разбрали, че са малко и по численост отстъпват на гърците“. Някои изследвачи свързват това събитие със съобщението на Теофраст, предадено у Сенека, и на Плиний Стари (XXXI, 53), че Касандър разбил келтите в Хемус, явно на територията на трибалските земи, заети от автариатите, ако се съди по Страбон (VII, 5, 11). Обединяването на информациите очертава и насоката на главния келтски удар преди смъртта на Лизимах – от Панония по Дунав към поречието на Вардар. Завладените земи на автариатите се превръщат в предмостие за голямото нашествие през 280 г., което вероятно трябва да се е възползвало от политическото объркване на диадохите след смъртта на Лизимах; за това съдим по съобщението на Помпей Трог у Юстин (XV, 1): „Галите, оставени от Брен при заминаването му в Гърция да пазят границите на страната си, за да не изглежда, че стоят в бездействие, въоръжили 15-хилядна пехота и 3-хилядна конница. Като разбили пълчищата на гетите и трибалите, те се „надвесили над Македония“, т. е. стигнали до подвластните земи на Македония, където край Лизимахия бил на стан Антигон. Според Павсаний (X, 19, 4) келтът Керетрий се приготвил да предвожда поход срещу траките и трибалите, но не го свързва по време с похода на Брен срещу Гърция. У Тит Ливий има други различия (XXXVIII, 16): „В Дардания между келтските първенци избухнали размирици и 20 хиляди души се отделили от Брен, като под водителството на Леонорий и Лутарий се насочили към Тракия. Като се сражавали с народите, които им оказвали съпротива при преминаването, или пък вземали данък от тези, които ги молели за мир, стигнали до Византион, направили поданни всички по брега на Пропонтида и държали известно време градовете там в зависимост. Така стигнали до Азия и пожелали да се прехвърлят... След разприте между Леонорий и Лутарий, които скоро след това се обединили, се прехвърлили с помощта на витинския цар Никомед в Азия, помогнали му да се справи с врага си – брат му Зипоитес, и той ги населил в областта, наречена по тяхно име Галатия.“ Според Ливий тук се прехвърлили 20 хиляди души, от които 10 хиляди били бойци. Терорът, на който подложили Мала Азия, бил спрян от Антиох I през 276/264 (според друго датиране 269/268 г. пр. н. е.), който ги победил и им дал земя за заселване по р. Халис във Фригия.

Този разказ не противоречи на края на цитирания вече пасаж у Помпей Трог, според който галите при Лизимахия срещнали Антигон Гонат, който им нанесъл тежко поражение вероятно през 277 г. Според мене разказите се допълват и няма защо да търсим два похода. Водачите са различни, явно предвождали различни орди. Цитираните трима автори се различават помежду си поради изворите, с които са разполагали. Историческите съчинения за този злощастен за балканските земи III в. пр. н. е., съвременни на събитията, са изгубени и днес ползваните от тримата автори съчинения не могат да се възстановят със сигурност. Едно обаче е сигурно – Тит Ливий и Павсаний не са ползвали нито Полибий, нито източниците му, според които този най-надежден автор е направил изложението си в достигналата до нас IV книга. Според Полибий спасилите се от битката при Делфи гали не се прехвърлили в Мала Азия, като стигнали Хелеспонта, а останали там, защото околностите на Византион им допадали много. След това те сразили тракийците и като превърнали града Тиле в столица на своето царство, поставили византийците в крайно опасно положение. При първите нападения на келтите през време на царуването на първия им цар Комонторий византийците се отървали посредством подкупи. Според Уолбенк хората на Комонторий са избегнали сражението и поражението при Делфи, бидейки другаде, а Полибий следвал друга традиция, която идентифицира кампанията срещу Гърция през есента на 279 г. с малкия инцидент при Делфи. Той цитира мнението на Б. Ленк за Тиле и посочва, че тези келти са заели одриското царство, но без крайбрежието му, което останало в ръцете на Селевкидите.

Но Полибий не е единственият ни извор за похода на келтите в Тракия. Казаното от него е само един екскурс, за да обясни причината за византийско-родоския конфликт за митата през Босфора през 220 г. пр. н. е., който завършил благодарение на посредничеството на последния тилитски цар Кавар. Изворът на Полибий за тилитските келти е най-вероятно Нимфис от Хераклея, съвременник на събитията през 279–277 г., съхранен в хрониката за Хераклея от Мемнон, съвременник на Цезар. Според 19 фрагмент (у Якоби) Никомед помогнал на изтощените от войната с келтите византийци, като прехвърлил на договорни условия по-голямата част от тях (в Мала Азия). Те били подчинени на 70-те най-знатни, а от тях най-знатни и избрани били Леонорий и Лутурий. Явно е, че останалите според Полибий край Византион си избрали за цар Комонторий. Тит Ливий обаче знае повече от Полибий за този поход. Той съобщава (XXXVIII, 16) за 20 хиляди гали, които се насочили под предводителството на Леонорий и Лутурий към Тракия, като се отделили още в Дардания от предводителството на Брен поради несъгласията, възникнали вероятно при агитацията на Брен за поход срещу Гърция след победата на Болгий над Птолемей (по Павсаний). Текстът на Полибий също се изяснява и допълва чрез Ливий по отношение на келтите, които избегнали опасността от Делфи и стигнали до Хелеспонта.

Като имат предвид съобщението на Павсаний за Керетрий, който трябвало да предвожда келтите срещу траките и народа на трибалите, някои изследователи смятат, че през Тракия е имало два похода – единият към Източна Тракия през Софийско (с Керетрий и Комонторий), другият към Херсонес Тракийски и Лизимахия (с Леонорий и Лутарий). Това е възможно, но не по-малко възможно е да е бил един и същ поход, защото Павсаний не съобщава за осъществен от Керетрий поход, а само че бил заплануван. В такъв случай келтите са тръгнали към тракийските земи на сердите с 18–20-хилядна войска начело с Леонорий и Лутарий (според Трог, Мемнон и Ливий), която е разбила пълчищата на трибалите между Искър и Цибрица; те са продължили през Дунавската равнина, където може би са били спрени от гетите (които били разбити според Трог), и са се спуснали на юг по стария царски път през Кабиле по Тунджа и Марица към Херсонес, където – при Лизимахия, бил станът на Антигон Гонат.

Трудно е да се изчисли, за което са правени вече опити, броят на келтите, останали след прехвърлянето на ордата на Леонорий и Лутарий в Мала Азия. От 20-те хиляди, тръгнали на поход, 10 хиляди (според Ливий) се прехвърлили в Мала Азия. Но според сведението на Полиен (IV, 6, 17) след битката при Лизимахия 9 хиляди келти се върнали като наемници начело с Кидерий в Македония. Според Мемнон по-голямата част тръгнала към Мала Азия. Цифрите явно са приблизителни, защото не отчитат падналите в сражения келти през двегодишните походи между 279 и 277 г. При това не е невъзможно до Херсонес да са стигнали и групи, спасили се от катастрофата при Делфи, въпреки изричното указание на Трог за пълното им унищожение. Останките от келтската войска при Лизимахия били според Уолбенк онези, които „се върнали в Тракия и основали келтското царство с резиденция в Тиле“. Това твърдение, както и най-новото, което ми е известно за локализирането на това царство, в монографията на Нахтергел – на територията на одриското царство край Хемус, между долния Дунав и Пропонтида – е абсурдно да се поддържа. То се дължи както на съвременната историография, и то най-вече чуждата, така и на трудността, която доскоро създаваше локализирането на Тиле. Въпреки ясното указание на Полибий, тилитите са „край Византион“, много изследвачи търсеха Тиле по езиковедски път край Тулово, следвайки и сведението у Стефан Византийски, че Тиле се намира край Хемус. Всъщност, както наскоро бе показано, и тук изворите отново не си противоречат, доколкото в античната историческа география Странджа планина се е възприемала като част от Хемус. Следователно тилитите трябва да се търсят между Странджа и Византион, защото на територията на самата Странджа липсват всякакви археологически следи от келтско присъствие.

Дотук нямаше повод да бъдат споменати археологическите проучвания. Техните резултати показват минимален брой находки, които са използвани при очертаването на трасето на келтския поход от трибалските територии отвъд Хемус през Софийското поле по Искър към Дунавската равнина и оттам по долината на Тунджа и Марица към Пропонтида.

От трите държавни обединения на келтите, възникнали след 280 г. пр. н. е. – на скордиските, на тилитите и в Мала Азия, най-нетрайно се оказало тилитското, докато другите две били пометени едва от римляните. Според продължението на полибиевия разказ в IV книга откупите на Византион, с които градът ежегодно спасявал реколтата на хинтерланда си, постоянно нараствали: „...накрая византийците били заставени да плащат на келтите по 80 таланта ежегодно и това продължило дори до Кавар, когато именно царството му било разгромено и цялото племе затрито от траките, които на свой ред станали господари на византийците. Изпаднали в такова тежко положение и измъчвани от техните данъци, византийците изпратили отначало пратеници в различните съседни градове с молба за помощ и подкрепа в бедственото положение, в което се намирали. Тъй като обаче елините не обърнали особено внимание на молбите им, византийците се принудили да наложат мито на корабите, които влизали в Понта.“ По-нататък Полибий разказва за избухналата по този повод война в Родос, заради която е и целият му екскурс за тилитските келти. Във войната се включил и витинският цар Прусиас, който заплашил Византион, като взел и тракийски наемници. Градът потърсил мир, за който посредничил Кавар, келтският цар на тилитите. „Той положил голямо старание да прекрати войната и Прусиас и византийците се вслушали в желанието му.“ Като съобщава клаузите на мирния договор, Полибий преминава към основната си тема в книгата, без да съобщава повече подробности дори за Византион. В два фрагмента от осмата книга, от които важен тук е 24–25, Полибий отново споменава Кавар със следната характеристика: „Кавар, цар на келтите в Тракия, който бил наистина царствен и великодушен по природа, предоставял голяма сигурност на търговците, които влизали в Понта, а на византийците оказал големи услуги във войните им с траките и витините.“

Известията на Полибий за епохата преди Кавар явно не са пълни. Дори е съмнително дали по този повод той е използвал Мемнон, по когото е създал разказа си, както личи, Тит Ливий. Това може донякъде да се обясни с маловажността на тракийската тема за Полибий, който споменава келтите в Тракия, за да обясни положението на Византион. Вижда се обаче ясно локалното значение на келтите като съседи на Византион, на завладяна от траките земя. Нарастването на откупа при Кавар подсказва промяна в политическото положение на Кавар, който се намесил във войната явно, за да си осигури постъпването на данъка. Келтският буфер за тракийските нападения струвал скъпо на Византион.

Липсват каквито и да е данни за келтско присъствие по понтийското и егейското крайбрежие на Тракия. Предлаганите в литературата епиграфски сведения за келтски нападения на Олбия, Хистрия и Аполония не са убедителни. Многозначителна е и липсата на келтско участие във войната на Византион срещу Калатис и Хистрия за монопола в Томи през втората четвърт на III в. пр. н. е. През следващите години също липсват каквито и да е данни за тилитските келти до Кавар. Неговото име освен у Полибий се открива на монети, сечени в Кабиле в продължение на 2–3 години, за които с основание бе предположено от Т. Герасимов, че са отсечени от среброто, което градът се задължавал да даде на Кавар и да го преработи в тетрадрахми. Известието на Полибий, че Кавар осигурил спокойното влизане на търговци в Понта, може да бъде указание наред с монетите от Кабиле за едно проникване на Кавар навътре в Тракия и по крайбрежието на Салмидесос (между Аполония и Византион), защото от много антични автори е известно, че именно траките от това крайбрежие представлявали опасност за каботажно плуващите край Понта морски търговци. Това разширение вероятно е предизвикало съответния удар на траките, които ликвидирали царството на Кавар между 218 и 212 г. пр. н. е.

Така изглежда „голямата роля“, която някои изследвачи приписват на келтите и тяхното присъствие като причина за политическия и икономическия упадък през III в. пр. н. е. в Тракия.

* * *

Далеч несъизмерими по значението си за Тракия в сравнение с келтското присъствие били непрекъснатите войни на диадохите и епигоните. Не бива да се подценява и около 40-годишното управление на Лизимах в тракийските земи не само заради липсата на каквато и да е следа от някаква дейност или дори опит за такава по отношение на икономиката на Тракия; рекрутите за непрекъснатите му войни обезкръвявали подвластните му тракийски области. Наред с това били разрушени старите търговски връзки в егейските области с появата на големите търговци от Александрия и Родос по тракийските крайбрежия. Тракия била откъсната от морето за дълго, а и от вековните си връзки с Мала Азия след смъртта на Лизимах. Елинистическите владетели в Египет и Сирия се надпреварвали в заграбването на Лизимаховото наследство и особено на Проливите. Може би най-точно Полибий (IV, 38, 4–5) е посочил причините за стремежа към овладяването на търговията в Понта – оттам се осигурявали в голямо количество и на сметка както добитък, така и роби, и едва на трето място се поставят медът, восъкът и солената риба, а житото е било предмет на внос и износ. Вярно е, че търговските връзки на Калатис със Синопа и Хераклея Понтийска са засвидетелствани и за времето на Лизимах, но през III в. пр. н. е. там откриваме вече настанен един александриец, вероятно търговец, а Хистрия почела с декрет един едър търговец на жито от Картаген през първата половина на II в. пр. н. е. По нумизматични данни може да се твърди египетското политическо присъствие в Перинт, а разпространението на елинистическия египетски култ на Изида и Сарапис, засвидетелствано епиграфски в Маронея, Редестус, Перинт, Дионисополис, Месамбрия и Томи, потвърждава това присъствие. То означава без съмнение и насърчаване, и развитие на търговските връзки, в които като посреднически център за търговията с южнотракийските земи се очертава Перинт, а със земите северно от Хемус – Томи.

Тъй като не се откриват никакви следи от македонското присъствие по Егейското крайбрежие на Тракия източно от р. Нестос, често се предполага, че Антигон се отказал от тези области в полза на Антиох I при сключването на мира между двамата пред 279–278 г., но това не е сигурно доказано. С право се приема, че то е било „ничия земя“ през първата половина на III в. пр. н. е., когато гръцките колонии поддържали добри или лоши връзки с траките. От един надпис от Адулис (Месопотамия), съобщен в науката през VI в. от Козма Индикоплевст, става известно, че Птолемей III Евергет станал господар на Йония, Хелеспонта и Тракия и на „военните сили по тези места“. Известен е и неговият стратег Хипомедонт за областите на Хелеспонта и крайбрежието на Тракия. С присъствието на негови войски, администратори и търговци се свързва и трайното разпространение на египетските култове в посочените по-горе центрове. То е било достатъчно силно, за да възникне преданието, записано от един европейски пътешественик, че Месамбрия била основана от Птолемей и Клеопатра.

Около средата на III в. пр. н. е. се датира и политическата активност на Антиох II в Проливите, за когото античната традиция твърди, че е искал да възстанови правата на Селевк I над Лизимаховото наследство; че започнал, но явно не завършил войната с Византион. Може да се смята за доказано обаче неговото политическо значение в полудъгата, очертана от Проливите, Лизимахия и Енос до Кабиле и Аполония (вж. гл. I, 1). Но има един епиграфски документ – делфийският декрет за цар Котис, син на Райздос (Syll.^{3} 438) от 270/260 г., постановяващ да се поднови проксенията. Предполага се, че се подновявала известната проксения за децата на Керсеблепт от 355 г. Очевидно е, че гръцката политическа кантора в най-влиятелното за международния живот на Балканите светилище на Аполон в Делфи е отчела своевременно възстановяването на одриския династически престиж и е потвърдила старата лоялност към новия одриски цар; политическият център на възстановената власт е в Югоизточна Тракия, вероятно в Бизия, където отново затуптява пулсът на тракийския политически живот.

Месамбрийският декрет за Садала (IGB I^2, 307) като че ли хвърля малко повече светлина върху проблема за позициите на одрисите край Месамбрия. Важното за Садала не е ежегодното получаване на данъка във вид на златен венец на стойност 50 статера (около 430 г злато), нито пък част от товарите на изхвърлените от корабокрушение кораби по владяното от Садала крайбрежие около Салмидесос, а правото на корабите му да влизат и напущат месамбрийското пристанище. Тази привилегия, отстъпена от града на Садала, подсказва не само политическото му значение като месамбрийски съсед, но и източника на нарасналото значение на одриския дом – развитието на икономиката на владените от него земи, която е имала нужда от месамбрийския пристанищен пазар.

* * *

Според едно широко възприето становище на М. Ростовцев полисите по западното и северното крайбрежие на Евксинския Понт изпаднали в критично положение към края на III и началото на II в. пр. н. е. Тази ситуация той обяснява с производствените трудности, предизвикани от общото изменение на стопанската конюнктура и постоянните вражески нападения от страна на съседите им – траки, скити и бастарни, над земеделските им територии. При тези условия се утежнило икономическото положение на обикновените граждани и изострянето на социалните контрасти довело до разгарянето на класовата борба в полисите. Градските управи се опитали да облекчат и закрепят застрашената власт на богатите прослойки с различни палиативни мерки. С въвеждането на извънредни магистратури градските хазни получавали доброволни пожертвувания от богаташите, за да се създадат обществени запаси от жито, които специални колегии трябвало да разпределят между малоимотните и безимотни граждани. По-голямата част от градските доходи обаче била насочена към изплащането на суми на съседните с хòрите им владетели, които в декрета на Протоген от Олбия (IOSPE I^2, 30) са наречени „царе на хòрата“, а в един декрет от Хистрия „владеещите хòрата варвари“ (Syll.^{3} 708).

Един от ранните документи за отношенията между Хистрия и съседните траки е декретът на града от III в. пр. н. е. (SEG 18, 288), открит през 1959 г. при археологическите разкопки на Д. Пипиди, който е и първият му издател. Този декрет е поставен в чест на трима посланици, които трябвало да понесат едно дълго и свързано с опасности пътуване, за да уредят отношенията си със Залмодегикос – така е предадено на гръцки името, чийто носител, упоменат в надписа без титла, според Пипиди е бил гетски басилевс. Че тези отношения са били ако не от взаимен интерес, както отбелязва авторът, но при всички случаи – важни за Хистрия, говори фактът, че никъде не става дума за съседните траки като за „варвари, както те най-често са наричани в надписите от гръцките колонии. Залмодегикос бил убеден да освободи няколкото десетки заложници от града без откуп и да възстанови някои явно важни за града доходи, каквито Пипиди (1962 г.) предполага да са били приходите от хората и от риболова в Дунав. Хистрия не разполагала с достатъчна и постоянна войска, с която да се противопостави на съседите си заради охраната на хòрата и затова била принудена да поддържа добри връзки със съседните тракийски владетели. Този факт се подкрепя и от съдържанието на друг отдавна известен хистрийски надпис, чиято най-нова интерпретация също дължим на големия изследовател на историята на Хистрия. Става дума за прочутия декрет в чест на Агатокъл, датиран около 200 г. пр. н. е. според Пипиди (1975 г.); според текста му войските на трака Золтес нахлули в хòрата на Хистрия, след което конфликтът бил уреден чрез посредничеството на Агатокъл, който бил изпратен като посланик след набезите на Золтес в Скития и срещу гръцките колонии. В резултат на преговорите градът си откупил мира от Золтес срещу пет таланта (т. е. около 13 кг злато), но това било временно. От надписа се узнава за едно следващо нахлуване в хистрийската хòра, съпроводено и от обсада на Бизоне и разоряване на хòрата ѝ. Явно е впрочем, че земите на Золтес са били в непосредствена близост до Хистрия и развитието на събитията върви от север към юг, към Бизоне; с други думи, Золтесовите земи не може да са се намирали край северните склонове на Балкана (според локализацията на Пипиди), а вероятно съвпадат с територията на Залмодегикос, чиято власт е наследил Золтес. Золтес и Залмодегикос не са били басилевси, както приема Пипиди, доколкото първият е споменат в надписа с титлата архон, а вторият – без всякаква титла. Тези тракийски владетели са били без съмнение улеснени в отношенията си с Хистрия според мен по две основни причини. Първата е доказаното от Пипиди (1975 г.) бавно затлачване на хистрийското пристанище с пясък, започнало още през III в. пр. н. е., което довело до упадък търговското значение на Хистрия и я превърнало в

зависима в своето благоденствие от земеделската хòра. Втората е тракийската принадлежност на зависимото от полиса (вж. гл. III, 2) население в тази хòра; като доброволци то се сражавало рамо до рамо с хистрийците, за да отбранява територията, добитъка и реколтата на града, начело с Агатокъл, действащ като стратег автократор на хòрата според цитирания вече надпис. Тази явно извънредна за града магистратура няма нищо общо с елинските или македонските магистрати със същата титла и дължи учредяването си на тракийската опасност. Това обстоятелство е утежнявало положението на Хистрия, принуждавайки я да държи сметка за настроението на земеделското население от хòрата, което при безредиците, възникващи от недостига на храна или други социални причини, би могло да премине на страната на своите съплеменници, както това станало с Олбия, според цитирания по-горе декрет на Протоген (вж. гл. III, 2).

Много изследователи се обосновават с твърдението на Полибий (IV, 45, 1–2) при обявяването на владетели в Тракия въз основа на все още несигурни монетни емисии, сечени от името на неизвестни от други извори лица. Той съобщава, но за II в. пр. н. е., че „в Тракия има много племена и много владетели. Победят ли [византийците] едного от тях, тутакси на негово място се появяват други трима, още по-силни от първия. Византийците не постигат нищо с отстъпки... и се намират в състояние на трудна война“. Тук авторът има вероятно предвид отначало цяла Тракия, в която знае беси, дентелети, одриси и одоманти. Но появата на трима други владетели на мястото на победения явно се отнася само за съседите на Византион. Пасажът е интересен, доколкото свръхинтерпретацията му може да ни доведе отново до предполаганата дву- или тричленна власт у траките (вж. гл. III, 3) на царя и неговите парадинасти.

Династическа власт в балканските тракийски земи извън териториите, в които одрисите и гетите от Севт III насетне успяват да възстановят частично политическото си върховенство, може да се твърди за западните тракийски предели. Там политическото присъствие на пеонските владетели извън егидата на Македония няма защо да се доказва.

С малко сведения разполагаме за медите, които били подчинени от Филип Македонски, но въстанали около 340 г. пр. н. е., и когато Александър отново ги подчинил, той превзел един техен град, изгонил жителите му, заселил го със смесено население и го нарекъл Александрополис. Македонското владичество над медите е продължило до времето на Касандър, който през 310 г. заселил автариати край планината Орбел. Тук разсъжденията са много несигурни, доколкото планината Орбел е едно от най-неточните географски понятия в античната литература. През III в. пр. н. е. има сигурни данни, че македонският контрол над медите е отслабнал и те са възстановили независимостта си, продължила поне до 211 г. пр. н. е., когато Филип V превзел столицата им Ямфорина.

През IV в. пр. н. е. нараснала и военната мощ на трибалите, които успели да ликвидират властта на автариатите над земите им в днешна Северозападна България. Около средата на века те вероятно успели дори да разпрострат хегемонията си над гетското население на изток от р. Искър, дори до скитските предели. В изворите са запазени сведения за трудните походи на Филип II и Александър срещу трибалите, които владеели земите по целия десен бряг на долния Дунав според Ариан (Ан. V, 26, 6; VII, 9, 2; I, 2–4, 6), Юстин (IX, 3, 1–3) и др. Изглежда, трибалите са били обвързани с известни задължения при похода на Александър, доколкото е трябвало да участват със свои контингенти в източните му войни според Диодор (XVII, 17, 4). Трибалите поели първи сред тракийските племена удара на келтите, сред които се споменават в изворите само като постоянно враждуващи със съседните им скордиски. Разцветът на династическия дом на трибалите е сигурно установен чрез богатото царско погребение от Враца. Политическият им престиж има измерение и в кипежа на събитията през ранноелинистическата епоха в югоизточните земи на Балканския полуостров, но е от голяма стойност за укрепването на общотракийските интереси и устояването на македонската и келтската агресия. Новите находки на археологическите експедиции в днешна Северна България дават надежда за бъдещото по-конкретно изясняване на историята на трибалите през този период.

* * *

В нашата най-нова нумизматична литература продължава, макар и не във всички изследвания старата инерция – да се обявяват всички лица, поставили имената си върху монети, за царе или династи. Няма защо да се доказва, че монетата не е само регалия, но и официален документ за международно признание на една царстваща особа. Въпреки това в много нумизматични проучвания се поддържат тезите за владетели със свои столици – полиси, които секли монети с името си, а някои – с образа си, преди това да стори дори самият Лизимах (!) през 301 г. пр. н. е. Обосновката е, че имало тракийски области, в които този властолюбив монарх, обявил се с правото на оръжието за цар на Тракия, имал само „номинална власт“. Но номиналната власт на един елинистически владетел не се доказва чрез разпространението на чужди монети в подвластните му земи, а чрез исторически факти или обосновани от тях съображения, на които нумизматичните проучвания би трябвало да се облягат. При това не бива да се правят заключения за конкретните исторически моменти, когато датировката на някои монети, предложена в рамките понякога на столетие, а понякога – дори на по-продължителен период, какъвто бе случаят например с Адей, не е установена категорично. Тези съображения бяха в основата на постановката ми за съществуването на стратези, а не на басилевси или династи на територията на подчинените от Лизимах одриски владетели, защото властта на стратезите може да се сравни с тази на сатрапите в Азия като власт на военноадминистративни чиновници на елинистическите владетели, какъвто е и самият Лизимах.

Установеното чрез контрамарките на Кабиле монетосечене на Адей между 281 и 250 г. пр. н. е. потвърди първата им датировка, посочена от Д. П. Димитров, и още веднъж доказа неговото дълбоко и ерудирано познаване на хронологията в Севтополис. Тя не противоречи и на съобщението на Помпей Трог у Юстин, което не се възприема като сигурно от много историци поради несигурността при разчленяването на буквите ADEVM в текста. Според него (Prol., 27) „Птолемей погубил заловения за втори път Адей“. Според Нийзе това е станало, защото Адей бил приятел на Антиох II в Тракия, и е свързано със споменатия вече текст на Полиен (гл. I, 1) за обсадата на Кипсела от Селевкида, при която войските му били предвождани от знатните траки Терес и Дромихайт. Царските им имена позволяват да се предполага, че те са били може би наследници на Лизимах или Севт III, чиито съпруги Арсиное и Береника са свързани със сирийския двор. Така или не, но Адей едва ли е бил приятел на Антиох, щом последният е обсаждал укрепената Кипсела и нейното тракийско население и дори разбил Адей според един несигурен източник.

Със своето безспорно македонско име и чрез македонския стил на монетните си емисии Адей не буди съмнение около произхода си. Приживе или по-скоро след смъртта на Лизимах той е бил наместник на неговата власт като стратег или, да използваме една по-точна дума – епистат на Антигон Гонат. Сключеният през 278 г. мир между него и Антиох I, както и забележителната му победа през следващата година над келтите при Лизимахия, създала възможност за укрепяването и може би разширяването на властта му в тази стратегическа за вътрешна Тракия област. Както вече стана ясно (вж. гл. I, 1), Антиох II не е имал особени главоболия с него по време на похода си към Кабиле. Тогава или малко по-късно, през 246–241 г., през втората фаза на III сирийска война властта му била ликвидирана с падането на тези земи под властта на Птолемей III. Второто предположение впрочем има подкрепата си в споменатия пасаж на Помпей Трог и убийството му от Птолемей в такъв случай би означавало преминаването на Кипсела в египетски ръце.

Проучването на монетите на Скосток, който е известен също само от монети, доведе Й. Юрукова до потвърждаването на мнението на Сейриг, че са сечени в Енос за „тирана“ на града (без да интерпретира смисъла, който авторът е вложил в понятието). Съвсем скоро Д. Драганов определи Скосток като келтски цар от епохата преди Кавар, без да обърне внимание на едно обстоятелство, важно за датиране на монетите му, което е посочено от Юрукова и мен. То всъщност ми даде право да твърдя, че „Скосток е бил не само династ, но и стратег на Лизимах в южната част на бившите одриски владения“. Имам предвид факта, че сребърните тетрадрахми на Скосток, сечени в Енос, носят името му в род. п. под името на Лизимах. Подобно явление е известно за един от васалите (сатрапи) на Антигон, Аспейсос, чието име стои в същия падеж под образа на Антигон като подвластен на Лизимах. Следователно не като династ или владетел Скосток управлявал земите около Енос като Лизимахов стратег или епистат на града. За произхода му има езиковедски наблюдения въз основа на името, но като че ли Ал. Фол си остава прав, присъждайки му засега „неустановима етническа принадлежност“.

Има и други имена върху монетни емисии, незасвидетелствани от изворите досега като владетели или македонски администратори. Някои от тях се локализират в областта на сапеите, за други вече е показано, че са по-късни фалшификати.

Интерпретацията на писмените извори, епиграфския и нумизматичния материал, направена дотук, разкри една нова картина на политическия живот в тракийските земи южно от Балкана през III в. пр. н. е. Тя представя оцеляването на одриския династически дом през целия век, макар и с преместен в хинтерланда на Аполония и Византион политически център. Стратезите (епистатите) на Лизимах по протежението на стратегическия път от Пропонтида до Кабиле и Севтополис отхвърлиха представата за номиналната му власт в посочения район и потвърдиха и по отношение на тракийските земи македонската класическа практика при завоеванията – да се запазва властта на победените владетели, но като подчинени наместници на властта на царя на македоните. Разглежданият век е белязан от несъмнения икономически упадък за южнотракийските земи, подложени на ограбване от хазната на Лизимах и разорявани от войните на диадохите и епигоните на Александър Македонски.

Не така изглеждат нещата в земите между Дунава и Балкана, обитавани от трибали и гети. След походите на Филип и Александър те остават настрани от изпепеляващи войни и походи, понасяйки може би само удара на келтското нашествие. Съобщението на Диодор, цитирано вече по-горе, за контингентите от трибали в азиатския поход на Александър изглежда напоследък по-вероятно като доказателство за политическото им подчинение на македонската власт. Повод за повишеното доверие е впрочем епохалното откриване на Рогозенското съкровище, сред чиито 165 съда според мен трябва да е само една запазена част от хазната на Керсеблепт, оплячкосана след разгромяването му от Филип II. Другата нейна част аз виждам в съдовете – фиали, кани, чаши и др., открити като единични находки, в погребения или в съкровища – попаднали може би като плячка, но по-скоро – като получени от хетайри или тракийски династи – македонски наместници, в плодородната Дунавска равнина. Произходът им е труден за определяне поради липсата на развит градски живот, а оттам – и на засвидетелстваните на юг епистати, монети и др. Може би именно отдалечеността от егейския театър на военните действия е предпоставила набелязващото се изпреварващо развитие тук на тракийската социална структура (вж. гл. III, 3).

Въведение в проблематиката и литературата

За експанзията на келтите през латенската епоха има огромна литература. Изложението на събитията до 280 г. пр. н. е. е направено според: *NACHTERGAEL, G.* Les Galates en Grèce et les Soteria de Delphes. – Acad. Royale de Belgique. Mémoires de la classe des lettres. Coll. in 8°–2 serie, T. LXIII, facs. 1, 1977. Авторът посочва литературата с мненията по различните проблеми; съчинението му е едно от най-добрите изложения на келтското нашествие на Балканите и особено що се отнася до съдбата на Елада и събитията при Делфи. Той се е опитал да отдели историческите сведения в античните автори от легендарните, като е направил обстоен анализ на сведенията и възможностите, ползвани от Диодор, Помпей Трог, Павсаний и др. За Полибий и сведенията му за Тракия основно си остава цит. съч. на Хр. М. Данов (1979 г.), което е и в основата на текста. За делегацията при Александър вж. *WOZNIAK, Z.* Die Kelten und die Latènekultur auf den thrakischen Gebieten. Alba Regia, 14, 1975, p. 77 sg. Той смята, че е на келтите от Седмоградско и средното течение на Тиса, а не – от Адриатическо море или от Дунава, както се приема тук по Нахтергел. Вярно е, че тези келти „обитавали мъчно достъпни и отдалечени от Александра места“, както съобщава Ариан, но само с това уточнение трудно може да се конкретизира; подобни области са разкрити много чрез находките от фазата Латен-B, 1.

Походът на Касандър има и други датировки. Г. Кацаров (Келтите в стара Тракия и Македония – СпБАН, 18, Ист. фил. кв. X, 1919) следва Рейнак в датировката – 298 г. пр. н. е., а Уорнингтън (1971 г.) датира събитието у Сенека, т. е. нахлуването на галите в Илирия, около 310 г. С това събитие и Вожняк, и *А. МОЧИ* (ААН 14, 1966, р. 87, 112) свързват известието у Павсаний за нахлуването на Камбаулес в Тракия. Ако се съди по известието на Диодор за Касандър, който, преди да разбие автариатите, помогнал на пеонския цар Аудолеон, както и от съобщението на Апиан (Ill., I, 4), което е явно по същия повод, но впечатлено от келтския поход към Делфи, може да се предполагат и съвместни действия на автариати и келти. Така се получава и посоката на главния келтски удар през 280 г. – от илирийските земи край Адриатика, през земите на автариатите до Пеония, т. е. до поречието на Вардар, където е Лизимаховата граница на Тракия. Но Павсаний не споменава Лизимах, а Тракия, т. е. или има предвид независими от него земи, или пък под Тракия той разбира територията на съвременната му провинция при император Хадриан. И при единия, и при другия случай трябва да се мисли за тракийските територии на трибалите на север от горното течение на Струма. Вж. *GEROV, B.* Zum Problem der Wohnsitze der Triballer. – Klio, 63, 1981, 2, p. 485–492. Обединяването на цитираните текстове у Павсаний, Сенека и Плиний, направено още от Ципел (вж. *А. Мочи*, 1966 г.), не смята за невъзможно и *PAPAZOGLOU, F.* Tribes, p. 115, 139. Според нея обаче автариатите са могли да участват в поход към Делфи единствено през 279 г. (по Апиан), след което те завладели земите на скордиските. Нейната локализация на трибалите е различна от цитираната от *Б. ГЕРОВ* (с. 40 и сл.). Като се позовава и на Страбон (VII, 5, 11), тя ги локализира в земите между Морава и Искър. Данните на Страбон обаче с много резон се определят като късни от: *GARAŠANIN, M.* Ka konfrontaciji pisanih i arheoloskih izvora o keltima u nasoj zemlji. – Materijali, III. Novi Sad, 1965, p. 17–26. Той отбелязва, че споменатите от Страбон скордиски се появяват едва след 279 г. и не само Касандър е населил автариати по македонската граница при Орбел, но и Александър е заповядал на царя на агрианите, Лангар, да воюва срещу автариатите, които според него били между най-войнствените жители на илирийските земи. Следователно в тези области автариатите са се заселили много преди появата на скордиските и завладяването на земята на трибалите трудно може да се свърже със скордиските.

Страбон явно има предвид старите местоживелища на трибалите, заети най-напред от автариатите, а после – от скордиските, по долината на Морава, където през III в. пр. н. е., както показа Б. Геров, те вече не могат да бъдат открити. Аз предполагам, че още през втората половина на IV в. келтите са атакували трибалските земи на автариатите и оттам са безпокоели пеоните, които потърсили помощта на Касандър. Той се е сражавал именно на старата трибалска земя с келтите, стигайки до Хемус. Тогава по текста на Павсаний действително се оказва, че походът на Камбаулес е всъщност походът срещу автариатите, с който ги изтласкали от земите им.

Обяснявайки похода на келтите в Тракия по Полибий (IV, 45, 10), Уолбенк (*WALBANK, F. M.* Commentary, p. 498) следва цитираните известия на Павсаний и Помпей Трог, въпреки че последният изрично споменава, че това не са разбитите войници на Брен, а нова орда келти; той приема, че тези келти на Керетрий, подсилени от Бреновите войници след Делфи, били разбити от Антигон при Лизимахия през 277 г. Останките от тях пък се върнали във вътрешността и основали Тилитското царство. За текста на Полибий (IV, 46, 1) той посочва, че хората на Комонторий са се спасили от катастрофата при Делфи, защото не участвали в сражението, и приема, че Полибий следва друга историографска традиция (както стана ясно и от сравнението на текста от Тит Ливий, цитирана в изложението).

За Тилитското царство на територията на Одриската държава, но без крайбрежието, което останало в ръцете на Селевкидите, Уолбенк цитира мнението на Б. Ленк, което е старо и основано на още по-стари схващания (*LENK, B.* Thrake (Geschichte). – RE, 6A, 1936).

Мнението на Нахтергел за Тиле (р. 169, not. 194) се основава на Уолбенк, въпреки че му е известно мнението на Г. Михайлов (La Thrace aux 4 et 3 s. av. n. è. – Athenaeum, N. S., 39, 1961), който отхвърля старото схващане за идентифицирането му с днешно Тулово, Казанлъшко, и предлага локализацията на Тиле край Хадрианополис. По този въпрос Хр. Данов (1979 г.) защитава схващането на Уолбенк. Според него Тилитската държава е основана от келтите на Леонорий и Лутарий, като отхвърля възможността да са Комонториевите келти, което аз възприемам отчасти. Ако имаме предвид явното ползване на различни извори от Полибий, от една страна, и Павсаний, Помпей Трог и Ливий – от друга, то не е неправилно да се възприемат данните им като допълващи се, т. е. че край Тиле са останали част от келтите на Леонорий и Лутарий, към които се присъединили и спасилите се от Делфи, начело с Комонторий; той е останал като пръв цар на тилитските келти, защото Леонорий и Лутарий се прехвърлили в Мала Азия.

В съвременната историография дискусията за келтското присъствие не е още затихнала; и в чуждата, и в нашата се наблюдава стремеж към свръхинтерпретиране на изворите за келтите и тяхното значение в историческото развитие на областите, които те са завладели. Това накара един от най-добрите съвременни познавачи на келтите в

Европа, Пол-Мари Дювал, да зададе риторичния въпрос на един международен форум: „Присъствие или влияние на келтите?“ Двусъставният въпрос е сложен и изисква много задълбочено проучване на комплексните данни за келтите. В нашата историография се противопоставят две мнения; предпоставяйки присъствието на келти и келтска държава в сърцето на одриските земи (край Севтополис и Казанлък), едното направление търси в тях причината за политическата децентрализация и икономическия упадък в Тракия; другото направление, между които от изложението личи, че се числя и аз, локализира значението им за крайните югоизточни предели на Тракия, като не игнорира временната стагнация, причинена от нашествието им за всички балкански земи. Кой знае защо, но на ред международни прояви напоследък въпросите за келтите в Тракия се решават от представители на чуждата историография. Така например югославският учен Й. Тодорович написа през 1970 г. (Les mouvements migratoires des Scordisques après 279 av. n. è. – Archeologia Jugoslavica, XI, 1970, p. 15–22), че след битката между ордата на Брен и Птолемей Керавън една група от разбитите келти се установила на бреговете на Марица, където възникнало племеннодържавно обединение, и го локализира чрез цитираните съобщения на Полибий и на Ст. Византийски за Тиле. Но Тодорович задминава изчерпателността на тази кратка информация, като посочва, че двете сведения се отнасят вероятно за етническата група, която се установила по горното течение на Марица през II в. пр. н. е. (следвайки явно грешната интерпретация на Т. Герасимов, за която ще стане дума по-надолу). Това била единствената етническа група, която се намирала близо до Хемус, докато територията на тилитите се намирала в Югоизточна Тракия, край устието на Марица. Не е ясно от текста на Тодорович нито тук, нито в другите му съчинения за скордиските кое му дава основание да представи на приложената карта държавата на тилитите от III в. пр. н. е. с център в бившите одриски земи от водосбора на Арда, Марица и Тунджа (по Ст. Византийски) и „тракийската държава на скордиските“ от II в. пр. н. е. на племенната територия на бесите (по Полибий). Защото, разглеждайки данните у Тит Ливий (Per. 56) за М. Косконий, който благополучно се сражавал със скордиските в Тракия, Тодорович посочва, че се предполага заселването на скордиските по горното течение на Марица до Югозападните Родопи след връщането им от Делфи. Авторът на мнението не е посочен, но трябва да се предполага цитираното по-нататък проучване на класическите извори от Ф. Папазоглу за установяването на тази малка държава, останала анонимна в изворите въпреки известните археологически извори за нея. Но за нейна чест Папазоглу не

извежда от интерпретацията на изворите за скордиските тяхна държава в Тракия (*PAPAZOGLOU, F.*, 1979), а посочва несъстоятелността на историко-географската представа у Орозий, Флор, Марцелин, Йорданес и др. за скордиските в Тракия; че вместо да ги търсим там, където ги няма, трябва да заключим, че във „времето на късната Република представата за Тракия е била по-широка и е обхващала и земите по Южна Морава, където до късно е живяло тракийско население; объркаността всъщност може да се е получила от представите на по-старата гръцка историография, за която завладените земи по долината на Морава от автариатите и по-късно – от скордиските, са били населявани от тракийските трибали.

Археологическите извори са едни от най-експлоатираните напоследък и в българските изследвания, които проучват тракийската „материална“ култура през III–II в. пр. н. е., наричайки я без особени основания „латенска“. С епохата на келтското нашествие могат да бъдат свързани само няколко находки от България, които без съмнение носят характеристиките на фазата Латен-В. Според П.-М. Дювал това са: торква от с. Горни Цибър, вероятно внос и най-източна находка от благороден метал с оригинална келтска декорация; бронзови пластични украси за колесница от III в. пр. н. е., открити в гробницата при Мезек; по Вожняк (1975 г.) – две бронзови фибули от Севтополис (от могила № 2), които обаче са според нашите археолози местно тракийско производство, инспирирано от келтски образци, подобно на останалите, намерени там и развили се по типа Латен-В. Освен тях Возняк добавя и един меч от Байлово, фибула от Царевец и гривна от Комарово (p. 182, tabl. 1, №№ 4, 8, 11). За фибулите от Севтополис вж. *Огненова-Маринова, Л.* Дребни находки. Теракоти, скулптура. – В: Севтополис, I, с. 224–225. Мнението за двете фибули с филигранна украса, които Вожняк определя като келтски, е на Ив. Венедиков, комуто благодаря за изказаното твърдение.

Археологическите доказателства на Тодорович и на Вожняк (Wschodnie pogranicze kultury latenskiej. Wroclaw, 1974, I) съдържат много противоречия. Тодорович приема мнението на Т. Герасимов (Келтски култови фигури в България. – ИАИ, 23, 1960; За хронологията на келтските култови паметници от България. – ИАИ, 34, 1974), без да обърне внимание на критиката и определянето на тези паметници от Б. Хензел (*HAENSEL, B.* Plastik der jungeren Bronzezeit und der älteren Eisenzeit in Bulgarien. – Germania, 47, 1969), нито пък да потърси техните паралели у келтите в Средна или Западна Европа. А може би ги е търсил, но естествено не ги е намерил, защото засега такива липсват. Въпреки твърдението му, че паралели липсват у скордиските от територията на Югославия, той се опитва да ги свърже с „етническа група“ (?) от Северозападна България или Олтения (в Румъния), за да подкрепи съчинената държава на скордиските на територията, в която са открити въпросните фигури (главно в територията между Пазарджик и Панагюрище, но има и другаде). Впрочем и до днес, доколкото ми е известно, в науката все още липсва окончателното становище за тези фигури – за връзката им с определена културноетническа общност, както и за предназначението им (вж. и спора между Герасимов и Хензел в цит. съч.). Последните проучвания (*BABES, M., V. MIHAILESCU-BIRLIBA*. Germanische Latènezeitliche Feuerböcke aus der Moldau. – Ber. RGK 51–52, 1970–1971) хвърлиха нова светлина върху проблематиката и насочиха вниманието на изследвачите към паралелите и разликите в находките от Източна Дакия до долното течение на Днепър. Те създават обаче и нови проблеми за изясняването на взаимодействията в тази контактна зона за траки, скити, бастарни, сармати и др., но предложиха и нови възможности за осветляването на въпросните каменни и глинени фигури. Постановката на двамата автори за принадлежността на паметниците-паралели от Молдавия към културата на бастарните не се приема изцяло от учените, изследващи културата на бастарните и източните германи. Според авторите въпросните фигури от нашите земи образуват отделна група от няколко типа, които се развили самостоятелно и говорели не толкова за принадлежност към определена култура, колкото за религиозни възгледи и култови практики на различни племенни групи, намиращи се на една и съща степен на социално развитие; затова и всяко доказателство за ролята на келтите при развитието на различните латенски видове от тези фигури – с изключение на оригиналните келтски Feuerböcke трябва да се приема с предпазливост. Струва ми се, че казаното важи за цялата балканска „латенска“ култура. Има още много автори, които забравят мощния синкретичен процес в развитието на балканската култура през елинистическата епоха; забравят не само факта, че дори културата на скордиските не е същинска келтска, а проникната от илирийски, тракийски и дори скитски елементи – забравят и доказаното влияние на Ориента, привнесено чрез траки и скити в културната съкровищница на Европа през халщата и латена. Някои стигат дори до обявяването на щитовете на някои воини в купола на Казанлъшката гробница за келтски, въпреки че според познавачите на келтската култура все още не е ясен обликът на келтските щитове. За т. нар. келтски мечове, открити в България, вж. *TACHEVA, M.* Au sujet d’épées celtiques trouvées en Bulgarie. – Studia in honorem V. Besevliev. S., 1978, където те са свързани с останките от нашествията на келти и скордиски.

За твърдените от Тракия келтски анклави, сред които в нашата литература поставяха сердите, липсват доказателства за бита на едноуседнало население, което даже и да е възприело местната култура, както някои твърдят, не е оставило никакъв етноопределящ белег. При това в Тракия не са открити и доказателства за постоянен обмен или търговски контакт с владените от келтите рейнско-дунавски земи; дори новите проучвания върху келтската ономастика изключват от регистъра имена, които могат да се свържат с името „серди“. Вж. *VULPE, R.* Le nom de Serdica. – Studia in honorem V. Besevliev. Впрочем археологическите находки от „латенската“ епоха в България говорят не толкова за присъствие или влияние на келтите, колкото че траките в тази епоха са били повлияни, подобно на много други цивилизации в Европа, от стила и характеристиките на изработения в тази епоха естетически вкус. Срещу доказателствата за твърдяното келтско влияние сравни и: *SCHMIDT, K.-H.* Die Komposition in gallischen Personennamen; *VELKOV, V.* Zur Deutung von Dio Cassius 51, 25, 4; ΜΑΙΔΟΥΣ/ΜΕΛΔΟΥΣ – Езиковедски проучвания в чест на акад. В. И. Георгиев. С., 1980. Мнения по повдигнатите по проблема въпроси може да се видят още у: *ВЕНЕДИКОВ, ИВ.* Келтското нашествие в нашите земи през III в. пр. н. е. в светлината на археологическите материали. – ИПр., 11, 1955; *ТАЧЕВА, М.* Причините за политическия и икономически упадък в древна Тракия през III в. пр. н. е. – ГСУИФ, 75, 1982; *ТАЧЕВА, М.* Странджа през елинистическата и римската епоха. – В: Странджа – древност и съвремие. С., 1987; *DOMARADSKI, M.* Présence celte en Thrace au début de l’époque hellénistique (IVe–IIIe siecles av. n. è. – Actes du II Congrès Intern. de Thrakologie, I. Bucarest, 1980. За присъствието на търговци и преселници в Тракия през елинистическата епоха данните са събрани у: *ТАЧЕВА, М.* Икономически и културни връзки между западнопонтийските градове и Класическия Изток. – Първи конгрес на БИД, 1, С., 1972, с. 351 и сл., където са използвани епиграфски и археологически данни. За разпространението на култа на Сарапис и Изида като доказателство за политическото присъствие на Птолемеите по тракийските крайбрежия вж. *ТАЧЕВА, М.* История на източните култове в Долна Мизия и Тракия (V в. пр. н. е.–IV в. пр. н. е.). С., 1982, с. 75 и сл., 95 и сл., където са проучени комплексно всички изворови данни. Интерпретацията на Антиоховите монети вж. у: *ЮРУКОВА, Й.* Политическата обстановка в Югоизточна Тракия през средата на III в. пр. н. е. по нумизматични данни. – Археология, 24, 1982, 2. Идентифицирането на владетелите и обосновките са посочени по-обстойно в: *ТАЧЕВА, М.* Опит за възстановяване на политическата история на древна Тракия от края на IV в. пр. н. е.

до края на III в. пр. н. е. – Векове, 1981, 3. За датировките на Адеевите монети вж. *Ал. ФОЛ* (1975 г.). В нумизматичната литература последна е обосновката на К. Димитров за IV в. пр. н. е. (Нови нумизматични данни за датировката и локализацията на династа Адей. – ТАВ II, 1985, с. 94–104). Датировката на Д. П. Димитров с обосновки вж. в: Археология, 14, 1972, 3. Моето мнение, с което се присъединих към датировката, възприета от Ал. Фол, виж в цитираната по-горе статия (1981 г.). За интерпретацията на Нийзе в *NIESE, B.* Geschichte der griechischen u. makedonischen Staaten. I, Gotha, 1899, p. 150. За хронологията и развоя на събитията тук е използван E. Will (1966 г.). Мненията за датирането на Скосток и интерпретацията на Й. Юрукова са в: Studii in honorem V. Besevliev. S., 1978. В него е цитирано и мнението на Сейриг. Сребърните тетрадрахми на Скосток с името на Лизимах са у: *HEAD, B. V.* Historia numorum. Oxford, 1911, p. 290. Литературата и данните за стратега на Антигон са у: *Рогалски, А.* Към въпроса за тетрадрахмите с името Мостис. – ИНМ, Варна, 7, 1971; *Драганов, Д.* Кабиле и монетосеченето на Скосток. – ИМЮИБ, 7, 1984. Авторът твърди, че на изображения върху монетите на Скосток бюст се виждала келтска торква, която е в основата на твърдението му, че е келтски цар. Струва ми се, че присъствието му край Енос между 277–275 г. е невероятно (от гледна точка на събитията по тракийското егейско крайбрежие като „пряк предшественик на Кавар“ в Тиле. Като определя произхода на група монети от монетарницата в Кабиле, той се връща всъщност към отречената от Й. Юрукова постановка в цитираната статия за Скосток, че имало двама владетели с името Скосток. Ако монетите на Скосток, открити в Кабиле, са сечени преди средата на III в. пр. н. е. и имат широко разпространение в триъгълника между Филипополис, Енос и Кабиле, т. е. във владенията на Лизимах, те подкрепят по-скоро моята теза за Скосток в цитираната статия, че Скосток трябва да е бил стратег на Лизимах или негов доверен администратор. За имената на други тракийски династи, известни по монети, вж. *Ал. ФОЛ* (1975 г.) с литературата и мненията.

Пловдивската находка с монети на Скосток даде основание на *К. ДИМИТРОВ* (Монетосеченето на тракийския владетел Скосток според монетното съкровище от Пловдив (IGCH № 869). – ИМЮБ, X, 1984) да определи Скосток като „самостоятелен владетел в Тракия“, управлявал в края на 70-те години на III в. пр. н. е. в политически обособена територия по средното (?) и долното течение на р. Марица. Според него „всеки опит да се свърже неговият политически статут с царуването и особено администрирането на Тракия е прибързан“, защото нямало никакви сигурни данни за Скосток приживе на Лизимах.

Глава втора

ТРАКИЯ И РИМСКАТА АГРЕСИЯ НА БАЛКАНИТЕ

1. ТРАКИЙСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ И МАКЕДОНСКИТЕ ВОЙНИ НА РИМСКАТА РЕПУБЛИКА

Към 221 г. пр. н. е. настъпват династически и политически промени в целия елинистически свят. Със смъртта на Птолемей III завършва епохата на военната мощ на Египет, а в Сирия вече е на власт Антиох III, последният мощен цар от Селевкидите. На македонския престол застава един от най-амбициозните противници на Рим – Филип V. В Елада израстват мощните политически съюзи в Ахайа и Етолия, които ще помогнат на Рим в трайното му настаняване на Балканите. Наред с големите елинистически сили роля ще играят и царете на по-малките държави – Прусиас във Витиния, Митридат и Ариарат в Кападокия, а Аталидите от Пергам ще заменят Птолемеите в господството над Пропонтида и прилежащите му тракийски земи.

От съхранилите се до наши дни антични текстове е ясно, че събитията в балканските земи от края на III в. пр. н. е. насетне привличат трайно интереса на елинистическите и римските историографи. Този интерес не е случаен, защото именно тези събития, свързани с трите големи войни на Рим срещу последните владетели на Македония и Елада – Филип V и сина му Персей довеждат до установяването на римското владичество през средата на II в. пр. н. е. над по-голямата част от балканската територия и осигуряват пътя към Изтока за римските легиони. За повече от половин век Егеида се превърнала в плацдарм на тежки войни, обусловени от дипломатическите и военните действия на римския сенат по отношение на противоречивите интереси на елинистическите владетели.

Съвременното актуализиране на тази проблематика не може да се определи като случайно. Причините трябва да се търсят както в съвременната политическа конюнктура, така и в епохалното археологическо откритие на гробницата на македонските царе при Вергина. Новите проучвания промениха много от класическите постановки в монографиите на Майер, Нийзе, Дройзен, Ростовцев, та дори и на съвременния Е. Вил. Твърде убедително се доказва например, че първите две Македонски войни между Филип V и Рим са оправдани от гледна точка на римското международно право, а не са плод на предварително замислената римска агресия, която целяла завоюването на нови провинции. И, обратно – чрез нов анализ на изворите и новооткритите епиграфски паметници се видя, че Персей не е наследил от баща си мечтата за македонски реванш след поражението при Киноскефале през 197 г. пр. н. е., както се твърдеше доскоро. Напротив, цялата му дейност преди III македонска война изглежда по-скоро като стремеж към избягване на конфронтацията с римските му съюзници и предотвратяване на всякакви военни действия. Това личи и от изпращането на делегации в Рим, които да опровергаят клеветите на пергамския владетел Евмен II, и от организираната от Персей конференция в Лариса, където се опитал да отхвърли обвиненията за убийството на същия този Евмен и за нахлуването си в земите на тракийския цар Абруполис. Дори, воювайки от 171 г. срещу Рим, той безнадеждно вярвал, че ще се стигне до мира. За тази война обаче римският сенат нямал никакви достоверни поводи и според римското право тя била действително „несправедлива война“. Сенатът отхвърлил всички предложени от Персей възможности за запазването на мира, обладан от т. нар. от Ливий (XLII, 47, 4–12) nova sapientia в резултат на новото отношение на амбициозните нобили към елинистическия Изток.

* * *

Нарастването на мощта на Илирийското царство по времето на цар Аргон и царица Тевта представлявало голяма заплаха за морския път в Адриатическо море между Италия и Елада. Илирийските пирати засягали и римските интереси. След една сполучлива морска война римляните успели да доведат нещата до сключване на мир с Тевта през 228 г. пр. н. е. Според мира Тевта отстъпвала завоюваните от тях територии и се съгласявала да не позволи да плуват повече от два илирийски кораба заедно на юг, по крайбрежието на Лисос, Финике и до Керкира. Предполага се, че по това крайбрежие и на Далматинския архипелаг Рим е установил нещо като протекторат, т. е. войските му били изведени, а земите били оставени под грижата на първите балкански клиентни градове на Рим – Керкира, Епидамнос и Аполония.

Илирийската заплаха засягала пряко и Македония; във война за защита на границите си срещу дарданите през 299 г. загинал Деметрий II, оставяйки властта на малолетния си син Филип V. От 221 г., т. е. след междувременно управлявалия Антигон III Досон, ние виждаме младия, но талантлив военачалник и амбициозен владетел да участва в редица балкански събития, за да укрепи и заздрави властта на Антигонидите. Търсейки като съюзник победоносно шестващия по Италия Ханибал, той се вплита и в събитията на II пуническа война, създавайки напрежение за Рим чрез т. нар. I македонска война. В нея Филип воювал с гръцките съюзници на Рим. Междувременно Тит Ливий съобщава и за неговото мероприятие през 211 г. срещу медите, които разширили своите територии за сметка на подвластните му агриани. С един светкавичен поход той стигнал до укрепената им столица Ямфорина, която се предала след упорита съпротива на Филиповата обсада. Мероприятието завършило бързо, защото етолийските съюзници на Рим нахлули в Македония. Резултат от похода нямало, тъй като през 207 г., както е известно, медите отново били готови да нахлуят в Македония (Polyb. X, 41, 4; Liv. XXVI, 25, 6–8; XXVIII, 5, 7). През 205 г. пр. н. е. Филип сключил мир с Етолийския съюз във Финики, с което завършила и I македонска война. Мирните клаузи го принуждавали да изостави активната си външна политика в Илирия. През 203/202 г. той се обединил в таен съюз с Антиох III, който трябвало да използва анархията в държавата на Птолемеите, при малолетния Птолемей V Епифан, провъзгласен за цар през 203–202 г. Няма конкретни сведения за споразумение между тях за разделяне на „египетското наследство“ в Егейско море, но Филип явно решил да изпревари появата на Антиох, за да продължи експанзията си по тракийския бряг. Тя започнала веднага след сключването на мира със завладяването на Олинт. Филип атакувал свободните градове Лизимахия, Халкедон и Киос, съюзни на етолийците, които изпратили протестна делегация при своите римски съюзници. Той завладял и Перинт, съюзник на Византион и го превърнал в свой враг, а на връщане превзел и о-в Тасос. От запазените сведения във фрагментите от Полибиевата история (XIII, 10; XIII, 4, 1; XVIII, 4, 44) и в разказа на ползвалия текста ѝ Ливий (XXXI, 16, 3–6) се вижда, че Филип е воювал и във вътрешна Тракия – след похода срещу Енос, Маронея, Дориск, той бил и под стените на Кипсела и вероятно по стария Дариев път достигнал до Кабиле и Филипополис. Жестокото отношение на Филип към покорените градове и особено ожесточената битка с обсадения Мадитос (Liv. XXXIII, 38, 9) опълчила срещу него цялото крайбрежно население (Polyb. XXV, 22, 23). Има все още привърженици на тезата, че походът на Филип в Егейска Тракия „отговарял на интересите на гръцките градове, заплашвани постоянно от тракийските си съседи“. Основание за това е обяснението, което дал Филип за опожарената от него Лизимахия – като акт в полза на прогоненото от тракийските ѝ завоеватели население.

След поражението на Филип при Киноскефале II македонска война с Рим завършила през 197 г. пр. н. е.; мирният договор задължавал царя да изведе гарнизоните си от свободните гръцки градове по тракийското крайбрежие. С това бил улеснен само Антиох III, който през 196–195 г. покорил крайбрежието на Югоизточна Тракия и ликвидирал тракийското политическо присъствие на Херсонес. Според разказа на Апиан (Syr., 6) той провел походи и навътре в Тракия и освободил гръцките градове, които се намирали под властта на траките. Някои изследвачи придават голяма стойност на Антиоховите завоевания във вътрешна Тракия; от Апиановия разказ и от Ливий (XXXVI, 71, 5) се вижда стратегическото значение на Антиоховото присъствие в Тракия, но се визира определено само Херсонес Тракийски. Според Полибий (XVIII, 4, 5; XVIII, 51, 8–9) той се установил в Лизимахия, възстановил опожарения от Филип град и го обявил за резиденция на сина си.

Както е известно, още в началото на сирийската война срещу Антиох III римляните поискали от Филип V съдействието му за осигуряването на свободен път за легионите на Сципион през тракийските егейски земи. Напоследък бе направен опит да се използва сведението на Ливий (XXXVII, 7, 8–12) като доказателство, че Филип е задържал и след 197 г. пр. н. е. завоюваните земи в Егейска Тракия, източно от река Нестос и затова само той „можел да им забрани или осигури минаването през Тракия“. Всъщност тук се забравя мирният договор от 196 г. пр. н. е. след поражението му при Киноскефале (т. е. края на II македонска война), с който бил задължен да подпомага римляните като приятел и съюзник.

Изворите твърдят, че в това отношение той дори се престарал. В навечерието на решителната битка на Антиох III с Рим при Термопилите Филип подпомогнал Рим и с войски, и със средства (Liv., XXXVII, 39, 12, App., Mac. 5); по-късно той не само предотвратил тракийските атаки, като посредничил за съюза на тракийските царе с Рим (Liv., XXXVII, 39, 12) при преминаването на Сципион към Мала Азия, но и му помагал в подобряването на пътя; с това ускорил движението на легионите към Херсонес, което принудило Антиох III преждевременно да изостави това свое най-важно предмостие.

След поражението на Антиох III при Магнезия във войната му с Рим, през 190 г. пр. н. е. той загубил тракийските си владения, които Рим отстъпил на своя съюзник във войната – пергамския владетел Евмен II.

В историографията е изказано мнение, според което военният потенциал на траките, респ. на одрисите и бесите се бил изчерпал и затова в изворите нямаме данни за интервенцията им в събитията на II македонска война (200–197 г.). Че няма сериозни основания в подкрепа на това мнение се вижда от бързото изгонване на Филиповите гарнизони (Polyb., XXIII, 8, 7; Liv., LIV, 42 за Филипополис). Военният потенциал на Тракия се потвърждава и от Ливий (XXXVI, 17, 5–6) и особено от големия позор, понесен от римските войски, завръщащи се с богата плячка от Мала Азия през 188 г. пр. н. е. под предводителството на Гней Манлий Вулзон: „... в същия ден, когато потеглил от Лизимахия, дошъл до т. нар. р. Мелас и оттам на следния ден стигнал до Кипсела. По-нататък от Кипсела в продължение на 10 мили пътят минавал през гори и бил тесен и неравен... и тъй, щом войската навлязла в прохода, около 10 хиляди траки от четирите племена асти, кени, мадуатени и корпили (в един от кодексите – корели) се разположили до самия проход и устроили засада по пътя. Имало слух, че това нападение не станало без насъскванията на Филип V. Той знаел, че римляните ще се върнат... през Тракия и че мъкнели със себе си много пари... Щом (траките) видели, че въоръженият авангард излязъл вече от прохода, а ариергардът още не се бил приближил, нападнали товарите и обоза... Завързал се безреден бой. Траките, затруднени от плячката, с която били натоварени, пък и тъй като повечето от тях били без оръжие понеже искали ръцете им да бъдат свободни, за да плячкосват, били избивани. Римляните пък имали против себе си трудността на местността, тъй като варварите се втурвали срещу тях по пътечки, които им били познати, като се криели понякога в гънките на долините. Пък и самите товари или колите, които се изпречвали съвсем неудобно пред едните или пред другите, пречели на биещите се... Съдбата облагодетелствала ту едната, ту другата страна. Мнозина от двете страни загинали. Вече нощта се приближавала, когато траките напуснали мястото на сражението не за да избягнат рани и смърт, а защото взели достатъчно плячка“ (Liv., XXXVIII, 40). Нови 15 хиляди тракийски воини се изпречили на пътя на войската край Маронея, по който минала Сципионовата войска две години по-рано, но траките сега се показали по-миролюбиви не по друга причина според Ливий (XXXVIII, 41), а защото тогава „войската имала по-малко плячка, отколкото траките желаели“... Разказът на Тит Ливий е едно добросъвестно и точно описание на сражението между траки и римляни в Корпилския проход, но често – недотам добросъвестно интерпретирано.

Без съмнение обединеното нападение на асти, мадуатени, (траките край град Мадитос в Херсонес), кени и корпили ни изправя пред едно рядко в тракийската политическа история явление – пръв опит да се преодолее през тази епоха сепаратизмът на траките в Югоизточна Тракия в името на общия интерес. Сражението в Корпилския проход е първото им сблъскване с римска войска. Династите на изброените от Ливий племена не са ни известни. Много е вероятно сред тях да са били и известните от времето на III македонска война и след нея владетели Аутлезбис, Терес, Барсабас и Бюзас. Необяснимо е защо през 172 г. в навечерието на III македонска война кените не са изпратили наред с останалите си съюзници пратеници в Рим за военен съюз срещу Филип (Liv., XLII, 19, 6). Липсата на етнонима в това съобщение би могла да се обясни с различните източници, от които Ливий черпил сведения. Че изворът не е бил цитираният за Корпилското сражение Клавдий Квадригарий, се разбира и от различно предадения етноним на корпилите. Но липсата на етнонима може да се обясни и с промяна в отношенията между четирите племена и най-вече – между корпили и кени (вж. гл. II, 2).

Помощта, която по-късно одриският цар Котис оказвал на Персей и в сраженията, и в командването на войската, която водел със себе си, най-често се обяснява като задължение на одрисите към Македония, наложено след похода на Филип V във вътрешна Тракия през 184/183 г. Според твърде оскъдните сведения от Полибий (XXIII, 8, 2–7) и Тит Ливий (XXXIX, XL и XLI кн.) той предприел похода си под предлог на осигуряването на Византион, но по-скоро имал намерение „да сплаши тракийските царчета“. Тогава той, изглежда, успял да превземе Филипополис, който отдавна се намирал в тракийски ръце, но одрисите много скоро си го възвърнали. Това накарало Филип да продължи похода си срещу одриси, беси и дентелети без особени резултати може би и до 182 г. През следващата година Филип предприел нова военна кампания срещу медите, тръгвайки от Стоби. Тук става дума за много известната авантюра, по време на която той мислел, че се е изкачил на Хемус, откъдето искал да види Италия. Изкачването било трудно, в неблагоприятно време, което явно е осуетило намеренията му. Специалистите твърдят, че Филип е изкачил всъщност Витоша. Ако това е така, този мъжествен и рано застаряващ 59-годишен цар и войник е изпреварил делото на Ал. Константинов с около 20 столетия... На връщане той обсадил, както през 211 г., един град на медите – този път Петра, който се намирал в планинското подножие (все още нелокализиран), и го превзел. Походът отново не блести с резултатите си; медите останали независими и участвали в споменатата делегация в Рим през 172 г., за да сключат съюз срещу Македония. Наред със споменатите вече южни съседи на одрисите, медите се присъединили към антимакедонската коалиция сигурно защото тя за тях означавала решаването на въпрос от жизнена важност – да се справят с нарастващата одриска военна и политическа мощ на Балканите.

В навечерието и по времето на III македонска война се проявяват укрепналите след политическата и икономическа криза владетели на одрисите и сапеите – Котис и Абруполис. На конференцията в Лариса Персей бил обвинен, че изгонил Абруполис от царството му, въпреки че бил приятел и съюзник на римския народ, което противоречало на мирния договор между Рим и Македония. Той отговорил с въпроса, дали е трябвало да чака автора на войната да стигне до Пела, опустошавайки граничните му земи чак до Амфиполис начело на войска, която пленила и много свободни, и роби (Liv., XLII, 40–41). Всъщност Абруполис действително нахлул във владените от Филип V земи веднага след смъртта му и успял да завладее дори златоносните мини на Пангей, но Персей успял да му ги отнеме.

Това обвинение срещу Персей през 172 г., макар и недостатъчно за обявяване на война (защото след войната с Абруполис има мирно споразумение между Персей и Рим (App., Mac., 11), се е запазило в античната традиция (Paus., VII, 10, 6–7). То се приема като несъстоятелно в съвременната историография, понеже липсват данни за съюз между сапейските владетели и Рим. Някои предполагат, че Абруполис е бил признат за римски съюзник в навечерието на войната, за да стане това основание за нея. Но този съюз би могъл да съществува още от 188 г. пр. н. е., когато войските на завръщащия се от Мала Азия Гней Манлий Вулзон били нападнати от травсите в т. нар. Сапейски проход.

Колко голямо е било царството на Абруполис е трудно дори да се предполага поради липсата на каквито и да е основания. Във всички случаи то се е разполагало източно от р. Нестос и на север от Абдера, защото Абдера е бил свободен град, както ще се види по-нататък. Колкото до западната граница – р. Нестос, тя е ясна от два факта: възстановяването на Абруполис в царството му по сведението на Диодор (XXIX, 33); територията на I македонска област, организирана след III македонска война. Явно Сапейската държава не е била голяма, защото съвременникът на събитията, Полибий, нарича Абруполис династ (XXII, 18) и едва по-късните автори Диодор и Павсаний го споменават съответно като „цар на траките“ и „цар на сапеите“. Къде е била границата между неговите владения и одриската държава на неговия съвременник и враг във войната, Котис, не е ясно, нито пък съдбата ѝ след тази война.

Котис, синът на Севт и одриски цар (Liv. XLII,51, 10), има блестяща характеристика за един тракийски владетел в античната традиция, която вероятно дължи преди всичко на Полибий (XXVII, 12) по силата на общата им съдба като победени съюзни военачалници на Персей. Той бил забележителен и по осанка, и по военните си способности, и по характер – всичко друго, но не и трак – с мек нрав и необикновено благородство. Към тези качества Диодор (XXX, 3) добавя чувството на отговорност в приятелството. Наред с пеонския владетел Дидас той бил единственият тракийски съюзник на Персей, комуто довел за войната хиляда елитни конници и още толкова пеши войници според Ливий. В голямото сражение в Беотия през 171 г. пр. н. е. Персей му поверил лявото крило, където се сражавали тракийските войници, а срещу него била цялата италийска конница, командвана от брата на консула. Атаката започнал Котис и успял да спечели победата със своята конница, слухът за поражението на римляните се разнесъл по цяла Елада. От равносметката у Ливий (XLII, 48; 60) се вижда, че Котис дал убити от конницата 20 души срещу 200 италийски и 40 пеши срещу 2 хиляди римски. Основателно е да се запитаме каква ли би била съдбата на другия, също така достоен за владетелския си сан съюзник, Персей, ако Котис не би бил принуден да напусне македонския стан.

Завърнал се в Тесалоника, Котис научил, че земите му били нападнати от тракийския владетел А(у)тлезбис заедно с префекта на римския съюзник Евмен, Корагос (Liv., XLII, 67, 4), явно по римско внушение, за да се освободят от опасния македонски съюзник. Персей го изпратил с подаръци, но платил на конницата му само 200 таланта за 6 месеца, въпреки обещанието си да ѝ заплати за цяла година. Това свидетелство на Ливий се забравя от много съвременни изследвачи, които настояват, че до 168 г. пр. н. е. в границите на Македония били съхранени всички завоевания на Филип и Александър Македонски, а Котис бил подвластен на Персей. В полза на това твърдение не може да послужи и оправданието на Котис, предадено на сената от неговите посланици; те били изпратени след войната да пледират с подаръци и молба за освобождаването на сина му Битюс, взет като заложник след битката при Пидна. Посланиците се опитали да обяснят, че Котис не е подпомагал доброволно македонския цар, след като бил задължен да му даде заложници. Сенатът отговорил, че „римският народ помни приятелството с Котис, с неговите деди и с тракийския народ. Заложниците, които е дал Котис, съвсем не го оправдават, а го обвиняват, след като Персей, който даже в мир не е бил съмнителен съсед за тракийския народ, не е станал такъв и по време на римската война. Впрочем, въпреки че Котис е предпочел благоволението на Персей пред приятелството на римския народ... воден от своето достойнство, а не от злопаметност, римският народ му връща без откуп сина и заложниците... Сенатът избрал за съпровод на заложниците трима легати... а на пратениците платил по 2 хиляди аса като подарък“ (Liv., XLV, 42). Вижда се, че отношенията между Котис и Персей са отношения между владетели съседи, а не – на субординация.

Отдавна вече е доказано, че по отношение на споменатите балкански събития, съдържали се в изгубените книги на Полибиевата история, Тит Ливий е всъщност най-достоверният засега исторически извор. Затова съмненията в съобщението за римското благоволение, оказано на Котис, са насочени не към достоверността на Ливиевия разказ, а по-скоро към изтъкнатите причини за този акт на римската дипломация, непотвърдени досега от изворите. Обяснението се търси в интереса на Рим от един силен съюзник, какъвто е можел да бъде Котис – че заради този интерес е било издигнато твърдението за дружбата на Котисовите предци с римския народ, каквато не е засвидетелствана в изворите, нито има основание в тракийската и балканската политическа реалност преди 188 г. пр. н. е.

В нашата историография обикновено се говори с възторг за тракийските царе, които продължили, за разлика от одриските, своята неприятелска политика към Рим. Проримската политика на Котис след поражението на Персей при Пидна има своята логика. Когато този одриски цар, отличен военачалник и владетел, застанал на страната на Персей, вероятно е преценявал, че една евентуална победа на Македонеца ще доведе до пропадането и на пергамската кауза в земите на Херсонес Тракийски, които винаги са били в центъра на външната политика и на неговите предци. Затова вероятно е потърсил съюз още с Филип V (Liv., XL, 24, 2) и е един от тракийските владетели, които обещали срещу Филиповите дарове да пропуснат безпрепятствено тръгналите от Месамбрия към Дардания бастарни (XL, 57, 1–3).

В изворите липсват каквито и да било сведения за Котис след превръщането му в римски съюзник от римския сенат. Може би негов парадинаст в изконните одриски владения край Византион да е бил друг известен от това време чрез Диодор (XXXII, frg. 15, 5) „тракийски цар“ Терес, който бил женен за дъщеря на Филип V. Терес помогнал на Лъже-Филип (Андриск) с войници, когато той пристигнал от Мала Азия през Византион и спрял в Тракия, дал му царска диадема и го подкрепял по време на антиримското въстание през 148 г. пр. н. е. Лъже-Филип твърдял, че е син на Персей. Той бил подпомогнат и от тракийския династ Барсабас, и от някои гръцки колонии. В голямата битка на войските му, която донесла упование в отхвърлянето на римското потисничество на Балканите, претърпял поражение римският претор Ювенций. Той загинал в сражението, предвождайки римски легион. Въстанието било потушено с помощта на пергамски войски и през 146 г. пр. н. е. Македония била обявена за римска провинция.

Въведение в литературата и проблематиката

Литературата и проучванията върху историята на отделните елинистически монархии, както и на събитията в Егеида за епохата, са цитирани и обсъдени у: *WILL, E.* Histoire politique..., I (1966). Новите възгледи върху международноправните проблеми на римската източна политика и особено по отношение на Филип V и Персей вж. у: *ALBERT, S.* Bellum iustum. München, 1978, p. 118 sqq. *LINDSAY ADAMS, W.* The Causes of the Third Macedonian War. Some Recent Views. – In: Philipp II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage. Washington, 1982, p. 254 sqq. За политиката на сената, повлияна от икономическите интереси на нобилите вж. у: *BRISCOE, J. Q.* Martius Philippus and Nova Sapientia – JRS, 54, 1964, p. 66–77. За македонската агресия срещу медите вж. *ГЕРОВ, Б.* Проучвания върху западнотракийските земи, I. ГСУ ФФ, LIV, 3, 1959/1960.

Интерпретацията на Филиповата експанзия като „помощ срещу траките" вж. последно у: *HATZOPOULOS, M. B.* La politique thrace des derniers Antigonides. Pulpudeva, 4, S., 1983.

Посоченото надценяване според мен на Антиоховите завоевания в Тракия се застъпва от: *BARLOEWEN, W.* Abriss der Geschichte antiker Randkulturen. München 1965, следван и от Хр. Данов (1979 г.). Мнението за изчерпани потенциал на траките виж у *ХР. ДАНОВ* (1979 г., с. 85), но с право не се поддържа на с. 89 в цит. съч. Локализацията на Корпилския проход и ландшафтът около Кипсела са много добре обяснени от: *ВЕНЕДИКОВ, ИВ.* Тракийската топонимия в движение. Населението в Югоизточна Тракия. – Мегалитите в Тракия, II. С., 1982, с. 52 и сл. За територията на сапеите след смъртта на Котис I вж. последно у Т. Спиридонов във: *ФОЛ, АЛ., Т. СПИРИДОНОВ.* Историческа география на тракийските племена до III в. пр. н. е. С., 1983, с. 116–117. Твърдението му, че около Никополис ад Нестум, един асинхронен ориентир, били допирните точки между бъдещите стратегии Дросика и Сапаика, е неубедително. Въпросът за Абруполис и неговата война като повод за обявяването на III македонска война се решава в посочения смисъл от *LINDSAY ADAMS, W.* (цит. съч.). Травсите са идентифицирани за времето на разказаното събитие с дросите, съседи на сапеите, от Ив. Венедиков (цит. съч.). Друго мнение излага Т. Спиридонов в посоченото съчинение. Единственият изследвач, който се е опитал да помрачи положителната характеристика на Котис в античната традиция, е: *CONDURACHI, E.* Cotys, Rome et Abdere. – Latomus, 29, 1970, p. 36 sqq. За границите на Македония до 168 г. пр. н. е. до Хеброс и за Котис като подвластен на Персей вж. последно у *M. B. HATZOPOULOS* (1983 г.). Стратегията на римската дипломация по отношение на съюза с Котис има много добра обосновка в горчивия опит на римляните от 188 г. пр. н. е. срещу корпилите, направена от: *CHIRANKY, G.* Rome and Cotys, Two Problems: I. The Diplomacy of 167 B. C. – Athenaeum, 1982, 3–4. Досега е известно само едно тракийско пратеничество в Рим в навечерието на III македонска война, което искало да установи приятелство с римския народ според Ливий (XLII, 19), в което естествено одрисите липсват. Тяхната политика по отношение на Херсонес Тракийски през вековете е изяснена от: *ФОЛ, АЛ.* Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха. С., 1975. Авторът предлага и друга локализация на земите на Терес. За Т. Флавий Амадок вж. *GEROV, B.* Zum Problem der Strategien im römischen Thrakien. – Klio, 52, 1970, p. 126. За парадинастическия дом на Садала вж. *ТАЧЕВА, М.* Опит за възстановяване на политическата история на Тракия от края на IV до края на III в. пр. н. е. – Векове, 1981, 3. Основанието за твърдяната тук локализация наココресовите земи е в забелязаната връзка на тракийските владетелски имена Терес и Амадок с тази област. Така от един надпис от Херонея (REG, 32, 1919, p. 320) е известно, че Амадок, син на Терес, бил изпратен от тракийския цар Садала, за да помогне на Сула при обсадата на града през 86 г. пр. н. е. Амадок като началник на царската конница и с одриско царско име би трябвало да е бил одриски парадинаст в земите край Византион; Ливий (XXXIX, 35, 4) разказва за „дукс" (т. е. вожд) Амадок, който бил заловен от Филип V и взет като заложник по време на похода му срещу Византион през 184 г. пр. н. е. Към тези данни може да бъде добавен и Терес, одриският парадинаст в Тракийската делта по времето на Ксенофонт (An. VII, 5, 1). Предполага се дори, че известният от римската епоха стратег Т. Флавий Амадок произхождал от същия род. Дали проявите на този династически род от началото на II в. пр. н. е. насетне не са свързани с ликвидирането на келтското царство край Византион от въстаналите траки, които възстановили и тракийската заплаха над Византион (Polyb., IV, 46)? Един основателен въпрос, за който липсват конкретни доказателства.

2. РЕШИТЕЛНА ФАЗА НА РИМСКАТА АГРЕСИЯ В ТРАКИЯ

След големите сътресения във обществено-политическия живот в Римската република през последните десетилетия на II в. пр. н. е., предизвикани от аграрните реформи на братята Гракхи и двете сицилийски въстания, зората на последния век от нейното съществуване била отново окървавена от демократичното движение начело с Апулей Сатурнин, без да предвещава нищо добро. Кризата в републиканския Рим била подсилена и от Съюзническата война през 92–89 г., от тежките войни с Митридат VI Евпатор, цар на Понта – събития, които подготвяли успеха на кандидатите за пожизнени диктатори от Л. Корнелий Сула насетне, та до първия, чиято кандидатура успяла – Октавиан, осиновения син на Г. Юлий Цезар. Събитията са еднакво решителни и за балканските земи не само защото много от тях се развили и решавали тук, но и заради последните опити на балканското население и неговите първенци да оцелее чрез участието си в тях.

* * *

Освен на политическите си съюзници в лицето на сапейските и одриски владетели, с които се сдобил по време на III македонска война, Рим можел да разчита през разглеждания период само на легионите си, предвождани от наместниците на провинция Македония, или от републиканските консули, изпращани често в помощ при извънредно тежки ситуации. В речта си срещу Пизон Цицерон твърде приповдигнато посочва триумфите на римските военачалници, воювали на Балканите, забравяйки съобщенията за смъртта им по бойните полета или за срамните им поражения (In Pis., 16) срещу обединените сили на граничещите с провинцията траки, скордиски и дардани. За съжаление основният писмен извор за епохата – Т. Ливий, е достигнал до нас само чрез съхранените съдържания (периохи) на книгите от загубените декади на „История на Рим от основаването на града“, или чрез кратките прегледи (епитоми) на Флор, Евтропий и Фест. Кратки и лишени от подробности са и съобщенията на по-късните автори Орозий, Йорданес и дори Амиан Марцелин. Съпоставени с лапидарните текстове на малкото епиграфски паметници, те всички предоставят възможността за немногословна, но в замяна на това красноречива хроника.

Войната започва с участието на тракийските династи в антиримското въстание на Андриск, след което сред най-отявлените римски неприятели веднага се проявяват кените в тракийския хинтерланд на Херсонес Тракийски под властта на царете Диегилис и (сина му) Зибелмиос. И на двамата се приписват най-жестоки и нечовешки злодеяния не само срещу завладените от тях гръцки колонии на полуострова, но и срещу тракийските им поданици у Диодор (XXXIII, frg. 14–15; XXXIV, frg. 12). Съдейки по убитите „по позорен начин голям брой отлични траки“, можем да предполагаме не толкова антидинастически борби, а по-скоро разширение на Диегилисовата територия за сметка на съседите и преди всичко на корпилите; ядрото на корпилските земи се търси именно във владените от кени земи на полуострова, където липсват повече сведения за тях след 171 г. пр. н. е. Диегилис бил зет на витинския цар Прусиас и с негова помощ провел агресията си срещу градовете на Херсонес Тракийски, подвластни на пергамския цар и съюзник на Рим, Атала II. Той завладял Лизимахия и разрушил за последен път този злочест град. Едва през 144–141 г. пр. н. е. Аталовият стратег на Херсонес успял да разбие войските на съюзниците. Изглежда, че агресията на кените е засегнала тракийското крайбрежие и градовете по него далеч на запад, защото Полибий (XXX, 3, 3) съобщава, че Атала се явил пред римския сенат и говорил за Енос и Маронея, като „смятал за справедливо тези градове да му бъдат подарени“. Сенатът обещал и докато Атала бил все още в Италия, римляните „освободили градовете“ явно от Диегилисовия гарнизон. Самият Диегилис, когото Страбон (XIII, 4, 2) нарича цар на кените, а Диодор – цар на траките, помагал от своя страна на Прусиас във взаимоотношенията му с витинския цар Никомед и с Атала III.

След смъртта на Атала Рим станал наследник според завещанието му на Пергамското царство и на останалите му владения, включително и на Херсонес Тракийски. Според един надпис от Сестос (OGIS, 339) македонският управител М. Косконий бил повикан да помага срещу въсталите пергамци начело с Аристоник, подпомагани от траки (вероятно от съюзените кени), точно когато се сражавал срещу траките, които атакували Сестос, след като „царете се превърнали в богове“. Според интерпретацията на цитирания текст той се отнасял за смъртта на Атала. Но мандатът на Косконий в Македония е през 135–133 г. и той съвпада по време със смъртта на царя на кените Зибелмиос, а е известно, че според орфическата доктрина на траките техните царе били не само жреци, но и тачени като богове. Затова е допустимо да се предположи, че въсталите траки, срещу които воювал Косконий в Херсонес, са били предизвикани от убийството на Зибелмиос, но не са го извършили, както ги обвинява настроеният срещу тях Диодор (XXXIV–XXXV, frg. 12).

През 129 г. пр. н. е. след потушаването на въстанието на Аристоник, Рим влязъл в наследство на пергамските владения в Тракия. Херсонес Тракийски заедно с градовете в него на изток до старата тракийска крепост Бисанте били превърнати в агер публикус на римския народ под контрола на македонския управител, но кените не били окончателно подчинени.

Когато се обсъжда римското завоевание в Тракия, се стига неминуемо до един много оспорван проблем, засягащ границите на основаната през 146 г. пр. н. е. провинция Македония. Проблемът е решаван главно в чуждата историография, в която има две основни мнения. Едното е защитавано от Гайер, според когото източната граница на провинцията е стигала до р. Нестос. Другото мнение е на Уолбенк, основано на съобщенията на Страбон за организирането на Виа Егнация. Той датира превръщането на стария военен път в римски чрез македонския провинциален управител Гн. Егнаций след 146–145 г. пр. н. е., за когото предполага, че наследил властта на Метел Македонски. В спора си с поддръжниците на становището, че този път бил организиран след поражението на Персей, Уолбенк издига съображението, че не е било възможно Рим да строи свой държавен път през земите на 4-те македонски области, защото това било противоречало на сенатската формула за „освобождението на Македония“ от Персей. Но, продължава доказателството си същият автор, ако приживе на Полибий Виа Егнация е била организирана до Кипсела, това значело, че границата на провинция Македония е стигала на изток до долното течение на Хеброс. Опирайки се на съобщенията у Страбон (VII, 7, 4; VII, frg. 33, 35), той смята, че тази граница се е запазила до времето на Август поне, когато отново била преместена до долното течение на Нестос. Между Кипсела и Перинт пътят бил построен след римското завоевание на Кенийския Херсонес от Т. (М?) Дидий през 101-100 г. В доказателство е приведен и многоизвестният пасаж у Цезар (B. C. III, 4, 3), че в помощ на Помпей през 48 г. се присъединил сапейският цар Раскупорис от Македония. Този извор – като достоверност и като доказателство, е твърде уязвим и всъщност оттук започва и съмнението. Защото царят на сапеите Абруполис е бил римски съюзник ако не в навечерието на III македонска война, то след избухването ѝ със сигурност. Едва ли би могъл някой да допусне от гледна точка на римската политическа платформа след победата над Персей, че римляните ще дарят свобода на македоните – техните врагове през тази война, а ще я отнемат от политическия си съюзник Абруполис. Следователно, ако Т. Ливий (XLV, 29, 6) причислява към I македонска област освен земите между Стримон и Нестос и завладените селища и крепости от Персей с изключение на Енос, Маронея и Абдера, това означава, че римляните са задържали най-вероятно някои от стратегическите пунктове по военния път на територията на сапеите, отнети им от Персей, включително и Кипсела, ако се съди по Страбон. Че това е така, личи от независимата политическа активност на сапейските царе като римски съюзници до 45 г. от н. е. (вж. гл. II, 3). От автентичния текст на Страбон (VII, 7, 4) се вижда, че само според някои негови извори земите между Стримон и Нестос са причислявани към Македония, а линията Енос–Кипсела била граница на Персеевите и Псевдофилиповите владения, завладени от римляните (VII, frg. 48). Тези завладени земи са били прогласени явно за „свободни“, но съюзът със сапейските владетели е бил осигурен чрез военния контрол по трасето на Виа Егнация, упражняван от македонския провинциален управител. Напоследък в историографията бе твърде убедително показано, че Рим не е бързал да превръща новозавоюваните земи в провинции, ярък пример за което е Македония след 167 г. пр. н. е. По същия начин е процедирано без съмнение и със земите на траките по егейското и пропонтийското крайбрежие. Вероятно много прав е Уолбенк в обяснението си на този факт по отношение на Тракия. Независимо от тежкото си вътрешнополитическо положение, заради което сенатът вероятно не преминал към провинциализирането, а потърсил съюза дори на одриския Котис, тук била приложена изпробваната в самнитските войни стратегия на постепенното нахлуване; при това, както е вече отбелязано за стратегията в Галия, липсата на обявени войни срещу траките, които атакували римските граници и крепости, осигурявала един постоянен приток на роби пленници за големите робски пазари в Рим.

Войните срещу обединените нападения на траки и скордиски по македонската граница стават задача номер едно на римските провинциални управители. Нападенията на меди, беси, дардани, скордиски зачестяват толкова много, че Рим бил принуден да праща в Македония между 119 и 106 г. пр. н. е. вместо претори – управители с проконсулски ранг. През 119 г. пр. н. е. медите се възползвали от нахлуването на скордиските в Македония и под ръководството на династа им Типас разбили в сражение заедно със скордиските войските на римския претор Секст Помпей, който загинал в битката. Те били обаче победени край град Лете от квестора Марк Аний през юли 119 г., както научаваме от един почетен за него надпис от града (Syll.^{3} 700).

В много извори за събитията от края на века се съдържат сведения за няколко решителни сражения на римляните срещу скордиски и траки, съобщавани често не в действителния хронологически ред, в които решителните битки са най-вече в Тракия. Разказът на Флор, епитоматор на Ливий, за тях дори започва със заглавието „Тракийската война“ (I, 39), под което са разказани събитията за траките, които въстанали след македоните и в своите набези достигнали до Тесалия, Далмация и Адриатическо море. Те правели човешки жертвоприношения на своите богове и пиели кръвта на убитите пленници в човешки черепи. Тези поразителни съобщения са преразказани и от Фест, и от Амиан Марцелин (XXVII, 4, 4). След срамното поражение на Г. Порций Катон през 114/113 г. срещу скордиските, съобщено от Ливий, Евтропий и Флор, от триумфалните фасти за 11 г. научаваме за триумфа на консула Г. Цецилий Метел над траките. Правото е било спечелено явно с битка в предишната година, която Метел, вероятно подобно на Катон, е водил срещу обединените сили на римските неспокойни съседи. През 112/111 г. в Македония е бил като консул и проконсул М. Ливий Друз, известният противник на Гракхите. Той празнувал през 110 г. триумф отново над скордиските, но според Ливий (Per. 63) воювал успешно „в Тракия". Последният проконсул в Македония, М. Минуций Руф (110–106 г.), е отбелязан във всички достигнали до нас автори като победител на скордиски и трибали през 109 г., докато в почетния надпис от Делфи (Syll.^{3} 710) като победени са споменати скордиски, беси и други траки. Победата била извоювана край замръзналия Хеброс и дала право на Руф на триумф през 106 г. Тук вероятно са участвали и медите според Б. Геров, за които той предполага съучастие в тракийското нахлуване в Македония и през 104 г. За това нахлуване, както и за следващото през 97 г., в което участвали меди и дардани, съобщава Юлий Обсеквенс (43, 103; 48, 108), а за поражението им от Гн. Манлий Вулзон – Флор (I, 39). Отговорът на медите бил даден през 92 г., когато те нахлули и подложили на опустошение цяла Македония (Iul. Obs., 53, 113) по времето на наместника Г. Сенций Сатурнин. За това нашествие от Ливий (Per. 70) се разбира, че Сатурнин воювал неуспешно, а от Цицерон – че се отметнали всички варвари (In Pis. 35, 84) с изключение на дентелетите, които дори подпомогнали Сатурнин. Друга проримска проява се свързва с помощта, която оказал сапейският цар Котис срещу въстанието в самата Македония (вж. по-долу).

Наред с тези съобщения за съвместни действия на траки и скордиски, нашите автори споменават и за победата на Т. (М.?) Дидий „над траките", която определяше доскоро и ареала му на действие в Югозападна Тракия. Един новооткрит надпис от о-в Книдос обаче съдържа наред с известния отпреди закон на Рим за пиратите и ново сведение за македонския претор Дидий, с което се уточни и полето на военните действия. Според надписа Дидий подчинил Кенийския Херсонес, т. е. кените във вътрешните земи на Херсонес Тракийски. С това се допълва и сведението на Йорданес (MGH, V, I, p. 28) за Дидий, който подчинил траките и превърнал земите им в римска провинция. Сега вече е ясно как е възникнала известната ни от Плиний Стари стратегия Кеника. Колко навътре в Тракия са достигнали в завоеванията си римляните, не може да се определи точно. Във връзка с тия войни Йорданес съобщава като най-свирепи в Тракия скордиските, хемимонтите и астите, на които Дидий наложил римското робство. Неговото сведение, явно пригодено към по-сетнешна от времето на събитията карта (поне от времето след 285 г. от н. е.), разширява римската власт и над част от старопланинските или само от странджанските земи.

От същия надпис става ясно и римското администриране на Кенийския Херсонес. Тук трябвало да идва ежегодно и да остава поне 60 дни римският управител на Македония, за да контролира таксите и да обезпечава сигурността на римляните и техните съюзници срещу агресия или несправедливост. С победата на Дидий във войната през 101–100 г. срещу траките, началото на новия век заварва Тракия с първата териториална загуба от балканската римска агресия.

* * *

Избухването на I Митридатова война през 88 г. било при твърде благоприятни за понтийския цар условия. Грандиозните му успехи срещу римските легиони и съюзническите им войски в провинция Азия довело до отпадането на ред римски съюзници. Градовете в Мала Азия му отваряли вратите си, проримският Ареопаг в Атина бил преодолян от правителство, което потърсило съюза на Митридат; на него атиняните, пък и не само те, гледали като на освободител. Понтийският флот начело с Митридатовия син Архелай влязъл в Егейско море и в кратко време принудил континенталните и островните гръцки градове да признаят властта му. Съпротивляващият се Делос бил разрушен и храмовите съкровища били поделени между Митридатовите войски и атинските им съюзници. Архелаевите войски завладели почти цяла Беотия, Ахая и Лакония. Тракийските противници на Рим вероятно не без участието на Митридат започнали отново военни действия, които се датират към времето на македонския наместник Г. Сенций Сатурнин (93–87 г.). Още за 89 г. в периохите на Ливий (за 74 и 76 книга) се съобщава за нашествия на траки в Македония, а цар Сотим (когото днес приемат за цар на медите) с много тракийски съюзници нахлул в Гърция, опустошил цялата граница на Македония и най-после бил надвит от Сатурнин и принуден от него да се върне в царството си (Oros., V, 18, 30). И от Орозий, и от периохите на Ливий се вижда, че Сатурнин е воювал дълго и не без поражения от траките. Ненапразно и Цицерон (In Pis., 84) говори за всеобщо въстание на варварите, в което медите играели главна роля. То обхванало и самата македонска провинция, където някой си Еуфанес, син на Ексцестус, се обявил за претендент на македонския престол според Диодор (XXXVII, 5a) и агитирал населението да отхвърли римската власт и възстанови македонската държава. Баща му не само че съобщил на претора Сатурнин за това, но и изпратил писмо на Котис, царя на траките, с молба да посъветва сина му да изостави тази борба. Котис изпратил да му доведат сина, задържал го няколко дни и го изпратил на баща му. Проримската проява се свързва със сапейската династия, чиито земи са били в тракийския хинтерланд на Абдера. На страната на Рим останали и дентелетите, за които Цицерон в цитираната реч съобщава, че помогнали на Сатурнин в подчиняването на медите. Между римските съюзници оцелели и одрисите. Когато през 87 г. Л. Корнелий Сула довел като проконсул пет легиона на Балканите, неговата основна цел била да превземе и накаже Атина. Първият му опит не успял и градът, измъчван от глад, бил превзет едва през лятото на 86 г. Тогава в Егейско море действали понтийските войски и флотът начело със стратега на Митридат Ариарат, който събрал голяма войска в Тракия и Македония според Плутарх (Sull. 11), воювал срещу Сатурнин и превзел съпротивляващата се Абдера.

Първото голямо сражение между 150-хилядната пехота на Сула, подпомагана от 15-хилядна конница, станало край Херонея. Решителна роля в битката изиграла според един почетен декрет на града (REG, 1919, p. 20) конницата на траките начело с Амадок, изпратена от одриския цар Садала (I). Съвсременно обаче в периохите на 81–83 книга на Ливий се съобщава за походи на траки срещу Македония. Водещи, както се предполага, са били отново медите, тъй като срещу тях са насочени военните експедиции на суланската армия през пролетта и лятото на 85 г., съобщени от Граний Лициниан (XXXV) и Евтропий (V, 7, 1). Първият бил предвождан лично от Сула в Медика, докато очаквал резултатите от преговорите в Азия на пратениците му с Митридат; вторият бил проведен от легата му Луция Хортензий по време на преговорите за мир между Сула и Митридат, който разбил дардани и дентелети и ги превърнал в дедитиции. Според Евтропий (V, 7, 1) Сула воювал срещу дардани, скордиски, далмати и меди, като някои надвил, а други взел под закрила. Резултатът от походите не успял явно да сломи силите на тези постоянни врагове по границите на Македония, защото след изтеглянето на Сула в Азия скордиски, меди и дардани отново нападнали Македония и Гърция, плячкосали много светилища, между които и Делфийското (App. Illyr., 5). Когато се говори за тези грабежи на „варварите“ в съвременната историография като за приход, извлечен от кощунски деяния срещу цивилизацията, не се прави никога паралел с подобните действия на Сула, който воювал срещу Митридат пак с ограбени храмови ценности още със стъпването му на балканска земя.

През 84 г. вероятно Луций Сципион Азиаген сключил мир с тях, за да закрепи явно политическото присъствие на Рим в Македония. Войната на медите срещу Рим обаче не секнала и през следващото десетилетие. От Салустиевата история (I, frg. 81, 82) се вижда, че вероятно през 78 г. те достигнали до гр. Лете (близо до Тесалоника). Срещу тях през 77–76 г. се сражавал и Апий Клавдий Пулхер, проконсул на Македония през тези години. В тежките сражения срещу траките, сред които Марцелин споменава населението на цяла Тракия (XXVII, 4, 5), Йорданес (219) – планинското население на Родопите, а Юлий Обсеквенс – медите (59, 120), през 76 г. Пулхер загинал.

Войните на Пулхер са първата голяма военна офанзива във вътрешна Тракия и резултатите им били затвърдени за западните области чрез сраженията на войските на следващия проконсул в Македония – Г. Скрибоний Курион (75–73 г.). За неговата тежка война срещу гетите и дарданите, които подчинил, достигайки пръв от римските военачалници Дунава, споменават много от късните автори. Сраженията били изключително тежки, един от легионите дори се разбунтувал.

Траките вероятно са искали да се възползват от напрежението в Рим около избухването на II Митридатова война (74–67 г.), защото изворите съобщават за двугодишния поход на М. Теренций Варон Лукул в Тракия, консул за 73 г. и проконсул в Македония през 72–71 г. Въпреки противоречивостта на данните им, дължаща се навярно на промяната в административното деление на Тракия при Диоклециан и на объркването на етнонима мизи, трасето на похода може да се очертае сравнително сигурно в следната последователност: кампанията е започнала от Егейско море на север по стария царски маршрут от устието на Хеброс по течението ѝ; ожесточена съпротива му оказали планинските траки и бесите. Лукул превзел съпротивляващите се градове Ускудама, Кабиле и Филипополис, воювал и в днешна Странджа срещу хемимонтанците, преминал през Хемус и земите на гетите. По крайбрежието в ръцете му падали град след град съюзените с Митридат черноморски колонии – Аполония, Месамбрия, Дионисополис, Бизоне, Калатис, Томи и Хистрия; според някои извори Лукул стигнал дори до Танаис, където Митридат имал съюзници. За войната си срещу бесите той получил право на отделен триумф, в който била показана отвлечената от разрушената по време на съпротивата на Аполония колосална статуя на патронния ѝ бог. Лукул превърнал независимите колонии във федерати на Рим и поставил в тях свои префекти.

В тези три години на отчаяна съпротива срещу римската власт тракийското свободолюбие има своя апотеоз в безпримерния героизъм на Спартак – тракийския гладиатор, който повел своите поробени братя в най-тежката за Рим робска война. Спартак е единствения сред враговете на Рим, за когото всички антични автори говорят с нескрито възхищение, забравили сякаш изведнъж, че не е свободен, а роб. През тези най-тежки в историята на Римската република години на война от Испания до Азия, в Италия били доведени легионите на Помпей и Крас, за да ликвидират след 3-годишна упорита война най-голямото робско въстание, което светът и до днес познава.

Победите на Лукул в Тракия не означавали обаче, че тя е покорена. В кариерата на много от следващите провинциални управители отново изпъкват данните за войни срещу траките, в които изрично са споменати беси, одриси, дентелети, гети и др. Тракия събрала сили и по времето на походите на проконсула в Македония Г. Антоний Хибрида успяла да ликвидира всички завоевания на Лукул (61 г. пр. н. е.). Тежки сражения срещу бесите трябвало да води и Г. Октавий, бащата на Октавиан Август. През 59 г. като претор с проконсулска власт в Македония той успял да достигне дори до прочутото им светилище на Дионис, където получил оракул за бъдещото блестящо поприще на сина си; заради победите си над тях той получил високото военно звание „император". От Цицероновата реч против Л. Калпурний Пизон, проконсул в Македония през 57–55 г., научаваме за походите му срещу одриси, беси и дори дентелети, които заради жестокото му отнасяне с тях забравили за старото си приятелство с римляните. Траките опустошавали цяла Македония и стигнали дори до Тесалоника. Егнатиевият път бил прекъснат. Нахлуванията в Македония продължили с променлив успех и през следващите години, в които за римляните израснал нов мощен тракийски противник – гетската държава на Буребиста. Гетският цар успял да подчини на властта си земите между средното течение на Дунав и Днепър, както и федерираните от Рим черноморски колонии до Месамбрия, воювайки и срещу съюзените с Рим одриси. Той паднал като жертва на заговор малко преди Г. Юлий Цезар да се реши да свика войските си за поход срещу него. Закъснението на Цезар в това отношение, както е известно, се оказало гибелно за диктатора. Останал без подкрепата на легионите си, той също загинал от заговора на сенаторите на 15 март 44 г. пр. н. е.

* * *

Изобилните сведения в римската историография за гражданските войни по времето на I и II триумвират предоставят и много данни за техните политически съюзници и противници между тракийските династически домове и особено за съдбата на одриската и сапейската династия.

Доскоро за нарастването на мощта на сапейската династия не се знаеше и не се дискутираше; откритите в последните три десетилетия епиграфски паметници позволиха да се заговори за сапейски съюзници на Рим, които останали като последни независими тракийски владетели до голямото въстание през 44 г. от н. е. по времето на император Клавдий; нему изворите приписват анексирането на царството им през 45 г. и основаването на провинция Тракия. Данните са откъслечни, но те говорят за едно политическо присъствие на династията и след цар Абруполис, съвременник и противник на Персей през III македонска война. Интерпретацията на Абдерския надпис (Syll.^{3} 756) даде възможност да се говори за сапейския цар Котис, съюзник на римляните, който явно успял да запази претенциите си над земи от хòрата на Абдера. Известният отдавна, но неизползван в нашата историография Тасоски надпис за активните действия на безспорните сапеи Абруполис и Реметалк, като съюзници на Рим и през II Митридатова война в Тасоската перея, представлява и първото сведение за сапейското царско име Реметалк.

Римските съюзници на Балканите са били твърде объркани по времето на войната между Помпей и Цезар през 48 г., завършила с битката при Фарсала, както и по времето на войната на Октавиан и Марк Антоний срещу републиканските войски на Цезаровите убийци Брут и Касий, решена с битката при Филипи през 42 г. пр. н. е. Объркването идвало от противоречивата ситуация, в която те изпадали като римски съюзници, които трябвало да се бият срещу редовна римска войска. При Фарсала сапейският цар Раскупорис довел подкрепления в лагера на Помпей, който бил прочут като военачалник във войната срещу Митридат, и сбъркал, но попаднал неслучайно сред помилваните от победителя Помпееви привърженици. Опитът е велик учител – през 42 г. синът му, цар Котис, изпратил сина си Раскос в помощ на Октавиан и Антоний, съобразявайки се с факта, че те били легитимни представители на властта на убития диктатор – първият като осиновен, вторият като бивш началник на Цезаровата конница (т. е. второто по значение лице след диктатора в Рим). Другия си син, Раскупорис, изпратил в помощ на сенатските войски на Брут и Касий. Това било наложително, защото Елада и Македония били в техни ръце, край Филипи бил създаден главният укрепен лагер на войските им. В изворите се съдържат най-добри сведения за лоялността и помощта, която и двамата братя оказали на своите съюзници. Как Раскупорис е използвал присъствието на Брут в земите на одрисите не е ясно, но в 42 г. старата одриска твърдина Бизия става политически център на сапейската държава. Самият Раскос издействал помилването на брат си от Октавиан и за него не чуваме повече нищо, докато Раскупорис става родоначалник на последната сапейска династия.

* * *

Одриската династическа линия през I в. пр. н. е. е засвидетелствана чрез цар Садала, който изпратил според споменатия вече декрет от Херонея конница в помощ на Сула. Вероятно негов син е цар Котис; според Цицерон той подкупил Пизон, за да ликвидира беския династ Рабокент, който явно по време на Пизоновия поход в Тракия отишъл в лагера му, за да му предложи много войска, конница и храна от страна на бесите. Според Цезар, Котис подпомогнал Помпеевите войски през 48 г. с войска, предвождана от сина му Садала. У Дион Касий се е запазило сведението за победата на Садаловата конница над войската на Цезаровия военачалник Касий Лонгин в Тесалия, както и за посетнешното помилване на този тракийски противник от страна на Цезар.

Ако и името на Котис да е опетнено от Цицероновия разказ, то не бива да се забравя, че с него е свързан и първият документ и домашен тракийски извор за етническото осъзнаване на този тракийски владетел. Това е надписът от Бизия (IGRR I, 775) в чест на баща му, цар Садала, и майка му, царица Полемократия, и посветен на отечествените богове. За Котис изворите не споменават повече нищо. Със сина му Садала II се свързва един надпис от Одесос в чест на царския стратег в граничните с града Садалови владения. От него може да се съди за възвръщането на старите одриски земи, завладени от Буребиста, под властта на Садала. Той починал през 42 г., бездетен, и властта му била наследена от малолетния син на сестра му Полемократия. Спасявайки се от враговете си, тя се срещнала с Брут и му предала наследството на сина си от убития му баща. Брут използвал това съкровище, за да отсече монети за заплата на войската си, и изпратил детето да бъде отгледано докато порасне в Кизик, когато щял да му помогне да възстанови властта си. В изворите засега не може да се открият никакви сигурни данни за съдбата на този последен представител на Садаловия дом. Известен е един Садала, който се сражавал сред съюзните царе на М. Антоний през 31 г., от Плутарх (Ant. 61), който би могъл да се свърже с одриската династия евентуално като син на Полемократия.

В родословното дърво на Садала II учените от Десау насетне единодушно поставят още двама одриски царе: 1) сина му, отгледан в Кизик, когото идентифицират като Котис, женен за сестра на Реметалк I според разказа у Дион Касий (XLIV, 20, 2); 2) внука му Раскупорис, твърдян въз основа на същата конектура, който предвождал сапейската войска срещу бесите и бил убит от жреца им Вологез (XLIV, 34, 5). Връзката между двете династии обаче противоречи както на данните от епиграфските паметници, така и на историческите събития в Тракия между похода на Крас (29 г. пр. н. е.) и войната срещу Вологез (11 г. пр. н. е.).

От разказа на Апиан (B. C. IV, 10, 75) се долавя смяна на политическата обстановка в Бизия след смъртта на Садала, свързана и с размирици, причинени от бесите. Ако наследникът на Садала трябва да бяга не само от Бизия, но и от държавата, това означава, че там властта на одрисите е ликвидирана. Нещо повече, Брут предприел поход срещу бесите, воден през държавата на Садала от сапееца Раскупорис, който е единственият възможен претендент за властта в Бизия.

След като бил помилван от Октавиан заради участието си в лагера на републиканците при Филипи през 42 г. пр. н. е., цар Раскупорис се включил в системата на съюзните на Октавиан царе. Участието на сина му, Реметалк (първоначално във войските на Марк Антоний), в навечерието на решителната битка при Акциум говори за презастраховка отново на сапейския дом пред неизвестността от изхода ѝ: Раскупорис или синът му, цар Котис, е останал на страната на Октавиан в Бизия, докато Реметалк е трябвало да осигури връзката с Антоний при евентуалната му победа. Според съобщението на Плутарх обаче Реметалк преминал също на страната на Октавиан.

Морската битка при Акциум (31 г. пр. н. е.), в която флотът на Антоний и Клеопатра бил подгонен от командвания от Агрипа флот на Октавиан, осигурила продължителната власт на Цезаровия племенник и политически приемник. Тази власт, наричана в историографията „принципат“, наред с другите си характеристики е белязана и с укрепването на римското владичество по Средния и Долния Дунав. Едно от първите мероприятия в тази насока е голямата война на М. Лициний Крас, преминал подобно на Реметалк към привържениците на Октавиан в навечерието на битката при Акциум.

М. Лициний Крас, внукът на едноименния триумвир и победител в Спартаковата война, бил проконсул на Октавиан за Македония и Ахайа през 29–28 г. пр. н. е. Той водил успешни войни срещу нахлулите отсам Дунава бастарни, по време на които воювал и срещу даките, гетите и други траки, достигайки отвъд устието на реката в земите на бастарните. През 28 г. по време на втория си поход срещу бастарните, които нахлули в земите на римските съюзници – дентелетите, Крас срещнал ожесточената съпротива на тракийското население от двете страни на Хемус. Според разказа на Дион Касий (LI, 23, 2–27): „Траките строели крепости и били обхванати от войнствено настроение. Като победил в сражение траките – меди и серди, и отрязал ръцете на пленените, смогнал, макар и трудно, да ги обуздае. Опустошил и земите на останалите траки освен на одрисите. Тях пощадил, понеже са почитатели на Дионис и в това време го посрещнали без оръжие. Подарил им земята, в която честват бога, като я отнел от бесите, които я владеели.“ След това воювал успешно с гетите, усмирил междувременно въстанали траки и ги подчинил. Властта му признали и освободилите се от римската опека по времето на Хибрида гръцки колонии.

Правото на разпореждане в новозавладените тракийски земи получил Октавиан на решителното заседание на римския сенат през януари 27 г. пр. н. е. На това заседание, което с право се приема за рождена дата на Августовия принципат, били поделени провинциите между него и сената. Последният получил на Балканите Македония и Ахайа като стари, омиротворени владения. Пак на същото заседание Октавиан Август обявил според Дион Касий (LIII, 7, 1) покоряването на Мизия; както показва развитието на Дунавския лимес от Сингидунум (дн. Белград) на изток, с това географско понятие тогава са обозначили тясната ивица земя по дясното Дунавско крайбрежие до Димум (дн. Белене), в която Крас водил най-ожесточените боеве срещу трибали и гети. Западнопонтийските градове, които били федеративни (съюзни) след похода на Лукул, загубили привилегированото си положение. Като приятели на Август гетският цар Ролес (в дн. Южна Добруджа) и сапейският цар Раскупорис запазили властта си. След смъртта на Ролес сапейският династически дом, оглавяван от цар Котис, получил неговите земи, както и завладените южнотракийски области, придадени към царството като стратегии – Медика, Дентелетика, Сердика, вероятно Бесика и Кеника. Епиграфски е доказан и сапейският контрол над хинтерланда на западнопонтийските градове до Аполония.

Неизяснена в изворите е войната на македонския управител Марк Прим с одрисите през 24/23 г. Тя би могла да бъде свързана с опит на династическия им дом да си възвърне властта, отнета им от сапеите след смъртта на цар Котис. Между 16 и 11 г. пр. н. е. римляните трябвало да воюват, за да запазят властта си по дългия фронт от р. Тиса до устието на Дунава срещу даки, сармати, бастарни, гети, беси и др., което предизвикало и спешното организиране на Долнодунавския лимес на Августовата държава. По южния бряг на реката били издигнати крепости от Гн. Корнелий Лентул, а Елий Кат прехвърлил през 4 г. от н. е. 50 хиляди гети от земите отвъд Дунава в Мизия. Тясната ивица земя се превърнала в плацдарм за Рим в Югоизточна Европа, който осигурявал както среднодунавските му владения, така и балканските. Вероятно към края на Августовото управление в селището на трибалите Ескус бил настанен V македонски легион, а конни части (али) охранявали устията на дунавските притоци при Рациария (дн. Арчар), Аугусте (дн. Хърлец), Никопол и др. До края на I десетилетие на н. е. били настанени и пехотни обединения (кохорти) във вътрешността, за да пазят проходите и политическото спокойствие в завладените земи.

Въведение в проблематиката и литературата

Общо за периода могат да се ползват критично остарелите, но все още използвани данни в текста на: *LENK, Br.* RE VI A, 1936, s.v. Trake.

За съдбата на дардани, мизи, скордиски и трибали е много полезна монографията на: *PAPAZOGLOU, F.* Srednjobalkanska plemena predrimsko doba, Sarajevo, 1969. За съседните на провинция Македония тракийски земи и територии на серди, дентелети, меди и трибали е от особена важност студията на *ГЕРОВ, Б.* Проучвания върху западнотракийските земи, както и дискусията му за трибалите в: Klio, 63, 1981, 2, p. 485–492. Напоследък Уолбенк (*WALBANK, F. W.* Prelude to Spartacus: The Romans in Southern Thrace, 150–70 B. C. – In: Spartacus, S., 1981) разграничи две насоки в римската политика по отношение на Тракия между 150 и 100 г. пр. н. е.: успоредно с постепенното завладяване на тракийското крайбрежие на Егейско море и Пропонтида, Рим провеждал наказателни експедиции и във вътрешните тракийски земи, с което се подлагало на ограбване и демобилизация тракийското население и се охранявала римската провинциална граница. Не може да не бъде отбелязано твърде римоцентричното отношение на автора, който гледа на римската агресия като на война срещу варвари, към които римляните не прилагали правилата си, съблюдавани в Италия и срещу по-цивилизовани народи; в тази агресия, подобна на агресията срещу индианците в Америка, се проявявала жестокост и от двете воюващи страни.

За събитията около въстанието на Андриск вж. *JONES, A. H. M.* The Cities of the Eastern Roman Provinces. Oxford, 1971, p. 8 sqq., както и статията на *МУРЫГИНА, Н. Ф.* Сопротивление фракийских племен римской агресии и востание Андриска. – ВДИ, 1957, 2, с. 69 и сл. Според Зонарас (IX, 28) Андриск бил предаден на римляните от тракийския владетел Бизас, но Флор (I, 30), който е по-обстоен, съобщава за събитията, без да упомене това предателство, което често се използва като доказателство за тракийския сепаратизъм по време на годините на политическо и духовно изпитание за балканските народи срещу римската агресия.

За смъртта на Зибелмиос вж. *БЕШЕВЛИЕВ, В.* – В: ИТМ, с. 205, бел. 151. За царете жреци и богове вж. *ПОПОВ, Д.* Тракия на царете-жреци и царете-богове. – В: Тракийски легенди. С., 1981.

За римския контрол, осъществяван над Тракия след 146 г. пр. н. е., вж. *SHERWIN-WHITE, A. N.* Roman Involvement in Anatolia, 167–80. – JRS 67, 1977, 68 sqq., следван от Уолбенк в цит. съч. Датирането на македонските управители е по: *BROUGHTON, MRR I*; ΣΑΡΙΚΑΚΙΣ, Θ.Χ. ῾Ρωμαίοι ἄϱχοντες τῆς ἐπαϱχίας Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη. 1971. Според Сарикакис М. Косконий е бил пропретор в Македония през 134–133 г. пр. н. е., следващ датираното сведение на Тит Ливий (Per. 56): M. Cosconius praetor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnavit. Оттук се съди и за похода на Косконий срещу траките в съседните със скордиските тракийски земи. Объркването около скордиските в античните автори, които се поставят често в територията на траките, идва вероятно от по-късните карти, с които авторите са си служели при географската им локализация. Редица надписи свидетелстват за антитракийските действия на Коскония в Херсонес Тракийски. Така един надпис от Кизик (IGRR IV, 134 II, p. 19–11) съобщава за пратеник при Косконий, изпратен да иска помощ срещу въстаниците на Аристоник; косвено това се потвърждава от надписа за Менас от Сестос (OGIS 339, ред. 13–14) според Браутън (MRR I, 489 и Suppl. p. 21). Че Косконий действително помогнал в тежката война срещу Аристоник, говори и един надпис – почетен декрет за Косконий (IGRR IV, 1537), открит в Тиатира.

За надписа от Лете има много полезна информация у Ф. Папазоглу (1969 г.) с по-старата литература и обосновката за датирането. В цитираното съчинение по повод на надписа Уолбенк пише, че Типас, като нахлул в Македония, убил в сражение Секст Помпей. От надписа обаче може да се твърди само за участие на Типас в сражение с М. Аний, след като Секст Помпей е бил вече убит.

За сраженията на римските войски с траките между 114 и 100 г. вж. сведенията у: Liv., Per. 63, 65; Flor., 39; Eutr., IV, 24; Fest. IX; Amm. Marc. XXVII, 4, 4; Fasti triumph.; Vel. Paterc. II, 8, 2; Frontin. II 14, 3. Че М. Минуций Руф се сражавал срещу бесите, се вижда от почетния декрет в Делфи (Syll.^{3}, 710). За военните действия на Дидий първият известен надпис е от Делфи, публикуван от *COLIN, G.* Lex de piratis persequendis. Fouilles de Delphes, III, 4, 1930, p. 44, No 2, col. B, 27–29, а Книдоският надпис е публикуван в изданието на *HASSAL, M., M. H. CRAWFORD, J. REYNOLDS*. Rome and the Eastern Powers at the End of the Second Century B. C. – JRS 64, 1974, p. 195–220. За Митридатовите войни все още се ползва и цитира: *REINACH, Th.* Mithridates Eupator. Leipzig, 1895, но има и по-нови изследвания на: *ROSTOFZEFF, M.* In: CAH VIII. Срв. и статията в: RE 15, 2, 1932, кол. 2168 и сл. Стратегията на Митридат в балканските земи, където изпратил армията на Архелай в Елада, а на Ариарат – през Тракия и Македония, личи и от текста на Апиан (Mithr., 57): „като настрои траки, скити и савромати за война срещу Рим, да започне дълга война и да завладее света“. Късната поява на Сула в Елада се дължи на незавършилата му борба с Гай Марий за диктатурата в Рим, пътят към която минавал през военното предводителство в Ориента.

Епиграфски засвидетелстван е отпорът на Абдера, която преживяла обсадата на Ариарат и била освободена едва от войските на Валерий Флак (Gran. Lic., 35, 36). Амфиполис не издържал обаче на натиска и бил превзет, дори нумизматите твърдят, че там са сечени монетите на Ариарат. Много пострадал в съпротивата си и Тасос, който след това бил възнаграден от Сула. За този факт науката разполага с два много интересни и за тракийската история документа, които досега не са привлекли интереса на българската историография. Това са две писма – на Сула от 80 г. и на неговия пълководец Гней Корнелий Долабела, проконсул на Македония през 80–78 г. у: *CHERK, R.* Roman Documents from the Greek East. Baltimore, 1969, p. 116 sqq., No 20, 21. Писмото на Сула съдържа решение на сената по повод посещението на тасоски посланици при Диктатора за получаването на права на свободен град, както и за властта на Абдера над о-вите Пепаретос и Скиатос и над завладените от траките земи в Тасоската Переа. Писмото на Долабела потвърждава споменатия сенатусконсулт и добавя интересното известие, че проконсулът е писал на траките писма да освободят завладените от тях земи. В двата надписа се четат имената Реметалк, Аблупорис и Тиута. Изследователите на надписите обикновено твърдят, че съседните на Переата траки се присъединили към Митридат и благодарение на това успели да завземат територия от Тасоската Переа. Но имената в надписа безспорно визират сапейски владетели, които са били поне от III македонска война римски съюзници чрез Абруполис (= Аблупорис), а Реметалк е сапейско царско име. И в двата документа неколкократно се споменава, че са завладени плодородни земи; пак във връзка с имената стои и думата „лаой“, т. е. обработващите земята селяни. Ако те са царски земеделци, подобни на лаите в Мала Азия, то документът показва, че не са принадлежали към обработваната от тях царска земя, доколкото изискването било да се освободят завзетите земи изцяло, т. е. и те очевидно да бъдат отстранени.

Според Салустий, Ливий, Евтропий, Орозий, Фронтин и Амиан Марцелин македонският провинциален управител през 75–73 г. Курион се сражавал благополучно срещу дарданите и пръв от римските пълководци достигнал Дунава. За съжаление текстът у Ливий е загубен, но периохите му се потвърждават и от по-детайлния текст на Евтропий и от Флор, който твърди, че Курион стигнал дори до Дакия, но се уплашил от мрачните ѝ планински теснини. У Фест и Йорданес обаче Курион стига до Дунава, сражавайки се срещу дардани и мизи. Много автори, доверявайки се на последното съобщение, приемат, че Курион се е сражавал и срещу мизите. Дори някои, явно съобразявайки, че в похода си на север от дарданите и към Дунава пълководецът трябва да е воювал и срещу скордиските (за което обаче изворите мълчат), определят трасето на похода от Дардания по Морава и Тимок, а не по Морава до Дунава. Всъщност и по Тимок не може да се открият мизи, защото това е стара трибалска територия, но традиционно мизите са западно от р. Искър. Единственото решение е, че Фест и Йорданес, изпращайки Курион до Дунава, са решили, че той трябва да се е сражавал и с населението в провинция Мизия, т. е. с мизите.

Според епитоматора на Тит Ливий, Лукул е подчинил траките; Евтропий е по-подробен – Лукул пръв обявил война на бесите, надвил ги в битка в Стара планина, подчинил града на бесите Ускудама (дн. Одрин), превзел Кабиле, стигнал до Дунава, нападнал градовете по Понта, съсипал Аполония, завладял Калатис, Партенополис, Томи, Хистрия, Бизоне и като приключил войната, се върнал в Рим. Подчиняването на бесите се потвърждава и от Орозий, Фест и Амиан Марцелин. В хрониката на Евсевий се е запазил спомен за триумфа на Лукул над бесите, след като завладял Кабиле и Томи. Най-пълен е списъкът на завладените от Лукул земи у Фест: „след Хистрия, като стигнал Дунава, показал на скитите римското оръжие и присъединил към римската държава шест тракийски провинции – Тракия, Хемимонт, Долна Мизия (всъщност Секунда), Скития, Родопа и Европа“.

Обаче Апиан съобщава, че Лукул напреднал до реката (Дунав?), където се намирали 6 гръцки града, съседни на мизите, и ги изброява в обратен ред – от Хистрия до Аполония, като добавя най-неочаквано за всички сторонници на Страбоновите мизи: „аз не намерих никакво действие повече срещу мизите от страна на римската държава или от страна на Август и те не са били заставени да плащат дан. Покорени били от Тиберий...“. Апиан употребява и израза „европейските мизи“ в други случаи, което показва връзка с дострабоновата римска картография. Същата връзка се вижда и в сведението на Салустий, цитирано от Сервий: „Самите гети са мизи, които според Салустий били подчинени от Лукул.“ Общият извор всъщност помага да се изясни дискутираното трасе на Лукуловия поход. Ф. Папазоглу (1979 г.) е видяла съвсем ясно безсмислието на предлаганото в по-старата историография трасе от Кабиле към Тимок и оттам към Понта от Хистрия до Аполония, за да се удовлетворява условието по Салустий и Апиан – война с мизите. Затова, привличайки сведението на Дион Касий, че мизите живеели между Дунава и Балкана, тя стига до решението, че Лукул е воювал с мизите в източните земи между Дунава и Балкана, а не по Тимок. Нещата стават съвсем прости, ако се повярва на Сервий, че победените от Лукул мизи са всъщност гетите. Защото гети са тракийското население, което несъмнено живее край понтийските градове и Дунава, наричано мизи от Апиан, а преди него и от Овидий. И ако той не е намерил други данни за войни срещу мизите, то е, защото Лукул вероятно е бил последният римски военачалник, който е мислел, че се сражава срещу мизи по долното течение на Дунава. Това твърдение се потвърждава от данните за завоюваните земи у всички останали автори, цитирани вече по повод на похода му, и позволява да се набележи предложеният маршрут по-горе за поход: а несъмнено Лукул е тръгнал с войска от егейското крайбрежие при Маронея към Енос (според Салустий) и оттам е тръгнал към вътрешна Тракия – по долината на Марица (в бившите одриски земи по водосбора на Арда, Марица и Тунджа) и завладял Ускудама, Евмолпия (Филипополис), Кабиле. Оттук, ако вярваме на Евтропий за битката в Стара планина (защото Хеми Монте може да е лош препис на Хемимонте, т. е. в провинция Хемимонт), Лукул е продължил по най-краткия път към гетите, т. е. пътя на Александър Македонски през Балкана, за да завладее Мизия Секунда (по Амиан Марцелин – територията на бъдещите градове Никополис ад Иструм, Марцианополис, Дуросторум и Одесос) и стигне до Дунава и понтийските градове (по Евтропий). Но завладяването им е посочено от Хистрия към Аполония само от Апиан, докато Евтропий (следващ Ливий) и Фест ги съобщават обратно – от Аполония към Хистрия. Последната информация дава основание да се предполага според мене с голяма вероятност, че Лукуловата войска (или поне част от нея) е тръгнала от Кабиле към Аполония, за да обедини действията си с флота, поел от Хистрия. За действия на сухопътна войска и флот говори както плацдармът на похода, така и безусловната победа над понтийските градове, която не може да се осъществи без морска обсада и флот.

Походът на Лукул бил епохален по своите резултати за римляните във войните им срещу траките – заради горчивия опит от цяло столетие на нетрайни победи и жестоки поражения, започнали от времето Г. Манлий Вулзон през 188 г. пр. н. е. Пълководецът празнувал триумф над траките, които според Ливий и Флор били победени за пръв път. Евтропий и Евсевий споменават само етнонима беси.

Причините за участието на понтийските колонии наред с други съюзни градове и народи под доброволно избрания протекторат на Митридат се търсят главно в кризисното им положение, предизвикано от все по-силния натиск на граничещите с териториите им държави на траки и скити. Вероятно с всеки отделен град е бил сключен и отделен съюз, последван от настаняване на царски гарнизон, който говори за политическо и военно обвързване. В това отношение един от безспорните документи е откритият в Аполония надпис (IGB I^2, 392), публикуван многократно (срв. последно Chr. Danov, 1979). Това е един фрагмент от почетен надпис за Епитюнханос от Тарсос, който командвал войскова част на Митридат през 72–71 г. пр. н. е.; в негова помощ срещу римските войски, командвани от Лукул, се сражавали аполонийците. Известен широко и много оспорван е и един надпис от Калатис (CIL I^2, 2676) за съюз на града с Рим, сключен, изглежда, по време на Лукуловия поход. Тези надписи, както и засвидетелстваната в Месамбрия римска войска след Лукуловия поход (IGB I^2, 31), говорят, че понтийските градове са оказали ожесточена съпротива на римското присъствие по понтийското крайбрежие. Дял в това несъмнено има и влиянието на Митридатовата пропаганда, чрез която понтийският цар се представял като филелин и освободител на елинството. Сведения за похода на Лукул в Тракия са оставили: Sallust. Hist. III, 51; IV, 18; LIV. Per. 97; Amm. Marc. XIV, 11, 15; XXII, 2, 2; XXVI, 10, 4; XXXVII, 4, 12; Eutrop. VI, 2, 10; Oros. V, 23, 20; App. Ill. 30. Датирането на събитията чрез македонските провинциални управители е по: BROUGHTON, MRR I–II; IDEM. Supplement to the Magistrats. 1960 с корекции и съображения на: ΣΑΡΙΚΑΚΙΣ, Θ, Χ. Цит. съч.

Въстанието на Спартак, избухнало в гладиаторската школа на Капуа, съвпада с последните десетилетия на Римската република. Изживяла ужасите на разправата с движението на Гракхите, със Съюзническата война и Сицилийските въстания, както и не по-малко страшния режим на диктатурата на Сула, Републиката приближавала към сетния си час. Нейните легиони били в Испания, на Рейн, в Мала Азия и на Балканите, докато Спартаковата армия нараствала и набирала сили сред робите на цяла Италия. Плутарх в своята биография на Спартаковия победител – М. Лициний Крас, е оставил блестяща характеристика за победения: „Спартак притежавал не само голяма смелост и физическа сила, но и голяма човечност... По тези си качества той приличал повече на образован елин, отколкото на варварин.“ Преди около 30 г. в литературата по въпроса за тракийския произход на Спартак бе възприета тезата на Циглер за Плутарховото твърдение (Crass., 8, 3): „тракиец от номадско племе“ чрез конектурата “тракиец от племето меди“. Обосновката предполага грешка на Плутарх или на преписвача му, които не знаели, че през I в. пр. н. е. в Тракия вече не можело да се твърдят номадски племена; следователно вм. “τοῦ νομαίδικους γένους”, трябва да се чете “τοῦ Μαίδικους γένους”, т. е. меди. Обосновката се прие, още повече, че по това време медите проявяват най-силна антиримска активност, която е естествено да доведе Спартак в Митридатовия лагер и чрез пленничество да го постави в гладиаторска школа. Напоследък тази теза бе отхвърлена с голямо основание от Ал. Фол в предговора му на изданието: „Втори висш семинар. Древност и съвремие“ (С., 1985, организиран за студентите, специализиращи в профила за стара и средновековна история). Според него Спартак трябва да се търси в Източна и Югоизточна Тракия, сред последните представители на одриската династия, за което говори и одриското му царско име. Някои тук биха възразили, че одриските владетели са съюзници на Рим и следователно – Митридатови противници, сред които е и Садала, изпратил конница на Сула, която се проявила блестящо при Херонея. Фактът, че самият Садала не участвал лично, а сторил това по-късно чрез сина си за Помпей, не говори за неговия ентусиазъм; наред с това не бива да се забравя и децентрализацията на одриската държава по това време, която предполага и сепаратистични тенденции у някои от одриските династи, които биха насърчили един съюз с Митридат.

Походът на Г. Антоний Хибрида през 61 г. пр. н. е. бил насочен към днешна Североизточна България – срещу траките и левопонтийските градове. Той е имал всичките изгледи да успее, понеже бил подготвен и дипломатически, което се вижда и от надписа на видния дионисополски гражданин Акорнион (IGB I^2 13). За пълния провал, който коствал не само срамното залавяне на легионските отличия, но и загубата на всичко, постигнато от Лукул, вж. у Ливий (Per. 103); Д. Касий (XXXVIII, 10, 1–3; LI, 26, 5); за похода на Г. Октавий срещу бесите споменава Светоний в биографията на Август (3,2; 94, 5).

За държавата на Буребиста вж. *ЙОРДАНОВ, К.* – В: Историята на Добруджа. I. С., 1984, с. 116 и сл. с нашата и чуждата литература по проблематиката на този период от историята на гетите.

За надписа от Абдера, в който се споменава един тракийски цар, Котис, със сина си, доскоро се смяташе, че е свързан с Персеевия съюзник, одриския цар. Едно задълбочено проучване отхвърли старите мнения, които предизвикваха впрочем основателни съмнения, и свърза текста със съобщения от Диодор (XXXVII, 5а) тракийски цар. Вж. *CHIRANKY, G.* Rome and Kotys,Two Problems: I. The Diplomacy of 167 B. C.; II. The Date of Sylloge^3, 656. – Athenaeum 1982, III–IV.

За участието на братята Раскос и Раскупорис в двата лагера съобщават Дион Касий (XLVII, 25, 1–2) и Апиан (B. C. IV, 11, 87; 13, 103–104).

За почестите за царете Раскупорис и Котис в Атина вж. *ТАЧЕВА, М.* Проблеми на тракийската политическа история. – ГСУ ИФ, 76, 1983. Официалното римско посолство в Бизия (вж. II, 3) би могло да бъда свързано с признаването на царя за приятел и съюзник (rex sociusque et amicuc), което извършвал сенатът в Рим с церемонии, но можело да стане и в царската столица; последното било предпочитано от царете, защото създавало разнообразие и внушавало респект у поданиците му.

За Садаловите войски при Херонея вж. надписа, публикуван от: *HOLLEAUX, M.* Décret de Chéronée relatif a la première guerre de Mithradates. – REG 32, 1919, p. 320–337.

Сведенията на Цицерон са в речите срещу Пизон (34, 84) и Верес (24, 63).

Надписът от Бизия (IGRR I, 775) неправилно се свързва със Садала, починал в 42 г. пр. н. е. В цитираната по-горе статия аз изказах твърдението си, поддържано в текста, понеже приех за вярно съобщението на Дион Касий (LVII, 25, 1–2), че последният Садала е починал бездетен в 42 г. пр. н. е., което се отхвърляше при възстановяването на одриската стема поради подробния разказ у Апиан (В. С. IV, 10). Според него през 42 г. бил убит от неприятелите си някакъв династ, чиято вдовица Полемократия бягала от Бизия с детето и съкровищата си. Тя го предала на срещналия я Брут, който събирал войска и пари за войната срещу Октавиан и Антоний. Срещу съкровището ѝ Брут изпратил сина ѝ в Кизик с обещанието, че после ще го възвърне като наследник на баща му. Според мене двата разказа са достоверни и се допълват, доколкото Полемократия несъмнено не е съпруга на цар Садала, а на някакъв си βασιλίσκος и може с голяма сигурност да се приеме, че е сестра на Садала. Бидейки бездетен, той вероятно е оставил в завещанието си като наследник сестриния си син. Вместо него до пълнолетието му по тракийски обичай трябвало да управлява бащата му.

За установяването на римската власт в тракийските земи между Дунава и Балкана основни в българската историография са проучванията на: *ГЕРОВ, Б.* Романизмът между Дунава и Балкана, I (публикувано в края на 40-те години), т. е. въз основа на данните отпреди II световна война. В последните години изследванията на епиграфските паметници, които са в основата за историческото дирене за I-III в. от н. е. в балканските земи, донесоха много нови постановки и изводи, които коренно промениха редица класически тези. Това наложи и преиздаването и предатирането на някои паметници, сторено от ГЕРОВ, Б. в: Земевладението в римска Тракия и Мизия (I-III в.). – ГСУ ФКНФ 72, 2, 1977 (1980), с. 7–172, където са включени и много от тезите на автора по проблематиката на римската епоха. Във връзка с преселването на гетите в Мизия има много въпросителни, доколкото командването на Елий Кат се датира между 4 и 12 г. от н. е. Вж. последно у: *PAPAZOGLOU, F.* Gouverneurs de Macédoine. – Ziva antika, 29, 1979, 2, p. 231 sq. Освен това, изглежда, че това не са първите римски победи над гети и даки (които етноними се срещат често объркани у покъсните автори), доколкото напоследък Мочи успя твърде убедително да покаже една премълчана война на М. Лициний Крас с победа над даките, която е намекната и в други текстове като: Res gestae divi Augusti (V, 30), Флор (II, 29, 18). Срв. *MOCSY, A.* Der vertuschte Dakerkrieg des M. Licinius Crassus. - Historia, 15, 1966, p. 511–514. В румънската историография обаче подчиняването на северно-балканските племена преди Дакийската война на император Траян рядко се признава (вж. напр. *DAICOVICIU, C.* Dakien und Rom in der Prinzipatszeit. In: ANRW II, 6, 1977, p. 889 sq.), въпреки че те са твърде вероятни, особено ако имаме предвид начина на прехвърлянето на гетите, за което ще стане дума по-нататък, както и преселването на отвъддунавското население от Силван Елиан (вж. гл. IV, 1).

3. ПОСЛЕДНАТА ТРАКИЙСКА ДЪРЖАВА И АНЕКСИЯТА И ПРЕЗ 45 Г. ОТ Н. Е.

Големите събития в навечерието на гибелта на Римската република и установяването на Принципата са привличали винаги интересите на историците, както заради дълбоките промени в социално-икономическия, политическия и културния живот, така също и заради мащаба на политическите фигури, свързани с нея. Триумвирите на Римската република, от които само Октавиан избира правилния път към диктатура, скривайки се под „републиканската мантия", са не само фактори, но и рожба на бурния преходен период към установяването на Римската империя. Покрай личностите и делата им, модерните историци стигнаха и до решаването на конкретни въпроси, свързани с делата и съдбите на техните съюзници и неприятели. Не ще и съмнение, че между последните с пълно основание трябва да посочим и тракийските царе и династи, чието политическо участие в събитията се определя обективно от факта, че Балканският полуостров се превръща в бойно поле на решаващите битки в гражданските войни, определили загиването на Републиката. Тракийските царе, участвували в тези войни, принодлежат към двете последни независими тракийски династии, наричани обикновено одриско-астейска и сапейска. Предложената навремето от Десау стема за двете династии, възприета в статията за Тракия в „Реалната енциклопедия" на Паули-Висова, фигурираше с малки отклонения във всички български и чужди проучвания по проблема. Възприемането ѝ в новата и твърде популярна в научното дирене поредица за римската история (ANRW), осигури на тази стема, макар и атакувана нееднократно в по-новата историография, още дълги години живот.

Според стемата на Десау като пръв представител на т. нар. одриско-астейска династия, която, струва ми се, с основание може да се нарича одриска, се възприема Котис (100-87 г. пр. н. е.), посочван с различна номерация, споменат от Диодор (XXXVII, 5a) като съюзник на Рим (вж. гл. II, 2). Неговата власт била наследена последователно от Садала I и сина му Котис, известен от Цицероновата реч срещу Пизон (in Pis., 34), който изпратил сина си, бъдещия Садала II, в лагера на Помпей през 48 г. пр. н. е. (Caes. B. C. III, 4).С този Садала се свързва откритият в тракийската столица Бизия надпис, посветен от цар Котис на родителите му, цар Садала и царица Полемократия (IGRR, I, 775). Роденият от този брак Косит се оженил за принцеса от сапейската династия, дъщеря на Реметалк I; синът му Раксупорис бил убит от жреца на бесите Вологез според Дион Касий (LIV 34, 5), сражавайки се заедно с чичо си Реметалк I (през 11 г. пр. н. е.). Така според стемата завършва съществуването си тази одриско-астейска династия, която се свързала със сапейската чрез споменатия брак на Котис.

Достоверността на тази стема бе опровергана от доказателството на Ширанки, че Диодоровият Котис е сапеец, както и от предложената от мен нова конектура на данните у Дион Касий и Апиан за Садала II, според която той се оказа внук на цар Садала и царица Полемократия от Бизийския надпис.

Родословието на последните одриски царе според предложеното от мен интерпретиране на изворите и епиграфския паметник от Бизия изглежда така:

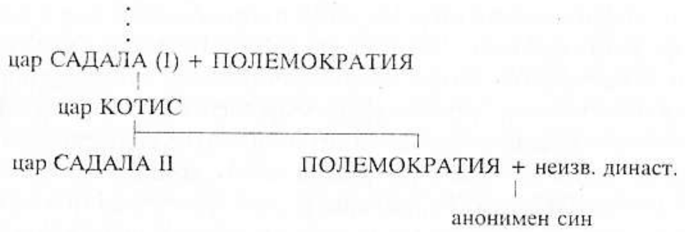

Сапейската династия има зад гърба си многовековна история, от която ние знаем само някои открояващи се моменти през елинистическата епоха. Така по времето на македонския цар Персей и неговия одриски съюзник Котис се проявява твърде знаменателно сапейският владетел Абруполис, когото римляните твърдят като свой съюзник. Териториалният спор между него и Персей бил превърнат от тях, законно или не, в повод за III македонска война – един известен и много коментиран факт в изворите. Почти век по-късно пак като съюзник на Рим срещу Митридат VI Евпатор действува споменатият Котис, известен на Диодор, за когото де убедително доказано, че е сапейски владетел. Той бе идентифициран с извуствия Котис от Абдерския надпис (Syll.^{3}, 656), заплашвал интересите на града в земеделския му хинтерланд. Пак от тази епоха са епиграфските документи за о-в Тасос, в който се споменават знаменателно две от типичните царски имена за сапейската династия – Абруполис и Реметалк. В съвременната историография се твърди въпреки тези известни сравнително отдавна факти, че земите на сапейските владетели източно от Нестос били подвластни на последните Антигониди (вж. гл. II, 2).

Дали владетелят Котис от Абдерския надпис е Котис, бащата на Раскос и Раскупорис (вж. гл. II, 2), е трудно да се докаже, но не бива да се смята за невъзможно само заради това, че липсват преки доказателства. Той вероятно не е имал царска титла, за което се съди по почти единодушното му отъждествяване с Котис, бащата на цар Раскупорис, почѐтен в един атински декрет (IG III 552= IG^2 II/III 3442). Подобен декрет, подписан от един и същ майстор, се е съхранил по щастлива случайност за сина на този цар Раскупорис – цар Котис (IG III 553= IG^2 II/III 3443). Почѐтеният сапейски цар впрочем се очертава като един от забележителните тракийски владетели, за които за съжаление не знаем почти нищо сигурно, дори за това и докога е управлявал. От Дион Касий (LIV, 20, 1-3) научаваме, че е починал преди 16 г. пр. н. е., защото във войната срещу бесите през тази година се сражавал Реметалк I, чичо и настойник на децата на Котис (според Десау – одрис, женен за сестрата на Реметалк, вж. по-долу), от които е известно само едно – Раскупорис. Според родословието на моята стема, доказано с надписи, това е същият Раскупорис, за когото знаем, че е загинал от ръката на Вологез през 11 г. пр. н. е. Оттук следва, че Реметалк I е бил по-млад брат, а не син на Котис, както се посочва в стемата на Десау.

В основата на стемата му стои именно цитираното сведение на Дион Касий, който не споменавал изрично Реметалк I като брат на Котис, а само като ϑειοζ (т. е. вуйчо или чичо) на децата му. Основанието не е убедително. То противоречи на ред данни от епиграфските паметници и особено на едно посвещение от Бизия (ЕЕ, 9, 696). В него династът Реметалк е внук по баща на цар Котис, а по майка – на цар Реметалк. Последният може да бъде отъждествен единствено с Реметалк I. Следователно родителите на този династ са Реметалковата дъщеря и синът на цар Котис от втория атински надпис. Това поставя двамата царе в едно и също поколение, а комбинираните данни от изворите и надписите позволяват да ги определим и като братя.

Само при така възстановеното сапейско родословие всички данни от епиграфските надписи остават в пълно съответствие. Освен това за някои от надписите, свързани досега само с Реметалк II, стана ясно, че се отнасят до Реметалк III (напр. IGB I^2, 399; ЕЕ, 9, 694 от Аполония и Бизия). Реметалк II съвсем сигурно изглежда да е бил син на убития през 11 г. пр. н. е. Котисов син Раскупорис.

Тези сапейски царе, наричани доскоро „клиенти“ по подобие на колегите им от епохата на триумвирите и Августовия принципат, днес с повече право се назовават „съюзни“. Именно като съюзни на Рим царе те се ползували от военната и политическата поддръжка на триумвирите най-напред, после на Август и неговите наследници. Това допринасяло за политическия им престиж, изграждан несъмнено и от големи лични качества. Не е излишно да се приведат в доказателство на последното твърдение някои факти. Сред тях хронологически най-ранни са цитираните вече по́четни декрети на атиняните, които издигнали и статуи на тракийските царе Раскупорис и Котис на атинската агора, изработени от скулптора Антигнот.

Един отличен стилов анализ на Крауфут от края на миналия век на мраморна глава, съхранена в Атинския музей, показва близостта на мъжкото лице с изображението върху монети с името на цар Котис на лицевата страна и името на баща му, цар Раскупорис (на реверса), изработени в стила на Августовата епоха.

За Август е било важно да има сред съюзниците си в размирните балкански земи мъжествения сапейски цар, който самоуверено гледа от изображението на монетите си. Той проявявал нескритата си благосклонност към него. Представил му властта над победените серди и дентелети, дал му право да сече монети от свое име като цар и изпратил засвидетелстваната чрез надпис в Бизия делегация, който се датира обикновено към 23 г. пр. н. е. Неговият текст не е съвсем ясен и би могло да се предполага, че е във връзка с осветяването на храм на римските богове в Бизия. Тъй като археологически градът за съжаление не се проучва, нищо не може да се потвърди с определено основание.

Пак с този цар Котис единствено може да се свърже новооткритият надпис – хоротезия от Дионисополис. Текстът му представлява уреждане на границите между града и Котис, при което участват Калатис и Одесос като съседи. Политическото превъзходство на Котис може да се обоснове със споменаването на делегацията му на първо място и с териториалните отстъпки, които му се правят при определянето на границата. Това, както и новоназначеният Котисов стратег ми дава основание да предполагам, че уреждането на границата е било необходимо поради преминаването на властта на Садала II в тези земи, документирано чрез надпис (IGB, I^2, 43), към Котис. За смъртта на този мощен цар в Бизия не се знае нищо, тя може да се постави между 23 г. и преди 19/18 г. пр. н. е., когато във войната срещу бесите се сражавал вече Реметалк I, неговият брат и настойник на синовете му през 16 г. пр. н. е.

Бесите, които, ако се съди по два надписа , са заплашвали и град Филипи, не били покорени, нито омиротворени. През 15 г. вероятно (според друга датировка в 13 г.) избухнало въстание, ръководено от беския жрец на Дионис, Вологез, срещу Котисовия син Раскупорис, оставен да охранява сапейската власт над трудните за омиротворяване беси. Вологез „победил и убил Раскупорис и след това без бой, само със славата на пророк, отнел войската на чичо му Реметалк и го принудил да избяга. Преследвайки го, той нахлул в Херсонес (Тракийски) и страшно опустошил страната... На Луций Пизон, който управлявал Памфилия, било възложено да се отправи срежу тях. Бесите, щом узнали, че той идва, се завърнали в пределите си. Пизон стигнал в земята им, бил победен най-напред от тях, но успял и сам да им нанесе поражение и опустошил както тяхната страна, така и земята на съседите им, които били въстанали заедно с тях. Тогава подчинил всички, като един привлякъл на своя страна доброволно, други със страх и против волята им, а трети – в открито сражение. След това отново подчинил някои от тях, които се опитали да променят създадения ред. Поради тези му заслуги бил учреден благодарствен празник в негова чест и му били отдадени победни почести“ (Dio LIV, 34, 5-7). Явно е, че наред с бесите са въставали и други подвластни на римските съюзници (сапеите), между Хемус и Пропонтида. Опустошаването на Херсонес и възстановяването на „римския ред“ позволяват да се допуска, че тук врагове на Реметалк са били кените, които вероятно са били прехвърлени под властта му, както сердите и дантелетите под властта на брат му Котис. Докъде са стигали подвластните му земи северно от Хемус, не е съвсем ясно, но западната им граница е била около Димум, а негови войски са участвували при преследването на нахлулите сармати и бастарни заедно с римските войски.

Дейността на Реметалк като регент на братовите си деца и като самостоятелен владетел (вероятно наред с брат си Раскуполис) показва типичния образ на т. нар. клиенти или съюзни владетели на Август в Източното Средиземноморие, които принцепсът наследил от Марк Антоний. Тези владетели, на които Рим предоставил правото на царска титла, трябвало да управляват зависимите или ненапълно подчинени народи, като при сериозна заплаха от антиримски брожения или освободителни въстания били подпомагани от редовна римска армия. Затова виждаме Реметалк заедно с брат си Раскупорис да участвува в потушаването на Панонското и Далматинското въстание (DIO, LV, 29, 3, sq.; 30, 3-6). Но затова и на монетите му, както и на тези на наследниците му – Котис и Раскупорис – откриваме и портрета на самия Август. Не само приятелството му с Август, помрачено от разказа на Плутарх (Rom., 17 (28a), но и забележителните качества на пълководец и управник се изразяват в предаването на всички завоювани от римското оръжие земи под властта му. Държавата му се простирала, както навремето Ситалковата, по тракийското крайбрежие от р. Нестос до устието на Истос. Откритите в гръцките колонии надписи, в които са почетени Реметалк и наследилите властта му царе, монетите на Калхедон и Византион говорят не само за престижа му, подкрепен от Августовото приятелство, но и за евентуалната им подопечност. Един надпис от Филипи показва чрез посвещението на Г. Юлий Реметалк, син на цар Раскупорис, че този владетел е получил римско гражданство. Именно това римско гражданство, получавано и от други съюзни царе, най-добре обяснява връзката между тях и Рим – всъщност те се явяват като римски функционери, военни и административни, в предоставените им от Рим територии.

Една от явно важните насоки на външнополитическата дейност на сапейските царе, засвидетелствувани в надписите, е контактът с крайморските градове на тракийското крайбрежие. До скоро много факти от тази политика не бяха известни, други пък – омаловажавани заради целите на балкански националистични настроения. Затова днес знаем повече за взаимоотношенията мужду левопонтийските колонии и заобикалящите ги тракийски владетели, и то главно за царете в съседство с колониите в Мала Скития, както неправилно се обозначават от румънските ни колеги Хистрия, Томи и Калатис. Между тях ще спомена на първо място (заради географската подредба) известния още на В. Парван надпис от Хистрия. Надписът е много повреден. В него се съчетават твърде непълно сведенията за тракийската митническа област (създадена след 45 г. от н. е. според Пипиди) наред с тракийското царско име Реметалк. Спорът е труден и всяка интерпретация би била хипотетична без други данни. Единственото, с което тук може да бъде полезен надписът, е фактът на сапейското политическо присъствие край Хистрия. То вече не подлежи на съмнение и за Калатис след откриването на Дионисополската хоротезия, свързана по-горе с цар Котис. Този град, придобил твърде голяма икономическа значимост след бедствията в Хистрия и Томи, единствен сред потнийските колонии притежава епиграфски документ досега за федеративни отношения от 70-те г. на I. в. пр. н. е. с Рим.

От Калатис е достигнал до нас и един почетен декрет на Дионисов тиаз, който е датиран чрез упоменаването на „цар Котис, син на Реметалк“. С него са се занимавали предимно румънски епиграфи, които настояват, че Котис е бил епонимен жрец в Калатис, преди да стане цар през 12-13г. Струва ми се, че проучването на този проблем трябва най-сетне да заинтересува и нашите епиграфи от гледна точка на тракийската политическа история. Със същия цар е свързана и една поема на Овидий (Ex Ponto, II), която е най-голямата лаудация за тракийски цар в класическата литература след поемата за Антипатър от поета Тесал. Повече от очевидно е значението на сапейските царе за политиката на трите града в Мала Скития, което може да се докаже и с други паметници оттам, датирани в същото време – след средата на I в. пр. н. е.

Край Тизирис е открит надпис (IGB I^2, 12), свързан може би отново със стратега на цар Реметалк (I, според Михайлов) – Фарсал, син на Битюс.

Посочените дотук надписи са несъмнено доказателство за политическото присъствие на сапейските царе в хинтерланда на левопонтийските колонии между Хемус и делтата на Дунав. Тяхната твърде оскъдна информация се допълва от Дионисополската хоротезия.

Не липсват сведения и за политическото присъствие на сапейските царе по южното тракийско крайбрежие и извън границите на държавата им. Според надпис от Тесалоника (IG X^2, 2, 1, N 133) Реметалк II бил избран за жрец на Август и агонотет на организирани от града игри. Почетен декрет е известен и от Маронея в чест на цар Реметалк III (IGRR I, 829), а в Хиос един цар Реметалк е бил стефанофор (IG I^2, 8, № 206).

В открит на Амфиполския акропол надпис се чете благодарността на синовете на цар Котис – Реметалк, Котис и Полемон, за лоялното отношение на града към сапейския дом. Вероятно тя е свързана с подвластни тям земи, ако се съди по надписа на роб на цар Реметалк, открит в същия полис. В полза на твърдението говори и надгробния надпис на Реметалк I, посветен от негов приятел от римската колония във Филипи, вероятно заради помощта, оказана от владетеля за установяването на „римския мир“ през 19-16 г. (Cass. Dio, LIV, 20, 3).

Съобразно с търсените от Август династически връзки между съюзните му царе – за да ги използува като социална опора за своя принципат, Реметалк I подновил старите връзки на балканските траки в Боспорското царство. Той оженил сина си Котис за Антония Трифейна, дъщеря на цар Полемон I. Тази връзка била затвърдена по-късно чрез брака на предполагаемата му внучка Гепепирис с боспорския Аспург, който поставя началото на новата полутракийска династия в Боспорското царство, управлявано до средата на III в. от. н. е. от цял ред владетели с имената Котис, Раскупорис и дори Реметалк. Организирана по елинистически образец и консолидирана не без подкрепата на Август, държавата на Раскупоридите имала всички предпоставки за дълговечност.

След смъртта на Реметалк (12/13 г.) Август разделил подвластните му земи между сина му Котис и брат му Раскупорис по неизвестни причини, мажду които може да се предполага непълнолетието на Котис или една предпазна мярка към Раскупорис, чийто антиримски настроения не били тайна. Колкото блестяща е характеристиката на Котис, толкова Раскупорис е представен по щампата за варварин у Тацит, който е основният извор за събитията и кървавата драма, разиграла се сред Реметалковите наследници. Понеже Раскупорис получил бедните и обкръжени с антиримски настроено население земи, той започнал да нахлува в тях. Новият император Тиберий, обезпокоен от действията му, изпратил писмо, в което съветвал за споразумение. Раскупорис поканил Котис на среща, устроил пир и го хвърлил в окови, след което завладял цяла Тракия. Тиберий го повикал в Рим, за да заведе и Котис, обвинен от чичо си, че му готвел засада, при която бил изпреварен и пленен. Тогава Раскупорис заповядал да убият Котис, като излъгал, че се е самоубил. С хитрост Раскупорис бил отвлечен в Рим. Там, обвинен пред сената от Антония Трифена, жената на убития Котис, той бил осъден на изгнание далеч от царството си, в Александрия, където бил убит, „понеже се опитал да бяга или пък му приписали това престъпление“. От оскъдните данни на Тацит (Ann., II, 64; 65, 5; III, 38, 5; 39, 1) обаче може да се види, че Раскупорис бил опасен не само за племенника си, но и за римската власт в Тракия: дори още преди да залови с измама Котис, той започнал да събира войска под предлог, че трябва да защитава границите си против нахлуването на скити и бастарни, а македонецът Антистий Ветер бил съден като бунтовник и съучастник на Раскупорис в дните, „в които, убивайки Котис, замислял война срежу Рим“.

Тракия отново била разделена след двойното убийство между Реметалк, син на Раскупорис, който стоял твърдо против бащините си намерения, и децата на Котис (по Тацит, Ann., II, 67), но не и омиротворена. „След като властта била разделена... децата на Котис като непълнолетни имали за настойник Требелен Руф; Тракия ни ненавиждала и обвинявала Реметалк не по-малко от Требелен, че оставяли ненаказани неправдите срещу траките. Койлалети, одриси и дии, могъщи племена, се хващали за оръжието, предвождани от различни, но подобни по неизвестност (водачи), което станало причина да се обединят в опасна война. Една част от тях заплашвала непосредствено, другите прехвърлили Хемус, за да разбунтуват отдалечените племена; най-многото и при това най-насъсканите, обсадили царя и града Филипополис.“ Това въстание през 21 г. от н. е. било потушено с помощта на конница от помощни войски и пехотни части, които Публий Велей повел към Филипополис, за да го освободи от обсадата. Реметалк успял да пробие обсадата, преди към неговите сили да се присъедини и своевременно пристигналият римски легион. Въоръжените обсаждащи, сред които възникнали раздори, били разпръснати и разбити без загуби от страна на римляните според Тацит (Ann. III, 39).

Пак от Тацит научаваме, че през 26 г. от н. е. сенатът дал право на триумф на Попей Сабин за потушаването на въстанието на „планинс-

ките траки“, които не искали да изпращат най-доблестните си синове в римската войска; преди да въстанат, те изпратили посланици, че са приятелски настроени към римляните и са готови и занапред да се подчиняват, ако не им увеличат повинностите; но ако се отнасят към тях като към победени и се опитват да ги заробят, те имат оръжие и младежи и решителност по-скоро да умрат, отколкото да се откажат от свободата си. В следващите редове Тацит е записал най-вълнуващия разказ за тракийската съпротива срещу римското оръжие. Настъпилата рано сурова зима попречила на Сабин да победи обсадените и да превземе непредалите се доброволно противници (Ann., IV, 46-47; 51).

Реметалк от текста на Тацит е обозначаваният в литературата по въпроса Реметалк II. С него са свързани три надписа, посветени от стратега му Аполоний Бизиеца, от Бизия (EE, 9, 695), Бургас (IGB I^2, 378) и Абритус (IGB II, 743). Според бизийския надпис той бил династ, внук по даща на цар Котис, а в останалите надписи първоначално изписаната му титла на династ е изчукана и заменена с царска. Пак от трите надписа следва, че докато Реметалк II е бил династ, Аполоний е бил стратег само на земите на или около Анхиало, а по-късно е управлявал три стратегии; властта му над тях се запазила и когато Реметалк II получил от римляните царската си титла. Сведението от надписа от Абритус, че Реметалк II бил внук по майка на цар Реметалк I, говори за сродяването между семействата на двамата братя, Котис и Реметалк I , което целяло преди всичко да присъедини наследниците на Реметалк I и самия него към легитимните претенденти за властта след смъртта на Раскупорис през 11 г. пр. н. е.

Посочените родостовни връзки променят предложеното преди около един век родословие на последните сапейски владетели, което би трябвало да изглежда така:

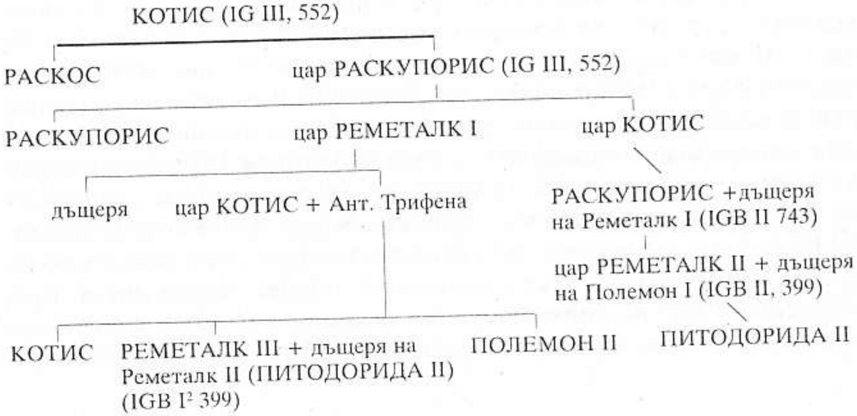
КОТИС (IG III, 552)
РАСКОС
цар РАСКУПОРИС (IG III, 552)
РАСКУПОРИС
цар РЕМЕТАЛК I
цар КОТИС
дъщеря
цар КОТИС + Ант. Трифена
РАСКУПОРИС +дъщеря на Реметалк I (IGB II 743)
цар РЕМЕТАЛК II + дъщеря на Полемон I (IGB II, 399)
КОТИС
РЕМЕТАЛК III + дъщеря на Реметалк II (ПИТОДОРИДА II) (IGB I² 399)
ПОЛЕМОН II
ПИТОДОРИДА II

От надписите за Реметалк III и жена му Питодорида може да се съди, че около 21 г. от н. е. Реметалк II е бил вече цар. Властта му се е разпростирала в източните предели на държавата на Реметалк I.

Настойникът на Котисовите деца, Требелен Руф, останал и до смъртта си с тези функции като представител на римската власт и интереси в Тракия. Според римската практика царските деца били обучавани в Рим в подходящо обкръжение – на бъдещия император Калигула, на бъдещия цар Ирод и др. Техните връзки с Кизик, доказани епиграфски свидетелствуват, че земите на Реметалк I около Тракийския Боспор останали подвластни на наследниците му. След смъртта на Тиберий новият император – Калигула, веднага се заел да осигури властта си в „съюзните“ царства чрез своите приятели. Подготовката на царската власт за Реметалк III била архонтската длъжност, която той получил в Атина за 36-37 г. от н. е.; ако се съди по един каталог на атински ефеби, в които фигурира „по-младия“ Реметалк вече като цар, може да се твърди, че това е годината на възцаряването на Реметалк III, приживе на по-стария Реметалк II.

В чест на този последен представител на сапейската династия в Бизия са поставени много надписи – за здравето и спасението му, като благодетел на Абдера, като стефанофор – от Хиос, за него и братята му – от Амфиполис. С него или с едноименните му предшественици са свързани и надписи от освободени или настоящи роби. В надписа от Амфиполис той е наречен Филокесар, което се счита за белег на най-голяма субординация към императора.

За краткотрайното управление на Реметалк III изворите не съобщават нищо съществено. В късната хроника на Синкел има едно отбелязване за 46 г. от н. е., че в тази година Тракия била превърната от царство в провинция, а Реметалк бил убит от жена си. В други извори (Касиодор, Проспер Тиро и Хieроним) сведението се отнася към 45 г. и е се свързва с избухналото около 44 г. въстание – може би то е било нов опит на траките да отхвърлят зависимостта си от римляни и сапеи. В Тракия били изпратени допълнителни войскови части и император Клавдий анексирал обезглавената вече Реметалкова държава, превръщайки я в сенатска провинция. Не е известно нищо и за съдбата на управляващото семейство, а само за Антония Трифена и синовете ѝ – братя на Реметалк III, за които ред надписи от Кизик свидетелствуват, че са имали царствено положение и по времето на Клавдий.

Може би сред факторите за политическата гибел на Раметелковата държава на първо място трябва да се посочи стратегическото ѝ положение – през нея минавали и се събирали два важни римски военни пътя, Егнатиевият и Диагоналният, които били непрекъснато

заплашени от действията на антиримски настроените траки. Основание за това може да се види в съдбата на Реметалковите сродници, които останали да управляват в припонтийските области още два века като съюзни царе.

В новата провинция Тракия римляните запазили старата административна организация по стратегии и по времето на Траян.

Въведение в проблематиката и литературата:

Стемата на Десау е най-достъпна у: LENK, B. – RE VI, A (1936), kol. 438 sqq.; MIHAILOV, G. – IGB I^2, p. 99. Тя се приема и от:DANOV, Chr. ANRW II, 7 (1), (1979), и в чуждата историография и до днес.

Срв. WERNER, R. in: Abriss der Geschichte antiker Randkulturen. München, 1961; BOWERSOCK, G. W. Augustus and the Greek World. Oxford, 1965; SULLIVAN, R. D. Thrace in the Eastern Dynastic Network. – ANRW II, 7 (1), 1979.

За предлаганата тук стема бяха от особена важност статиите на Карщет в Реалната екциклопедия на Паули-Висова-Крол, които обръщат внимание на ред противоречия в стемата на Десау по отношение на царете с имена Раскупорис и Котис. Въпросът за династията на Садала I и неговите приемници – дали е одриска или одриско-астейска, съм разгледала за пръв път в статията си: Странджа през елинистическата и римската епоха. – В: Странджа – древност и съвремие, 1985 (под печат).

За идентифицирането на Котис у Диодор (XXXVII, 5a) с Котис от надписа Syll^3. 656, вж. CHIRANKY, G. Rome and Kotys, Two Problems: I. The Diplomacy of 167 B. C.; The Date of Sylloge^3, 656. – Athenaeum. 1982 III-IV.

Конектурата на данните у Д.Касий (LVII, 25, 1-2) и Апиан (B. C. IV, 10) е посочена по-горе и отпечатана в статията ми: TACHEVA, M. On the Genealogy of the Last Kings of Thracia (100 B. C. – 45 A. D.). – TAB II, 1985. Там са публикувани и предложените от мен стеми на одриската и сапейската династия. Те спестяват сложните взаимовръзки, предложени напоследък от : BOWERSOCK, G. W. (1965); GAGGERO, G. Nouvelles considerations sur les dynastesthraces du I-er siecle de n. ere. – Pulpudeva, 3, 1980, които не се съмняват в сродяването на одриската и сапейската династия при Реметалк I. При това положение е естествено да се предположи, че Дион Касий е имал вероятно некоректен или кратък извор, в който само лицето е подменено неволно, защото Реметалк, син на Раскупорис, задоволява условията както по отношение на наследника на осъдения за убийство Раскупорис, така и на загиналия във войната с Вологез син на Котис.

Абруполис и Реметалк от времето на Митридат VI са споменати в писмото на Долабела до гражданите на Тасос, публикувано от : SHERK. R. K. Roman Documents from the Greek East. Baltimore, 1969, 116 sqq., No 20, Col. 3, 8 and 11, 14; No 21, Col. I, 24. За името Абруполис вж. DUNANT, CHR. J. POUILLOUX. Recherches sur l'Histoire et les cultes de Thasos, II. Paris, 1958. Срв. и: DETSCHEW, D. Die thrakischen Sprachreste. Wien, 1957.

Анализът на портретния образ на Котис е публикуван от: CROWFOOT, J. M. A Thracian Portrait. – JHS 17 (1897) и възприет от: РОГАЛСКИ, А. Към въпроса за монетите с легенда βασιλεὺς Κοτυς. – Археология, 19721 21 39-42; друга датировка на монетите на Котис предлага: YOURUKOVA, J. Coins of the Ancient Thracians. BAR Supplementary Series, 4, 1976.

Надписът за римското посолство е цитиран в: IGB I^2, p. 98. Срв. четенето му и мнението на Съливан в цитираното съчинение.

Дионисополската хоротезия бе докладвана от Кр. БАНЕВ на Епиграфския конгрес в Атина през 1982 г. (предстояща публикация) и предоставен ми любезно от автора в гръцка и българска редакция. В публикацията си в ТРАКИЯ И ПОНТИКА II (1982), той датира надписа към времето на Котис, син на Реметалк I, т. е. през 12–19 г., като [illegible]

[illegible]

ята, а именно: „ние, хоротетите, като се съобразяваме със старите документи..." Тази фраза се явява в 14 ред, веднага след изброяването на хоротетите, и се повтаря отново в 26-27 ред като основание за решението им. Тоест царят Котис, който е главната политическа фигура в надписа, е държал на старите документи. Кое е наложило възобновяването на отношенията е въпросът, който според мен може да бъде решен твърде лесно, ако се уповаваме на епиграфски доказаното присъствие на траките още при Садала II (48-42 г.) в хинтерланда на Одесос. Смяната на управляващата династия в Бизия със сапейската явно е изисквала и подновяването на документите между колониите и силните в хинтерланда тракийски царе. И ако още Реметалк I е засвидетелстван в хинтерланда на Хистрия както и край Тиризис, то е ясно, че сапейската династия е установила дипломатически връзки с въпросните колонии много преди 12 г. от н. е. Следователно цар Котис, брат на Реметалк I, е най-вероятният владетел, чийто представители са уреждали отношенията му с Дионисополис.

Антиримските настроения на Раскупорис по данни на Тацит (Ann. III, 38) са интерпретирани от Съливан в посоченото съчинение и у: ТОДОРОВ, Ив. Антиримски тенденции в тракийската държава при наследиците на Реметалк I. – И. Пр., 1981, 2, с. 97-102). Аналите на Тацит са основният извор за подялбата на Реметалковата държава и

[illegible]

Глава трета

РАЗВИТИЕ НА ТРАКИЙСКАТА СОЦИАЛНА СТРУКТУРА

1. ФОРМИ И СТЕПЕНИ НА ЗАВИСИМОСТТА НА ТРАКИЙСКИТЕ ОБЩИНИ

В последното десетилетие античната историография въобще и особено съветските ѝ представители в частност достигнаха до много нови и твърде различни от предшествуващите ги теории за социалната и обществено-икономическата структура на древните общества в Европа и Азия. Наблюдаваният подем не е случайно явление, а резултат от дългогодишното натрупване на факти и анализирането им от позициите на марксистко-ленинското икономическо учение. След дългогодишното твърдение за поголовното робство в древния свят, интерпретирано по модела на античните общества в Елада и Рим и подплатено с цитати от марксистите, Е. М. Щаерман бе една от предвестниците на новото научно дирене в тази област. Основавайки се на безупречните и лишени от амалгамата на съвременната им идеология и пропаганда извори – епиграфските паметници, прецизирайки използваните марксически постановки, тя бе една от първите изследвачи от новата вълна.

Без съмнение в развитието на теориите за древните икономически структури един факт от висока стойност е и разгърналата се международна дискусия за т. нар. азиатски начин на производство, в която съветската историография бе водеща научна школа. Тази дискусия бе от голямо значение за теоретизирането на явленията в некласическите древни общества, към които принадлежи и тракийското. По отношението именно на тракийското общество, чието ядро и основни културни постижения се откриват в днешните български земи, българската историография е представена чрез проучването и изясняването на двусъставната тракийска обществена структура през I хилядолетие пр. н. е., която се свързва типологично с ранокласовите структури на робовладелската формация. Това не е само представително постижение – то се превърна в основа на всички проучвания на тракийското

общество през 70-те години на нашето столетие – тогава, когато набираше сили и тракологията като наука. Теорията за двусъставната раннокласова тракийска структура има и друго качество, характерно за истинските научни теории – тя издържа не само на отправените ѝ критики, но и на новите постановки за обществено-икономическите структури, които днес имат водещо значение в науката за стария свят. Според нея „през VI-III в. пр. н. е. се наблюдава една обща тенденция към разглеждането на тракийското полисно съсловно-класово общество, която обаче не се осъществява поради липса на дълбочина в стоково-паричните отношения; развитието на характерни за елинизма форми на зависимост и собственост определят това време като период на робовладелски държави от предполисен или ранноелинистически тип“. Цитатът всъщност изяснява изходната ми позиция при предстоящото разглеждане на социалната и обществено-икономическата структура на тракийското общество през епохите, в които то е показало върховните си постижения, наричани обикновено елинистическа или римска епоха. Тези наименования, колкото и да не са подходящи за конкретната историческа действителност в Тракия, засега са удобни за изследването, защото са един необходим мост между общоисторическата и конкретната балкано-тракийска историческа действителност.

Ако преди повече от сто години Дройзен нарече времето между завоевателните походи на Александър Велики и победата на Римската империя над целия древен средиземноморски свят „елинизъм“, наименованието се е основавало преди всичко и с оглед на доказаното влияние на елинството върху културните явления в древноизточните империи и държави в Азия и Африка през това време. Прилагането на термина към социално-икономическите явления на същата епоха има своята класическа интерпретация в епохалния труд на М. Ростовцев (1941 г.) „Социална и икономическа история на елинистическия свят“, написана на базата на достиженията на световната историография между двете големи войни. В новото следвоенно време основополагащ за социалните и икономическите теории за елинизма труд стана монографията на А. Б. Ранович (1950 г.) „Елинизмът и неговата историческа роля“. В тази първа по рода и мащабите си марксистка интерпретация на елинизма в икономическата и социална сфера бе обоснована и принадлежността на епохата към робовладелската формация като неин закономерен и неизбежен резултат. С това бе оборен и опитът да се модернизира древната история чрез привнасянето на феодални и капиталистически отношения, характерно за предвоенните буржоазни теории. Противопоставянето на твърденията, или по-скоро на концепцията на Ранович за елинизма в по-новите съветски концепции, както и в някои от последните български проучвания и историографски очерци, би могло да се нарече най-малкото повърхностно. Защото една от водещите съветски концепции в последните години, изказана от К. И. Зелин през 1953 г., има в основата си изцяло тази на Ранович; тук имам предвид твърдението му, че „елинизмът е период на съчетание, взаимодействие и взаимопроникване между елинските и източните начала и форми в областта на социално-икономическия живот, политическите отношения, идеологията и културата“; дори това твърдение би могло да се схваща като едно дълбоко промислено обобщение на постигнатите от Ранович резултати.

Една от изтъкваните слабости напоследък по отношение на изследванията, третиращи конкретните ареали от робовладелския свят през различни епохи, е в търсенето на доказателства, чрез които да се твърди една или друга форма на обществени отношения, засвидетелствувани като типични за социалните и класови отношения в античното робовладелско общество. Може би най-много грешки в това отношение са направени за епохата, ограничена най-общо от съдбоносните за цялото Източно Средиземноморие походи на античните конквистадори, открити от фалангистите на Филип и Александър и приключили за всяка държава или племе с подчинението им от римските легионери – т. нар. елинистическа епоха. Прилагането на термина към социално-икономическите феномени на конкретни общества в Европа и Азия обаче предизвиква нестихващи и до днес дискусии. Все по-ясно налагащата се оценка за тяхната безперспективност доведе до отказа на редица изследователи, включително и българските, до избягването на термина „елинистически“ по отношение на тракийската история през IV-I в. Неизменно по-големи възможности предлага осъщественото вече в съветската историография проучване на отделните компоненти, характерни за социално-икономическата и политическата структура на отделните общества, чрез които се определя и тяхната принадлежност към един или друг обществен строй или формация. Този подход изглежда единствено научен днес, когато историческата наука явно достатъчно възмъжа, за да стигне до възприетата и в настоящото изследване постановка на Зелин (1969): „Еднакви форми на обществени отношения могат да възникнат в условията на различни формации, а в рамките на една и съща формация могат да се наблюдават нетипични за нея (и дори преобладаващи) производствени отношения; формацията обаче може да се твърди въз основа дори само на тенденцията, заложена в тяхното развитие“.

Сред най-големите достижения на съвременната теория за развитие на древните общества се нареждат според мен постановките в съветската „История древнего мира“ (1982 г.). Тук в основата на историческите обществено-икономически процеси, проявили се в различните области на стария свят, се търси типологичното им сходство въз основа на баланса между двата основни вида собственост върху основното средство за производство, земята – царската или общинно-частната: ако през първия период на древността, чийто край се определя от въвеждането на желязото в общественото производство, различното съотношение между двата сектора на собственост не се отразява съществено върху общественото развитие, то след неговата граница това развитие приема два конкретно отличаващи се варианта. Първият вариант, характерен с преобладаващото развитие на стоково-паричното стопанство и международния обмен, води до античния път на развитие, белязан от полисната собственост и икономика, т. е. с победата на общинно-частния сектор в икономиката. Вторият вариант, характерен за голямото болшинство древни народи и държави, се основава на абсолютната победа на държавния, респ. царския фонд, в поземлената собственост. За него са характерни „териториалните“ държави, които се развиват благодарение на териториалното си разширение – чрез увеличаването на количеството население и територии, върху които се разпростира експлоатацията и се стига до увеличаване на принадения продукт. В основата на формирането му продължава да стои ограбването чрез данъци и ангария на собственото и новозавоюваното чрез военно насилие население, поставено в отношение на зависимост чрез върховната собственост на царя върху земята. Невъзможността на страните от посочения втори вариант да достигнат античния начин на производство се търси в натуралния характер на обмена, при който значителна част от сделките се извършва на кредит преди събирането на реколтата; и доколкото общинникът не е в състояние поради липса на натрупани „капитали“ в стоки или поради лошата реколта да възстанови кредита си, той попада в кабално робство. Освобождаване на общинника в античните общества се търси именно в стопанството им, насочено към пазара; защото полисното индивидуално стопанство, дори и разорено, могло да разчита на държавната подкрепа, тъй като държавата съвпадала непосредствено с териториалната община или с обединението от такива общини.

Струва ми се, че в светлината именно на тази теория би могъл да бъде поставен и решен въпросът за тракийската териториална община и за нейното глобално попадане в зависимост от царската власт, ако се съди по характеристиките ѝ в обществено-икономически план от началото на I хил. пр. н. е. В него тракийското общество встъпва на равна нога с ахейското, но тръгва по различен път – по пътя на териториалните държави. Тук общинникът не е победен от лихваря, нито е закабален, както събратята си в много от държавите на Азия и в

Египет. Но тракийският общинник не създава и стопанство, насочено към пазара, което би гарантирало възникването на античния граждански колектив, както в съседна Елада. Сравнително по-бързото, което значи и по-ранното в сравнение с Тракия, преустройство на елинското общество и овладяването на международната търговия чрез колонизирането на средиземноморските, егейските и понтийските брегове, лишили Тракия от нейните крайбрежия. Те я лишили и от участието в международната търговия, в сферата на която не се създава, но се преразпределя принаденият продукт. В този факт би трябвало да се търси и продължителното съществуване на натуралното тракийско стопанство, и политическият престиж на тракийската царска власт, основаващ се на несигурния жребий при изхода от военните действия. Тези исторически създали се обстоятелства определят и двусъставната структура на Тракия, в която я заварваме, и в периода на разцвета на древните общества, който съвпада за балканските земи с периода на елинизма. Двусъставната тракийска структура е ранкокласова, защото е съсловна, и в нея противоречието между родовата аристокрация и общинниците определя диалектиката на развитието й. Тази структура, в която експлоатираният труд е на зависимото селячество, сама по себе си изключва прилагането на робски труд в стопанството следователно – и неговата експлоатация. Робството не е непознато на тракийското общество, но всички данни, с които разполагаме, потвърждават изказаната постановка. Тук не се изключва наличността на придобити роби, използвани в домашното стопанство на родовите аристократи, за които намираме макар и спорадични данни.

При решаването на социалната и обществено-икономическата структура на тракийското общество през елинистическата епоха, както и пътищата на развитието й, ние сме лишени от друга възможност освен многократно използваната – да тръгнем от онова, което е видял Ксенофонт по време на краткотрайния си престой в Югоизточна Тракия в зората на неспокойния и решителен за политическата съдба на балканските държави IV в. пр. н. е. Макар и минимално, то е единственото пространно изложение, съхранено от древността и излязло под перото на очевидец в лицето на атинянина Ксенофонт, който воювал със своите 6 хиляди наемници във войската на тракийския цар Севт II. Седмата книга на неговия „Анабазис" е най-обстойният и затова естествено най-експлоатираният в историографията извор за поставените тук проблеми от тракийската история. Въпреки че изворът не е домашен и следователно предлаганите в текста данни са погледнати през лещата на убеден елинофил, на очевидно незапознат с характеристиките на конкретните тракийски явления наблюдател, данните му имат висока стойност; защото като безспорен познавач и на ико-

номиката, и на обществено-политическия живот и отношения на своето съвремие Ксенофонт е оценил и поставил наблюдаваните от него политически и икономически феномени в Югоизточна Тракия в рамките на същото това съвремие.

В основата на отношенията на Севт II и подчинилите се на неговата власт (ἀϱχή) тини стои загубата на личната им свобода: „Без съмнение, обяснява Ксенофонт на Севт, „траките, които сега са твои подчинени, биха воювали много по-усърдно срещу тебе, отколкото с тебе, защото, ако ти излезеш победител, за тях остава робството (δουλεία), а ако си победен – свободата (ἐλευθεϱία)". (VII, 7, 32). Терминът „дулейа" е използван в цялата антична гръцка традиция за обозначаване на противоположността на свободата, независимо от това, до каква степен тя е изгубена, или в каква форма на зависимост – политическа или икономическа – се проявява тази загуба. Следователно установяването на „царска власт", каквато според Ксенофонт (VII, 7, 22; 26) Севт придобил след налагането на своята власт над тините по пътя на извъникономическата принуда, води до загуба на свободата на неговите поданици (VII, 7, 29). Но тази свобода не е загубена веднъж завинаги – попадналите в състояние на „поданици" (ὑπήκοοι) траки остават в зависимост от Севт само по силата на страха си от макар и по-малката, но с „водачи" царска армия; ако намерят такива, те биха се опитали да възвърнат свободата си според Ксенофонт (VII, 7, 29-31).Следователно възникването на зависимостта им не е в кръга на т. нар. моногенетични форми, при които възпроизводството ѝ се определя от един първоначален акт на установяването ѝ – както при илотите, домородените роби или крепостниците във феодалното общество. Тази зависимост може да бъде прекъсната, както е станало при бащата на Севт – когато одрисите западнали и подвластните му мелandити, тини и транипси го изгонили от земите си (VII, 2, 32); нейното възпроизводство се осъществява чрез повторното им завладяване от Севт.

В Ксенофонтовия разказ за населението в бащините земи на Севт, срещу което той воюва, няма използвани термини за робство или друга зависимост – той го нарича траки, тини или само „люде". Следователно свободата на тракийските общинници в освободилите се от властта на Севтовия баща села не може да бъде оспорвана. Друг е въпросът, че такива общини и по времето на Ксенофонт, и по-късно, през III в., е имало, макар и за кратко време, обусловено от степента на стабилност на наложената им със сила царска власт.

Войната на меландитите, тините и транипсите срещу Севт и баща му Месад е една от проявите на класово-съсловния антагонизъм в края на V-IV в. пр. н. е. в Тракия. Тя, както и последвалата загуба на общините във войната срещу Севт, говори за назрелите противоречия в тракийското общество и за силата на династическата му върхушка. Последната не само укрепва икономически и политически, но придобива и класова осъзнатост за своите интереси, ако се съди по помощта, оказвана на Севт от одриския цар Медок (VII, 7, 37; VII, 2, 33-34; VII, 7, 2-3). Наложената чрез извъникономическа принуда зависимост на тракийските общинници Ксенофонт нарича „дулейа“ в нейното найобщо значение на „несвобода“; разбунтувалите се бивши подвластни на Севтовия баща, попаднали в плен, Ксенофонт отбелязва обаче винаги с термина ἀνδράποδα., свойствен за робското положение на зависимост. Според желанието на Севт било възможно разбунтувалите се да бъдат убити (VII, 4, 6) или продадени на пазарите в Перинт и другаде (VII, 3, 48; VII, 6, 26-28; VII, 3, 53). Продажбата на сънародници в робство не е само тракийско явление, тя може да се твърди и за елините, без да е необходимо да търсим друг автор дори. Ксенофонт ни е оставил сведение за негови войници, които се опитали да грабят във Византион и били продадени от спартанския хармост Аристарх (VII, 1, 36; VII, 2, 6).

Наред с посочените вече понятия у Ксенофонт се среща и един характерен гръцки термин за обозначаване на роб – παῖς. Той е използван по отношение на младо момче, което Севт получил като подарък (VII, 3, 27) и се открива в надписи от градовете в елинистическа Мала Азия наред с термина „андрапода“ за означаване на робско състояние. Според някои учени с него се обозначават „говорещи оръдия“, но и роби, които имали право да се занимават с търговия и занаяти. Употребата на последния термин ясно показва, че паралелите за елинистическата епоха в Тракия и други ареали невинаги са удачни, за да бъдат оправдани при липса на други възможности за интерпретация.

Не без значение за определянето на зависимостта на селяните е пълната липса на сведения за дълговото робство в Тракия. Тя би могла да бъде обяснена (както и липсата на лихварството, за което ще стане дума по-надолу) не само чрез колективната отговорност на общинниците по отношение на задълженията им към владетеля, която произлиза от съществуването на териториалната община като градивен елемент на раннокласовото тракийско общество.

Попадането на траките в зависимост от царя ставало, ако се съди по разказа и коментара на Ксенофонт, след обвързване с клетва за вярност (VII, 4, 22, срв. и Polyaen VII, 22), която ги превръща в подчинени (πειϑόμενοι VII, 5, 15; 4, 13) или поданици (ὑπήκοοι VII, 7, 29), загубили своята свобода. Следователно с клетвата за вярност според обичайното право на траките се е променяло юридически положението на свободния общинник, което го е поставяло в зависимост по отношение на царя. Тази зависимост се проявява преди всичко в задължението на общинниците да участват в царската войска независимо от това, дали походите са насочени срещу техните съплеменници или срещу външен враг (VII, 5, 15; 7, 32). Те са могли, бидейки поданици на един цар, да участват в наемна войска на други царе – така стеклите се към войската на Севт одриси го следвали в похода му и явно му се подчинявали срещу участие в разпределение на плячката, с която разполагал самият Севт. Наемничеството действително предполага свобода на движението на общинниците, но съвсем не означава, че те са били свободни в смисъла, за който вече стана дума. Наред с това трябва да се добави, че освен присъединилите се към Севтовата войска одриси в неговия стан се намирал и представител на одриския владетел (VII, 7, 2), а присъединилите се към Севт тини, привличани в историографията като аргумент за твърдението, че са свободни, са се поставили чрез клетвата си сами в подчинение. Тракийското наемничество, засвидетелствувано през цялата втора половина на I хил. пр. н. е., е факт, който има своята икономическа обосновка; то обаче не изключва ограничение на свободата по отношение на местоживелищата. Примери за наемничество не липсват дори по отношение на крепостните селяни във феодална Европа, но те говорят само за различна степен на зависимост. Задължението да следваш господаря си, доброволно или не, е също момент от принуждението на зависимия, а не на свободния човек според Зелин (1969).

С акта на военното подчиняване на общинниците тракийският цар се е превръщал в пълноправен собственик на земята, т. е. той е могъл да я владее, да се разпорежда неограничено с нея и да ползува придобитите от нея блага. Отказвайки се от прякото ѝ владение в полза на общинниците, царят получавал част от принадения продукт във вид на натурална или отработъчна рента, ако се съди по известието на Ксенофонт (VII, 7, 37) за доходите на Севт II, както и по тези за Котис I или Керсеблепт. Каква част от реколтата е била събирана, не е ясно, но тя е била увеличавана при изключителни обстоятелства. Така според данните у Псевдо-Аристотел (Oecon. II, 26=1351a) и Полиен (у Strab. VII, frg. 32) при Котис – на „поданиците“, а при Керсеблепт – и на „селяните“ е било наредено да засеят по 3, респ. 5 медимна жито за нуждите на царската хазна. Същите данни са използувани от Б. Геров в дискусията му с Ал. Фол като аргумент за тезата, че тракийската общинна структура повече не съществувала, щом са облагани поданици или селяни, т. е. свободни самостоятелни земеделски стопани с частна собственост в Одриското царство. Но в модерната историография бе убедително показано, че е възможно съществуването на общините наред с частната собственост в античността. Наред с тази най-обща постановка трябва да се отбележи, че с горепосочените сведения на античните автори не се обяснява икономическата структура, а икономически явления, за които не е посочена конкретна правна постановка. Другият аргумент на Б. Геров за тракийската частна собственост – поделянето на морския бряг при Салмидесос с гранични камъни заради мирното разпределяне на морската плячка между населяващите го траки според Ксенофонт (VII, 5, 12-14), е също така силно атакуем, защото не доказва собствеността върху земята. При това в същия разказ авторът съобщава, че Севтовата войска след похода си срещу траките край Салмидесос ги подчинила (VII, 5, 14), т. е. поставила ги в зависимост, аналогична на описаната по-горе за тините, простирайки над тях собственическите права на Севт. По силата на тези негови права именно не могат да се твърдят такива и за общинниците на същата земя.

От безспорен интерес е един, макар и труден поради липсата на данни за разрешаването му проблем – съдбата на общинниците, обработващи отстъпените от царя земи на неговите приближени. В случаите, за които Ксенофонт съобщава (VII, 6, 43) са използувани различни производни на глагола δίδωμι (със значение: отдавам, отстъпвам, предавам, продавам) по отношение на крепостите край морето, обещани на Ксенофонт, и по отношение на селата, отстъпени на приближения му Месад. Явно е (както вече е показано в литературата), че предаването не е пълно, и това се вижда от думите на Медосад към наемниците, с които ги обвинява, че нападат отдадените му от Севт села, които той нарича „наши“ (VII, 7, 3). Посредникът на Севт, гъркът Хераклид, го съветва да не отстъпва морските си крепости на човек, разполагащ с войска, какъвто е Ксенофонт (VII, 5, 8) и какъвто е бил преди това Алкивиад. Следователно с акта на отстъпването на подчинената му земя царят е отстъпвал неизвестно какъв дял от приходите, които тя му носи, на своите приближени във владение, срокът на което също не е известен, а може би и въобще не е бил определян. Очевидно е обаче, че именно заради тези приходи Месад е заинтересуван да пази земите от ограбване. Тези отношения между царя и получилия отстъпената земя не касаят селяните общинници, чийто статут продължава да бъде определян единствено от положената пред царя клетва за вярност.

Какъв е бил материалният израз на икономическата зависимост на общинниците е трудно да се предполага поради липсата на конкретни данни. От факта, че Севт е имал само един талант, когато предложил да покрие дължимата сума към наемниците от 30 таланта с продажбата на добитък и роби, не може да се съди за доходите му – той

тепърва ще има такива от отвоюваните земи. От цитираните по-горе известия на Полиен и Псевдо-Аристотел може само да се предполага, че рентата от владяната земя тракийските владетели са получили в натура, доколкото в тях става дума за извънредни облагания. От друга страна оплакването на Ксенофонтовите наемници, че поради липса на пари не могли да се снабдяват с храна от тините, би могло да се тълкува като признак за навлизане на стоково-паричните отношения сред тях.

Удачно е да се предполага, че отстъпването на земята е предполагало стопанската цялост с нейните производители. Обратната постановка у Б. Геров (1977 г.) лишава царския подарък от основната му стойност. Едва ли обаче тези земи са оставали във вечно владение на тези, които са ги получили, защото по този начин царските поземлени резерви биха се изчерпали. Върховната и повсеместна царска власт, т. е. липсата на имунитет за отстъпените земи, личи от цитираното сведение на Псевдо-Аристотел за Котис, който задължил поданиците си да засеят жито за негова сметка.

В изворите за траките липсват каквито и да е данни и за лихварството, като една от основните форми за попадане в зависимост в древността. Обяснението на този феномен, който е без съмнение в пряка връзка с липсата на независима от царя търговско-занаятчийска прослойка, за която ще стане дума по-нататък, може да се търси и в спецификата на тракийското дребно стопанство. Тук е важно да се имат предвид два характерни за него момента. Първият е общовалиден за икономическите явления в древните общества и предполага възможността за дребния земеделски производител да посреща със собствени средства затрудненията от слаба реколта или щетите от природни бедствия.Тази възможност е налице само когато стопанството е екстензивно, основано на получаване на продукти от двете сфери на общественото производство – производството на средства за производство, от една страна, и производството на средства за потребление – от друга; тук в първото подразделение трябва да се имат предвид наред с експлоатацията на рудни и нерудни изкопаеми и металургията, и скотовъдството; участието на скотовъдството в това подразделение, отдавна третирано при изясняването на икономиката на Османската империя, напоследък бе интерпретирано и за древната икономика.Тоест икономическата устойчивост на тракийския общинник може да се търси във възможността да участвува в двете подразделения на общественото производство и да не продава „на зелено“ очакваната през есента реколта.

На второ място трябва да се отбележи, че за обработването на земята тракийският общинник е разчитал единствено на работната ръка в собственото си семейство или на родовата задруга. Излишъкът от работна ръка е намирал препитание, като се е наемал при сезонните работи в равнинните райони или в един друг вид също стопанска дейност за онова време – войната. Именно тракийското наемничество според мене е един от най-често прилаганите прийоми за борба с дълговото робство и за прехрана на увеличаващото се с всяка генерация семейство при запазващата се постоянна величина на владения участък земя. Чрез наемничеството, особено засилено през елинистическата епоха според данните от войсковите списъци в елинистическите армии, в тракийското село постепенно са нахлували стоково-паричните отношения; те са били несъмнено един от факторите за имуществена диференциация в тракийската община. И когато тракийският военен потенциал по-късно бъде насочен към римската войска, промените в общината ще имат, както ще се види в следващата глава, не само стопански, но и обществено-икономически характер.

Пак към първото подразделение на общественото производство трябва според мен да причислим и други две типични за Тракия занятия – пчеларството и производството на дървени въглища. Следователно, наред с кожите, тракийското стопанство разполагало с твърде доходни за обмена пера – восък, катран и дървени въглища. За съжаление липсват статистически наблюдения върху икономиката на отделните райони за съотношението на отделните ѝ отрасли в България преди Освобождението. Те биха били сигурна база за едно хипотетично твърдение, което се налага от най-общи наблюдения, а именно, че посочените отрасли, а не пшеницата са принуждавали Атина да търси и поддържа добрите си отношения със съседна Тракия, найчесто – с Одриското царство. Не само защото пшеницата не е била от качество, което да замести атинския внос от Египет или Северното Черноморие, както твърдят античните извори; многозначителен е фактът, че от IV в. насетне ние разполагаме с данни за почитта, отдавана на тракийските царе в Атина, и това се отнася за периоди, в които политическата им мощ и в Тракия, и по Егейското крайбрежие е неоспорима (за одрисите и до царуването на Керсеблепт, а за сапеите през целия I в. пр. н. е. до ликвидирането на властта им през 45 г. от н. е.). Наблюдението насочва диренето към политическата сфера, а не към икономическата, още по-малко – към житното снабдяване. Струва ми се, че ако Атина е търсила чрез политическите си връзки икономически обмен, той по-скоро трябва да е засягал тракийското производство на восък, мед, дървен материал и въглища и не на последно място – металите и нерудните изкопаеми. На този проблем впрочем заслужава да се посвети едно задълбочено проучване.

Наред със селскостопанската дейност, в тракийските селища се развивало и занаятчийството. Имало изкусни майстори на обработката на метали, които дори са оставяли имената си върху изработените от тях предмети, напр. сребърните фиали. За развитието на занаятите и на стоково-паричните отношения свидетелствува и бронзовото монетосечене на тракийските базилевси и династи, насочено към вътрешния пазар.За стоково производство обаче едва ли може да става дума, защото между производителите на подписаните фиали и потребителя – владетеля Котис, липсва характерното за стоковото производство звено – търговецът. Социалната структура на Тракия подтиска и появата на занаятчийското съсловие, защото занаятчиите са зависимо в рамките на общината население, което произвежда продуктите си направо за владетеля, както показват надписите на сребърните фиали. Не ще и съмнение, че стоковият обмен създавал диференциацията между членовете на тракийската община, т. е. че и тук, като покъсно в Птолемеевия Египет например, се проявява несъвпадението между съсловие и класа – и тук съсловието на общинниците обхващало и селяните, които се изпращали на принудителен труд на царските строежи, мини, каменоломни и др., и селяни, които се трудели в царските работилници и притежавали не само повече средства, но и подобро социално положение.

Царските приходи се попълвали не само от постъпленията в натура, но и от преразпределението на принадения продукт, т. е. от търговията, която била в ръцете на царя. В този смисъл и неясният Арианов хапакс за емпориите в проходите на Хемус (Anab. I, 1, 6), ако е исторически достоверен, би трябвало да се обясни с царската икономика и осъществяването на обмена между скотовъдното, земеделското и занаятчийското население.

За съжаление, поради липса на традиция за поставяне на надписи през елинистическата епоха в Тракия, науката вероятно никога няма да разполага със сигурно становище за характера и степента на експлоатация на тракийското зависимо население, подвластно на династическата върхушка. Затова не е ясно как би била определена с тогавашния понятиен апарат категорията на общинното зависимо население в тракийските земи, върховната власт, за чието разпореждане е била в ръцете на царя. Засвидетелствуваните по цялата територия на Одриската държава богати „царски" погребения – единични или цели некрополи (край Дуванли, Мезек, Брезово, в Казанлъшко и в днешна Турска Тракия), са свързани според мене с владетели и членове на династически домове, а не – с родови имения на тракийски аристократи, несвързани с царската власт, както се твърди въз основа на паралелни явления от късноелинистическата и римската епоха. С други думи, не би трябвало да се търси непременно известната ни терминология „царска земя“ и съответно – „царски селяни“ (λαοῖ βασιλικοί). Единственият извор, който дава основание да се твърди, че тракийските общинници са били в сходно с това на елинистическите „лаой“ положение, е много повреденият надпис с писмото на Долабела до жителите на Тасос от 80 г. пр. н. е. В него изрично се отбелязва нашествието на околните траки, сапеите, и техните първенци: Аблупорис, Реметалк и Тиута ... и техните лаи; и ако внушението към първенците да напуснат е ясно, то много повреденият текст не позволява да се съди със сигурност каква е съдбата на лаите в окупираните от траките земи на Переата.

Въведение в проблематиката и литературата

За дискусията за т. нар. азиатски начин на производство, както и за основните ѝ теми, характеристики и резултати виж глава IV, 3. В нашата историография тази дискусия бе осмислена най-напред у Ал. Фол. Демографска и социална структура на древна Тракия, С., 1970, в първата глава на книгата. Там е посочена богатата литература по проблема, сред която и днес заслужава да се видят като заключителен етап материалите в сборника „Общее и особенное в историческом развитии стран Востока. Материалы дискусии об общественных формациях на Востоке (азиатский способ производства)“. М. 1966.

Въпросът за двусъставната тракийска обществена структура, доловен чрез изворите за траките през I хил. пр. н. е., Ал Фол разви в цитираната по-горе монография. Той я доказа въпреки модерното през 70-те години на нашия век и широко възприемано становище на Ш. Дюмезил за триделната структура на индоевропейските общества (жреческо, военно и селско съсловие); критикувайки тази постановка, някои учени напоследък впрочем се сетиха за изричното сведение на Г. Юлий Цезар напр., според което древните германи нямат жреческо съсловие. Това съсловие липсва у траките, което най-лесно може да се види чрез жреческите функции на гетските владетели по времето на Буребиста, както и чрез доказаното жречество при владетелите в Севтополис (вж. гл. III, 4). Интересна защита на триделната структура, която явно не е характерна за всички древни индоевропейски общества, предложи: BENVENISTE, E. Indo-European Language and Society. 1973.

Развитието на концепцията на Ранович вж. у: ЗЕЛЬИН, К. К. Основные черты эллинизма. – ВДИ, 1953, 4, с. 149 и сл. и особено в монографията на: ЗЕЛЬИН, К. К., М. К. ТРОФИМОВА. Формы. зависимости в Восточном средиземноморье в эллинистический период. М., 1969. Развитието на робството в тракийските земи бе обобщено за пръв път в българската историография от В. Велков (Робството в Тракия и Мизия през античността. С., 1967.

Наемничеството като степен на зависимост в античността и средновековието е интерпретирано и възприето тук от Зелин (1969 г.). Тезата за тракийските селяни като частни собственици на земята се защитава от Б. Геров, който изказва и несъгласието си с постановките на Ал. Фол за зависимите селяни в Тракия и за тракийската община. Становището си той защити последно в: „Земевладението в римска Тракия и Мизия (I-III в.)“ ГСУ ФКНФ, 72, 1977 (1980), 2.

Въпросите, свързани със зависимостта на селското население в Мала Азия, се решават с много богат епиграфски материал, интерпретиран по-рано и от Ростовцев, но в съвременен теоретичен аспект от : ГОЛУБЦОВА, Е.С.Формы зависимости сельского населения в Малой Азии в III-I вв. до н. э. Срв. и по-широко поставените проблеми от нея в сборника: „Рабство в .эллинистических госсударствах в III-I вв. до н. э.“ М., 1969. За гръцката терминология, използувана в литературата и надписите по отношение на изпадналите в робска зависимост, е все още много полезна статията на: ЛЕНЦМАН, Я. Н. О древнегреческих терминах, обозначающих рабов. – ВДИ, 1951, 2, с. 53 и сл. Особено важна е информацията, която получаваме, макар и накратко за дискусията на съветските учени по въпросите на свободата и свободните в Древния Изток, публикувана във ВДИ, 1976, 1, с. 184 и сл. с участието на Дяконов, Георгадзе, Якобсон, Вигаски и др. Важното при нея е опитът да се реши въпросът от гледна точка на древните, изказали от различни позиции твърденията си за човешка свобода, защото, както казва последният автор, „да се изучава древното общество само от наша гледна точка значи да се задава въпрос на извор, без да се знае езикът, на който той отговаря“.

За тенденциите в развитието на еднакви форми през античността и средновековието вж. последно: ФОЛ, АЛ. История на българските земи в древността. С., 1981.

Житната търговия като основа за атинската политика към тракийските владетели се твърди още от Крауфут във връзка със статутите и почетните декрети на Атина за сапейските царе Раскупорис и Котис (вж. гл. I, 4); съвсем наскоро това становище бе потвърдено по повод на интерпретирането на същите надписи, както и на надписите от I в. от н. е. от: OLIVER, J. Athens and Roman Problems around Moesia. – GrRBSt, 6 (1965). Той дори предатира декретите на царете Раскупорис и Котис в годините след битката при Акциум единствено заради хипотезата си, че оттогава насетне египетското жито потекло към Италия, а Атина трябвало да разчита на житото от Тракия и Мизия.

Текстът на писмото на Долабела с имената на Реметалк, Тиута и Абруполис е включен в сборника от надписи на Шерк (вж. гл. II, 2).

Въпросът за собствениците и производителите на сребърни фиали, както и за предназначението им в Тракия на царски подаръци бе поставен за пръв път от ВЕНЕДИКОВ, ИВ. Надписите върху тракийските фиали. – Археология 14, 1972, 2. Новооткритото рогозенско съкровище, в което се повтарят неколкократно двата известни досега и интерпретирани от Венедиков надписа, показва правилността на разсъжденията му, но и налага известни корекции по отношение на производителите. Оказа се, че съдовете са изработвани действително за тракийските царе Котис, Керсеблепт, Амадок и Садок (?) от отделни лица, дори може би и роби, но и от цели общини. Производството им, ако се съди по надписите, е било съсредоточено в Югоизточна Тракия, а самите те са били обект на натрупване от одриските царе (вж. и при гл. I, 2).

2. НАСЕЛЕНИЕТО В ТРАКИЙСКИЯ ХИНТЕРЛАНД НА ГРЪЦКИТЕ КОЛОНИИ

Разсъждавайки върху положението на земеделското население, подвластно на тракийските царе и династи, не бива да подминаваме една друга негова категория, която обработвала земята в териториите, прилежащи към гръцките колонии по тракийското крайбрежие. Основани в епохата на великата гръцка колонизация, а някои от тях – и покъсно, понтийските колонии успели поне от IV в. пр. н. е. насетне да затвърдят претенциите си за владението и разпореждането със земите около полисната територия, включени в т. нар. хо́ра. Нейната големина зависела от конкретната политическа мощ на колониите, но и, както вече бе показано – от политическата мощ на съседните им тракийски и скитски владетели (вж. гл. II, 4). Историята на тези колонии през елинистическата епоха е изпъстрена с драматични съобщения за бедите, които търпели елините от „варварските“ си съседи, но и със съхранени в епиграфските паметници договори за военни съюзи между спорещите две страни, за почетни декрети в чест на тракийски владетели, предоставили своята военна помощ в трудни моменти. За съжаление, сведенията ни за съдбата на населението, обработващо земята в хпредложил да покриерата на колониите, са твърде оскъдни. Не е ясно преди всичко дали разпределената в участъци за гражданите земя е обхващала цялата територия на хо́рата и какъв труд е бил експлоатиран за обработката на участъците, т. е. дали е имало земеделско население, което е било подвластно на полиса или на отделни негови граждани, както и земеделско население, организирано в общини. Трудността идва от многозначността на използваните през елинистическата епоха понятия за това население и в литературните извори, и в надписите.

Известните досега сведения ми дават основание за становището, че социалното положение на тракийското население в хо̀рата зависи преди всичко от характера на икономическите отношения в отделните полиси. Така напр. изворите са категорични, че завоюваното от Византион траковитинско население било поставено в положение на зависимостта на илотите, за която съобщава Филарх (у Athen. VI, 101). Приблизително един век по-късно това население е наречено от Полибий с понятието λαοι (IV, 52, 7). То е често употребявано по отношение на малоазийските селяни през елинистическата епоха и според съвременното становище обозначава зависимо селско население; лаите плащали натурален и паричен данък на царя или на притежателя на обработваната от тях земя, имали свой дом, стопанство, лично имущество и семейство, но не били лично свободни – царят можел да ги продава или подарява заедно със земята. Същите отношения са засвидетелствувани от Страбон (XII, 54) за Хераклея Понтийска, която имала право да продава мариандините – завоюваното тракийско население, в границите на своята територия, т. е. да превръща селяните от δωροφόροι, „приносители на дарове“, в класически роби.

В нашата историография тези селяни се определят като „полусвободни“, а произтичащите от статута им производствени отношения се твърдят като характерни за областите със сравнително бавно развитие на робовладелските отношения. Сходната им обаче зависимост с тази на населението в Спарта, Тесалия и Крит показва отношения в общества, които са поставили завоюваното население в зависимост от държавата, респ. от полисния колектив, а не – от отделния собственик заради съхранилите се колективни отношения в експлоатацията на земеделското население; последното било задължено да обработва в мирно време земята, отнета му от завоевателя, а във военно – да служи във войската му. Тези отношения обаче не пречат на развитието на античните, които за Византион напр. са засвидетелствувани за самия град в сферата на занаятчийското производство. Зависимостта на селското население от този тип често се определя като феодална, доколкото приписването на селяните към земята е чисто феодално явление. Сходството обаче е само формално, ако се съди по цитираната вече продажба на мариандините в робство и ние отново сме пред интерпретирания тук феномен в докапиталистическите формации, в които конкретните исторически условия на завоеванието на земята водят до възникване или на робска, или на крепостна зависимост. Следователно и при тези зависими от полиса земеделци отново робството е изход от развитието на зависимостта. Този извод може да се подкрепи и от интерпретацията на разгледания надпис от Тасос (вж. гл. III, 1).

Изглежда по-различно са се развили взаимоотношенията между йонийските понтийски колонии тракийското и скитско население, което обработвало земите в хѝрата им. От Истрийския декрет в чест на Агатокъл се вижда, че при нашествието на тракийския династ Золтес през II в. пр. н. е. това население се укрило зад стените на града и участвало доброволно в защитата на територията, добитъка и реколтата. То е наречено в декрета „варварите от хѝрата“ и няма данни за неговото социално положение. Според един много известен пасаж у Псевдоскимнос „в пограничната със скити и кробизи [т. е. траки] хѝра [на Дионисополис] има смесени елини – ойкети“. „Смесените елини“ са засвидетелствувани и в Олбийския декрет за Протоген, в който се изброяват нанесените на града щети от нахлуването на галатите и от присъединяването на всички ойкети и населяващи пограничната област смесени елини, които в предишната война се сражавали като съюзници на града срещу нашествениците (IPE I^2, 32, B 15-20=Syll.^{3} 495). Следователно в контактната с „варварите“ зона на понтийските градове има и смесени елини, и ойкети, които понятия в пасажа за Дионисополис се покриват. Употребата на понятието „смесени елини“ винаги е свързана с участието им във военни действия, срещу което те са имали правото да населяват хѝрата като зависимо от полиса население, каквото са били и ойкетите. Проучването на декрета за колонията на Керкира Мелайна впрочем показва, че в нея с пълни права можело да се заселва и местното илирийско население, чийто владетел е отстъпил земята за основаването ѝ. Разпределението на парцелите в хѝрата ѝ показва недвусмислено, че за това население са били определени най-отдалечените от укрепения град земи. Естествено е именно в тях да възниква и смесено от гърци и автохтони население, което виждаме засвидетелствувано и край Дионисополис и Олбия през елинистическата епоха. Но в хѝрата на Дионисополис има и друг вид зависимо население, което стана известно от новооткрит надпис от града – т. нар. демосии. В Мала Азия с този термин се обозначават обществени роби, различни от частните, които са свързани с различни функции в градовете. В Дионисополския надпис демосиите са , изглежда, подобна категория население, свързано с крайбрежните дионисополски земи.

Прегледът на засвидетелствуваните категории население в надписите от понтийските колонии показва, че земеделската им хѝра през разглежданата епоха е била обработвана от зависимо местно или смесено население, тясно свързано с полисната община, а не собственост

на нейните граждани. В мирно време то е участвувало преди всичко в земеделското производство, а във военно време е отговаряло и за защитата и отбраната на полисите, чието военноспособно население найчесто е било недостатъчно, за да се справи успешно със собствени сили с отбраната на полисната територия. По силата на постоянната заплаха откъм континента както за понтийските полиси, така и за егейските, това население трябва или да е получавало от колониите някакви привилегии – социални или икономически, които са го противопоставяли на околното тракийско или скитско население, или пък самата заплаха от нашествието и унищожението на реколтата е обръщала оръжието му към неговите съплеменници. Второто предположение изглежда по-приемливо, ако се съди по цитирания Олбийски декрет: присъединяването на ойкетите към враговете на Олбия, обяснено в надписа с получен откуп, е предизвикано ако не преди всичко от, то поне и заради тежкото им и безправно положение на зависимо население, подложено на робовладелска експлоатация.

* * *

Поради липсата на конкретни сведения за степента на зависимост на тракийските земевладелци, подвластни на царете или на колониите по тракийското крайбрежие, е трудно да се установи и различието в социално-правния им статут, т. е . да се посочи мястото им в широката амплитуда, обхващана от възприетия тук термин „несвобода“ на населението на източносредиземноморския свят през елинистическата епоха. С термина „несвобода“ впрочем тук се търси възможността да не оценяваме статута на тази категория древно население от наша, т. е. съвременна гледна точка, което би ни поставило, както вече се каза, в положението на търсещите отговор от извор, чийто език е непознат. Несвободата през елинистическата епоха има много и различни форми и прояви, които за съжаление не намират пълното си обяснение в литературните и епиграфските текстове. Схващан като широкообхватно понятие, терминът „несвобода“ е особено полезен въпреки и преди всичко при моделирането на социалната структура при конкретните древни общества.

Ясно е, че властта на тракийския цар се разпростира само над териториите, които владетелят контролира чрез войската си, набирана от същите тези територии и подсилвана от наемници, войници и командири. Собствеността на царя върху контролираната от него земя, подобно на полисните собственици, има своята юридическа обосновка в наложената политическа власт над тракийските общини. Затова и зависимостта на общинниците носи белезите на извъникономическата принуда, която е характерна за докапиталистическите общества и преди всичко за феодалните. Липсват данни за пряка икономическа принуда, възникваща върху основата на собствеността на владетеля или на граждани на полиса над личността на производителите като част от средствата за производство, т. е. липсва античното робство. Липсват и сведения за собствеността на владетеля върху неосновните средства за производство – домовете, инвентара и общинниците. Независимо от всичко това обаче увеличаването на степента на зависимост за тракийските общинници има като своя последна степен продаването им на робските пазари, т. е. налице е тенденцията за развитие на робовладелски отношения в ранноkласовото тракийско общество, а не – на феодални, които се твърдят от Е. Щаерман.

Въведение в проблематиката и литературата

Въпросът за зависимото население в колониите бе поставен за пръв път в нашата историография от : ДАНОВ, Хр. М. Към историята на полусвободните селяни през античната епоха. – ИАИ, 19, 1955. Той интерпретира известията в античните автори и в надписите от елинистическата епоха за наложена зависимост чрез завоюването и покоряването на местното балканско или малоазийско население, което определи като „полусвободно“, обичайно за области със сравнително бавно развитие на класическото робовладение.

Според възприетото тук вече становище терминът „полусвободен“ и в юридическо, и в социално отношение е труден за възприемане. Населението, което се обсъжда, се е намирало в различна степен на зависимост, чийто произход и нюанси не са все още достатъчно ясни. Такова население явно имат не само бавно развиващите се към класическото робовладение области, както се вижда от примерите за Византион у: НЕВСКАЯ, В. П. Византий в классическую и эллинистическую эпохи. М., 1953.

За хòрата на Хистрия и декретът в чест на Агатокъл вж. PIPPIDI, D. M. Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire. Bucuresti – Amsterdam, 1975. Той приема, че ойкетите не са роби, а в положението на илотите в Спарта, или на афамиотите в Крит, т. е. зависими жители на територията на полисите, докато обработващото земите на колонистите в хóрата население не се различавало от това на „лаой“ и „паройкой“ в Мала Азия. Проучването на ойкетите в Мала Азия от Е. С. Голубцова (вж. сборника „Рабство в эллинистических государствах в III-I вв. до н. э.“, М., 1969, с. 128-199. показва многозначността на термина „ойкети“, които се споменават в различни ситуации. Така в един договор между Смирна и Магнезия по времето на Селевк II Калиник (246-226 г.) се обезпечават

привилегии за ойкетите наред с останалото свързано с отбраната население, но не и „полития“, т. е. ойкетите са изключени от свободните или елини по произход жители. Използувани като пастири, пекари или миячи на съдове, те били наказвани жестоко от града, а не от господарите си при простъпки по отношение на установените градски порядки. Ойкетите в имението на Мнезимах край Сарди, който получил земята от владетеля, имали домове подобно на лаите, които са упоменати в надписа за дарението. Те в продължение на поколения населявали и обработвали едни и същи поземлени участъци и били от местен, негръцки произход. Според Голубцова те били домашни роби, отгледани в семейството на своя господар и получили след това парцели и домове; и в тяхното социално и юридическо положение не можело да се види съществено отличие от лаите в малоазийското село. В тракийските земи обаче, изглежда, не е било така, ако се съди по употребата на двете понятия в провинциалните надписи на Долна Мизия и Тракия. В Долна Мизия са известни надписи пак от територията на Хистрия за лаи, които поставят надписи заедно с римските граждани в селата и могат да се възприемат като свободно, но безправно (?) население. В Сандански, чиято тракийска територия е принадлежала административно към провинция Македония, съвсем наскоро бе открит надпис от 230 г. от н. е., посветен на тракийския бог Саленос от ойкети. Публикувалият надписа Т. ИВАНОВ (Светилището на тракийския конник ΘΕΟΣ ΣΑΛΗΝΟΣ при Сандански. – Археология 26, 1984, 1, N6) ги определя като „обитатели на населено място, т. е. града на мястото на днешния Сандански“, чието име не било обозначено, понеже било ясно за всички. Но ако ойкетите бяха свободно население, те биха загубили наименованието си след едикта на Каракала от 212 г., който присвоява римско гражданство на цялото свободно население на империята; следователно техният статут, запазен след едикта, е статут на роби, чието социално положение е било различно от това на δοῦλοι, както се вижда и от надписите в Сандански (срв. N3 у Т. Иванов), и от един елинистически законодателен сборник на Птолемеите (250-240 г.), въпреки, че терминът ойкет според Лидъл-Скот означава „роб от домакинството или други, свързани със семейството на робовладелеца лица независимо от робския или свободния им статут“. Казаното дотук ми дава право на предположението, че ойкетите от посочените понтийски колонии са населението на завладяната от полиса земя в тракийския хинтерланд, използувано от гражданите за обработката на поземлените им владения или като зависимо земеделско население, което обработвало земята в хòрата срещу част от реколтата или срещу участие в отбраната на града. За вид зависимо население ги приема и К. К. Марченко (Ойкеты декрета в чест Протогена (IPE I^2, 32). К вопросу о зависимом населении Ольвии эллинистического времени. – В: Тезисы докладов и сообщений III Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. Цхалтубо, 1981). Според авторката ойкетите трябвало да обезпечават гражданите на Олбия със селскостопански продукти.

Смесените елини (μιζέλληνες, μιγάδες Ἕλληνες) са също обект на дискусия напоследък, тъй като работата на Н. В. ШАФРАНСКАЯ (О микс эллинах. – ВДИ, 1956, 3, с. 37-38) има с какво да се допълни. Тя разглежда понятието у античните автори, но неизвестно защо не използува цитирания тук в текста пасаж на Псевдо-Скимнос; според античните известия това население е свързано, както и ойкетите, с военни групи или отреди, а у Полибий – с „дулой" или дезертьори. Шафранска определя смесените елини като потомство на смесени фамилии, непълноправно, но лично свободно. Като наемници, те получавали земя от полиса за заселване. Ю. Г. ВИНОГРАДОВ (Декрет в чест Антестерия и кризис Ольвийского полиса в эпоху эллинизма. – ВДИ, 1984, 1) оборва мнението на Шафранска, като приема, че смесените елини не винаги са непълноправно население от наемници. Според него те са военно-земеделско население, възникнало на олвийската хòра или преместено там за охрана на границите ѝ; то трябва да се сравнява с клерухите, катойките или периеките в елинистическите държави. Този вид население възниквал в контактните зони между различните етноси. Интересно е наблюдението на Шафранска, че гръцкият термин за него изчезва след 146 г. пр. н. е., което е вероятно във връзка с римското завоевание в Източното Средиземноморие, лишило елинските полиси от възможността да поддържат наемна войска. Аз съм по-скоро склонна да приема, че смесените елини са били зависимо, но непълноправно население по силата на смесения си произход. Не мога да приема обаче мнението на А. Ю. СОГОМОНОВ (Коллективные формы зависимости в Средиземноморье и Причерноморье эпохи эллинизма. -В: Тезисы докладов и сообщений III Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. Цхалтубо, 1981). Според автора, в търсене на система за многобройните категории от зависими, класическите автори избрали за модел на типологизация спартанските илоти, а през IV в. пр. н. е. вследствие на използуването на същностната характеристика, доминиращи станали термините проспелати и тини на тракийското крайбрежие, пелати – в Боспора. Според В. И. ОТРЕШКО (О миксэллинах – в същия сборник от тезиси на симпозиума) микселините са непълноправно и икономически зависимо на селение на Олбия, рекрутирано от бивши роби.

Близостта на термините ойкети и смесени елини не личи от превода на Г. И. КАЦАРОВ (ИТМ, с. 144), на Псевдо-Скимнос, който е коригиран тук в текста; интересно е, че и Виноградов не е отбелязал съвпадението на понятията в него: Ἐν μεθορίοις δὲ τῆς Κροβύζων καὶ Σκυθῶν χώρας μιγάδας Ἕλληνας οἰκητὰς ἔχει. Би могло да се предполага, че и микселините край Олбия са имали статута и на ойкети, подобно на дионисополските, ако се съди по Олбийския надпис. В него те са наречени οἰκοῦντες, а не κατοικοῦντες – едно причастие, използувано най-често за обозначаване на „населяващи", но с противопоставяне на πολιτεύοντες, когато се говори за различни категории неграждани („катойкунтес"), включително чужденци и роби според: ГОЛУБЦОВА, Е. С. Сельская община Малой Азии. III в. до н. э. – III в. н. э. М., 1972.

Декретът за основаването на колонията Керкира Мелайна бе наскоро интерпретиран от В. П. ЯЙЛЕНКО (К интерпретации декрета иссейцев о разделе земли колонистами. – ВДИ, 1971, 2).

Дионисополският надпис не е получил все още своята пълна езикова и историческа интерпретация (вж. гл. II, 3). Употребата на термина демосии в него е в последните редове на текста, чието съдържание е не напълно изяснено. Демосиите в Мала Азия според Голубцова са обществени роби, които се отличавали забележимо от другите известни категории на зависимото население. Те били използувани за въоръжени стражи, в градските архиви, за земеделска работа, като в по-късните надписи често се откриват и обозначени като „дулой", т. е. роби.

В литературата по проблема робовладелските отношения в ранно-класовото тракийско общество се твърдят от АЛ. ФОЛ (1981 г.); опора за тезата може да се намери и в проучванията на К. К. ЗЕЛИН (1969 г.).

3. ВЛАСТТА НА ТРАКИЙСКИТЕ ЦАРЕ И РАЗВИТИЕТО НА ДВУСЪСТАВНАТА СОЦИАЛНА СТРУКТУРА

Тракийската царска власт и нейните носители са един от много проучваните проблеми напоследък в българската, а донякъде – и в чуждата историография. Комплексните проучвания и техните резултати доведоха българските учени, занимаващи се с проблематиката, не само до изясняване на някои съществени проблеми, но и до ликвидирането на много „бели петна". Особено много бе направено за проучването на тракийската религиозно-политическа идеология и за нейната основа – тракийската орфическа доктрина, обуславяща ред особености на тракийската царска власт и връзката ѝ с индоиранските феномени в ред индоевропейски цивилизации. Останаха, разбира се, и ред въпросителни, както и дискусионни тези, които обещават възможност за нови търсения, хипотези и решения. Както изглежда, те ще обединят в съвместни изследвания не само историците на различните епохи от историята на нашите земи, но и специалисти от повече или по-малко сродните на историята научни дисциплини.

Както вече бе показано (вж. гл. III, 1), юридическа форма на установяването на зависимостта е клетвата за вярност на боеспособното общинно тракийско население. Това подсказва, че и до IV в. пр. н. е. властта на тракийския базилевс се определя, подобно на тази на елинските му колеги през субмикенския период, чрез двустранно обезателство между общините и лицата, които се ангажират с обезпечаването на военната им отбрана като военни предводители.

Взаимоотношенията базилевс – поданици се основавали преди всичко на законите на насилието, осъществявано чрез войската на владетеля. Основната функция на тракийския базилевс – военната отбрана на подчиненото му население, има своята добре засвидетелствувана изява в характера на укрепените селища. Развиващият се между династическата върхушка и зависимото от нея население антагонизъм има безспорно потвърждение в укрепените резиденции на тракийските владетели – цитаделите на тяхната оспорвана власт, не само от външни врагове, но и от подвластното им зависимо население. Доверието и верноподаническите чувства на подчиненото население е трябвало да бъдат насаждани и грижливо отглеждани, защото противоречията в едно диференцирано в социално и икономическо отношение общество, пък макар било то и раннокласово, са били достатъчно много. И ако родовите патриархални отношения са били традиция, то тази традиция е била пазена от политико-религиозната идеология на тракийския орфизъм. В това отношение ние не разполагаме с конкретни и преки данни, но ако тракийската орфическа доктрина показва генетични връзки с индоиранската, то тя вероятно е съдържала и онова, което П. Бриан открива в Авеста – два идеологически субстрата, които имат своята проява в ахеменидската държавна идеология. Единият субстрат е царската идеология: сакралната божественост на царската власт осигурява вярата в божествения порядък, който се проявява в мира и безопасността за подчиненото на царя население, в развитието и разцвета на производството, и особено – на селскостопанското. Вторият субстрат е селската идеология: възприемането на селския труд като сакрално действие, особената важност от увеличаването на производството, на зърното и на хората – т. е. една цяла система, която отразява не само най-съкровените, най.човешките надежди, но има и допирни точки с царската идеология чрез призванието на царя като гарант на божествения порядък. Подобна вяра очевидно е давала кураж и упование и на тракийския селянин и е била толкова силна, че да

се съхрани, много години след ликвидирането на царете, в онези малки оброчни плочки с изображението на гордия и уверен конник – олицетворение може би и на ловуващия цар, и на много още други идеи, които днес се мъчим да прозрем. Скътана ревниво в конопената торба на самотния пилигрим с врязаните думи за благодарност заради изпълнената от божествения конник молба, плочката тръгвала към светилището му заедно с окриления от вярата и надеждата поклонник.

Между изоставените проблеми, нерешени от многото, главно на чужди учени предложения, е въпросът за начина на наследяване на царската власт. За решаването му науката доскоро разполагаше с непълните сведения на античните автори за одриската династия и с няколко атински и делфийски декрета за отделни одриски царе. Откритите в последните две десетилетия надписи за членовете на сапейската династия ми дадоха основание да предложа на IV конгрес по тракология тезата за дву- или тричленната, на дело – колективна царска власт в Тракия, която се долавя и за много номадски евразийски общества. Тази теза помага да се обяснят много на пръв поглед контроверзни твърдения в античната традиция, да се отрекат ред предположения за насилственото присвояване на властта от царските сродници, да се определи мястото на множеството засвидетелствувани владетели в Тракия, наричани не базилевси, а династи в литературните извори и в надписите.

Оказа се преди всичко, че базилевсът управлява наред със своите братя – династи, получавайки вероятно по старшинство титлата си, която му осигурява правото на пръв военачалник на предвожданата от него войска, набирана от подвластните му общинници, но и от неподвластните му съседи, привличани от възможност за плячка.

При преждевременна смърт на базилевса (най-често на бойното поле) властта му преминава към следващия по старшинство брат, който става базилевс в качеството си на регент и настойник на сина на загиналия, определен за наследник. Ако и наследникът загине, властта преминава към сина – наследник на регента. Този кръг от близки сродници династи представлява всъщност и съветът на царя, към който понякога се присъединяват и необходими на царя военачалници, преводачи или съветници от елински произход. Пак същите сродници заедно с годните да носят оръжие мъже от тесния роднински състав на одриския, както и на сапейския династически род оформят тежката царска конница, която предвожда войската. Интерпретирането на царската резиденция Севтополис като твърдина на одриския династически род в следващия параграф, както и добавката „одрис“ или „на одрисите“ към имената на базилевсите „на Тракия“ позволява да се предполага, че на тракийските общинници се е противопоставяла родова върхушка, съставена от членовете на управляващия род (на одрисите, сапеите и др.).

Предложеното решение на въпроса, т.е. династи=парадинасти, обяснява и много дискутираните в литературата парадинаствуващи (παραδυναστεύοντες), съобщени от Тукидид (II, 97, 3). Те са били навярно и назначаваните за стратези в новоподчинените земи на мощни владетели, какъвто през ранната епоха е бил Котис I. По-късно обаче сапейските владетели през I в. пр. н. е. имат стратези, чиито имена не са засвидетелствувани в номенклатурата нито на сапейския, нито на одриския династически род. Това е едно, макар и косвено, доказателство за разрастването на тракийската родова аристокрация чрез участието в елинистическите наемни армии или чрез сродяване с елинските фамилии от колониите по тракийското крайбрежие.

В основата на развитието на тракийската династическа и аристократическа върхушка трябва да се търси според мене диалектическото противоречие между нея и базилевса. Нарастването на силата на парадинастите предизвиква контрамерките на царя, за да я преодолее, с което се увеличава обективно и самата негова власт и мощ. И обратно – при слабите царе липсва възможността за укрепването и проявите на парадинастите в рамките на тяхната държава, което води до обособяването им като отделни владетели или до загубата на властта над владените от тях земи. Дотолкова, доколкото може да се съди по изворите, вероятно Котис I ще остане единственият владетел, който, след като се справил с всички претендиращи за съучастие в държавните му дела парадинасти, успял да установи еднолична власт.

* * *

Ако трябва да сравняваме одриската царска власт в навечерието на елинистическата епоха, то паралелът с македонската се налага обективно не само заради наложения македонски политически контрол над завладените от Филип и Александър Македонски одриски земи, но и поради обективния факт, че именно властта им ляга в основата на елинистическия тип владетели. Според отколешното, но не загубило стойността си изследване на Хампл, както Филип и Александър, така и техните предшественици били не македонски царе, а „царе на македоните“ по силата на избора им от македонската войска, т. е. от военизираното македонско събрание. Изборът и титлата им осигурявали функциите на върховен военен предводител, върховен жрец и съдия за углавните престъпления. Македонската войска, която избирала царете и вземала решенията за смъртните присъди, давала клетва за вярност на царя, но и получавала от него клетва, че „ще управлява според законите“. Сравнен с македонския, одриският, респ. тракийският цар има по-голяма политическа власт; неограничен от клетва към заклелите му се във вярност общинници, той се разпореждал, както вече бе показано по-горе, неограничено със съдбата и живота на своите поданици. Неговата власт, произтичаща или по-точно – опосредствувана от военната власт над завладените територии, не се дължи на икономическа принуда, действуваща по силата на наложеното робство в античния тип общества.

След Филиповата победа над цар Керсеблепт одриският династически дом загубил политическата си власт и античните автори не съобщават нищо за съдбата му (срв. Plut. Alex., 11). Новозавоюваните от Филип одриски земи оставали под негово разпореждане като завоювани от собствената му войска земи по силата на македонската практика. Правото на владение върху тях той можел да преотстъпи на своите приближени – хетайрите, от македонски или гръцки произход, които влизали в частни връзки с царя като собственик и разпоредител над завоювани от него земи. Във военноадминистративно отношение одриските земи били превърнати в област – стратегия, подчинена на засвидетелствувания при Александър „стратег на Тракия“. Той трябвало да отговаря за събирането на десятъка и да се грижи са сигурността на властта на царя на македоните чрез поверената му войска (Iust., XII, 2, 16; XXXVII, 3, 2). Тази организация, осъществяваща пряка връзка между македонския цар и неговите поданни одриски земи, действително би трябвало да изключва посредничеството на местни династи. В този смисъл известието за Ситалк, офицер с тракийско царско име в македонската войска, у Ариан (Anab. I, 2, 84; II, 9, 3; III, 26, 3) доказва според мене не съхранен в земите си династ, а едно задължително участие или засвидетелствувана лоялност на васал към царя на македоните.

Важният проблем, който възниква тук, е доколко отношенията цар – общинници са променени след Филиповите завоевания в Одриското царство и дали са се „елинистицизирали“. Последният термин с право се предлага напоследък от Г. Михайлов, за да се разграничат процесите на елинизиране, т. е. повлияване от елинското, и „елинистицизирането“ като елинистическо явление.

На дело за тракийските общинници положението с нищо не било променено нито в новозавоюваните от Македонеца земи, нито в подвластните на Севт III и на другите династи, за които ние знаем само няколко имена и нищо повече от тези имена. Те продължавали да владеят и обработват земята си срещу същата принуда, която ги държала в зависимост и ги принуждавала да предават данъка и младежите си за войските и на македонските завоеватели, и на съхранилите властта си тракийски династи. Единствената съществена разлика в тази епоха, когато етническата принадлежност на господаря не е пораждала национален гнет, е в предполаганото прикрепяне към земята; то неизбежно трябвало да замени посочената по-горе политико-религиозна идеология, на която се основавало отношението между тракийския цар и неговите общинници.

Направеното заключение е от особена важност за една теоретична постановка на елинистическите явления в балканските македонски и тракийски земи: явно е преди всичко, че установените от македонските завоеватели отношения на зависимост между разпореждащия се със земята и тези, които я обработват, не са новопривнесени, а стари – новото е задължителната, наречена „юридическа санкция“; т. е. елинистическата епоха не е носителка на социално-икономически нововъведения, нито пък те са възникнали в една подготвяща я „пределинистическа фаза“. Тази фаза, както вече е отбелязано и за други ареали на елинистическия свят, и при траките не съществува, а приписваните ѝ явления, конкретни за различните общества, са резултат или характеристики на социално-икономическото им развитие през предшестващите елинизма епохи. И ако между тракийските обществено-икономически явления преди елинистическата епоха и по време на самата нея не можем да направим съществена отлика, това е само в подкрепа на Ранович, че елинизмът е само стадий от робовладелската формация в древна Тракия. Това ме доведе до възприемането на т. нар. елинистическа епоха като „фаза в обществено-икономическото развитие, в която взаимодействието между различните обществени отношения, породени от локалните исторически условия, има като краен резултат отново многообразие от социално-икономически форми и нива“. Както ще се види в следващия дял на книгата, това многообразие е проследимо дори и след нивелиращото въздействие на наложената римска военноробовладелска диктатура през първите векове на нашата ера и включването на стария средиземноморски свят в подвластните ѝ територии. Тази именно постановка е в основата и на споменатото по-горе отказване от приложимостта на термина „пределинистически“ и почти равнозначния му „протоелинистически“ по отношение на Македония и Тракия. Това твърдение впрочем има своята най-солидна аргументация при проучването на града в посочените земи при и след Филип II и Александър Македонски.

* * *

Политическата децентрализация в балканските тракийски земи, засвидетелствувана чрез отслабването на могъщите династически домове на одриси и гети през втората половина на IV-III в. пр. н. е., катализирала нарастването на относителното тегло както на обособилите се като самостоятелни династи техни членове, така и на първенци на други държавно-племенни обединения, обявили се за царе или династи. Те се проявяват най-отчетливо в съседство с гръцките колонии по тракийските крайбрежия не само защото взаимоотношенията с тях са отбелязани в достигналите до нас надписи (вж. по-горе гл. II, 3). В основата на този факт има и икономически причини, между които две са основни. Преди всичко владеещите тракийския хинтерланд династи са обезпечавали търговския обмен между вътрешните земи и колониите, които са реекспортирали тракийската продукция, доколкото Тракия е била лишена от свои дебушета с малки изключения, каквото би могло да представлява предположеното според текста на Месамбрийския надпис на Садала (IGB I^2, 43); пак същите династи са си обезпечавали доходи чрез откупа на колониите срещу осигуряването на мира и реколтата им. Особено силно доказателство за това твърдение е нарастването на мощта на сапейския династически дом, чийто претенции и значение по отношение на хинтерланда на колониите са засвидетелствувани с разгледаните вече надписи от Абдера и Тасос. Интерпретацията на Абдерския надпис показва, че и до император Хадриан завладяната от сапеите част от хората на Абдера не и била върната. На второ място трябва да се отбележи, че политическата мощ на последните южнотракийски царе има своята икономическа основа, засвидетелствувана от ред епиграфски документи. Сред тях е един надпис на „роб на цар Реметалк“, открит в Амфиполис (CIG, 2009).Не липсват сведения и за поземлените владения на Раскупоридите и през тази епоха в съседните на Тасос земи – те може да се предполагат въз основа на епиграфски засвидетелствувани освободени роби на цар Реметалк в надпис от о-в Тасос (IG 12, 8, N 206). Край Неаполис е бил открит и надпис за роби, работещи в каменоломна на Реметалк III (RA 1937, II, p. 385, N168).

Отстъпването на завладените от Рим тракийски земи в западнотракийските предели на сапейските царе, както и на гетските земи на цар Ролес след смъртта му, предполага една голяма държавна територия. Тя била поделена между царете и царските стратези, засвидетелствувани засега само за земите в източния дял на държавата и главно – за хинтерланда на понтийските колонии. Много от стратезите носят тракийски, но не царски имена; повечето от тях в надписите след 45 г. от н. е. обаче имат имена, които говорят за гръцки, респ. малоазийски произход. Тези стратези и други царски функционери свидетелстват за разширяването на социалната база на сапейските владетели и за развитието на социалната структура.

Институтът на стратезите, засвидетелствуван в надписи от втората половина на I в. пр. н. е., е факт, който говори за развитието на аристократическото съсловие впрочем още от времето на Котис I. Властта му била атакувана от антидинастическите прояви на знатния одрисец Адамас през 70-те години на IV в. и по-късно от трака Милтокит през 362-361 г. пр. н. е.; последният дори се свързал с Атина, предлагайки ѝ помощ срещу Котисовите дела в Херсонес Тракийски. Че за управлението на държавата си Котис не е разчитал вече само на своите най-близки роднини, говори появата на цар Берисад в най-западните предели на царството веднага след смъртта му. Отслабването на тракийските владетели по времето на Лизимах не е благоприятствувало обаче развитието на това явление и може би именно затова то е засвидетелствувано едва в средата на I в. пр. н. е. Един почетен декрет на Одесос за Меноген, стратег на Садала през 45/44-42 г. (IGB I^2, 43), фиксира появата на стратега в Тракия, за чиито функции ние не знаем още нищо сигурно. След установяването на сапейската династия в Бизия представител на сапейския цар Котис при установяването на границите на Дионисополис е и един негов стратег – Садала, син на Мокапорис, чието име издава връзка с детронирания одриски род. И той, както и Фарсал, син на Битюс, означен като стратег на „пограничната област“ в надписа от Тиризис (IGB I^2, 12) по времето на Реметалк I, са явно представители на тракийската власт във възвърнатите след смъртта на Буребиста земи в днешна Добруджа. Представител на Реметалк I, или Реметалк III, е и Артемидор Филострат, мерарх в областта на Византион според един труден за интерпретиране надпис. Един от най-добре засвидетелствуваните стратези е Аполоний, син на Ептайкент, функционер на Реметалк II в земите на Анхиало, Селетика и Рюсика, които обхващат един широк пояс в източните предели на властта му.

След основаването на провинция Тракия римската администрация запазва тази тракийска царска институция, чийто членове отново са носители на имена както от тракийската, така и от елинската ономастика, като последната би могла да бъде свързана и с лица от евентуален тракийски произход. Онова, което е важно при тези вече римски служители, са техните имена, които говорят, че са придобили римско гражданство в ранното Нероново време, като напр. Тиберий Клавдий Ептайкент и Тиберий Клавдий Реметалк, син на Ептайкент. Посочвам само двамата, за да обърна внимание на остроумното свързване на тези лица със стратега Аполоний, син на Ептайкент, направено от Б. Геров. То говори, че в Тракия се създава една наследствена прослойка на римски функционери от тракийски произход, които чрез римското си гражданство попълват слоевете на римската провинциална аристокрация.

Изнесените данни свидетелствуват за едно разширяване на състава на тракийската аристокрация, която вече не се попълва само от родова знат, но и от служебната върхушка в държавата. Тази тракийска аристокрация е била поддържана политически от Рим чрез присъждането на римско гражданско право, което било запазено до 45 г. като изключително благоволение само за царския двор и разпростряно над служебната аристокрация след анексията на царството; т. е. тогава, когато станало ясно, че сепаратизмът и борбата на царското семейство да запази доказаната по-горе колективна царска власт, отменена от римските порядки, не могат да бъдат преодолени. Всъщност Рим заменил с анексия монарха-съюзник и римски функционер и клиент, какъвто де факто го правело римското му гражданство, с една олигархична върхушка от римски граждани, запазвайки социалния ѝ икономически престиж със запазването на института на стратезите. Родовите имения на тракийските знатни, както и на „новите хора“ сред тях били съхранени и затова свидетелствуват археологическите и епиграфски данни.

* * *

Данни за развитието на съсловната тракийска аристокрация, макар и спорни или все още проблематични, има и по отношение на северно-тракийските предели за времето на гетския цар Буребиста. Останали встрани от интересите на българската историография, те са третирани преди всичко от румънски изследвачи, сред чийто противоречиви и често недотам обосновани постановки има и какво да се отхвърли, но и какво да се вземе под внимание при бъдещи проучвания.

В основата на противоречията между изказаните становища стои преди всичко известният стремеж на румънските ни колеги към хиперболизация на постигнатото от Буребиста като политическо разширение на т. нар. гето-дакийска държава на този несъмнено голям тракийски владетел. В тази насока допринася и несигурността на малкото извори, при това сравнително късни, с които разполагаме, както и почти пълната липса на епиграфска документация. Тя е представена единствено с Дионисополския надпис на жреца Акорнион – функционер и емисар на Буребиста при Гней Помпей в последните години на живота му (IGB I^2, 43 от 48 г. пр. н. е.).

У Дион Хризостом, съвременник на император Веспасиан, се открива едно важно сведение за траките (Or. LXXII, 3), според което „някои от тях, така наречените гети, носят на главата си пилос“, т. е. островърха плъстена шапка, каквато била носена и във Витиния. Това сведение е използувано и уточнено много по-късно от Йорданес. Като посочва именно Хризостом като автор на гетска история, готският историк споменава сведението му, че гетските благородници, сред които били избирани техните царе и жреци, се наричали най-напред „тарабостеси“, а после „пилеати“ (Get. 39, 41). Името пилеати според него им било дадено от Дикеней, върховния жрец по времето на Буребиста: „Като избрал най-мъдрите и най-благородните измежду гетите, той ги посветил в учението за боговете, посъветвал ги кои божества и светилища да почитат и ги направил жреци, дал им името „пилеати“, защото, както се предполага, те покривали главите си с шапки, които наричали пилеус; останалата част от народа заповядал да наричат „капилати“ (Get. 71-72). Прозиращата в това съобщение двусъставна съсловна структура на гетското общество към средата на I в. пр. н. е., доловена и обоснована в модерната румънска историопис, се оспорва от някои учени, следващи мнението на Томашек и Дечев. Те приемат, че т. нар. пилеати и капилати са два слоя на гетската аристокрация. Твърдението им има в основата си сведението у Дион Касий (LVIII, 9), според което дакийският владетел Децебал изпратил преди поражението си от император Траян пратеници при него „не вече както по-рано комети, но най-видните от пилофорите“. „Пилофорите захвърлили оръжието си“ и предали молбата на Децебал да бъде допуснат лично на разговор с императора. Тези две сведения дават всъщност право както на твърдението за двусъставната тракийска структура (ако приемем, че пилеатите са пилофори, а кометите – капилати като синоними в латинския и гръцкия език), така и на твърдението за разслояването на гетската аристокрация.

В картинния и подробен разказ за дакийските войни на Траян в релефите на Траяновата колона са изброени около 680 изображения на даки, между които 68 носят на главата си островърха шапка и воюват като ездачи или като защищаващи крепости. Ако се доверим на предложеното ни от релефите съотношение между пилофорите и останалите дакийски воини, бихме могли да твърдим, че пилофорите аристократи към края на I в. от н. е. са представлявали едно внушително по количествения си състав съсловие – една десета от войнския състав на Децебаловата армия. Ако в тази последна тракийска държава на Децебал се е съхранила известната от времето на Буребиста традиция на гетите, които влизат в състава ѝ, пилофорите ще да са продължавали да предоставят на дакийското общество както царете, така и бъдещите жреци. Но те са вече твърде много дори и в сравнение с избраните членове на орфическото тракийско общество, събрани от Буребиста според посочения пасаж на Дион Хризостом. Засвидетелстваното разрастване на съсловието на пилофорите може да се обясни с вътрешнополитическата действителност в севернотракийското общество, която ни се рисува от данните за държавата на Буребиста и нейната съдба. Политическото надмощие на Буребиста в припонтийските земи между Олбия и Месамбрия по времето на войната между Юлий Цезар и Гней Помпей изглежда неоспоримо, както и военният престиж на владетеля, когото Помпей искал да привлече на своя страна. По-късно, непосредствено преди мартенските иди на 44 г. пр. н. е., Цезар, изглежда, е разбрал нестабилността на своята диктатура, лишена от организирана войска, и подготвял набора под предлог за война срещу Буребиста. След смъртта на Цезар вероятно Буребиста е бил сменен от метежници според едно съобщение у Страбон, а държавата му била разделена най-напред на четири, а по времето на Октавиан – на пет части. Вероятно един от метежниците, който се е домогнал до власт след смъртта на Буребиста, е споменатият в лагера на триумвирите владетел Котисон край Филипи. По късно като съюзник на Марк Антоний в навечерието на битката срещу Октавиановите войски при Акциум през 31 г. пр. н. е. се явява друг гетски владетел, Дикомес. Тези владетели, както и престижни представители на гетската аристокрация, какъвто се очертава съветникът и посредникът на Буребиста Акорнион според цитирания вече надпис от Дионисопол (където Акорнион бил жрец на Самотракийските богове), говорят за нарасналото значение на пилеатите в гетското общество около средата на I в. пр. н. е. Такива са били вероятно и въоръжените пратеници на Децебал в лагера на Траян и именно по въоръжението им можем да ги отделим от предишните му пратеници – комети, натоварени да пренесат голяма гъба с латински текст; той съдържал гетския съвет към Траян да се върне в земите си и заживее в мир с варварите според съобщението на Дион Касий (LVIII, 8). Следователно за кометите не само „ не е наложително“, но е невъзможно да са се числели към гетската аристокрация. Напоследък бе изказано интересно предложение в румънската историография от Вл. Ханга за сравнение между мястото на кометите в гетското общество и това на плебеите в ранната римска републиканска история – не като класи, а като „широки социални категории, нехомогенни и затова силно динамични“. Според него достъпът до аристокрацията бил рядко явление, а социалното разслоение водело мнозинството от кометите към бедните слоеве, лишени от средствата за производство и икономически зависими от аристокрацията; т. е. тази категория, подобно на плебеите, била връзката между господствуващата класа и робите. Следователно ние сме могли да разглеждаме кометите като съсловие – заможни или бедни селяни и занаятчии, което, сравнено с пилофорите, има различно отношение към разпределението на обществения продукт. Пилофорите също не били монолитна съсловна група, доколкото само някои от представителите ѝ чрез достъпа до царската или жреческата власт имали различни възможности за забогатяване. Антагонизмът между двете съсловия заменял класовия антагонизъм, както в ред други раннокласови общества. Но дали сравнението с римското общество е най-удачно, ако се има предвид отдавна изказаното и все още неотхвърлено твърдение, че в римското общество земята за патрицианското съсловие е общинна и членовете ѝ имали право само на владение, а не на собственост върху нея, докато плебеите са били частни собственици? Цялостната дейност на Буребиста, този забележителен гетски владетел, и на неговия пръв жрец и тълкувател на волята на боговете – Дикеней, говори според мене за ред нови за тракийското общество и държава явления, между които от особена важност са следните:

1. Несъмненото разделяне на царската власт между двама души. Както се видя вече, то не е ново явление както за тракийското общество, така и за гетите в частност; засвидетелствувано е за едно полулегендарно време за гета Залмоксис, носител на идеята за тракийската орфическа доктрина, и за неговия цар от Страбон (VII, 3, 5). Сега функциите са поделени между Буребиста, който осъществява военнопредводителските задължения на базилевса, и Дикеней, който освен религиозно-идеологическата власт има и функциите на законодател (Strab., VII, 3, 11; Iord. XI, 69-72).

2. Кодифицирането на обичайното право според съобщението на Йорданес (XI, 69-72).

3. Реформирането на дотогава действуващото право от Дикеней: според цитирания вече текст на Йорданес той събрал не само найблагородните, но и най-мъдрите и ги посветил в религиозните знания, което ще рече, че разпрострял правото на дотогавашните пилофори и над лица, за които тези знания дотогава не са били достъпни – следователно кръгът на затвореното орфическо общество е бил разширен за издигналите се сред кометите непосветени. Сред тях би трябвало да е бил и самият Буребиста, доколкото не той, а явно посветеният Дикеней е свързан с тази реформа.

4. Реформирането на монетното дело и въвеждането в обръщение на единна монетна система, основаваща се на оригиналната стойност на римския денарий (според К. Преда), което говори за нарасналото значение на стоково-паричните отношения и на свързаните с тях занаятчии и търговци.

Направените дотук наблюдения, дори без свръхинтерпретация на известните от античната традиция данни, не могат да бъдат основа за сравнение с ранноримското общество и неговите диференцирани общини на патрициите и плебеите, основаващи се както на съсловни разлики, така и на разлики, произтичащи от отношението към основното средство за производство – земята. Като по-близък в социално-икономическо отношение паралел може да се привлече по-скоро древногръцкото общество в навечерието на възникването на полисната обществена структура. Близостта между гетското и древногръцкото общество може да се търси преди всичко на базата на еднаквото отношение и на евпатридите, и на демоса към общинската земя, каквото е и в тракийското общество – и над аристокрацията, и над общинниците стои върховната собственост на владетеля. И в двете общества развитието на имуществената диференциация довежда преди всичко до нарастването на значението на незнатните по произход и до техния стремеж чрез кодифицирано право да променят мястото си в социалната система на своето общество. И в двете общества пътят на развитие минава през ограничението на едноличната власт на базилевса, чрез разпределението на трите основни власти: военната, религиозната и законодателната. Би могло да се мисли, но това остава вече в кръга на свръхинтерпретацията, че унифицирането на действуващата монетна система е било във връзка с въвеждането на имуществен ценз; че разширението на кръга на пилеатите е било предизвикано от териториалното разширение на Буребистовата държава заради допускането в този кръг на аристокрацията на даките, агатирсите и други подчинени от него тракийски държавно-племенни общности.

Въведение в проблематиката и литературата

За ахеменидската държавна идеология вж. BRIANT, P. Rois, tributs et paysans. Etudes sur les formations tributaires du Moyen Orient ancient. Paris, 1982.

За характера на македонската царска власт преди Александър Македонски е все още полезна дисертацията на: HAMPL, Fr. Der König der Makedonen. Inaugural Dissertation. Leipzig, 1934.

За базилевсите през т. нар. тъмни векове в Елада е много важна излязлата напоследък монография със задълбочен коментар за изворите и нова интерпретация от: DREWS, R. Basileus. The Evidence for Kingship in Geometric Greece. London, 1983. Тракийската царска резиденция бе доловена от: ДИМИТРОВ, Д. П. За укрепените вили и резиденции у траките в предримската епоха. – В: Изследвания в чест на акад. Д. Дечев. С., 1958, на основа на разкопките в Севтополис. По този проблем Ал. Фол предложи ново становище, свързано и с въпроса за развитието на тракийския град (вж. гл. III, 4).

Постиженията на нашата наука по отношение на изследването на тракийската царска власт могат да се видят у: ФОЛ, АЛ., ИВ. ВЕНЕ-

ДИКОВ, ИВ. МАРАЗОВ, Д. ПОПОВ. Тракийски легенди. С., 1981. Цялостно разработената идея за орфическата доктрина последно у: ФОЛ, АЛ. Тракийският орфизъм, С., 1986. Тезата за дву- или тричленната структура на царската власт е разработена още през 1933 г. от Алфьолди, но е останала встрани от вниманието на изследвачите, понеже е публикувана на унгарски език. Тази теза той продължи да защищава и да обосновава в: ALFÖLDI, A. Die Struktur des voretruskischen Römerstaates. Heidelberg, 1974.

За тракийската колективна царска власт вж. предварителното съобщение, което направих в: Zu einigen Problemen der Geschichte des Mykenischen Thrakiens. – Contributions au IV Congres intern. de Thrakologie. S., 1984. Доказателства се откриват дори сред Омировите царе на Тракия в Илиада (II, 844 със схолии и IV, 519 със схолии); Одисея (IX, 40 със схолии) – за Акамант и Пейрой на хелеспонтските траки, и Ментес и Еуфем – на киконите. Долонките от Херсонес Тракийски изпратили царете си в Делфи, за да получат предсказание за войната си с апсинтите (Herod. VI, 34; 1-2; II, 95, 1). Между синовете на Терес, цар на траките (Herod. VII, 137), били наследилият го Ситалк Одрисецът, цар на траките (Thuk. II, 29), и Спарадок. Последният е сякъл емисии които говорят, че е управлявал предоставената му област в Югозападна Тракия, но не е засвидетелстван като базилевс. Следователно той е починал преди Терес, чийто непосредствен наследник според Тукидид е Ситалк. В най-тясна връзка с последния е синът на Спарадок, Севт I, който бил най-силният човек в държавата след Ситалк и го придумал да прекрати похода си в Халкидика (Thuk. II, 101, 5). Ситалковият син Садок е също край него; той бил удостоен от атиняните с правото на атинско гражданство и те го използували, за да им предаде, без да попита дори Ситалк, пелопонеските пратеници, които търсели участието му срещу Атина в Пелопонеската война (Thuk. II, 67, 2 сл.; II, 29, 5). След смъртта на Ситалк базилевс става не синът му Садок, готвен явно за наследник измежду останалите си братя, а най-влиятелният, братовият му син Севт I. Тук не е от значение дискусията, дали Ситалк е имал един или трима синове, каквито се допускат въз основа на текста на Аристофан в „Ахарняни" (стих 145) и схолията към него, разгледана последно у: ФОЛ, АЛ. Политическа история на траките. С., 1981.

След смъртта на Севт I, заедно с когото е управлявал Месад над земите на меландити, тини и транипси, голямата му държава отслабнала и Месад загубил властта си, която Севт II по разказа на Ксенофонт трябвало да възстановява. Аристотел настоява, че Севт II е бил стратег на одриския цар (Pol. V, 1312a), но от Ксенофонт е ясно, че той е и роднина на Севт I (Anab. VII, 2, 22), в чиято генерация бил баща му

Месад. Севт II е бил династ, или архон най-напред според изворите, но макар и несигурното сведение на Диодор (XIII, 105, 5) за тракийските царе Медок и Севт през 405 г. дава основание за предположението, че той се е обособил от тракийския владетел. Това е така, ако сведението се отнася за Севт II; но сведението би могло да е свидетелство за Севт I и негов роднина, династ, който е отгледал Севт II. Събитията около царете по-нататък са несигурно интерпретирани поради липса на безспорни доказателства, за да се използуват в подкрепа на посочената теза. Всъщност опора на последната са събитията и наследяването в сапейската династия в Бизия, които бяха разгледани в глава II, 3. Същата теза даде право и на предположението ми, че Реметалк II е син не на убития по нареждане на сената през 19 г. от н. е. Раскупорис, а на Раскупорис, син на Котис, загинал във войната срещу беса Вологез. Тезата е всъщност допълване на посочения още от Вулпе принцип на наследяването у одрисите – танистри, който осигурявал титлата на базилевса за старшия в рода у много индоевропейски народи. (Вж. VULPE, R. La succession des rois odryses. Istros, I, (1934), p. 2, -19.) От много случаи при тракийските царе става ясно, че необходимата възраст за получаването на царската титла е била по-висока от обикновеното пълнолетие.

Надписът на Амфиполския некропол е разгледан в: BCH 55, 1931, 181, № 11, а надписът за роба на цар Реметалк I в: CIG 2009. Надписът от Филипи е публикуван от: COLLART, P. Inscriptiones de Philippes. I. – BCH 56, 1932, p. 202-206. No 4.

За историята на гетската държава на Буребиста, нейната територия и съдба след убийството му вж. изворите и литературата у К. ЙОРДАНОВ. – В: История на Добруджа I. С., 1984, както и у: *CRISAN*, I. H. Burebista and His Time. Bucuresti, 1978.

Стратегът на Котис – Садала, син на Мокапорис, стана известен наскоро чрез новооткрития надпис от Дионисополис (вж. гл. II, 3).

Връзката между стратега на Реметалк II – Аполоний, син на Ептайкент, и някои имена на стратези след 45 г., засвидетелствувани епиграфски, е обосновано от *GEROV, B.* Römische Bürgerrechtsverleihung und Kolonisation in Thrakien vor Trajan. StCl III, 1961.

4. БАЛКАНСКИЯТ ГРАД – ПРОБЛЕМИ И СТАНОВИЩА

Литературата, която би могла да бъде посочена заради изказаните гледища, засягащи пряко или косвено проблематиката, е необхватна. В някои случаи дори е трудно да се посочат авторството на една или друга теза или приоритетът, определил насоките на научното дирене по отношение на генезиса, характеристиките и развитието на градския живот в древността. Тук не е мястото да се изтъкват силните и слабите страни и на отделните теории, търсещи: да създават типологията на градовете, съществували и цъфтящи във времето между основаването на двете гигантски за античността териториални държави на Александър Македонски и Октавиан Август; да доловят разликите между елинистическите градове в Елада и в останалата част на ойкуменето; да свържат тези градове с класическия или азиатския, или ориенталския, или данъчния, или кабалния начин на производство. Терминът „град“ за селищна агломерация се превърна в енигма чрез опитите да се намери паралел в съвременните езици за онова, което античните автори са имали предвид, употребявайки понятия като полис, цивитас, хорѝон и др.

Известните досега варианти на определението за полис, постигнати повече от един век след появата на икономическото учение на Маркс, въпреки изобилието от теоретични постановки върху новооткрити или преразгледани писмени и археологически извори, не промениха Марксовата постановка за античния град, чиято основа са античната частна поземлена собственост и земеделието. Античната форма на собственост съдържа в себе си противоречието между държавната и частната поземлена собственост така, че втората се опосредствува от първата. Пак Маркс забелязва и важното условие, което долавяме и от изворите, че в античната гражданска община гражданинът има двояко отношение към земята – и като към средство за производство, и като залог за членуването му в общината. Т. е. собствеността и членството в гражданския колектив взаимно се обуславят.

Според съвременните теории основаната на античната осбственост върху земята гражданска община на класическия полис поражда върховната собственост на колектива ѝ над земята и „пряката демокрация“ със суверенитета на народното събрание като основа на политическата му организация, при което политическата система съвпада с военната. Доказаната за тракийското раннокласово общество двусъставна структура изключва чрез своите характеристики възможността за появата на полиса в нейните недра поне до времето на описаното от Ксенофонт и разгледано по-горе тракийско общество. Последното не може да се свърже дори и с вариантния тип на спартанското, в което само родовите аристократи имали пълни политически права и се наричали „свободни“, а обикновените общинници нямали пълни права, но запазили личната си свобода и което е много важно – личната си независимост. Зависимото селячество (местното завладяно население) съставлявало трети социален слой и било извън гражданския колектив. Т. е. тук експлоатацията е на основата на господството на първите два слоя над завладяното население.

Не може да се търси паралел и в гръцките политически общности, които нямали собствен градски център, но се възприемали и от населението, и от останалите елини като полиси. Те са типични за архаичната според Тукидид (I, 5, 1) епоха, но се срещат дори и в елинистическата епоха, та дори и по времето на Павсаний (X, 4, 1).

Неоспорим е вече фактът, че класическият полис като обществено-икономическа и политическа организация е лишен исторически от условията, при които би се възстановил след полисната криза, отбелязана както за балканските елински полиси, така и за елинските колонии в цялото Средиземноморие и Евксинския Понт. Тази криза ражда тенденцията към организирането на по-големи териториални обединения между отделните полиси (като Ахейския, Тиванския и др. съюзи), между полисите и „варварските“ им съседи (Сиракуза, Боспорското царство и др.) в борбата им срещу заплахата на новите териториални държави на Александър Велики и Диадохите, по-късно – на Римската република. Обяснението е не само в загубата на политическата автономия на свободната община от равноправни граждани след македонското завоевание; полисният колектив бил ликвидиран като икономическа общност със загубата на изключителното право на собственост на гражданите върху полисния поземлен фонд, от което произтичат и всички характеристики на полисното производство и полисните обществени отношения.

В търсенето на характеристиката на класическите гръцки полиси след кризата им (която ги променила качествено), както и в градовете на елинистическите държави, се стигна като че ли най-после до едно приемливо определение на града като „център, в който се осъществява съсредоточаването, преразпределението и реализацията на принадения продукт“. Всички останали функции на града – търговски, занаятчийски, политически, културни и др., са производни от посоченото съдържание. Разбира се, тук типологията не може да се търси, а и всеки опит да се сведат те до една структура би довел до отрицанието й, ако поддържаме изказаната по-горе постановка за същността на елинизма като икономическо явление.

Не е оправдан според мене и съвременният стремеж да се тръгва генетически към типологията на града през елинистическата епоха от позициите на класическия полис, който е продукт на определен стадий в развитието на древногръцкото общество. Защото дори самите елински автори от тази епоха осъзнават различията между своите полиси и останалите градове, търсейки за тях нови понятия, като „полисма“, „астю“, „хорион“ и др.

* * *

Както е известно, жертва на ранната военна агресия на Филип в балканските земи стават гръцките егейски колонии Амфиполис, основан от Атина след дълги борби за овладяването на стратегически и икономически важния ареал при устието на р. Стримон, и Крениди, превърнат във военната колония Филипи. Преименуването всъщност бележи началото на елинистическата традиция за наименованието на градовете по името на царстващия елинистически монарх. Овладяването на тракийските земи в този ареал лишило вътрешнотракийското икономическо развитие от богатия с благородни метали Пангей за сметка на съкровищницата на Филип и дало възможност на завоевателя да направи преврат в балканското монетосечене. Наред с тези нови за македонската държава градове се развивали и старите – Пела, Берое и Пидна. Според едно по-старо мнение на Хампл тези стари македонски градове не са били големи агломерации, а обширни териториални „дистрикти“ с по един сравнително по-голям и най-често укрепен средищен център (срв. Thuk. II, 100), който давал името на целия „дистрикт“ (обосновката у Arr., Ind. 18). Имало е „дистрикти“ и без такива центрове, което води до правомерното и важно заключение, че не е възможно двата типа да са се различавали в правно отношение, т. е. тези с градски центрове да са имали автономия, а останалите да са били лишени от нея. Обратното се защищава въз основа на съобщения у Ксенофонт (Hell. V, 2, 12 и сл.) и Тит Ливий (XLII, 52). Но Тит Ливий разказва за посланици на македонски „цивитатес“, което предполага съществуването на самостойни градски общини не за Филиповото време, а за това на последния македонски цар Персей, който през 171 г. пр. н. е. получил от тях предложение за помощ и го отхвърлил в навечерието на избухването на III македонска война. Предполаганите автономни общини не могат да се докажат и с речта на Александър у Ариан (VII, 9, 2), която е доказана като неавтентична от Хампл. Според тази реч Филип бил предоставил конституции, т. е. автономия на градовете в Македония.

Не много по-различно е изглеждало положението и в останалите области на Тракия, завоювани до 340 г. пр. н. е. от Филип. Както вече бе посочено, според правния статут на завоюваните от царете на македоните земи, те преминавали в собственост на царя, а не на държавата му, доколкото той е водил по традиция своите завоевателни походи като частно лице и за сметка на доходите си от завладените земи, превръщани в царско достояние и собственост. Следователно и завоюваните градове са ставали подвластни на волята и разпорежданията на Филип. Царят отстъпвал своите права на владение най-често временно, но и пожизнено върху поземлени парцели, мини, гори и пристанища. Градовете, доколкото това право им е било предоставяно, се смятали вероятно за владелци по съвкупност на принадлежащите им по-рано или предоставени от царя поземлени участъци, на приходите от тържища, пристанища или други производителни обекти; те трябвало да отстояват тези си получени права чрез заплащане на такси и мита на царската хазна и с войскови контингент. При тези условия вътрешното развитие на стоково-паричните отношения и следователно – на задълбочаването на социалната диференциация, напредвало бавно (срв. Polyb. II, 75, 7-8; Liv. XXXIX, 25; XXXIX, 40).

Подчиняването на Одриското царство на Керсеблепт е изисквало да се затвърди несигурната власт на Филип в него, което станало чрез настаняването на военни гарнизони и колонисти и по крайбрежието, и в хинтерланда, където са проследими Филиповите военни, но и стопански в основата си инициативи. Наред със заселването на военни колонисти били преустроени и някои тракийски селища, от които са известни сигурно Кабиле и Филипополис; първото е в сърцето на одриските земи около завоя на Тондзос, второто – на важния диагонален път, с което вероятно заслужило получаването на царското си име и значение през следващите векове на най-важен стратегически, икономически и културен център във вътрешните тракийски земи. Изследвачите на тракийския поселищен живот обикновено приемат тази дейност на Филип като урбанизационна (В. Велков), а преустроените селища – от гръцки елинистически тип (Ал. Фол). Тези определения създават теоретични затруднения от гледище на приетата по-горе постановка и е трудно да се обосноват поради недостатъчните извори, с които разполагаме. Против термина „урбанизация“ – прилаган към новооснованите от македонските царе и Диадохите градове, се обяви още на времето си Ростовцев, но Фитингхоф го намира приложим към процеса на разпространение на града като форма на социалнополитическа организация изобщо, уточнявайки понятието си за град с немския термин „централорт“, т. е. средище. Доколкото обаче тук, както вече бе заявено, ще се търсят не само социалнополитическите, но и икономическите функции на селището, за да го обявим за град, посочената дейност не може да се нарече урбанизационна, щом като и Филип, и наследниците му е трябвало да продават военната си плячка от роби в егейските гръцки колонии. Терминът „урбанизация“ не може да се подмени и с „колонизация“, употребена от Бенгтсон, защото има свои конкретни характеристики както за Великата гръцка колонизация, така и за по-сетнешното основаване на ветеранските римски колонии; при това Филиповите градове нямат почти нищо общо като структура нито с гръцките, нито с римските, макар и да изглеждат предвестници на последните чрез ядрата или общините си от военни колонисти. Трудно е да се приеме и формулировката „градове от гръцки елинистически тип“, доколкото това се вижда дори само от примера с Амфиполис – Филип превзел съпротивляващия се град след обсада и превърнал земята му в царска земя, раздадена на царските хетайри; от гръцка колония със свое самоуправление Амфиполис се превърнал в център на област, получила неговото име, т. е. в териториално обединение от споменатия вече македонски тип „дистрикти“. Амфиполската градска аристокрация била явно експроприирана, ако се съди по известните от Ариан амфиполски триерархи на Александър, указаният произход на които няма нищо общо с Амфиполис. Както е известно от много по-късните надписи от о-в Кос, градът наред с Пела, Касандрея и Филипи е могъл да разполага с елементарна автономия едва по времето на Антигон Гонат.

Следователно е изключено да се мисли за каквато и да е форма на автономия в градовете на Филип II – и в старите от типа на Пела и Пидна, и в новозавоюваните от типа на Амфиполис, Филипополис и Кабиле. Може би за тях ще е най-добре засега поне да се използува Плутарховият термин „синойкия“ (Plut. Alex. 15). В синойкиите, както и в другите завладени градове, македонските царе назначавали свои епистати, намиращи се в субординация на стратега – царския наместник в завладените земи. Последният е предвождал вероятно и техните военни контингенти и е събирал десятъка. В синойкиите наред с местното население и военните колонисти били настанявани най-престъпни хора според Страбон (за Калибе=Кабиле, VII, 6, 2), закононарушители, безправни и безимотни хора (Theop. frg. 110 – за Понерополис, т. е. Филипополис, срв. Plin. H. N. IV, 41). Явно е, че тези престъпни и безправни закононарушители и пленници според изворите ще да са били депортирани от други завладени области и градове хора. Тази практика на умиротворяване в новозавоюваните области не е нова за човечеството и е прилагана както преди Филип, така и след него във всички териториални държави – и световните, и малките определяли своята територия по законите на приложеното насилие. Ако тълкуването е вярно, то е и ново потвърждение на възприетото тук становище (вж. гл. III, 1), че едно и също социално-икономическо явление може да бъде породено от различни по своята структура общества.

Заключението, което може да бъде направено в насоката, определена от темата, е, че синойкията и в тракийските предели не означава нищо друго освен разпространение – чрез властта на един „териториален“ цар – на балканските македонски отношения и форми на зависимост, които лесно ще бъдат пригодени към елинистическата историческа конюнктура, защото са ги породили. Основаването на нови градове, започнало при Филип Македонски със завоеванието на Тракия (Филипи, Филипополис, Кабиле и др.) и продължено от Александър Велики по време на източните му походи, се превърнало в икономически и социален бум за епохата на Диадохите и Епигоните. Той е една от характеристиките на елинистическата епоха, дори и Александър да е основал само половината от твърдените 70 града у Плутарх (Alex, I, 5), или Селевк – 50-те известни ни от Ариан (Syr. 1); дори и Птолемеите да са се задоволили с Александрия и Птолемаида в Египет, или пък Лизимах да е основал само Лизимахия в Тракия. Новите градове на Александър и Диадохите, възникнали по различен начин, били основавани според античната традиция (Arr. III, 1, 5; IV, 1, 3; V, 1, 3; VI, 15, 2) по военностратегически и икономически причини, като нерядко заселването ставало принудително както за гръко-македонските колонисти, така и за местното население (Diod. XVII, 99, 5-6; XVIII, 7, 1). Градското население се очертава като предимно неземеделско – занаятчийско или търговско. Че икономическите съображения при основаването на тези градове трябва да се поставят на първо място, личи според мен от неимоверното развитие на стоково-паричните отношения, за които може да се съди по трескавото сечене на парични знаци по това време. В градовете на Мала Азия, Сирия и Финикия, наред със старите местни форми на отношения и експлоатация, получили широко приложение експлоатацията на робски труд, с която и древноизточното общество започнало да развива т. нар. класически или античен начин на производство, макар и в различни мащаби за отделните области или градове. В тези понякога огромни, с многохилядно население агломерации, възникнали от обединението на десетки по-стари селища, наред с паричната аристокрация и чрез труда на производителното свободно или несвободно население, преживявало ден за ден и непроизводителното пролетаризирано население. Следователно социалният модел на града на развитото робовладелско римско общество вече се е родил. Следователно дори само градът, като рожба на елинистическото общество, не позволява приобщаването на това общество заради някои паралели в областта на формите на отношения към феодалните общества.

Ако трябва да търсим причината за новоосновавните градове – явление, за което не подхождат технически термини за епохата като колонизация, урбанизация и др., за надпреварата в основаването им между елинистическите владетели, вероятно близко до истината ще бъде обяснението отново на икономическа основа, т. е. във възможността за бързо натрупване на принаден продукт чрез стоково-парично производство и свързаната с него търговия. Експлоатацията на градското население чрез многобройни данъци и тегоби давала възможност на владетелите да разполагат с неимоверни суми, използувани за заплащането на наемници за непрекъснатите войни, които трябвало да осигурят властта над все по-големи територии, т. е. натрупването на принаден продукт в елинистическото общество е ставало не чрез усъвършенствуването на средствата за производство (макар че това е било по силите на научните и приложни знания), а чрез териториално, т. е. хоризонтално разширение, което задържало развитието на производителните сили и на обществените отношения. Този факт дава достатъчно основание на твърдението, че през елинистическата епоха бурният ръст на стоково-паричните отношения, какъвто се наблюдава и при капитализма, не може да породи характерното за него възпроизводство на принадения продукт, а само води до задълбочаване или разширяване на експлоатацията на произвеждащите слоеве, т. е. до развитие на „несвободата“ – на различните форми на робство или зависимост. Този процес получава своето най-високо развитие едва в рамките на Римската империя.

* * *

Напоследък правното положение на македоните и на македонските градове по отношение на елинистическите владетели е обект на интензивно проучване, което донякъде промени по-старите становища в историографията по проблематиката. Както вече бе изтъкнато по-горе, царят на македоните е бил отделен от своите поданици и този факт едва ли ще бъде отречен от новите проучвания, които отхвърлят възможността да се докаже конституционността на царската власт и на предполаганото македонско народно събрание. Основание за това се търси в липсата на сведения за една македонска политиа у Аристотел – първия колекционер на конституционна информация, чието място в двора на Филип II няма нужда да бъде напомняно.

Оборена бе от Ерингтън постановката за т. нар. национална монархия на Антигонидите, ограничена от политическа организация на македонския народ, която създавала тенденция за възникването на местна или регионална автономия. Тази постановка обаче напоследък отново бе доразвита от Ф. Папазоглу чрез текста на новооткрит надпис от о-в Самотраки за статуя на Филип V, посветена от македони; тя настоява, че трябва да приемем тези македони като едно съкратено упоменаване на македонския койнон. Привличайки още ред епиграфски паметници и монетни емисии от III в. пр. н. е., тя твърди, че в тях формулата „царят... и македоните“ обозначава винаги „македонската държава“ и че в нея македонската държава е всъщност македонският койнон, засвидетелствуван за епохата на Антигон Досон. От тази база Папазоглу разглежда и мястото на различните македонски

градове в политическата система на македонската монархия, засвидетелствувани в много важните за проблематиката надписи от о-в Кос от 242 г. пр. н. е. Въз основа на генетичното сходство тя определя три типа македонски градове в държавата на Антигонидите: 1) гръцки полиси, включени в подвластните на македонските царе земи, какъвто е Амфиполис; 2) новооснowани градове, организирани поначало като полиси, намиращи се под царското върховенство чрез царски представители в тях, но със собствени муниципални институции, каквито са били градовете Филипи, Тесалоника, Касандрея и двете Антигонеи; 3) стари македонски градове, някои от тях със значение на царски резиденции, които би трябвало да са се развивали като прежните, получавайки подобна на гръцките градове организация, и да са се превръщали в автономни общини – надписите от о-в Кос, споменати по-горе, свидетелствували за признаването на право на азилия на коското светилище от страна на Амфиполис, Пела, Касандрея и Филипи. Според Джованини обаче те могат да бъдат достатъчно доказателство за една нетрайна и лесно отменима автономия, ограничена от царя в направления, които той е пожелал да им предостави; подобно на градовете, членуващи във федерации, или на поданните на Селевкидите и Аталидите градове, и македонските са имали автономия дотолкова, доколкото засвидетелствуваните официално приятелски връзки между тях не са имали политическо значение и не са могли да хвърлят сянка върху централната власт. Липсват данни за каквито и да е външнополитически права, ако се съди по факта, че споменатите градове признават правото на азилия за коското светилище, но след съвета или получено внушение по този външнополитически въпрос от македонския цар. Автономията на градовете би трябвало да се разглежда в развитие, защото при последните Антигониди – Филип V и Персей, градовете, както изглежда, получават много нови пълномощия, които би могло да се таксуват и като установяване на едно, макар и формално, равенство между тях и владетелите. Изворите (Diod. XVII, 4, 3; Polyaen. IV, 6, 16) и надписите ($Syll.^3$ 575) за градски магистратури и народни събрания са едно доказателство за макар и относителна автономия. Причините за царските отстъпки се търсят обективно в характерната за елинистическите държави невъзможност да поддържат в изправност един бюрократичен апарат; в нестабилното политическо положение на последните Антигониди; в оформилото се класово разслоение в градовете, засвиделествувано чрез търговско-занаятчийската върхушка, собственост върху роби, покупко-продажба на недвижими имоти. Последното се приема и като фактическо, ако не формално признаване на владението за собственост, от Ал. Фол, (1963 г.). Към тези съображения би трябвало да се добави и всеобщо разпространеният в системата на елинистическите държави и държавни обединения факт на върховното право за разпореждане със земята, присъщо на владетелите и основаващо се на насилието, чрез което се създавали техните териториални държави.

И старите, и новите градове, възникнали като агломерации от военни колонисти – чужди на заобикалящото ги население, са били поставени под постоянната заплаха от агресия на съседите си (разгледаните по-горе примери за Тракия са потвърждение на това положение), или пък самите те са имали сепаратистични тенденции. Това без съмнение се е отразило в развитието на правния им статут заради стремежа на владетелите да ги държат подвластни. Градовете са имали интерес да поддържат отношенията на зависимост с владетелите въпреки големите такси, с които били облагани срещу тези отношения, защото са били подсигурени от войските им. Без съмнение тази диалектическа връзка между градовете и владетелите е допринасяла както за развитието на градовете, така и за икономическата основа на политическата мощ на елинистическите царе. Както е известно, разширяването на политическата автономия на градовете при последните Селевкиди е довела дори до пълното ликвидиране на подвластното им състояние, засвидетелствувано досега само в един епиграфски паметник от края на II в. пр. н. е.

Наблюдаваното развитие може да се счита като една от основните характеристики на елинистическата епоха; всички други явления, разлики или специфики, породени от конкретните исторически условия, имат второстепенно значение. Така например през тази епоха остават недокоснати или слабо развити в икономическо отношение райони, между които са и тракийските балкански земи. Причината за това трябва да се търси не толкова в липсата на богати и силни владетели – достатъчно е да се спомене Лизимаховата власт в Тракия, нито в кризата след келтското нашествие, нито в липсата на предпоставки за това развитие. Ако ние сме приели, че икономическият разцвет и развитието на градския живот се дължат на свързаното с търговския обмен стоково-парично стопанство, то липсата на търговски кръстовищни градове в Тракия би могла да се търси във факта, че както в Египет, така и тук търговските пътища и през елинистическата епоха имат своите последни станции. Твърдението може да се подкрепи, ако се излезе извън времето; – едва след включването на балканските земи в Римската империя и оживяването на търговията по диагоналния път от Средна Европа към Азия някои от старите полиси по тракийското крайбрежие ще излязат от търговската си изолация, която ги съхранява в класическата им форма, и ще достигнат като социално-икономически колективи задминалите ги в развитието си с няколко века елинистически градове; тогава развитието на градския живот ще се прояви и по отношение на старите тракийски селища, подготвено чрез развитието на стратегиите.

* * *

Проблематиката за развитието на същинския тракийски градски живот бе развита до 50-те години на нашия век предимно в чуждата историография, посветена на Източното Средиземноморие през втората половина на I хил. пр. н. е. Голям тласък в научното дирене и у нас след посочената граница даде епохалното археологическо откритие – Севтополис, направено от колектив под ръководството на Д. П. Димитров. Интерпретирайки плана на проучваното от него селище, залято днес от водите на язовир „Г. Димитров“, както и на данните от открития по време на разкопките надпис (IGB III, 1731), той разви своята теза за възникването на тракийския град през IV в. пр. н. е. Като отхвърли старото становище, че това развитие има своето начало във Филиповата „колонизация“, за която вече стана дума, както и неподкрепеното с доказателства становище на Ат. Милчев, че известните от литературните извори „полиси“ в Тракия са по същество (икономика и урбанизъм) антични, Д. П. Димитров видя възникването на градския живот в развитието на търговията и занаятите в укрепените селища и царски резиденции на големите търговски кръстовища. Изхождайки от укрепения квартал, предназначен за владетеля на Севтополис и неговата свита, той видя в градоустройствения му план сходство с градовете на източните монарси.

Днес изследването на Севтополис е затруднено обективно и всяко мнение, изказано по който и да е от проблемите му, се изправя пред една затворена информационна система. Това, както и липсата на окончателно предложена документация или интерпретация на археологическите проучвания на елинистическите градове в Кабиле, Филипополис и др. селища от същата епоха, лишават от перспективата за сигурност всяка нова историческа интерпретация. Ето защо и критиката на новите становища е и ще трябва да остане снизходителна, докато нови доказателства – епиграфски или археологически находки, не предложат на изследователите сигурен доказателствен материал.

Проучвайки раннокласовото тракийско общество, още преди повече от 20 години Ал. Фол обоснова своята теза за възникването на града, като видя генезиса му също в царската резиденция, но развитието му – в диалектическото противоречие между владетел и общинници. Според него успоредно с развитието на тюрсиса се е развило и тракийското укрепено селище („бриа“) на земеделци, скотовъдци и занаятчии като самозадоволяваща се организация. Със сливането им през IV пр. н. е. се затвърдява обликът на тракийския град, известен ни от Севтополис – цитаделата на царя със своето самостоятелно укрепление, вписана в плана на укрепения селищен комплекс. Тези наблюдения на автора, поставени в контекста на подобни селища в Македония и Елада, го доведоха до заключението за типично елинистически градски живот на Балканите, който се развива преди Александър Македонски. Съвременните социални теории дадоха основа и за постановката на Д. Николов, която по същество възражда отхвърлената още от Д. П. Димитров теза на Ат. Милчев за „полиса“ в Тракия. Според Николов Севтополис е полис, защото обитатели на укрепената му тéритория били поземлените собственици на околните територии и това задоволявало основното изискване, постулирано още от Маркс, за развитието на един полис. Но, както бе вече посочено, тази поземлена собственост трябва да бъде частна в античния ѝ тип, т. е. опосредствувана от полисната колективна собственост. Такава собственост в Севтополис теоретически не може да бъде търсена, доколкото той се вписва в тракийската действителност на IV в. пр. н. е., белязяна, както бе вече показано, все още от социална двусъставна структура.

Противоречивите постановки за Севтополис, определян и до днес като град от „елинистически тип“ или просто „елинистически град“, ми дадоха повод за едно преосмисляне на информацията от Севтополис от гледна точка на възприетите тук съвременни постановки за града през елинистическата епоха.

Какво представлява всъщност Севтополис от формално урбанистическа гледна точка – едно укрепено селище, чийто 2 м дебели крепостни стени ограждат площ от около 50 дка, застроена планомерно в нееднакви по площ квартали в духа на Хиподамовата система. На север от стените му е разположено откритото селище с бедни и леки, полувкопани постройки за населението, което обработвало земята и извършвало някои занаятчийски дейности. В североизточната част на укрепеното селище се намира един квартал, отделен от него с вътрешна крепостна стена с две кули и една порта, отвеждащи на юг. В него е 40-метровата постройка, която се определя от Д. П. Димитров като владетелски палат, който включва известното от Севтополския надпис светилище на Великите самотракийски богове. Укрепеното селище има и агора, доказана и археологически, и от същия надпис. Следователно генетично Севтополис е свързан безусловно с тракийския резиденциален тип селище, възникнало около владетелската крепост („тюрсис“) и преустроено след пожар от Севт III след 330 г. пр. н. е. Новото в него е съвременната на Севт и отразена в градоустройството и строителството мода, носеща отпечатъка както на елинско, така и на малоазийско влияние.

Следващият въпрос, който е основен за типологията на селището – град или все още царска резиденция, може да се реши, като се определи социалният състав на населението в укрепеното селище. Днес все още се приема схващането на Д. П. Димитров, че наличието на агората, където се осъществявал стоковият обмен между производството в селището и прилежащата му земеделска околност, определя градския тип на Севтополис. Аз обаче се съмнявам, че в укрепеното селище е живяло производително население. Съмнението се поражда преди всичко от социалната структура на тракийското общество през IVв., както и от макар и непълните данни за застрояването на Севтополис. Първото съображение е теоретично и то отхвърля възможността да се приеме допускането на зависимите общинници, каквито само могат да бъдат производителите, зад крепостната стена, чието предназначение е да пази и от тях владетеля и неговите приближени хора. Второто съображение възниква от една проста сметка, която показва, че площта на застроените в Севтополис квартали е не повече от 30-35 дка, при това не е известно дали те изцяло са били застроени от домовете на отделни семейства, защото това не личи от публикувания план на Севтополис. От плана обаче се вижда, че във всеки квартал едва ли е имало повече от едно домакинство – жилищните сгради са или по една в средната им част, или пък се свързват помежду си (сграда № 5 и 9; № 6 и 7). Така наречените квартали аз бих нарекла по-скоро парцели, ограничени от пресичащите се под прав ъгъл улици, в различна площ. Ако приемем, че парцелът от около 900 м² бил оптимален за населявалото сграда № 5 и прилежащия ѝ стопански двор домакинство, то в Севтополис едва ли са живели повече от 40 тракийски семейства. Казвам едва ли, защото през същото столетие максималните парцели, отредени за колонистите на Керкира Мелайна, са по 700 м² вътре в укрепената градска част. Това наблюдение ме кара да вярвам, че в укрепеното селище са получили приют само непосредствено свързаните с владетеля семейства – на братята и сестрите му и на потомството им от следващото поколение. Мъжкият състав на това население е попълвал царската тежковъоръжена конница, която по разказа на Ксенофонт предвожда царската тракийска войска. Затова и в Севтополис не са открити търсените от някои учени казармени помещения – такива не е и можело да има. Всеки родственик на царя е участвувал в конницата със свой собствен кон, отглеждан край дома му, за да му е на разположение всеки момент, когато бъде повикан.

Агората на царската резиденция вероятно е имала и търговска функция, за което говорят разкритите „търговски“ постройки край нея, но обменът е бил между непроизводителната династическа върхушка, от една страна, и производителите – тракийски или чужди – от друга, във всички случаи обаче – за сметка на владетеля като негов доход от преразпределението на обществения продукт. Някои интересни моменти, свързани със стоково-паричния обмен, могат да се доловят чрез наблюдения върху монетосеченето на Севт III. В града са открити 850 бронзови емисии на владетеля, в които се проследяват различни типове на лицевата страна и реверса. Ако се сравнят по количество с известните досега колективни находки, в които се откриват само по 3-4 Севтови монети, се налага изводът, че търговският обмен е бил съсредоточен в резиденцията. Съотношението между Севтовите монети и валутата, която е била в обръщение там, има количествен израз гросо модо 4:1. Амфорните печати от Родос и Тасос бележат върха в търговията им със Севтополис между 320 и 280 г., след което се срещат съвсем слабо до средата на III в. пр. н. е. В същото време обаче на пазара в Севтополис намаляват осезателно македонските емисии за сметка на Севтовите, които се срещат и в колективни находки без други монети. Но много от тези „бронзове“ на Севт са препечатки главно върху Лизимахови и Касандрови монети, което според мене говори за ограниченост на външните контакти, както и на суровинната база за монетосеченето в Севтовата държава. Нейните граници, ако се съди по колективните находки със Севтови емисии, едва ли са надхвърляли територията на Казанлъшкото и Карловското поле. Стеснена до минимум по територия, със закрит от Спарток път към Понта, държавата на Севт III можела да разчита само на традиционните одриски връзки с Атина, може би осъществявани и с родоско посредничество.

Археологическите находки от Севтополис сами оборват схващането, че в Севтополис е имало развито занаятчийско производство. Откритите части от ножици, както и един метален печат говорят за отглеждане на дребен добитък; брадвите, длетата, трионите и теслите (общо 14 броя) са принадлежали към необходимия набор оръдия на труда за поддържане на стопанския двор; към същия набор принадлежат и седемте лозарски косера; единствените железни щипци могат да се свържат с металообработването, за което обаче няма други следи. Изнесените данни за оръдията на труда, както и парцелираните участъци на Севтополис приближават типологично живота тук с живота на организираната през IV в. гръцка колония на Керкира Мелайна, документиран богато в един запазен декрет за нейното основаване. Но докато в колонията се предполагат равни участъци земя в града за застрояване и стопански двор за колонистите на един античен полис, то различните по големина парцели в Севтополис навеждат на мисълта за вътрешна йерархия в тракийската родова върхушка. Стопанското ежедневие в нейните домакинства се е поддържало от домашни роби.

Освен като политически, Севтополис се очертава и като религиозен център. В храма на Самотракийските богове, локализиран във владетелската цитадела чрез Севтополския надпис, се е изповядвал орфически старият тракийски култ (на Хермес?) от затвореното общество на Севтовите аристократи. На агората според същия надпис е имало светилище и олтар на Дионис, чийто жрец, засвидетелстван чрез другия открит в Севтополис надпис (IGB III, 1732), бил Амаистас, син на Медиста. Тъй като името Медиста е известно от един делфийски надпис (Syl^3, 195) за син на Керсеблепт и от Месамбрийския надпис за Садала (IGB, I^2, 307), то жрецът е несъмнено от одриския династически двор и може би внук на Керсеблепт. Присъствието на един Медиста в Севтополис легитимира в такъв случай и съмнителното за някои учени преминаване на одриската династическа власт в ръцете на Севт III. По-важното тук е, че жрецът е от владетелския дом и че Севтополис е религиозен център и за земеделското население в Севтовата държава.

Направените дотук наблюдения показаха, че от гледна точка на съвременната постановка за града през елинистическата епоха, Севтополис все още не представлява друга степен на поселищен живот освен резиденциалната. Обществената тракийска организация все още не е допуснала зад крепостните стени производителите, чиято слаба обществена позиция се определя и от контролираната от Севт търговия. Севтополис трудно може да покрие претенциозното си име на град, още по-малко – град от „елинистически тип“. В него определено липсва както гражданския колективт, обвързан с градската производителна сфера, така и прослойката на търговци, за да се осъществи в Севтополис търсеното според възприетата постановка съсредоточаване, преразпределение и реализация на обществения принаден продукт. Севтополис на тази основа остава една внушителна по своите мащаби и изградена в модния архитектурен стил царска резиденция; тя е лишена обективно от перспективата да се превърне в град, докато владетелят държи в ръцете си не само основното средство за производство – земята, но и реализацията му, защото в сферата на обществено-икономическите отношения не е преодоляна двусъставната структура, която потиска появата на новите съсловия на гражданския колектив – занаятчиите и търговците.

Още по-малко заслужава съвременното си определение Тиризис, обявен за „тракийски крайбрежен град от типа на античните градове по Северното черноморско крайбрежие", заради ограничената със стени територия, агората и „висок град". Тиризис е владетелска резиденция за военнополитически контрол на граничните одриски земи и за осъществяване на презморските владетелски търговски контакти. Преминала в ръцете на Лизимах (срв. Strab. VII, 6, 1), чието присъствие там се доказва и с един от строителните периоди, тя е била използвана по-късно отново от сапейските царе (IGB I^2, 12). Цитаделата е била сигурно впечатляваща по топография и архитектура, за да се преведе името ѝ в късното средновековие в Кали-акра.

Ако трябва да си зададем въпроса: „Има ли перспективи градския живот в Тракия?", отговорът е задължително потвърдителен. Сигурността произхожда от нарастването на икономическата сила на тракийските земи, която се отразява и в развитието на царската резиденция, показано по-горе, и в развитието на другите типове селища в Тракия. Обособяването на области с политически и религиозен център вътре в рамките на една държавна или племенна общност предполага това развитие, спъвано от непосредствения контрол на една икономически слаба по същество царска власт; тя има обратно въздействие и предпоставя бавното развитие на общественото производство. Инерцията, натрупана по времето на териториалната държава на Котис I, е била убита не толкова от македонското или келтското присъствие, колкото, както вече показах това по-горе, от откъсването на тракийските земи от крайбрежния хинтерланд. Ето защо едва превръщането на тракийските земи южно от Дунава в римски провинции ще донесе освобождаването на частната инициатива на производителите в обособените стратегии и развитието на градския живот в техните селищни центрове – един процес, който има естествения си завършек след две-три провинциални поколения в урбанизацията, предприета от император Траян.

Въведение в проблематиката и литературата

Съвременната теоретична постановка на проблематиката за античните полиси и градове в съветската историография, вж. у: *КОШЕЛЕНКО, Г. А.* – В: Античная Греция. Проблемы развития полиса, I. M., 1983, с. 9 и сл. Авторът е обобщил мненията на съветските автори по генералните и отделните проблеми и е представил и своите разработки. Полезни за изясняването на ред конкретни проблеми, както и за осведомяването за други концепции, са *EHRENBERG, V.* The Greek State. London, 1969; *HAMMOND, M.* The City in the Ancient World. Cambridge-Mass., 1972; *WILL, E.* Le monde antique et l'Orient, I. La Ve sicle (510-403), Paris, 1972; *ROY, F.* Tribalism in South-Western Arcadia in the Classical Period. – A. A. Hung, 20, 1972, 1-2, p. 43 sqq., *FINLEY, M. I.* The Ancient City: from Fustel de Coulanges to Max Weber and Beyond. – Comparative Studies in Society and History. 19, 1977, 3. В тях могат да се видят развитите идеи в по-старата европейска литература, повлияна от социалните теории на Макс Вебер. Постановката на Маркс е в посмъртно издаденото му съчинение „Форми, предшествуващи капиталистическото производство". (Вж. българското издание от 1954 г.). Разработката на Вил за „пряката демокрация" е на основата на Платоновите „Закони" и на Аристотеловата „Политика" и се приема от Кошеленко. За вариантния тип на спартанското полисно общество той развива и приема доказателствата на Еренберг. Гръцките политически общности без градски център са имали обаче полисен статут, който се твърди и в съвременната историография от Вил и Рой заради наличието на определена територия и обществено представителство (магистрати).

За кризата в гръцкия полис като организация на античното общество вж. последните теоретични постановки, които доразвиват старата съветска концепция: *ГЛУСКИНА, Л. М.* О специфике греческого классического полиса в связи с проблемой его кризиса. – ВДИ 1973, 2; *СЪЩАТА*. Проблемы кризиса полиса. – В: Античная Греция. Проблемы развития полиса, 2, 1983, където може да се намери и по-новата литература с доказателства и дискусия по проблема. Една от интересните разработки по този въпрос е на: *PECIRKA, J.* The Crisis of the Athenian Polis in the Fourth Century B. C. – Eirene, 14, 1976. Възприетото в изложението определение за града в древните общества е на ЯКОБСОН.

Териториалните „дистрикти" с поселищен център, укрепен или не, са разработени в цитираната вече дисертация на: *HAMPL, Fr.* Der König der Makedonen. Leipzig, 1934. На този въпрос той е отделил особено внимание и в монографията си: Polis ohne Territorium. – Klio, 32, 1939, 1. Развитието на балканския град в нашата историография бе обосновано теоретично и на съвременна основа за пръв път у: *ФОЛ, АЛ.* Възникване и развитие на македонския град през VI-II в. пр. н. е. – ГСУ ФИФ, 57, 1963, II; *FOL, Al.* Le développement de la vie urbaine dans les pays entre le Danube et la Mer Egée jusque la conquète romaine. – EB, 1965, 2-3. За урбанизацията и колонизацията вж. *VITTINGHOFF, F.* Munizipalisierung des lateinschen Donau-Balkanraumes. – In: ANRW, II, 6; *BENGTSON, H.* GrG, p. 351; *ROSTOVTZEFF, M.* GWHW, II, p. 1198. Проучването на македонската организация на обществото и ролята на царската власт въз основа на надписите от о-в Кос напоследък е предмет на една дискусия, започнала през 1975 г. между: *ERRINGTON, R. M.* The Historiographical Origins of Macedonian „Staatsrecht“ и *PAPAZOGLOU, F.* Sur l'organisation de la Macédoine des Antigonides, in: Ancient Macedonia, III. Thessaloniki, 1983.

Основавайки се на съобщението на Тит Ливий, че македонските „цивитатес“ изпращат делегация при Персей през 171 г. пр. н. е., за да предложат на царя своята помощ, която той отказал, и че след победата си над Персей римският военачалник Емилий Павел съобщил на сената, че всички македонски цивитатес се предали (Liv. XLII, 53, 2; XLV, 41, 6; XLV, 1, 9), Папазоглу възприема едно изказано още от Бенгтсон мнение. Според него било възможно, щото civitates и oppida у Тит Ливий да са означавали административни области с градски центрове, които са имали своя местна автономна управа и които Рим възприел като основа за провинциалната организация на страната. Авторката обаче отива доста по-далече, като изравнява по смисъл Ливиевия термин commune consilium с κοινὸν συνέδριον, за да потвърди тезата си, че означените в надписите „македони“, наред с царя, не са военно македонско събрание, а организъм, подобен на синедрионите на елинистическите койнони. Организацията на този койнон (или поне реформата, залегнала в основаването му) според нея може да се свърже с дейността на Антигон Гонат и отразява големия подем на градския живот след Филип II, който променил изцяло икономическата структура на страната. Койнонът, ако се съди по оскъдните данни у Тит Ливий, ще да се е състоял, подобно на други федеративни балкански институции, от представител на градовете и е упоменаван в надписите с термина „македонес“ наред с царя на македоните. Но все пак противоречието, произтичащо от споменато по-горе съобщение на Тит Ливий (за отказаната от Персей помощ на македонските цивитатес), с тезата на Папазоглу си остава. Безспорни изглеждат обаче както икономическият бум в балканските градове, така и административната организация на македонската държава, представена чрез територии със или без градски център, които царят управлявал чрез своите наместници.

За съжаление Д. П. Димитров не успя приживе да направи своята обобщаваща монография за проучването на Севтополис. Неговата концепция за тракийския град се появи най-напред в: *ДИМИТРОВ, Д. П.* За укрепените вили и резиденции у траките през римската епоха. – В: Изследвания в чест на акад. Д. Дечев. С., 1958, с. 683-699. Тя бе развита в: *DIMITROV, D. P.* Das Entstehen der thrakischen Stadt und die Eigenart ihrer stadtbaulicher Gestaltung und Architektur. – Atti del VII congresso internazionale di archeologia classica. Roma, 1961, I, p. 379-385; Seuthopolis. – Antiquity, 35, No 138, june, 1961, p. 91-102, ill. IX-XI. Материалът от Севтополис бе публикуван от авторски колектив на участници в археологическите проучвания: *ЧИЧИКОВА, М., А. БАЛКАНСКА, Л. ОГНЕНОВА-МАРИНОВА.* – В: Севтополис, I. Бит и култура. С., 1984. Монетите бяха публикувани от : *ДИМИТРОВ, К., ВЛ. ПЕНЧЕВ.* – В: Севтополис, II. Антични и средновековни монети. С., 1984. Посоченото определение на ФОЛ за Севтополис вж. в: История на българските земи в древността, I. С., 1981. Тезата на Ат. МИЛЧЕВ е в: Социално-икономическо и обществено-политическо положение на траките (VIII-IV в. пр. н. е.). – И Пр., 6, 1950, 4-5, а постановката на Д. НИКОЛОВ е в: Античните градове на България. – МПК, 1978, 2, развита и в: Организация на градовете в римска Тракия. – Поселищен живот в Тракия. Ямбол, 1982.

Изчислението на застроената площ на Севтополис е направено въз основа на публикуваната скица в „Севтополис“ I и според съвременните методи за изчисляване на населението в археологически проучено селище у: *КРИЖИЦКИЙ, С. Д.* К вопросу об определении количества населения в греческом эллинистическом городе. – Материалы III Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья на тему „Эллинизм и Причерноморье“. Цхалтубо, 1982. Тезисы докладов и сообщений. Данните за археологическите разкопки и монетите от Севтополис са по цитираните две публикации, излезли през 1984 г. Моето мнение за „препечатките“ на македонските монети на територията на Севтовата държава вж. във: Векове, 1981, 3. Там могат да се намерят и мненията за родословната връзка на Медиста с одриския династически дом.

Археологическото проучване на Тиризис публикува А. Балканска в една сравнително оскъдна по информацията си статия, в която не може да се открият дори и конкретни данни за площта на обектите. Наред с цитираната в текста характеристика, определяща Тиризис към типа на античните северночерноморски градове, тя вижда в топографско отношение и реминисценцията на микенския град с двореца-храм на царя-жрец, а агората край него – на по-развития предкласически полис за разлика от Севтополис, чиято укрепена цитадела била материализация на източния деспотизъм.

Към предложените досега в историографията тракийски градове би могъл да се добави и „тракийският“ град според изворите – Кипсела. Основание за това ми даде едно проучване върху „Взаимоотношенията между гръцките колонии и тракийските владетели в техния хинтерланд“.

Глава четвърта

РАЗВИТИЕ НА АНТИЧНОТО ОБЩЕСТВО В ТРАКИЙСКИТЕ ПРОВИНЦИИ НА РИМСКАТА ИМПЕРИЯ

1. ОСНОВАВАНЕТО НА ПРОВИНЦИЯ МИЗИЯ И СОЦИАЛНО-ПРАВНИЯТ СТАТУТ НА НАСЕЛЕНИЕТО Ӣ ДО ТРАЯНОВИТЕ РЕФОРМИ

На римското завоевание в тракийските земи историците гледат обикновено като на преломен момент, който обусловил в тях развитието на нов тип общество – робовладелско от античен тип – със съответните му форми на производство и произтичащите от тях обществени, икономически и културни отношения. Наблюденията върху сведенията за тия отношения, на които е посветена настоящата глава, са насочени към разкриването на спецификите в развитието на античното общество в тракийските земи южно от Дунава след римското завоевание. Тези специфики, съотнесени към класическия модел на римското общество и неговите варианти в провинциите, са резултат преди всичко от разгледаните в трета глава характеристики на обществено-икономическите отношения в древна Тракия преди завоеванието ѝ от Рим. Резултатите от това завоевание нямат еднаква сила и значимост в новооснованите провинции Мизия и Тракия, защото до основаването им се стига при различни политически обстоятелства; те определят и различните форми на провинциална организация, обуславяща и степента на ликвидирането на заварените от завоевателя обществено-икономически отношения. При оценката на политическите обстоятелства трябва да се има предвид преди всичко предназначението на Мизия като буфер за нашествията на отвъддунавско население, атакуващо долнодунавския лимес на Римската империя, защото това предопределя поставянето ѝ под прякото разпореждане на Август чрез неговия легат като провинциален управител, както и настаняването на легиони на постоянен лагер в нея. Не така било процедирано при организирането на провинция Тракия от император Клавдий, която като „вътрешна“ за империята била поставена под разпореждането на сената като прокураторска, охранявана само от помощни войски. Сред политическите обстоятелства от не по-малка важност е и оказаната на римското оръжие съпротива, от която, както и при провинциализирането на другите завоювани от Рим земи, зависело определянето на правното положение на новите римски поданици и количеството на експроприираната им земя; последната се определя от правото на завоеванието, което поставя провинциалната земя под разпореждането на римската държава. Според Институциите на Гай (II, 7) тя става собственост, доминиум, на римския народ или на императора, с което попада под действието на римското публично право и подлежи на данъчно облагане. От него са освобождавани парцелите, раздавани на колонизираните ветерани, но ползуваните от тях им мери и пасбища били наемани от държавата за определен срок или за вечни времена срещу ежегоден данък, „вектигал“.

При по-различен правов режим са били поставени гръцките колонии по Черноморското крайбрежие, завладени от Крас при похода му през 29-28 г. пр. н. е. Те били поделени между двете провинции след основаването на Тракия, но останали като федеративни градове, т. е. те запазили правото си на самоуправление и монетосечене, контролирани от провинциалните управители. Земята им била също определена като доминиум и следователно – обложена с данък, но те били освободени от задължението да дават рекрути за римската войска. От времето на Хадриан финансите, както и уредбата им, били поставени под надзора и разпоредбите на провинциалните управители. В правно отношение гражданите на колониите били перегрини – т. е. свободни, но без права на римски граждани.

* * *

Най-тежка била съдбата на тракийските земи след похода на Крас, които не принадлежали на държавата на Раскупоридите, т. е. крайдунавските земи на днешна Северна България, завладени през 29-28 г. пр. н. е. Първоначално те били поставени под надзора на македонския провинциален управител, осъществяван чрез префекта на Мизия до основаването на провинцията около 15 г. от н. е. Жестоката съпротива, оказана на Крас от трибалите и гетите северно и южно от Дунава, както и последвалите нашествия на отвъддунавско население предизвикали радикални контрамерки на римляните за умиротворяване на земите край Дунава; той бил превърнат в продължение на римската държавна граница в балканските земи (Долнодунавския лимес). Не всички известия за нашествията и съдбата на нахлуващите отсам Дунава траки – гети или даки, са точно датирани; не е датирана и дейността на панонския (или мизийския?) управител Гней Корнелий Лентул, който издигнал крепости по десния бряг на Дунава според Флор (II, 28, 18), нито пък, прогонването на дакийските племена от Августовите войски (МА, V, 30). Може да се смята за сигурно датирано обаче прехвърлянето от римския консул за 4 г. от н. е. Елий Кат на „50 хиляди роби от гетите“ от областта отвъд Дунава в провинция Мизия; тези гети, които и по негово време живели там, се наричали мизи (Strab. VII, 3, 10). Не трябва да се забравя, че същата мярка била предприета от Л. Калпурний Пизон срещу победените беси на Вологез около 11 г. пр. н. е. – наред със заробените и продадени в робство на пазарите, победени беси били преселени и в днешна Добруджа.

В завладените от Крас земи по южния бряг на Долния Дунав била организирана първоначално военна префектура, която е съществувала дори до времето на император Тиберий. Обяснението, че организираната в началото на неговото управление (около 15 г. от н. е.) провинция Мизия е получила името си от най-мощното или най-известното тракийско племе, победено от римляните, е трудно за възприемане. В напразните опити да се локализира племенната територия на мизите се подминават често две много важни за етногеографската ситуация в тази област сведения. Едното от тях принадлежи на Дион Касий (LI, 22, 7), според когото „тези, които живеят отсам реката и до земите на трибалите, се числят към провинция Мизия и се наричат мизи от всички, освен от местните жители“. Другото сведение е схолионът на Сервий към Енеидата, направен според историята на Салустий: „Гетите и от предците ни били смятани за диво племе. Те самите са мизи, които според Салустий били подчинени от Лукул.“ Интерпретацията на тези данни, поставени на фона на цялата антична традиция за мизите, ми даде основание да отхвърля посоченото обяснение за името на провинция Мизия. Според мене Мизия е римското име на областта, създадено много преди организирането ѝ в провинция. То е известно от прочутата реч на Октавиан пред римския сенат през януари, 27 г. пр. н. е., в която той прокламирал като свои и на баща си, Цезар, завоеванията на Египет, Галия, Панония и Мизия. Това станало 6 месеца преди триумфа на Крас „над Тракия и гетите“, отбелязан в триумфалните фасти. Много изследователи смятат, че липсата на победите над бастарни и мизи в триумфа се дължи на ревността на Август към своя пълководец, който не му разрешил втори триумф заради тях; според други етнонимът гети обхващал и мизите. Според мене Крас е празнувал двоен триумф – над Тракия, т. е. над земите южно от Хемус, и над гетите между Дунава и Балкана, т. е. над бъдещата Мизия. Чрез създаването на картата на Агрипа и завършването ѝ под ръководството на самия Август названието Мизия се установява официално и окончателно. Тя е заместила старата карта на Цезар, която, подобно на Страбоновата, възхожда към версията на Посидоний за мизите като население, дошло от Мала Азия в крайдунавските земи. Самият Крас по тази карта е вярвал, че се сражава с мизите, и в чест на победата си край Цибрица ще да е нарекъл старото тракийско селище Рациария „Мизийска“, която знае и Птолемей.

Новоорганизираната от Тиберий провинция граничела на изток със съюзното царство на Раскупоридите. Мизийският гарнизон до 86 г. се състоял от два легиона – V Македонски с лагер край трибалското селище Ескус и I Италийски при Нове, където р. Дунав се вдава найюжно в Мизия, и където е началото на най-краткия път от Лимеса към вътрешнотракийските земи. Освен тях в дунавските кастели, изградени при устията на южните дунавски притоци, били настанени т. нар. помощни войски (али и кохорти, т. е. конни и пехотни военни части, набирани от местното тракийско население). По време на нападенията на отвъддунавско население или за потушаване на въстанията на траките през 21, 26 и 44 г. тук били настанявани за кратковременен престой и други легиони, вероятно при Рациария. През 86 г. император Домициан, подготвящ войната си срещу последната тракийска държава на Децебал, разделил Мизия на две провинции – Горна Мизия и Долна Мизия. Границата между тях съвпадала почти с долината на р. Циабрус, но Долна Мизия включвала и придадените още през 45 г. от н. е. крайдунавски земи на Тракийското царство до устието на Дунава; под властта на долномизийския провинциален управител били и завладените от Рим земи и понтийски градове. Тогава само в Горна Мизия имало два легиона, а в Долна Мизия освен старите два бил настанен и XI Клавдиев при Дуросторум, както и мизийската флота на Флавиите.

За съжаление науката не разполага с правните документи, създавани по римската практика от комисии, изпратени да уредят провинциите; не са известни и едиктите на провинциалните управители, с които се уреждал правният статут на населението и на неговите селища, институции, земя и др. Не подлежи на съмнение обаче фактът, че земята на Мизия е била превърната в доминиум на римския народ, т. е. в държавна земя, с която се разпореждал Август (според подялбата на провинциите между него и римския сенат през 27 г. пр. н. е.) чрез свой легат. Населението й, доколкото не било избито или продадено в робство от Крас след походите му, вероятно е било подложено и на депортиране, за да бъдат настанени тук в началото на нашето хилядолетие и около половин век по-късно 150 хиляди души депортирано население от севернотракийските земи.

Интересно е, че тук Август не процедирал със завладяната от военачалника му Крас земя, както другаде, и не създал свои военни колонии от ветерани, за да ги възнагради за верността им след битката при Акциум. Известно е, че той раздавал двукратно земи, при това закупени от него през 30 и 14 г. пр. н. е., но в последното десетилетие пр. н. е. преминал към замяната на поземлените подаръци с парични; в литературата по въпроса този факт се обяснява с липсата на достатъчно земи за ветераните му, което го довело до изселването на италийци от редица градове, в които той основал военни колонии. Липсата на земя не го довела обаче до превръщането на разглежданите тук земи в провинциални и основаването на колонии, както би трябвало да се очаква. Обяснението трябва да се търси както в близкото съседство на мощната във военно отношение и съюзна на Август Реметалкова държава, така и в липсата на градски и административни центрове, които били необходими за организирането на едно провинциално управление. Ето защо била организирана само ядката на провинциалната уредба – военната префектура, а земята била поделена на области (т. нар. в нашата литература племенни цивитатес), за чиято уредба не знаем почти нищо; от тях са известни областите на мизите, трибалите, ойтензите, димензите, уздицензите и др.

Около лагерите на настанените легиони и помощни войски възниквали канабни селища и викуси, в които живеели семействата на легионерите, търговци и занаятчии, свързани с военната професия и нужди. От земите били заделяни пасища за конете и добитъка, трасетата на новите римски друмове, строели се пътни станции, работилници и др. производствени центрове. В историографията има две противоположни мнения за характера на собствеността в тези земи и оттам – за правото на разпореждане с нея. Като че ли по-приемливо е становището на Фитингхоф, че не е имало определени лагерни територии, а провинциалният управител се разпореждал от името на императора със съвкупната провинциална земя, с ливадите и пасищата, с мелниците, каменоломните и тяхното ползване.

Първата военна колония на мизийска земя била организирана вероятно от император Домициан, след като прехвърлил VII Клавдиев легион от Скупи във Виминациум – на освободената от легиона територия. Наред с ветерани от този легион в колонията са били дедуцирани и такива от I Италийски и V Македонски легион. Предполага се, че по същия начин е възникнала и колонията Рациария при император Траян след изтеглянето вероятно на IV Флавиев легион – от развилото се крайлагерно старо селище. По същото време изпращането на V Македонски легион в Трезмис дало възможност и за организирането на колонията Ескус.

В нашата историография обикновено се приема, че след основаването на провинция Мизия в нея били основани императорски имения – салтуси и фунди. Основания за това твърдение има – печати върху строителна керамика, бронзови негативни печати за маркиране на

добитък или на границите на тези имения; липсват за целия I в. от н. е. епиграфски паметници обаче за техните управители или други лица, свързани с тях. В замяна на това в мизийските земи се появяват ветерани, настанили се тук след приключването на военната си кариера – още в предфлавиево време е засвидетелстван един ветеран от V Македонски легион край Ескус около 62 г., произхождащ от Мала Азия; пак там и в Скупи се откриват ветерани и през Флавиево-Траяново време, а край Нове – и от I Италийски легион, произхождащи от западните провинции и Италия. Като римски граждани те имали своите общини в крайлагерните селища или викусите на легионите.

* * *

Преселените от Елий Кат 50 хил. гети през 4 г. от н. е. според цитираното вече сведение на Страбон (VII, 3, 10), наред със съобщението за 100 хиляди души депортирано население в Мизия в един надгробен надпис (CIL XIV, 3608), се използуват най-често като доказателство за опустошенията и обезлюдяването на земите между Дунава и Балкана по време на Красовия поход. И ако вторият документ е повод за много дискусии и коментарии, Страбоновото съобщение и до днес не е получило никакво внимание.

Депортациите на население в новозавладените земи не са рядко явление, нито са измислени от римляните – откриваме ги както в практиката на източните деспотии, така и през средновековието. Те са предизвикани преди всичко от нуждата на завоевателя да се справи със съпротивата на завладяното население, която продължавала под формата на т. нар. партизански войни като израз на народното недоволство. Всички други явления, които са свързани по време или място с тях, са произтичащи от депортацията и това се вижда при сравняването на посочените вече две преселвания на отвъддунавско население в провинция Мизия.

Съобщението на Страбон е важно поради две основни сведения. Първото е косвено – то потвърждава военните мероприятия на Август срещу даките и гетите отвъд Дунава и достоверността на сведенията, цитирани по-горе, че Дакия не била победена, но подчинена. Защото иначе няма как да се прехвърлят 50 хиляди гети освен като военнопленници от мащабен и резултатен военен поход. Другото сведение е пряко и е останало извън вниманието на историците досега – това е указанието на Страбон, че тези 50 хиляди са роби (σώματα) от гетски произход. Тъй като Мизия не е била още нито умиротворена, нито организирана като провинция, излишно е да се мисли, че тези роби са били предназначени за възстановяването на стопанството по Южнодунавското крайбрежие на Лимеса.

Използваният термин „сома“ има много значения, които се влагат в него от античните автори. Наред с „тяло“, „труп“, той означава и „роб“ както в малоазийските елинистически надписи, така и в текстовете на Ксенофонт и Плутарх. В римските надписи от I-II в. „соматенпорос“ означава единствено „роботърговец“ (OGIS 524). В един декрет на Птолемей Филаделф от 261-260 г. пр. н. е. заробените чрез грабеж или покупка свободни селяни в Сирия и Финикия се наричат: σώματα λαικᾶ ἐλεύϑεϱα или σώματα οἰκετικά, но никога с друг термин за робство – тук се е сливала границата между свободен и роб и преходът между двата статута е ставал често, за да се отрази и върху терминологията според Павловская. Този преход обаче е характерен за по-сложни съсловни структури в източноелинистическия свят и затова е трудно да потърсим същото преходно положение за робите гети у Страбон в цитирания пасаж. При известната ни тракийска двусъставна структура статутът на поробените гети преди преселването им е бил без съмнение на зависими общинници преди всичко, ако между тях не е имало и пленени родови аристократи. Тези роби не са били продадени, освен с малки изключения, защото не е имало кой да ги купи в Мизия. Остава да се предполага с голяма доза сигурност, че депортираните като роби гети са били използвани като масова работна ръка на големите строежи, предприети за укрепяването на Лимеса. Някои основателно ще потърсят контрааргумент във факта, че надписите за строежи, предприети по целия Лимес, съобщават, че и фортификациите, и крепостните стени, и валовете, и пътищата са строени от войници във военно и в мирно време. Не ще и съмнение, че ако войската е изпълнявала инженерните и други специализирани дейности, роби или наемни работници са изпълнявали трудоемката работа по подготовката и превоза на строителни материали. Другото основание за твърдението е във факта на последвалото след около половин век преселване на нови 100 хиляди отвъддунавски „варвари“ от Тиберий Плавций Силван Елиан, които действително са били използвани в земеделското стопанство. В надгробния надпис на Елиан са посочени всички длъжности, т. е. целият курсус хонорум на Елиан, увенчан от длъжността му на пропреторски легат на Нерон в Долна Мизия. Дейността му тук през 60-62 г. от н. е. е свързана с голямото мероприятие по депортирането на 100-те хиляди от отвъддунавското население с жените и децата им, с царете или династите им. Пипиди, авторът на едно от последните проучвания върху надписа, които са ми известни, отхвърли предположението, че депортираните са от сарматското население, което Елиан според надписа успял да умиротвори. Той предположи, че Елиан е депортирал гети, за да обезлюди земите на север от Лимеса и създаде нещо като стратегически вакуум, и подкрепи това предположение с резултатите от археологическите разкопки във Влашката низина. Според тях много процъфтяващи селища са просъществували до около средата на I в. от н. е. и са загинали внезапно от разрушения и опожаряване. Но дали този вакуум не е бил всъщност резултатът от сарматско нахлуване или от дакийско? От друга страна, редица находки по левия бряг на Долния Дунав свидетелстват за население, свързано с материалния бит на скордиските през I в. пр. н. е. в Олтения. Не е ли било по-сигурно да се охранява тази земя от владеещото я население под римски контрол, вместо да се обезлюдява и предлага като лесна плячка на други завоеватели? Ние не знаем по какъв начин са били преселени тези 100 хиляди души и дали това не е прогонено от земите си население, което е потърсило помощта на Елиан, както ще стане три века по-късно с населените отново в тези земи готи. Въпросът се усложнява още повече от текста на надписа, според който Елиан чрез дипломатически и военни средства успял да създаде приятелски връзки с много царе на бастарни, роксолани и даки, с което заздравил мира в провинцията и го разпрострял и над околните области.

Тук не е мястото да обсъждаме преселени ли са били даки, роксолани, сармати и гети; по-скоро ще се върнем към въпроса за условията, при които е станало преселването. Преди всичко е ясно, че това е земеделско население, настанено да обработва земята в подвластните на Рим земи на провинция Мизия, за да бъде изтъкнато в надписа, че Елиан бил „първият, който изпратил от тази провинция много пшеница за римския народ“. Преселването е било организирано по племенен принцип: „начело със своите царе и династи“; това предполага и организираното му заселване, за което говорят и някои дакийски имена на села в Мизия, и наличието на освободените от цели общини територии северно от Дунава. Последното дава основание да се предполага, че старото население е било не само заробвано, но и екстернирано, за което обаче липсват сведения.

Дали чрез походите, или само чрез заплахата от тях и по дипломатически път преселеното население се е предало на Елиан, за да бъде отведено южно от Дунава – вероятно няма да сме далеч от истината, ако го наречем с римския термин дедитиции. За това свидетелства преди всичко важното наблюдение на Б. Геров, че в състава на конните и пехотните помощни войски не могат да се открият следи от местното население и през Нероново време, когато е станало преселването, а във възникващите крайлагерни селища това население липсва дори и по времето на император Траян. Тези дедитиции трябвало да обработват земята и да дават данъка си, трудейки се на отстъпени от римската обществена земя парцели.

Ако определим положението на преселниците като дедитиции, то с това определение те се изравняват в правно отношение с местното население на провинция Мизия. Защото според римското право провинциалното население, доколкото не било заробено по време на военните действия, се е смятало за свободно, но без граждански права.

С основаването на провинциите Мизия и Тракия бил приключен експортът на роби от тракийските земи, започнал през ранния II в. пр. н.е. с военните действия между граничещото с Македония тракийско население и Римската република по време на II и III македонска война и продължил с походите на македонските управители до организирането на провинциите. Войните на Рим с траките не били подчинени на международното римско право (ius gentium), което било спазвано при официално обявяване на война, при мирни преговори и изработване на условията за мира. Антитракийските военни действия на римските военачалници приличали по характер на войните им срещу галите – т.е. на войни срещу разбойници и закононарушители, които подсигурявали притока на роби към Рим.

От гледна точка на същото международно право дедитициите се разглеждат като юридически личности, т. е. хора с личноправен статут, попаднали под пълното подчинение на римската държава чрез доброволно предаване (deditio), а не чрез завладяване (captio). Докато при завладяването победителят няма правни или морални ограничения по отношение на победените, то при дедитицията правната неограниченост не се консумирала от политически съображения, за да се предотвратява упоритата съпротива и да се стига до по-бързо подчинение на неприятеля. Дедитициите не загубвали всичките си права, но се подчинявали на всички разпоредби на чуждата власт, без да са оставени на произвола й. Правното им състояние на свободни в рамките на една провинция им откривало, както и на перегрините и на робите след освобождаването им, пътя към римското гражданство. Колкото и абсурдно да изглежда следствието от тези правни норми, приложени към завоюваното от Рим тракийско население, чрез тях за пръв път тракийските общинници в новооснованата провинция Мизия били освободени от традиционната зависимост от аристокрацията. Административно те принадлежали към т. нар. цивитатес, което означава перегринални области, обединени най-често около селищен административен център; имало обаче и цивитатес без такъв център. С тях се разпореждал провинциалният управител чрез специални префекти – засега е известен такъв префект само от един надпис от Белослатинско.

За основаните от Траян колонии Улпия Рациария и Улпия Ескус не са известни обичайните римски документи, които определят правния

им статут – латинско или римско право. Възникналите по-късно муниципии – като Нове, Дуросторум, Трезмис, може би Монтана и др., са имали латинско право вероятно до едикта на Каракала през 212 г., с който то се изравнило с римското. Иначе в муниципалния живот на практика е имало малка разлика в двата статута и те осигурявали достъпа на гражданите във всички нива – от военната служба на центурион в легиона до сенаторска кариера. Терминът муниципия измества употребата на „колония“ като наименование на общини с латинско право във всички провинции.

Според едно сведение на Авъл Гелий (Noct. Att. XVI, 13, 4) Хадриан твърдял, че всяка колония по своята организация била миниатюрен модел на самия Рим. Това впрочем се доказва и от забележителния по своето значение надпис с текста за основаването на колонията Урсо в Испания.

Получаването на римско право чрез войската е имало диференцирани степени – така напр. съпругите и децата на ветераните не винаги са получавали римско право. Самото римско право означавало найчесто право на конубиум, т. е. на законен брак без други права, които допълнително са вписвани във военните грамоти на ветераните.

От времето на Траян остава обичай да се въздигат в колонии перегринални общини или муниципии, без да са свързани те с колонисти – ветерани или цивилни. Това, както е отбелязал и император Хадриан, означавало и смяна на гражданския статут. Населението им от всички слоеве получавало статута, правата и институциите на колонии на римски граждани. Перегринални селища или ветерански колонии по произход, тези колонии ставали витрини на римската цивилизация и обуславяли проникването на римската култура.

Чужденците в градовете не били обвързани със задълженията към градските общини. Те могли да получат обаче римско гражданство заради заслугите си към римската държава и в такъв случай се освобождавали от задължителната военна служба или от данъци – нещо, което било привилегия само на част от римските граждани с т. нар. optimo iure. Чрез участието в градските органи на самоуправление за всички граждани бил отворен пътят към държавните служби и към съсловията на конниците и сенаторите. В Траяново-Хадрианово време се забелязва например едно внушително попълнение на сенаторското съсловие от градовете на провинциите в Мала Азия и от Сирия. От Мизия, респ. земите в днешна България, не са засвидетелствувани обаче сенатори и конници нито извън, нито в самата провинция. Гражданите на мизийските градове са били обезпечени с поземлена собственост и социалното им стратифициране се е развивало бавно в благоприятните за икономически и социален просперитет години на втория век на н. е.

Напоследък едно проучване, посветено на откриването на селски общини в Долна Мизия, хвърли нова светлина върху социалния статут на населението ѝ през II-III в. Епиграфски засвидетелстваните 45 села очертават според автора – А. Г. Пултер, 4 района, обособени от характера на селата и гъстотата им. Авторът твърди, че разликите са резултат от една пряка намеса на имперската политика, съобразена със специфичните военни проблеми на Долнодунавския лимес. Важен ми се струва изводът на автора за интензивното колонизиране на Добруджа след дакийските войни на Траян със села, в които са заселени ветерани, перегрини и тракийско население; според него то целяло да изхранва провинциалния гарнизон и е свързано с нуждата от производство на зърнени храни и осигуряване на поддържането на пътищата. Гъстотата на тези селища именно в Добруджа, за разлика от другите три района, трябва да се обясни според мене преди всичко с умиротворяването на балканските земи след изтеглянето на Римския лимес по северните граници на новата провинция Дакия. Добруджа, този извечен мост на емиграция към южнодунавските земи, наред с неблагоприятните географски условия за земеделие, е можел да бъде заселен едва след основаването на провинция Дакия от Траян, и то предимно с ветерани. Ветераните често са били заселвани именно в трудни за обработване или необработвани преди това земи по ред съображения. Заселените в Добруджа беси и лаи, известни от редица надписи, е трябвало да обработват ветеранските надели; но в администрацията на викусите личат и тракийски имена, а заселените беси и лаи се упоменават в надписите като посветители наред с ветераните и римските граждани. Това би трябвало да се тълкува като заселване на местно население не със статут на дедитиции, както се е процедирало по времето на Силван Елиан, а при по-добри условия за него, известни ни от надписа за основаването на емпориума Пизос (IGB III, 1690). Условията са били продиктувани от необходимостта от бързи резултати за рекрутите и за добива на зърнени храни. Този статут на местното население трябва да се отчита и при обяснението на засвидетелстваната му чрез епиграфските надписи напреднала романизация в сравнение с останалите земи на провинция Долна Мизия.

Въведение в проблематиката и литературата

Завладяването на тракийските земи и римските мероприятия и промени след него, урбанизирането и разпределението им бяха поставени

за пръв път като тема на монографично изследване на проф. Б. Геров с проучването му „Романизмът в земите между Дунава и Балкана от Август до Константин Велики“. Повече от 40 години от своята изследователска дейност той посвети на различни проблеми и аспекти на развитието на провинциалния живот в тракийските земи, които са тема на следващите по време негови публикации и доклади на международни форуми. Прецизните изводи, основани на най-задълбочено изследване на епиграфските данни и оскъдните сведения в литературните извори, го направиха всепризнат ерудит по въпросите на римската провинциална организация и история на Долнодунавския лимес. Не по-малко значителни са и проучванията му върху историята на западнотракийските земи през римско време, които допълниха картината на римското присъствие и влияние в тракийските земи южно от Дунава. В една от последните си публикации, цитирана по-горе – „Земевладението в римска Тракия и Мизия (I-III в.)“, проф. Геров внесе както данните от новооткрития епиграфски и археологически материал, така и някои свои коригирани виждания върху общественото и икономическото развитие в посочения ареал, изказани от него или от други изследователи по проблематиката. Направеното в текста изложение за промените в поземления режим и тяхната организация следва най-често установеното вече в проучванията на Б. Геров, където могат да се намерят подробностите и доказателствата. Съдбата на отвъддунавското гетско и дакийско население е разгледана най-общо от: *DAICOVICIU, C.* Dakien und Rom in der Prinzipatszeit. – In: ANRW, II, 6, 1977, p. 908-918. Основана на по-стари изследвания, тази монография носи всички добри и непозитивни страни на румънската историография за историята на севернотракийските предели; в настоящата книга те са оставени настрана, понеже излизат извън тематиката й. Затова няма да бъдат посочени и резервите към цитираното съчинение, а само едно от многото нерумънски проучвания, които могат да бъдат основа за тези резерви, що се отнася до обсега на Красовия поход и резултатите му в дакийските земи: *MOCSY, A.* Das vertuschte Dakerkrieg der M. Licinius Crassus. – Historia, 15, 1966, p. 511-514.

За значението на термина σῶμα вж. *ПАВЛОВСКАЯ, А. И.* Рабство в эллинистическом Египете. – В: Рабство в еллинистических государствах в III-I вв. до н. э. М., 1969, с. 230 и сл. Надписите за строежа на укрепителната система на римския лимес вж. у: *FORNI, G.* Dizionario Epigrafico di Antichita Romane IV, 1959, kol. 1084 sqq. s. v. Limes.

Интерпретацията на текста в надписа на Силван Елиан е по: *PIPPIDI, D. M.* Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit. Berlin, 1962, p. 106 sqq.

По *Х. Волф* (*Wolff, H.* Die Constitutio Antoniniana und Papyrus Gissensis 40 I. Köln, 1976, p. 214 sqq.) е изложено тук най-новото становище за характеристиката на дедитициите в Римската империя; там може да се намерят и по-старите мнения, според които дедитициите имат веднъж завинаги определен статут, който ги изключва дори от получилите римско гражданско право с едикта на Каракала от 212 г.

В една моя статия, излязла напоследък, аз се опитах да покажа, че Мизия е административна област, чието име било обявено според Дион Касий (LI, 22, 2-8) от Август като завоювана земя сред изброените от него и Цезар на заседанието през 27 г. пр. н. е. Пак на същото място авторът посочва, че всички, които живеят отсам Дунава и до земята на трибалите, се наричат мизи от всички, освен от местните жители. Последното сведение, съчетано с колебанията у всички антични автори от Ератостен насам, показва неистинността на Страбоновото отъждествяване на мизи и гети (VII, 3, 2 и сл.). Вж. *ТАЧЕВА, М.* Още едно становище по античната дискусия за европейските мизи (срещу Страбон VII, 3, 2). – ThA, 9, 1982, с. 31-49. Изключено е да намерим мизите между Тимок и Янтра, където са локализирани от Папазоглу в приложената карта към книгата й. Сравни дискусията с нея в литературата към гл. II, 2.

За присъствието на легионите и ветеранските дедукции в Мизия тук е използвана най-новата монография по въпроса: *MANN, J. C.* Legionary Recruitment and Veteran Settlement During the Principate, London, 1983.

По въпроса за територията на лагерите на легионите, организацията на канабните селища и викусите, както и на земите, които са ползували, вж. *VITTINGHOFF, FR.* Das Problem des „Militärterritoriums“ in der vorseverischen Kaiserzeit; *IDEM*, Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus, Wiesbaden, 1951; *IDEM*, Die Bedeutung der Legionslager für die Entstehung der römischen Städte an der Donau und in Dakien. – Studien zur europ. Vor- und Frühgeschichte, Neumünster, 1968, 132-142.

Племенната цивитатес Мизия, както и Трибалия са известни от надгробния надпис на префекта им Гай Бебий Атик (CIL V, 1838). Той е датиран към 41-45 г. от н. е., а префектурата на Атик – в Тибериево време; това внася много несигурност при определянето на годината на основаването на провинция Мизия – не е възможно в Тибериево време да са съществували едноименна провинция и цивитас. Като градски центрове на Мизия и Трибалия се развили тракийските селища Рациария и Ескус според Птолемеевото изброяване на градовете (III, 93; 10, 5). Явно е, че Птолемей не е ползувал съвременна карта, отразяваща статута им на колонии при Траян. Предполага се, че и други племенни области (цивитатес) са имали подобни селища като административни центрове, напр. ойтензите, димензите, апиарензите (Ptol., III, 10, 4). Многозначителен е фактът, че в Долна Мизия Птолемей познава само етникона трибали, които се отделяли от мизите чрез р. Циаброс. Неспоменаването на гетите като основа за името на племенна област би могло да се обясни отново със стремежа на Август да изличи спомена за военната победа над тях, спечелена от Крас. За римското гражданско право – неговото раздаване, придобиване и характеристики – вж. последно у: *SHERWIN-WHITE, A. N.* The Roman Citizenship. In: ANRW I, 2, 1972.

Пак там, както и у Фитингхоф (*VITTINGHOFF, FR.* Munizipalisierung des lateinschen Donau-Balkanlimes, in: ANRW II, 6), могат да се намерят най-новите становища по въпроса за статута на колониите и муниципиите в Римската империя и особено по протежението на Долнодунавския лимес. За статута на новооснованите от Траян градове в Долна Мизия и Тракия, тяхното управление, икономическо и културно развитие основни и днес са проучванията на: *ГЕРОВ, Б.* Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики, ч. II. – ГСУ ФФ, 47, 1950-52; 48, 1952-53. На същите градове са посветени и статии, написани от: *ДАНОВ, ХР.* – В: Der kleine Pauly, Lexikon der Antike auf Grundlage von Pauly's Realencyclopadie, herausgegeben von K. Ziegler und W. Sontheimer. München, 1964-1975, I-V. Допълнения и корекции към тях предложи напоследък *ГЕРОВ, Б.* – В: Klio, 61, 1979, 1.

Цитираното в текста изследване на: *POULTER, A. G.* Rural communities (vici and comai) and their role in the organization of the limes of Moesia Inferior. – Roman Frontier Studies, 1979, макар и сравнително ново, не е съобразено с ред постановки по въпроса, произлизащи от новооткрити данни за много селища в Долна Мизия; невярно са посочени и границите ѝ с Тракия, въпреки че на автора е известно проучването им от Б. Геров; има и други грешки, обяснението на които не се отнася до разглежданата проблематика.

2. ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ПРОВИНЦИЯ ТРАКИЯ И ТРАЯНОВИТЕ РЕФОРМИ

За съдбата на населението в новоорганизираната от император Клавдий провинция Тракия през първите десетилетия не се знае все още достатъчно. Поставена под властта на прокуратор и под разпореждането на сената като негранична област, тя била организирана като „инермис“, т. е. с минимален гарнизон от помощни войски. По силата на римската проктика в завладените елинистически държави се приема, че и в Тракия царската собственост била експроприирана и превърната в агер публикус. На тази държавна фактически земя възникнали императорски поземлени владения, мини, мраморни кариери и др., но тяхното съществуване през I в. от н. е. се доказва чрез паметници от следващите векове. Въпросът ще остане без отговор, докато не се открият достатъчно сигурни извори или археологически данни. Постабилно е становището, че римската провинциална организация съхранила заварените поземлени отношения както за тракийските общини, така и за тракийската аристокрация. Единственият известен досега императорски домен е възникнал на Херсонес Тракийски след смъртта на Августовия приятел Агрипа, комуто бил подарен от Принцепса.

Ако за братята на Реметалк III е известно, че са съхранили царските си титли извън тракийските предели, то за неговите преки наследници не се знае нищо и вероятно скоро няма да научим, тъй като дори столицата на държавата му, Бизия, не се проучва от турските археолози. Част от тракийската знатна и служебна аристокрация обаче се е запазила и дори била приобщавана към новата власт чрез раздаването на римско гражданство. Съхранението на стратегиите и предполаганото увеличение на техния брой означава и запазването на техните социални позиции по отношение на селското население.

Първата мярка за провинциализирането на Тракия, предприета веднага след завладяването й, е основаването на военната колония Апри от император Клавдий. Изборът на мястото – в опасната за Виа Егнация зона край Кенийския Херсонес – говори за стратегическото ѝ предназначение. Участието на ветерани при основаването ѝ не е доказано, но трябва да се предполага именно поради това ѝ местоположение; ветераните трябва да са били от докараните в Тракия легиони за потушаването на въстанието през 44 г.

Това единствено първоначално мероприятие, както и данните за грижата на императорите от Флавиевата династия за Тракия, могат донякъде да обяснят съхраненото в античната традиция сведение, че провинцията била организирана при император Веспасиан. Доловената от епиграфски паметници колонизация на ветерани в плодородните земи по притоците на Хеброс и в центровете на стратегиите – Сердика, Пауталия, Филипополис, Берое и др. – има своята най-масирана изява в основаването на Флавиополис, на колонията Деултум с настаняването на войници от разтурения VIII Августов легион и ветерани от VII Клавдиев легион (IGB III, 1101, 1535, 1536; ILS 6105).

Епиграфският документ за основаването на Деултум от войници от VIII Августов легион е от 82 г.; той се допълва от сведението на Плиний (IV, 11, 45), че „в стратегията Астика бил и град Девелтон с блато, което сега се нарича Деултум на ветераните“. Ако предполагаемият брой на заселените ветерани – 1000 души, както и територията на колонията – 2 процента от обработваемата провинциална земя са верни, то те отново доказват, че и до края на I в. от н. е. отчислената за ветерани земя не е била повече от 6–8 процента. Дали обаче земята на Деултум е била действително отнета от предишните ѝ собственици или общинници? Липсата на епиграфски сведения от това време е един несигурен аргумент „екс силенцио“ за липсата на полски имения, обработвани от роби, или за обработването им от траки арендатори. Има друго, по-сигурно съображение – това е доказаното за други места използване на дедуцираните ветерани за пресушаване на блатисти места, напр. в Панония според Тацит (Ann. I, 13). Подобни терени след пресушаването им предлагали нови земи за обработване, те стрували евтино и това било едно допълнително преимущество в създаването на военните колонии за омиротворяването на новооснованите провинции.

Установяването на римската власт катализирало еволюционните процеси в тракийското общество, които обуславяли и развитието на античните форми на собственост и отношения. Процесът бил бавен и явно не назрял към средата на I в. от н. е., за което говори самото съхранение на институцията на стратезите в Тракия, засвидетелствана за пръв път около средата на I в. от н. е. чрез надписа на Меноген, стратега на Садала край Одесос (IGB I², 43). Тя била използвана за управлението на провинциалния живот до организирането на класическия градски живот по времето на император Траян. От негово време е последното засега известие за стратегия (IGB III, 1115), но той е и авторът, и организаторът на градския живот чрез въздигането на редица градове в тракийските земи между Дунав и Егейско море. Стратегиите били запазени, защото са липсвали градовете с техните управи, на които се опирала римската власт, осъществявана чрез провинциалните управители; именно защото Рим нямал в тази епоха развит бюрократичен апарат, била запазена старата тракийска уредба. И тук, както и в други римски провинции, трябвало в продължение на 2-3 поколения да се създават основите на муниципализирането на тракийските селища чрез създаването на проримска прослойка сред местното население, която да участва активно и ангажирано в обществения и административния живот на градовете.

Проблемите, произтичащи от литературните и епиграфски извори за стратезите и стратегиите в Тракия, са занимавали много наши и чуждестранни изследователи. Мненията в по-старата литература са обобщени критично от Б. Геров. Той доразви някои от идеите и постановките на Г. Михайлов, постави и реши нови въпроси, възникнали от данните в новооткрити епиграфски паметници като: броя на стратегиите при организирането на провинция Тракия, увеличаването му до времето на император Веспасиан, както и постепенното му редуциране до 14-те стратегии, упоменати от Клавдий Птолемей (III, 11, 6). Според него стратегиите са съществували и след основаването на градовете, за които била екзимирана територия от стратегийните земи, и били отменени към края на управлението на император Хадриан. Доказателствата за последното твърдение обаче не са еднозначни. От друга страна, е трудно да се приеме, че веднъж основани като градски общини през десетилетието след основаването на провинция Дакия, новите градове не са получили своевременно и свързаните с този акт задачи над атрибуираните им земи, подвластни преди това на тракийските стратези. Проведената от Хадриан терминация на провинциалните и градските територии не е продължение според мен на една административно-политическа реформа, както обикновено се приема, а неин заключителен акт, отложен вероятно поради смъртта на автора й. В хоротезията от Дионисополис за стратега Садала, цитирана вече по-горе (гл. II, 3), той се явява като назначен в Арсеос (Арсеон), което явно не е стратегия, доколкото може да се съди по всички досега известни имена на стратегии, а селище; така и при Реметалк II един Аполоний, син на Ептайкент, бил стратег на Анхиало (IGB, II 743). Подобно на него и Садала вероятно е получил под властта си и „пограничната област“ (πϱόσχωϱος) на Котис край териториите на Калатис, Дионисополис и Одесос. С надписа всъщност се регулират граничните отношения както между трите града, така и между тях и новия владетел в техния хинтерланд, и се установяват и нови граници.

Приемствеността между бившите стратегии и основаните от император Траян градове е повече от ясна както в административно, така и в топографско отношение за 14-те стратегии, известни от Клавдий Птолемей. По всичко изглежда, че тези перегринални градове, възникнали в тракийските земи, не са получили привилегиите, известни ни за колониите по крайбрежието, като напр. освобождаването от рекрутните задължения. Към територията, предназначена за застрояването на града, е била придадена и земеделска територия за нуждите на градското население. Останалата земя от територията на стратегията била атрибуирана към съответния градски център и е означавана в епиграфските надписи с техническия термин regio. Селяните, които се намирали в региона на градския център, не се смятали за негови граждани, а дори, наред с поголовния данък към държавата, били обложени и с различни тегоби към градовете. В литературата има и мнение, че регионите са използвани само за означаването на рекрутните области и били географски райони, на които се разделяла атрибуираната към града селска територия. Това донякъде се дължи на известията ни за регионите, които най-често са свързани с указанието

за произхода на тракийските войници и преторианци в епиграфските надписи, но преди всичко – на три надписа с упоменаване на неградски имена на региони от 152 г., съседни на градските територии на Сердика, Марцианополис и Августа Траяна. Между черноморските колонии засега е известна само Хистрия, която е получила подобен регион. Останалите градове надали са получили разширение на своите хòри, тъй като това би увеличило териториите, които са били освободени от задължението да дават рекрути.

Урбанизацията на тракийските земи, организирана от император Траян, има големи последствия за преустройството на тракийското общество на антични основи. С нея се ликвидира значението на съсловната тракийска аристокрация, укрепила се чрез института на стратезите; прекъсват се връзките на зависимост между нея и тракийската община, предадена сега под властта на императорската администрация, опосредствана чрез градските управи. Следователно членовете както на аристокрацията, така и на общината, са изравнени като свободно население на Империята. И ако за аристокрацията пътят към просперитета в провинциалното общество е започнал с ранното раздаване на римско право за членовете ѝ още от Августово време, то за останалото тракийско население този път е също открит и минава най-често през военната служба. Тракийските ветерани, получили римско гражданство след военната служба, надарени при това с парцели земя или пари, попълвали редовете на провинциалната аристокрация в тракийските римски провинции.

Градското население в провинция Тракия било организирано по фили. Проблемът за филите е разглеждан многократно в нашата и чужда историография както по отношение на броя, имената им, градовете, в които са засвидетелствани, така и за мястото им в административния и обществения живот на провинцията. За тракийската обществена организация филата е нововъведение, защото е свързана с полисните обществени организации. През елинистическата епоха са съществували фили в милетските колонии по тракийското крайбрежие, които римляните запазили – наред обаче с шестте традиционни милетски фили в Хистрия, Томи, Одесос и Дионисополис била създадена и по още една – за настанените в тях римски граждани. Не е така обаче положението в Анхиало, който бил облагодетелстван от римляните за сметка на съпротивлявалата се и разрушена от тях Аполония. Градът се превърнал в главно търговско черноморско пристанище на Тракия, през което изнасяли хранителните припаси за източните походи на римските легиони. При премахването на стратегиите Анхиало единствен сред понтийските градове получава в името си добавката Улпия – от родовото име на Траян, а вероятно и територията на бившата стратегия Анхиало. Предположението се изгражда въз основа на имената на трите му фили, свързани с тракийската култура – Хероида, Бакхеида и Тонзеида. Последната е известна от надпис, открит в Сливен (IGB I^2, 370), и указва големината на територията на Анхиало.

Доскоро от Филипополис бяха известни седем фили. От тях имената на трите – Артемисиада, Асклепиада и Хераклида – са известни и от Мала Азия, но другите четири – Кендрисеида, Хебреида, Родопеида и Евмолпеида, са неоспоримо доказателства за многобройното тракийско население в града и територията му. Тези имена на филипополските фили дадоха основание на Л. Ботушарова да предполага съществуването на фили в града още през елинистическата епоха. Това предположение получи ново доказателство чрез новооткритото име на филата Филипеида върху скамейките на реставрирания театър на Джамбазтепе, т. е. при това име може да се предполага елинистическата практика на именуването на филите по имената на царете. От друга страна обаче, и във Филипополис, и в останалите градове на Тракия липсват фили, „кръстени“ на имената на римски императори – практика, засвидетелствана другаде до Хадрианово време. Филипополските фили заедно с Филипеида и Орфеида вече са девет, но не е изключено този град с огромна територия да е имал и повече. Бъдещите проучвания на елинистическия му културен пласт може би ще донесат и окончателното датиране на появата на филите му.

С тракийското население в Августа Траяна е свързана филата Ареида, в Перинт – Родопеида и Евантида. Липсват данни за фили все още за Траяновите градове Улпия Топир, Улпия Бизия и Плотинополис. Тъй като данните ни за филите не са пълни, трудно е да се отчита по тях гражданският състав или етническата характеристика на градовете. Ясно е обаче, че филата през римската епоха има далеч помалко значение от гръцката или елинистическата – това се вижда и от явната липса на значението ѝ в градското самоуправление, и от незадължителното ѝ упоменаване в имената на гражданите по надписите им. Градската територия едва ли е била разделена компактно между филите, които са имали значение главно за определянето и събирането на данъците и рекрутите, както се вижда от един надпис (IGB III, 903). Гражданството, получавано с вписването във филата, не е било притежавано от цялото население дори на самите градове, които представлявали перегринални общини. В тях са засвидетелствани фили за римските граждани, но е имало и придошли „чужденци“ и това се вижда от епиграфските паметници.

В градовете филите се изявяват чрез надписи главно в религиозния живот – тази задача на филата, свързана с религиозно-идеологическата сфера на градския живот, не е пренебрегвана никога от римската власт. Затова и в градските надписи за фили, филарсите, като стоящи начело на ръководството на филата, по-рядко се изявяват, отколкото жреците.

Датираните паметници, свързани с фили и филарси, показват явна промяна в епохата на Северите, след едикта на Каракала, когато цялото свободно население на Империята получило право на римско гражданство. По всичко изглежда, че населението в регионите на градовете е било записано в съществуващите вече градски фили, но не е изключено да са били създадени и нови. С надписите са чествани филарси, които управлявали добре и справедливо, от селяните на редица села в територията на Филипополис. Те били свързани и с рекрута на населението в тия села, някои от които, вероятно по-малките, били обединени под колективни органи за самоуправление – комархии.

Една форма на поселищен живот от Римска Тракия са емпорионите, т. е. тържищата, които се развили край пътните станции по големите съобщителни магистрали с разрастването на икономическия живот и стоково-паричните отношения през II в. Други емпориони били организирани от и за нуждата на градовете, какъвто е например Дискодуратера на територията на Никополис ад Иструм. За характера на този вид поселища, засвидетелствани от времето на император Марк Аврелий, разполагаме с един изключителен паметник – надписа от 202 г. за организирането на емпориона Пизос (IGB III, 1690), (вж. гл. III, 3). Този факт представя емпориите не само като търговски поселища, за което говори наименованието им, но и като аграрни колонии. Освен това заселниците били освободени от ред задължения – от данъка в натура към града, както и от предаването на впрегатен добитък за държавния транспорт. Тези привилегии, наред с вероятното право на квазимуниципиална уредба на емпориите, известна от други римски провинции, говори за една широка социална платформа, търсена при новата уредба на тържищата от Марк Аврелий насетне и имаща своето обяснение в развитието на противоречието между града и селото в Тракия, за което ще стане дума по-надолу. Тук трябва да бъде отбелязано само, че появата и разцветът на емпориите в Тракия свидетелстват за разрастването на стоково-паричните отношения, както и за нахлуването на античните форми на производство, отношения, градски живот и свързаните с тях характеристики на тракийската провинциална култура. При това процесът на вписването на тракийското население в тази култура е естествен, породен от нуждите на закономерно развиващото се тракийско общество.

Провинциализирането на Тракия е една от основните теми в монографията на: *ГЕРОВ, Б.* Земевладението в Римска Тракия и Мизия. – ГСУ ФКНФ, LXXII, 2, 1977. Тук е и неговото проучване върху колонията Деултум въз основа на твърде оскъдните археологически данни. Пак тук може да се намери и мнението му за тракийските стратегии, развито и обосновано преди това: *GEROV, B.* Zum Problem der Strategien im romischen Thrakien. – Klio, 52, 1970.

Въпросът за произхода на стратегиите, появата, локализирането и броя им се дискутира и до днес. Между изследователите, които приемаха, че са пределинистическо явление в Тракия, бях доскоро и аз (*ТАЧЕВА, М.* Държавни институции и традиции в древна Тракия. – В: Сб. България 1300, С., 1981, с. 67-77). Не само изложената вече постановка за характера на тракийската царска власт по-горе, но и ред други съображения ме карат да предполагам, че административното деление на територии (стратегии) е възникнало по-късно. Така напр. понятието стратегия се явява твърде късно, едва у Плиний Стари (IV, 40), където при това за известните и от Птолемей Астика и Кеника той съобщава, че са regiones, т. е. явно по по-стар източник за времето преди анексията на Тракия според мен; ако съдим по употребата на πρόσχωρος и τόπος в надписите от Тиризис и Бизия (IGB I², 12, 43; BSA 12, 1905/1906, p. 175), то е ясно, че стратегията не е била в административния понятиен апарат на тракийските царе. Пак в този смисъл говори и наименованието на стратегиите у Птолемей, които подсказват, че организирането им в региони е ставало в хода на завладяването на земите на меди, серди, дентелети, кени, корпили, беси и др., както и след 45 г., защото са на територията на последното Реметалково царство; Койлалетика, Астика и др., получили имената си най-вероятно от топоними (такива са може би и осемте имена на стратегии в Югозападна Тракия по времето на император Веспасиан според надписа от Никополис ад Нестум (IGB IV, 2337: Олинтия, Роймелетика, Дресапаика, Тукюсидантика, Зраика, Атиутика, Биолетика). В една напоследък излязла статия във "*Векове*" (1983, 6) се опитах да предложа своето гледище за локализацията на известните ни стратегии според Клавдий Птолемей. „Стратегии в тая област откъм двете Мизии и около планината Хемус от запад нататък са Дентелетика, Сардика Усдикесика, Селетика, а наблизо до Македония и Егейско море по същия ред идват стратегиите Медика, Дросика, Койлетика, Сапаика, Корпилика, Кеника, и над Медика – Бесика, под която се намира Беника, а после Самаика; покрай морския бряг от Перинт чак до Аполония се простира Астика." В статията преди всичко предложих локализирането на известната от цитираните надписи на Аполоний, син на Ептайкент, стратегия Рюсика по долината на р. Росица, на която възникнал Траяновият град Никополис ад Иструм; последното обяснява липсата ѝ в списък на Птолемей, както е случаят и със стратегията Анхиало, включена в територията на Траяновия град Улпия Анхиало. Там възприех изказаното становище за Селетика и локализирането ѝ в Североизточна България и затова предположих, че тя е погълната от територията на Марцианополис.

Предложената от мен локализация на стратегията Рюсика се основава на езиковедска аргументация за съхраняването на името ѝ в дн. р. Росица. Тази аргументация, бе отхвърлена в критичните бележки на В. Вълчев (Филология, 19-20, 1987). Съвсем наскоро с кратко съобщение П. Коледаров идентифицира Селетика с областта на Странджа. Не познавам добре извора, използван от автора, но срещу твърдението има поне две сигурни опозиции: първата е, че в такъв случай политическият център на Реметалковата държава, Бизия, трябва да е в стратегия, подвластна на Аполоний според двата надписа от Абритус (IGB II, 743) и Бургас (IGB I, 378), а не в непосредствено контролираните от царя земи; втората има предвид цитираното по-горе сведение на Птолемей, че Астика се простира по морския бряг от Перинт до Аполония. То не е в противоречие с изказаната от П. Коледаров хипотеза само ако приемем, че първоначално Астика е обхващала само крайбрежните земи до 45 г. и след това е включила и земите на Селетика.

При стратегиите Сардика, Дентелетика, Медика и Астика е повече от ясно, че са заменени с градските управи съответно на Улпия Сердика, Улпия Пауталия, Никополис ад Нестум и Улпия Бизия. Усдикесика трябва да е включвала североизточните крайбрежни земи на Реметалковото царство и след 45 г. и била поделена между провинциите Мизия и Тракия, като център на тракийския дял е станал най-вероятно Марцианополис. Локализирането на Кенийския Херсонес, за което вече стана дума по-горе, определя земите на Кеника в хинтерланда на Херсонес Тракийски с център Клавдиевата колония Апри.

По-трудно е локализирането на останалите южни стратегии. Въз основа на досещането на *ИВ. ВЕНЕДИКОВ* (Тракийската топономия в движение. – В: Мегалитите в Тракия, II. С., 1982) аз се опитах да ги определя (вж. Странджа и Странджанско през III в. пр. н. е. – III в. от н. е. – В: Странджа – древност и съвремие, С., 1988) чрез локализирането на корпилите на Пропонтийския бряг между Хеброс до Ганос, който според смътното описание на Плиний трябва да е бил в Кеника. В Корпилика тогава може да предполагаме селищен център, въздигнат в града Траянополис. Пак по неговото предположение за възникването на топонима Койлалетика може да се приеме локализирането на стратегията в земите около центъра Хадрианополис, за който *Й. ЮРУКОВА* (Монетите на Бизия, С., 1985) предположи, че е наследник на енигматичния град Улпия Тондзос. Бесика е територията по горното течение на Хеброс, получена впоследствие от Филипополис. Несигурно е локализирането на Беника, предложено от Дечев, което аз възприех, в земите под водосбора на трите големи тракийски реки – Ардзос, Хеброс и Тондзос, като по-приемливо от предложеното у *Ив. ВЕНЕДИКОВ* (цит. съч.). За него, както и за това на Самаика, един хапакс в тракийската топонимия, ще трябва да изчакаме по-сигурни данни.

Земите на осемте стратегии от Флавиево време, известни от надписа от Никополис ад Нестум (IGB IV, 2338), вероятно са били разпределени между Птолемеевите стратегии Сапаика (отменена от Улпия Топир), Медика и Дросика, чието локализиране не е сигурно (за разлика от несъмненото ѝ съседство със Сапаика, ако приемем, че Дресапаика в същия надпис представлява обединение на двете Птолемееви стратегии). Вж. *ФОЛ, Ал.* (1975 г.), където предлага друго локализиране на стратегиите, но последното му мнение е в сборника в чест на Хр. Данов (ТАВ II, 1985).

Б. Геров (*GEROV, B.* Zur inneren Organisation des römischen Thrakiens. – In: Studia in honorem Veselini Besevliev. S., 1978, S. 475 sqq.) приема, че основаните от император Траян градове първоначално получили малка територия. Той се основава на открития в с. Български извор, Тетевенско, надпис от 152 г. (*БЕШЕВЛИЕВ, В.* Епиграфски приноси, с. 33 и сл., № 55) за строежите на отбранителни съоръжения per fines civitatis Serdicensium regione Dyptens(ium) в твърдението си, че едва при Хадриан, когато стратегиите били окончателно ликвидирани, Сердика и другите Траянови градове получили атрибуирани територии; те били разделени по географски, а не по племенен принцип на regiones – точно определени в териториално отношение, чието население не било изравнено в правно отношение с населението на града и неговата градска regio; разликата се изразявала в това, че населението на селските региони не се включвало в списъка на градското население и било данъчно задължено към града, подобно на перегрините в териториите на римските колонии. Аз трудно мога да се съглася, че е имало и селски региони със собствени имена в рамките на атрибуираната към града територия въпреки сведението в цитирания надпис, което откриваме и в още два издигнати по същия повод надписа за отбранителни съоръжения на Марцианополис и Августа Траяна. Надписът от Марцианополис е открит при гара Невша, на 30 км от Марцианополис (ИАД, Варна, 12, 1961, с. 15, №14), а този от Августа Траяна – при град Шипка, на почти същото разстояние от градския център (Археология, 6, 1964, 1, с. 29 и сл.). Основание за съмнението са надписите от региона на Хистрия, открити в различни краища и упоменаващи civit(as) et reg(io) Histrien(sium), т. е. атрибуираната към Хистрия земя е един-единствен неин регион (надписите са цитирани у: *ГЕРОВ, Б.* Цит. съч., с. 475, бел. 6). Тези надписи, както и надписите за строежите по границата на колонията Деултум и Бизия (вж. при IGB III, 1410), не посочват други региони. Причината според мен е единствено във факта, че регионите на Сердика, Августа Траяна и Марцианополис са гранични и това ми дава основание да търся друг смисъл в съдържанието на цитирания текст от надписа от Български бели извор, който Бешевлиев, следван от Геров, превежда така: по границите на град Сердика в областта Диптенсия. Но аблативната употреба на regio след fines може да има, наред с локативното значение, и смисъл за указване на посоката. Т. е. упоменаването на региона може да служи като уточнение на сектора от границата на Сердикийската цивитас по отношение на територията на Долна Мизия, в която регионите са се запазили до късно, като напр. регио Монтанензиум – до 271 г. от н. е.

Употребата на техническия термин regio се появява в датирани надписи в Тракия от III в. след едикта на Каракала, при упоменаването на произхода на войници и преторианци, като непосредствено след региона е споменато името на селото: cives prov. Thraciae, reg. Serdicensis, midne (= vicus) Potelense (CIL 6, 32567=2819) от 266 г.; natione Bessus, natus regione Serdica, vico Magari (CIL 10, 1754) от III в.; natus ex provincia Moesia Inf., reg. Nicopolitane, vico Saprisara (CIL 6, 2933) от III в.; срв. CIL 5, 892; CIL 6, 32594, 32660, 2736. Обаче в надписите преди едикта регионът не се споменава, вж. напр. natus Ulpia Serdica (CIL 6, 3314) от 198 г.; civitate Serdica (CIL 6, 27342) от времето на Северите; Serdica (CIL 6, 37184) от 183-200 г.; надписите от Пауталия вж. у: *ГЕРОВ, Б.* Проучвания, I, с. 366. В споменатия надпис от Бергуле за строеж на бурги, открити на около 50 км от Бизия; градът е наречен полис и включва очевидно земите до тази граница като атрибуирани или не. Следователно полис е равнозначно на цивитас в тези почти едновременно поставени надписи за строежи от средата на II в. в Тракия и изключва възможността: с понятието цивитас да се означава селската територия на Траяновите градове, както приема Б. Геров (Проучвания, II, с. 69 и бел. 4). Следователно, ако цивитас=политейа в Скаптопаренския надпис от 238 г. (IGB IV, 2236, p. 125), то политейа трябва да включва и региона на тракийския град след 212 г., или, което ми изглежда по-приемливо въз основа на надписа от Бергуле (вж. IGB, IV с. 217) – самия регион в гръкоезичните надписи.

В основата на цитираното мнение на Б. Геров преди всичко стои убеждението му, че в Трояново време стратегиите са продължавали да съществуват, понеже са упоменати у Птолемей. Всъщност Птолемей е ползвал, доколкото е било възможно, съвременни нему извори, но че сред тях има и предтраянови или раннотраянови, личи както от липсата на града Сердика (което сам Геров признава в цит. съч.), така и от липсата на Марцианополис и на Хадрианополис (за който днес се приема, че е също Траянов град) между изброените от Птолемей градове. Впрочем във всички днешни становища по въпросите за значението на „цивитас“ има известна несигурност, доколкото това понятие се запазва в някои провинции, напр. в Долна Мизия, за обозначаването на племенна територия без градски център, чието име е изведено от етноним или от селищен център, който не е получил градска организация. Срв. *PAPAZOGLOU, F.* (1969 г.).

За раздаването на римско гражданско право на членове на тракийската знатна аристокрация вж. основната работа на *GEROV, B.* Römische Bürgerrechtsverleihung und Kolonisation in Thrakien vor Trajan. – StCL III, 1961, напоследък и у: *GAGGERO, G.* Citoyens romains dans la Thrace independante. – Pulpudeva, II, 1978. Невъзможността да се муниципализират провинциите веднага след завладяването им е доказана за редица земи. Вж. *ŠAŠEL, J.* Dreigenerationen-Interval. – In: Festschrift Vittinghoff.

Последното проучване на филите в Тракия, което се основава на цялостното разглеждане на епиграфския материал, с изключение само на някои надписи извън България, и прецизира по-старите обосновки, е цитираната по-горе статия на Б. Геров в сборника за В. Бешевлиев. Постановките в нея авторът поддържа и в последната си студия: Земевладението в римска Тракия и Мизия (I-III в.). Елинистическите фили във Филипополис бяха обосновани от: *Ботушарова, Л.* – Археология, 1968, 2. Вж. *Същата*. Нови епиграфски данни за Филипопол. – Thracia, 6, 1984 (за филите Орфеида и Филипеида). Имената на елинистическите владетели и римските императори, свързани с наименованията на филите, са разгледани от: *LATTE, K.* – In: RE, XX, 1, 1941, 1003. Доскоро филарсите в Тракия и в колониите по Евксинския Понт бяха известни от 10 надписа. Новооткритият надпис от светилището на Асклепий Лименос при Сливница, на територията на Сердика, който докладвах на VIII конгрес по антична епиграфика в Атина през 1982 г., допълни известията за тези функционери на градските самоуправления. Прегледът на известията за тях и местонамирането на надписите им показва най-често тракийския им произход за регионите на Сердика и Филипополис (IGB III, 1445, 1473, 1474). За времето преди 212 г. надписите за филарси не се откриват в градовете, а в светилища, което според мен е свързано с религиозно-идеологическото значение на филите. Религиозните функции в градовете, ако се съди по надписите, са били изпълнявани от жреци в Пауталия (IGB IV, 2077), Филипополис (IGB III, 902, 1023), Августа Траяна (IGB III, 1603) и Анхиало (IGB I^2, 373). Затова и в някои текстове филите имат епитета ἱερά, наред с безсъдържателните епитети λαμπροτάτη или κρατίστη, с които се кичат в това време градовете (IGB III, 894, 914). В разглеждането на филите в Тракия, направено тук и в една непубликувана все още статия, различията, които се появяват между становищата на проф. Геров и моите, се дължат на възприетото от мене доказателство на Волф за получаването на римско гражданство от всички свободни в Римската империя с едикта на Каракала (*WOLFF, H.* Die Constitutio Antoniniana und Papyrus Gissensis 40 I. Bd. I-II. Koln, 1976). Това доведе до разглеждането па филите в хронологическо отношение и показа развитието на много понятия, свързани с градовете и градското население, разгледано в настоящия дял.

3. КЛАСОВО-СЪСЛОВНИ ПРОТИВОРЕЧИЯ И ТЕХНИТЕ ИЗЯВИ. РАЗВИТИЕ НА КЛАСОВАТА СТРУКТУРА ПРЕЗ III-IV В.

Сред най-важните и актуални проблеми на съвременната историография за Римската империя един от костеливите орехи се оказа проблемът или кръгът от проблеми, свързани с класовата и социалната структура на населението в нейните граници. Дългият път на контроверзии и съмнения не е изминат и до днес поради политическите промени, които настъпиха след Втората световна война. Те доведоха до обособяването на две основни идеологически течения – марксисти и антимарксисти, предпоставено от приемането или отхвърлянето на постановките на Маркс и Енгелс за формациите, класовата борба и нейната изява в античността. Дискусиите за робовладелската формация и нейния преход към феодализма, за т. нар. азиатски начин на производство и др. доведоха историците марксисти и немарксисти до търсенето на общото и особеното в развитието на обществото на стария свят. И ако в началните десетилетия след войната на тях са продължавали да изглеждат поне дори предпоставено ясни противоречията на дихотомията „роби – робовладелци“, то от 60-те години те заговориха за една „неосновна“ класа на свободните производители които не са експлоатирали робски или наемен труд. Развитието на марксическите постановки за социалната структура намери своята основа в изясняването на проблема за конкретни общества или области на древния свят. От голямо значение в тази насока се оказаха теоретичните разработки на Утченко, Щаерман, Кузищин и редица други представители на съветската историография, които показаха не само самостоятелния най-често път на социално-икономическо развитие в различните провинции на Римската империя, но и това, че последната остава и до края на съществуването си „един конгломерат от различни социално-икономически групи, които действали едновременно и си взаимовлияели в различни мащаби, но никога не се претопили“ (Щаерман).

Антимарксистите, разбира се, тръгват в търсенията си от отричането на Марксовите постановки за класите, подминавайки често с мълчание написаното по този основен за всяка социална структура въпрос. Употребявайки понятието „класа“, без дори да посочат вложеното в него съдържание, те подменят робите и робовладелците с класите „бедни“ и „богати“ в противостоянието им в античните общества, добавяйки и „средната класа“ на тези, които не експлоатирали чужд труд. Това структуриране може да се приложи впрочем към всяко икономически диференцирано общество, без да се търси неговата исторически обусловена специфика и особено тази на доиндустриалните общества, белязани и от съсловна наред с класовата диференциация.

Съвременната българска историография по разглежданата проблематика не може да се похвали с особени успехи. Тя премина през увлеченията по идеите на XIX в., на Ростовцев и Вебер, на Вестерман и др. предвоенни учени, за да възприеме след това и „поголовното“ робство в Римската империя и по отношение на тракийските ѝ провинции. Въпреки че бе открит много нов доказателствен археологически и епиграфски материал, интересуващите се от становищата ѝ читатели разполагат и до днес с постановката, изказана в нашата историография още през 40-те години: „... Споменатата господстваща върхушка римски граждани през I-II в. изграждала своята икономическа сила на базата на едрите поземлени владения, експлоатирани с робски труд, или отдавани частично на селяни под аренда.“ В доказателствата към този текст се твърди, че робовладението в Мизия било по-развито от това в Тракия и Македония, и че това допринесло за бързата ѝ урбанизация и за икономическото ѝ развитие. В Тракия пък тези отношения се развили чрез урбанизацията и раздаването на обширни територии на римски граждани, които се обработвали от роби. Има и други взаимоизключващи се становища по отношение на класовите и социалните противоречия, но тук са подбрани именно тези, защото насочват вниманието ни към две верни в основата си и при това важни наблюдения – различието в развитието на Мизия и Тракия, колкото и неочаквано да е то – и от гледище на общото им икономическо и етнокултурно състояние преди това, и от краткия период, който отделя организирането им; другото е връзката и значението на урбанизацията за социалната структура в двете провинции.

Действително дори беглият преглед на състоянието в новооснованите тракийски провинции показа, че и в териториите, разделени само от старопланинската верига, римляните са процедирали диференцирано и това е достатъчно основание да не се определя развитието на античните отношения в тези земи чрез привличане на паралели дори и от съседните провинции. В тази насока най-очебиен е примерът с изказаните становища по отношение на въвеждането и развитието на античното робство в Тракия. Най-често те се позовават на един интересен надпис с релеф от Амфиполис, датиран към I в. от н. е. Той съдържа сведението, че освободеният роб Авъл Каприлий Тимотей бил търговец на роби. Докато в нашата историография паметникът се приема като косвено доказателство за пазар на поробено в Тракия(?) население, осъществяван в Македония, то напоследък той бе използван от Й. Колендо като свидетелство за търговия с роби в самата Тракия – там те, ако се съди по релефа, били обменяни срещу бронзови съдове и вино. Нищо в паметника не дава основание да се мисли, че Тимотей е продавал траки или на траки своята стока в Амфиполис. Там, както и в другите робски пазари на Империята, е твърде възможно да са продавани роби от всякакъв произход; известно е, че тракийски роби са били продавани в Рим, или пък закупувани за нуждите на населението му на други пазари, но с този паметник не може да се докаже приложението на робски труд в стопанството на двете провинции. Подобна грешка се прави и за II-III в. от н. е. чрез привличането на два известни паметника от долината на Средна Струма, но пак от участъка й, включен в пределите на провинция Македония. Използването им по отношение на Тракия не е редно, защото общественото развитие в провинция Македония, основана два века преди Тракия, има много и важни, исторически обусловени отлики в сравнение с тракийското.

Когато се говори за развитие на робството в тракийските земи южно от Дунав, не би трябвало да се забравят преди всичко два фактора. Първият е от конкретната им социална история, в която двусъсловната раннокласова структура не е допуснала развитието на робството в тракийската икономика. Вторият касае промените, настъпили в римското робовладелско общество след големите робски въстания, които довели до отказ от прилагането на и без това нерентабилния труд на опасните за обществото робски агломерации в домените и латифундиите. Въвеждането на робския труд при обработването на тракийските земи би било истински анахронизъм на фона на развиващия се в Империята колонат и би предизвикало трудни последици при умиротворяването им след завоеванието. С тези два фактора би трябвало да се обясни липсата на приложение на робски труд в земеделските и други вили и стопанства. Според автора на едно от последните проучвания върху вилите в Долна Мизия, се оказа, че те са били най-малко 44, от тях 24 били на ветерани, три – на перегрини, или римски граждани, и поне 2 – на собственици, произхождащи от тракийското население. Тези стопанства имали постоянен персонал от настоящи и освободени роби, изпълняващи организаторски или ръководни функции. По време на усилните сезонни работи в тях са се трудели многочислени (до 3/4 от общия предполагаем брой) наети работници от близките села, край които всъщност, както бе посочено вече, възниквали по правило земеделските вили. Някои изследователи обясняват липсата на роби в земеделието с отбранителния характер на войните, водени от Рим, и липсата на масово военнопленничество, което било основният извор за увеличението на робите в предишните векове, но това не обяснява липсата им в тракийските земи. Ако при провинциализирането на Тракия Рим бе решил да организира обработването на земята с робска работна сила в раздаваната на римски граждани и ветерани земя, той би могъл да ги вземе след потушаването на тракийското въстание през 44-45 г. –прехвърлените за целта два легиона в Тракия сигурно са доставили достатъчно военнопленници. Вместо това обаче оттам са били изселени и депортирани в Добруджа (поне това е известно досега) винаги непримиримите беси. Останалото население най-вероятно е запазило правото си да обработва както по-рано земите си – доказателство за това според мен е превръщането на атрибуираните към Сердика, Филипопол, Августа Траяна и др. територии в основен източник на римските рекрути; в същата насока говори и интерпретираното по-горе преселване на отвъддунавско население в Мизия от Силван Елиан – със запазването на общинноплеменната му структура и като поданно население: „за да изпраща данъци“ и жито на римския народ.

Засвидетелстваните от епиграфските паметници в нашите земи роби (към тях често отнасят и либертините?) са функционери на арендаторите на митата на двете провинции, на мините, или пък са изпълнявали ръководни функции в поземлените стопанства. Това им давало възможност да откупят свободата от бившите си господари и да продължат дейността си, свързани с тях най-често чрез неотмрялата стара римска връзка между патрони и клиенти. Следователно посочените роби нямат никакво отношение към експлоатацията в материалното производство в двете провинции и трябва да се разглеждат като нехомогенно в икономическо отношение и малобройно по състав съсловие, а не класа.

Предполага се пак по аналогия с други провинции, че роби производители в Мизия и Тракия били експлоатирани в занаятчийското производство и в мините; в последните, както и в каменоломните, трудът бил най-тежък; естествено е там да са били експлоатирани именно роби, но напоследък се твърди, че в мините на Горна Мизия и Дакия били изпращани на принудителен труд и перегрини. Решаването на този въпрос впрочем тук не е наложително, защото този вид трудова дейност не е свързан с основното средство за производство, земята. Ако тя не е била обработвана в нашите провинции от роби, както вече бе посочено, то робите не могат да се твърдят като класа, носителка на основното противоречие в провинциалното тракийско общество. Неговата принадлежност към римската робовладелска държава предлага едно от предпоставените вече явления в социално-икономическия „конгломерат“, без да изключва възможността да се открият и общи структурообразуващи елементи. За да ги открием, трябва да се върнем отново към началния етап от социалното структуриране на тракийското провинциално общество, т. е. към заварената от римляните двусъсловна структура. Основният инструмент, използван от римската власт срещу нея, е раздаването на римско гражданство, за което вече стана дума. В перегриналните общини на двете провинции, както и в колониите и муниципиите по-късно, можели да застанат и да гласуват в народните събрания или ръководни институции не само оцелелите и съхранилите социалното и икономическото си положение тракийски родови аристократи, но и наследниците на зависимите общинници. Причината за това е именно в римското гражданство на тракийските аристократи и на всички траки ветерани, минали през легионите, на които войнишкият жребий отредил да са в 50-те процента на оцелявалите след военна служба. Макар и това тяхно изравняване да е било невъзможно през първия век след завоеванието, самата перспектива е заличавала разделящата пропаст между старите тракийски съсловия, създавайки нови, отново съсловни разлики.

Преломният момент в развитието на старата тракийска структура от гледна точка на пригаждането ѝ към римската провинциална структура обаче трябва да се отнесе към епохалното дело на император Траян – урбанизацията на двете провинции в началото на II в. от н. е., след Дакийските войни. Тя е станала възможна благодарение на развитието на стоково-паричните отношения чрез освобождаването на частната търговско-занаятчийска инициатива от сковаващия я царски монопол, която стимулирала и развитието на градския живот. Стоково-паричният обмен бил катализиран и от развитието на стоковото производство на земеделските и промишлени стопанства и вили, предизвикано от присъствието на римски гарнизони в двете провинции.

Урбанизацията на тракийските земи е една от темите в тракийската история, литературата по която не е възможно да се проследи без пропуски, особено ако това трябва да стане на броени страници. За нея историците разполагат с максимално количество извори – преди всичко епиграфски и археологически, които, както на всички е известно, предлагат преди всичко еднозначни и сигурни данни. Всяко изминало археологическо лято добавя към вече известното нови открития на надписи, форуми, укрепителни системи и доказателства за блясъка на градския живот, зародил се в античните си форми след Дакийските войни на император Траян. Децебаловите воини последни се огънали пред римските легиони на Балканите и победата над тях предпоставила продължителния политически мир. От тази гледна точка моментът за основаването на градовете изглежда да е бил успешно избран. От гледна точка на общото икономическо развитие на Римската империя вероятно няма да е пресилено твърдението, че ако тази урбанизация бе закъсняла, тя не би имала онези големи последствия в реорганизирането на тракийското общество, които са засвидетелствани от изворите. Защото основаването и развитието на античните градове във вътрешните тракийски земи предопределя границата между две общества, коренно различаващи се помежду си по своята икономическа и социална структура. Градският живот е, който отприщва бентовете пред тракийското общество, поставени от неговата двусъставна структура.

Определенията по-горе обикновено имат мястото си в заключението, но те са необходими именно сега, за да променят конвенционалния ъгъл, под който сме свикнали да гледаме и оценяваме делото на Траян. Мащабността му е била достатъчно внушителна, а самото дело – с трайни последствия, за да достигне и до нас чрез вграденото име на императора в ономастиката на българските земи.

Възникнали чрез преустройството на стари тракийски селища, които се развили като административни центрове на стратегиите, чрез преустройство на канабните селища след изтеглянето на легионите или пък на избрано от стратегически или икономически съображения място, градовете били преди всичко носители на новите обществени отношения за траките. В тях се съсредоточили всички онези хора, които сме свикнали да наричаме „представители на муниципиалната (провинциалната) аристокрация". Между тях са старите родови аристократи и добралите се до ранга на стратези, „нови" за техните среди – траки или чужденци; италийски преселници или ветерани, получили земя като източник на прехрана; роби, стигнали до римското гражданство като функционери на големи компании или на отделни предприемачи, което им давало възможност да забогатеят и откупят свободата си.

Вписани в градските фили, те можели да участват активно в градския живот и неговите институции само ако имали един определен минимум от налични богатства, който се определял в зависимост от значимостта и икономическия престиж на града; ако за малките градове например достъпът до градския съвет (буле или курия) се оценявал на 20 хиляди сестерции, то за големите градове той достигал до 100 хиляди; други и по-големи били ставките за големите градове на Империята, пък и за самия Рим. Липсата на граждани от двете най-богати съсловия на Империята – конниците и сенаторите – и през целия II в. в двете провинции говори и за липсата на репрезентативна муниципиална аристокрация в тях, и за социалното значение дори на ветераните с нисши чинове в легионите.

Земеделските собственици в градовете били организатори не само на производството в хинтерланда на града, където били имотите им. Те участвали и в управлението на селските общини, превръщайки се в проводници на градската политика по отношение на атрибуираните към градовете територии. Впрочем градската хазна и градският блясък се дължали не толкова на даренията на богатите граждани или на перегрините, които се надявали чрез тях да станат членове на градската община, но преди всичко – на муниципиалните тегоби в натура или чрез ангария, изисквани от атрибуираните села. Въвеждането на локалното рекрутиране от времето на Траян допълнило бремето върху плещите на поданиците му в селата на Тракия. Епиграфските паметници предлагат много данни за войници и ветерани, посочили като родни места териториите на градовете в Тракия, не само в местните провинциални войски, но и в гарнизоните на други провинции. Това рекрутиране отклонявало многобройна работна ръка от селата, но не обезкръвявало Тракия, защото по-голямата част от траките ветерани се връщали по родните си места.

Урбанизацията и наделянето на градовете със земеделски територии лишило траките от много, при това най-плодородни земи в двете провинции. За съжаление у нас няма никакви проучвания върху центурирането на земята в градските територии. Ако се приеме предложеният размер на земята на колонията Деултум – 2 процента от обработваемата територия на Тракия, то общото количество земя на градовете е надхвърляло сигурно 30-те процента от нея. Тези земи са били иззети от селските общини и ако те, както вече се отбеляза, са продължавали да съществуват, селяните е трябвало да арендуват отчуждените им ниви чрез петгодишни договори, срещу които е трябвало да дават на новите притежатели 1/4 до 1/3 от реколтата и да им работят ангария в сезонните работи, за да се прехранват. Следователно тракийските селяни, освободени от зависимостта си към аристокрацията, породена от „извъникономическата принуда“, попаднали в нова зависимост. Макар и свободни, пред тях стояла алтернативата на колонатната зависимост вече като резултат от „икономическата принуда“. Икономическият гнет ги противопоставял и на частните собственици (между които и императорите) в домените и вилите, и на градските общини, които еднакво безжалостно експлоатирали и труда им, и плодовете му. Т. е. ако селянинът, обработващ чужда земя като колон, е угнетен от същата икономическа принуда, която тегне над селянина от атрибуираните села по отношение на града, социалното и икономическото положение се определя от различна по тип, но еднаква по характер и резултати експлоатация, която поражда и основното за епохата противоречие. Възможност да надникнем по-дълбоко в същината му ни предоставят епиграфските надписи, поставени по времето на императорския наместник на Антонин Пий в Тракия през 152 г. Кв. Марций Турбон. Те са открити в граничните с Долна Мизия земи в териториите на Сердика, Августа Траяна и Марцианополис и съобщават за строежа на многобройни стражеви и полицейски укрепления „заради сигурността на провинция Тракия“. Шест години по-късно два надписа със същото съдържание се появяват във вътрешността на Тракия – на териториите на Деултум и Бизия. Логиката изисква да приемем тези строежи, предизвикани от необходимостта за защита на провинцията, срещу опасност отвътре – срещу заплаха от собственото население. Ключ към обяснението на събитията представлява един надпис от атрибуираната територия на Хистрия пак от времето на Антонин Пий (159-160 г.). В него селяните се оплакват от тежестта на повинностите и ангариите, свързани вероятно с поддържането на държавния път, край който се намирало селото, и заплашват, че ще напуснат селото си, ако не им се облекчи положението. През следващата, ако не и през същата 160 г., в близкия град Томи е посветен надпис в чест на Антонин Пий и Зевс-Хелиос-Сарапис, с когото са свързани много надписи за здравето и победите на императора. Официални почести били отдадени на същия император и в Сердика чрез организирането на скъпи гладиаторски борби (IGB IV 1903, 1904, 1917). Не по-малко показателни за характера на бедствието и размерите му са два надписа от територията на Августа Траяна, които свидетелстват за прехвърлянето на войскови части от Горна и Долна Мизия по времето на строежа на военните укрепления, а с една епиграма от самия град се възхвалява възстановеният мир между гражданите; той бил нарушен от „страшна борба“, която заплашвала „силата на града“ (IGB III, 1579).

Цитираните надписи водят към един генерален извод – че заплахата е била вътрешна и насочена към градовете. Локализацията на военните строежи в първите три надписа показва, че те са около пътищата, водещи през Балкана към Долна Мизия; надписите от Деултум и Бизия насочват вниманието ни към планинските райони на Странджа. Ако първите надписи могат да се свържат с необходимостта да бъде пресечен пътят на бягащото от Тракия население, то странджанските напомнят за опасността от набезите на планинското население, засвидетелствани срещу Византион у Полибий (IV, 45) като постоянни, макар и за една по-ранна епоха. Заплахата очевидно е била необичайна и размахът на борбата достатъчно застрашителен, за да се подсили гарнизонът с войска от други провинции. Недоволството би могло да се търси в по-старите прояви на нежелание да се дават рекрути за далечни походи от старопланинското население, ако в надписа от територията на Хистрия селяните не се оплакваха от повинностите и ангарията към държавата, от които се оплакват по-късно и селяните от Скаптопара (IGB IV 2236), заплашвайки отново, че ще напуснат обезлюдяваното си от изселвания село. Последните два надписа са забележителни именно с посочените тегоби като причина за тежкото положение на селяните, защото именно в тях се съдържа разликата от предишното им положение; ако преди завоеванието те са били в състояние на зависимост само по отношение на реалния разпоредител със земите им – династ или цар, сега задълженията им са към една ефимерна за традиционното мислене на тракиеца представа – римския държавен апарат, с който те свързват загубата и на свободата си, и на царете си. Следователно съвсем е възможно характеристиката на размириците да е имала и политическа окраска. Тя се е поддържала и от съхранилата се тракийска аристокрация, корените на чийто социален и обществен престиж били веднъж завинаги прерязани от урбанизацията. Тя прекъснала старите връзки на субординация на тракийския селянин по отношение на аристократите чрез ликвидирането на стратегиите и атрибуирането на селата към градските управи; стратезите, чиито имена подсказват тракийския им произход, дори елинизирани или романизирани, загубили социалната си опора. И ако епиграфските следи от следващите поколения не съдържат данни за техни наследници, то е ясно, че урбанизацията е нанесла последния удар върху старата тракийска социална структура.

Бягството от домовете и земята на селяните в Римската империя е засвидетелствано и за други провинции на Римската империя и особено в провинция Африка, където колоните превишавали по численост експлоатираните в земеделието роби. Трудно е да се предполага къде са бягали те, но за тракийските селяни като че ли закрилата е идвала от планините, в които действали други закони. Нека си припомним за десетките армии, включително и римските, претърпели катастрофи в задачата си да покорят планинското тракийско население.

* * *

Анализът недвусмислено показа едно антиримско движение, породено от експлоатацията на тракийските селяни, която била удвоена с организирането на градовете в двете провинции. Това движение следователно е проява на антагонистичното противоречие между експлоатираното селско население и неговите експлоататори, представени чрез държавата като колективен робовладелец. То е един нюанс в поливариантната и многовековна класова борба на римското общество, което и в Тракия прибягнало към известните му вече ефикасни форми за туширане на противоречията и избягването на класовите битки. Една от тези форми е облекчаването на тегобите чрез освобождаване от някои задължения – отработъчни или натурални. В Тракия за избора именно на тези форми свидетелства надписът от Пизос (IGB III, 1690). Той съдържа акта за основаването на емпорион (тържище) Пизос през 202 г., както и едикта на провинциалния управител за реформирането на статута на емпориите в Тракия, възникнали по времето на император Марк Аврелий (161-180 г.). От текста му се съди, че пътните станции по централните пътища по това време били превръщани в тържища, като към тях, подобно на случая и с Пизос, привличали и нови заселници. Последните били обезщетявани за имотите си, които оставяли в старите си местоживелища, с имоти в землището на емпориона. Това показва, че емпориите са придобили характера на аграрни колонии, които според надписа имали и привилегиите да бъдат освободени от натуралните тегоби към градовете и от задължението да снабдяват държавата с впрегатен добитък. Запазена била обаче юридическата им подчиненост на градовете.

Изборът на времето за едикта изглежда не съвсем случаен. В 202 г. Септимий Север решил да празнува деценалията, т. е. десетгодишнината от провъзгласяването му за император. По този повод той се завърнал от Азия с цялото си семейство и пътят му към Панония, избрана за тържествата (защото там той бил провъзгласен от легионите си за император), минавал през Тракия. Подаръкът с привилегиите за емпориите трябвало да осигури спокойствието на провинциалното население по времето на престоя на императора в провинцията, както и съдбата на провинциалния управител, зависеща в тази епоха и от удовлетворението на императорите от посрещането и почестите, свързани с него.

Същинското умиротворяване на провинцията трябва да се търси обаче като резултат от едикта на следващия император, Каракала, през 212 г., с който се подарявало правото на римско гражданство на всички перегрини в Империята. Това ми становище е в противоречие с най-често възприеманото в историографията убеждение, че този едикт нямал особено значение в социално-правния живот на Империята. Повод да приема, че едиктът е имал и друго, наред с общоприетото, отражение върху социалния живот в някои земи на Империята, са три надписа от територията на Филипополис (IGB III, 1445, 1473, 1474). С тях селата или техните ръководства, комархиите, честват филарсите на филипополските фили Артемисиада и Хебреида, за това, че „управлявали справедливо и добре“. Разпределянето на селяните към различни фили като граждани на Филипополис е стар римски прийом от републиканско време, прилаган, за да се предотврати участието на селското население компактно в обществено-политическия живот на града. Има и други паметници с подобно съдържание, предизвикани явно от същия повод; те са поставени в чест на управляващия император или на филата, към която принадлежали селата от територията на Пауталия (IGB IV, 2077), Никополис ад Иструм (IGB II, 685) и Анхиало (IGB III, 1841). Посочените надписи са ярко доказателство за значението, което се отдавало на римското гражданско право от тракийското селско население.

Разцветът на тракийската икономика и на градския живот по времето на Северите, засвидетелстван многократно и недвусмислено от епиграфските паметници, е използван често за доказване на блясъка на римското управление в тракийските земи южно от Дунава през епохата на Империята. Този блясък обаче излъчва само „лицевата страна на медала“, представен от градския живот с всичките му аксесоари за провинциалното робовладелско население. Обратната страна има също своите, макар и редки за цялата Империя, свидетелства, между които е и надписът с просбата на скаптопаренските селяни към императора Гордиан III от 238 г. (IGB IV, 2236). От текста на надписа се вижда, че селото Скаптопара (дн. кв. Грамада в Благоевград) имало достатъчно земи за посеви и пасбища по планинските склонове за скотовъдство, а наблизо – и минерални бани. Освен това на около 3 км от селото ставал няколко пъти в годината панаир, който бил широко известен. След прибирането на реколтата през октомври панаирът траел 15 дни и тогава ставала обмяната между селскостопанските произведения и занаятчийските градски стоки. Селяните били свободни владелци на държавна земя, срещу ползването на която плащали различни данъци и налози на държавата. Посочените в надписа преимущества за селото обаче не могли да компенсират загубите, които понасяли селяните от многобройните чиновници и военни лица, които посещавали баните и панаирите и принуждавали селяните да им дават безплатна храна и подслон. Вследствие на това значителна част от селяните се изселили. Многократните разпоредби на провинциалната администрация, явно неефикасни, не променили положението. Затова в молбата си селяните молят императора за помощ и предупреждават, че ще напуснат селото си, от което ще има загуба само държавното съкровище: „В твоята тъй щастлива епоха, която ще продължава вечно, пишеш често в заповедите си, че селата трябва да увеличават населението си, а не селяните да се бунтуват и да напущат своите домове. Такова състояние е полезно и за спокойствието на жителите, и за пресвещеното ти съкровище. Ето защо ние самите представяме пред божествената ти личност оплакването с молба да се отнесеш благосклонно към нашите нужди.“

Както се вижда от останалия текст на надписа, императорът отговорил чрез подписан от него рескрипт, че подобни молби трябвало да се отправят към провинциалния наместник на неговата власт. Този отговор, излязъл от императорската канцелария, бил издълбан върху камък и изложен в портика на Траяновите бани в Рим. През декември на 238 г. от н. е. авторът на молбата на скаптопаренци – техният съселянин Аврелий Пир, снел копие от решението, което било изпратено в Скаптопара и записано на плоча заедно с молбата. На същата плоча е издълбан и разказът за разглеждането на молбата от наместника, пред когото пледирал адвокатът Диоген. Той бил родом от гр. Тир в Сирия, но станал жител на Пауталия, към чиято територия принадлежала Скаптопара; „опитен по такива юридически въпроси“, той се заел с делото „от божествено човеколюбие“. За съжаление в надписа не е запазен краят на пледоарията му, в която преразказва причините за просбата на това „по-рано богато и населено село, сега много западнало“. Можем само да предполагаме, че наместникът е наредил, отново и за кой ли път, „никой да не ги безпокои“.

Надписът бележи края на един мирен период в историята не само на тракийските земи, но и на Империята, когато устоите ѝ започнали да се рушат, атакувани от различни фактори – нашествия на „варварски“ племена, политическа и икономическа криза. С началото на политическата криза съвпада и управлението на император Гордиан III, когато римската държава повече от всякога се нуждаела от постъпленията на непрекъснато увеличаващите се данъци и тегоби, за да води отбранителни войни по рейнско-дунавската граница и в Азия. Данъчното бреме се почувствало особено силно от дребните селски производители, конкурирани от по-евтиното производство на едрите императорски или частни стопанства.

Надписът показва, че в своята продължителна и безкръвна вече съпротива на нарастващото икономическо зло тракийският селянин действително прибягвал до отчаяния акт на изселването. Напущането на огнищата и земята на своите прадеди е поведение, несъвместимо с тракийския традиционализъм, спазван и от тракийските ветерани, които се връщали от далечни походи в земята си, за да останат завинаги в нея.

Единствен клапан за недоволството от наложения икономически и народностен гнет оставала религията. Може би неслучайно именно през епохата на голямото недоволство при Антонин Пий и именно от един от центровете му – Августа Траяна, тази твърдина на траките, се разнасят по всички посоки на тракийската земя лъчи на надежда и упование в очакването на по-добро време и спасение. Техен фокус обаче не са мистерийните и сотериологични култове, залели Империята през тежките години на войните и чумата по времето на Антонините, а вярата в собствените богове. Тази именно вяра се проследява чрез хилядите оброчни плочки на Тракийския конник, въплътил в себе си качествата на тракийските безименни богове и царе-богове, чрез които трябвало да дойде спасението.

* * *

Направеният вече анализ дава възможност да се опитаме да възстановим класовата структура на античното общество в римските провинции Мизия и Тракия, да видим има ли и кои са особеностите ѝ като съставна част на обществото, изграждало социално-икономическия конгломерат на Римската империя. На пръв поглед обособяването на тракийските селяни като класа, носителка според марксисткия понятиен апарат на основните противоречия на експлоатираното мнозинство, изглежда не на мястото си, или по-скоро – не във времето си в едно робовладелско общество, каквото приемаме, че е римското. Но дали в действителност е така?

Както вече се видя, в съвременната историография липсва единно мнение за класовото му структуриране. Това се дължи както на липсата на единна методология, така и на единен понятиен апарат. Напоследък се наблюдава (и това е в рамките на тенденциите на съвременната историография) един стремеж да се използва понятийният апарат на съответната епоха и тук е направен един нов опит в тази насока.

Литературните източници показват, че в навечерието на установяването на принципата наред с понятията за съсловия – сенатори и конници, се употребяват и две нови понятия, които противопоставят населението на Рим – honestiores (по-почитани) и humiliores (по-нисши). Тези понятия придобиват широка употреба от времето на Антонините (т. е. от началото на II в.) насетне; старите съсловия продължават да съществуват, но наред с тях се появява в резултат на развитието на градския живот и съсловието на декурионите (членовете на градския съвет). За групата на хонестиорес се знае твърде малко; тя е включвала представители на трите римски съсловия, т. е. всички ония, които са имали достъп до държавните и муниципиалните длъжности; засвидетелстваните досега единствено в юридическите текстове по-конкретни сведения за тях показват, че те са били привилегировани при налагане на наказания в сравнение с хумилиорес; от известното следователно е сигурно само, че понятието обхваща трите съсловия на римските граждани, които включват и градската муниципиална аристокрация. Логично е да се приеме, че същевременно това е и онази група от римски граждани, която максимално покрива богатите слоеве, т. е. потенциалните робовладелци и поземлени собственици, които експлоатират труда на роби и колони; следва, че за хонестиорес може да се твърди, че са експлоататорската класа, която се противопоставя антагонистично на роби и колони. Нейният състав и съсловно-социална структура не са еднакви в Рим и Италия, в западните и източните провинции на Империята. Някъде, предимно в по-напредналите в икономическо отношение провинции, извън нея са оставали т. нар. средни слоеве от градско и селско население, които не са експлоатирали труда на роби и колони, образувайки една неустойчива класа. Колкото по-голяма е била имуществената диференциация между нея и хонестиорес, толкова по-трудно средните производители са издържали на конкуренцията, попълвайки най-често редовете на експлоатираната класа.

В Мизия и Тракия класата на хонестиорес не е била особено силна в икономическо отношение. Тук и през III в. известните ни по епиграфски данни членове на съсловието на конниците се броят на пръсти, а съсловието на декурионите се е попълвало от наследници на ветерани във второ и трето поколение, което говори за ниския ценз на муниципиалната аристокрация в градовете. Към нея са могли да принадлежат и преуспяващите занаятчии с правен статут на перегрини, ако се съди по един новонамерен надпис на булевт от Сердика. Въз основа на анализа, направен по-горе върху правното и социалното положение на селското население в атрибуираните към градовете територии, може да се твърди, че след урбанизацията на двете провинции антагонистичните противоречия в тях са класово-съсловни, доколкото съставът на двете класи е определен и от правното им положение, противопоставящо римските граждани на перегрините; ниският имуществен ценз на муниципиалната аристокрация разширява нейния социален

състав чрез перегрините – занаятчии и търговци, предимно от нетракийски произход, за сметка на т. нар. средна класа на дребните свободни производители. Градското население се явява като колективен експлоататор на селските общини в атрибуираните към града територии, чиято експлоатация, както бе вече показано, е близка до тази на колоните в частните имения.

Едиктът на Каракала изличава съсловния нюанс в антагонистичните противоречия между града и селото в двете провинции, но съхранява и засилва противоречията между хонестиорес и хумилиорес, в които по-горе бе вложено съдържанието на социалнокласовия антагонизъм, ако се съди макар и по единствения ни извор от 238 г. – молбата на селяните от Скаптопара. Твърдяната икономическа принуда, чрез която се е осъществявала експлоатацията на колоните в двете провинции, не е типична за класическите форми на „робовладението“, но тя не е типична и за „феодалната експлоатация“. Колонатът възниква и се развива в рамките на едно робовладелско общество като единствена форма за разширяване на производството при пълната липса на технически прогрес и същевременно като начин за увеличаване на принадения продукт за сметка преди всичко на заинтересувания от увеличаването на продукцията колон, върху чиито плещи се стоварвали обаче организацията на производството и рискът от неплодородните години и природните бедствия.

* * *

Посочените в изложението цифри за количеството на вилите в Долна Мизия или за отнетите от тракийското население земи за градските територии, разбира се, далеч не могат да претендират за изчерпателност, а целят да покажат, макар и с голяма приблизителност, икономическия удар, на който било подложено общинното земевладение, както и предпоставките за превръщането на тракийския селянин в арендатор на чужди земи, т. е. колон. Надписът от Скаптопара обаче позволява да се правят заключения и за характера на експлоатацията на селяните след Едикта на Каракала и за тяхното правно положение в Тракия, а жалбата на селяните от територията на Хистрия – и за Долна Мизия около едно столетие по-рано. Оказва се всъщност, че наред с държавния трибут, с който били обложени всички перегрини в Римската империя, в двете провинции е имало и ангарийно облагане на земеделското население. Тези данъчни повинности произтичат от превръщането на завладените от Рим и организирани в провинции земи в доминиум, с който се разпореждали императорът или сенатът. Редукцията на поземления фонд, с който населението в двете провинции разполагало, депортациите на отвъддунавско население в Мизия, както и преселването на бесите (а дали са били само те), както и данъчните повинности, показват експроприацията на траките от основното им средство за производство и превръщането им в свободно, но зависимо от държавната власт население и експлоатацията му де факто като колони.

Споменатите вече преселвания на чуждо население в тракийските земи не са единствените, а само първите в историята на двете провинции. Нов етап бележи преселването на победените германски племена след Маркоманските войни на императора Марк Аврелий в дунавските провинции, включително и в Мизия. Античните автори твърдят, че те били настанени като колони. С това настаняване Б. Геров свързва и засвидетелстваните брожения в граничните земи между Тракия и Македония. От изворите са известни многократни заселвания на колони от чуждоплеменно население, предприемани от императорите след унищожителни за нашите области войни или природни бедствия, или пък на племена, поискали сами убежище от тях за поселване. Последното е през 375 г., когато императорът Валент разрешил на вестготите на Фритигерн да се заселят в диоцеза Тракия, т. е. в земите (най-общо) на бившите провинции Долна Мизия и Тракия. Още през пролетта вестготи и остготи заселили предложените им земи, но поради липсата на храна, срещу която те били подложени дори на заробване, въстанали през 376 г. Това въстание се превърнало в тежка за държавата война, защото към въстаналите готи се присъединявало и местното население – Амиан Марцелин, който е посветил на събитията подробен и потресаващ разказ за изстъпленията по време на войната, съобщава (XXXI, 6, 7-8), че към тях се присъединявали продадените срещу късче хляб или малко вино техни съплеменници, но и местни жители, които не издържали тежестта на данъците. Те им посочвали големите и богатите села, където смятали, че може да се намери храна, предвождали ги по непознатите пътища и им показвали скривалищата на храни и тайните убежища.

Несигурността и заплахата от съвместни действия между местното и недоволстващото от властта население и настаняваните като колони „варвари“ принудили император Теодосий след сключването на мира с готите през 382 г. да ги засели не като колони, а като федерати – те получили земя за заселване, не плащали данък и били задължени да служат във войските му за отбраната на лимеса.

Колонатът се развивал през IV в. и чрез разрастването на едрото сенаторско земевладение, на поземлените стопанства на забогатели търговци и занаятчии и на новия претендент за земя и власт – църквата. Вероятно разрухата на стопанството след Готските войни се е стоварила с всичката си сила върху плещите именно на тия колони, за да се стигне до указа на Теодосий, съхранен в Юстиниановия кодекс (XI, 53, 1, ок. 383-395 г.), с който се отменял поголовният данък в Тракия и се закрепостявали т. нар. приписани колони. Тяхната земя се наричала пекулий и с него разполагал техният господар. Тъй като в указа не се споменават „свободни колони“, каквито били част от закрепостените по същото време в Илирик, следва да се предполага поради липсата на други данни, че: такива колони, които се се разпореждали със земите си, в Тракия не е имало, или пък – ако е имало – те са оставали извън действието на указа.

Решението на алтернативата обаче по същество не променя обществено-икономическата характеристика на ситуацията в диоцеза Тракия. Действащата до указа икономическа принуда при експлоатацията на всички колони в Тракия или само на каквато и да е част от тях се превръща в извъникономическа, и то характерна за феодалните обществено-икономически отношения чрез прикрепването им към земята на едрите собственици или на държавата, чрез превръщането им в крепостни с отмяната на поголовния данък. Феодалните отношения съществували чрез задължеността на колона към неговия господар – поземления собственик, държавата или църквата преди указа на Теодосий; чрез този указ те побеждават и в правната система на късноантичното тракийско общество. Съвременната постановка за формациите, тяхното възникване, победа или отмиране дава основание да приемем въз основа на направения анализ, че в петия век на нашата ера тракийското общество встъпва в условията на установилите се феодални отношения, въпреки че съществуват и още дълго ще продължават да съществуват в него и свободни селяни, и роби.

Въведение в литературата и проблематиката

Дискусиите за робовладелската формация, както и свързаните с нея постановки на историческия материализъм и категориите му – обществено-икономическа формация, начин на производство и др., доведоха до възстановяването и на едно по-стара дискусия в съветската наука (през 20-те – 30-те години) за т. нар. азиатски начин на производство. В нея се включиха учени марксисти не само от социалистическите страни, но и от Франция, Великобритания, Япония и латиноамериканските страни. В тази дискусия по същество се спори за типа на обществено-икономическите формации в неевропейския и средновековен древен свят – Азия, доколониална Африка и предколумбова Америка: доколко те могат да се окачествят като робовладелски или феодални, или пък трябва да се свържат с „азиатски“ начин на производство, характерен за една „азиатска“ обществено-икономическа формация. В своята същност проблемът касае изключително важен теоретически момент в историята на човечеството – по един или по различни пътища е вървяло то в своето историческо развитие. Дискусията, в която се включиха историци, археолози, етнографи, философи, политици и др., показа схематичността на сторонниците на т. нар. азиатски начин на производство в отразяването на сложната политическа и икономическа действителност на неевропейските общества в цялостния ход на тяхната история. Едно ерудирано обобщение на най-обсъжданите проблеми, засягащи характера на робовладението и феодализма и тяхната разлика в европейския „запад“ и неевропейския „изток“, представлява монографията на: *КАЧАНОВСКИЙ, Ю. В.* Рабовладение, феодализм или азиатский способ производства? М., 1971, в която най-важната по въпроса литература е използвана и приложена в библиографска справка. Срв. *ШТАЕРМАН, Е. М., С. Л. УТЧЕНКО* О некоторых вопросах истории рабства. – ВДИ, 1960, 4. *СЪЩАТА*. Расцвет рабовладельческих отношений в Римской республике. М., 1964; *КУЗИЩИН, В. И.* Генезис рабовладельческих латифундий в Италии II в. до н. э. – I в. н. э. М., 176; *STAERMAN, E. M.* Der Klassenkampf der Sklaven zur Zeit des Römischen Kaiserreiches. – Jb. für Wirtschaftsgeschichte, 1971, 2. Един добър пример за размиването на разликите между икономическата и класовата същност на класи и прослойки е обзорната статия на: *HARRIS, W. V.* On the Applicability of the Concept of Class to the Roman World. Intern. Symposium for Studies on Ancient World. Tokyo, 1986. Авторът, приемайки посочената тук в текста трипартитна структура на римския свят, твърди, че „опитите в последните двадесетина години да се сведе древногръцката и римската история до серия от вариации по темата на класовите борби създават ужасни подправки на истината и фалшификации“.

Историографски преглед на проучванията – наши и задгранични, върху робството в тракийските земи вж. у: *ВЕЛКОВ, В.* Робството в Тракия и Мизия през античността. С., 1967. Тази монография, въпреки прецизното и ерудираното разглеждане на известните досега сведения за робството в тракийските римски провинции, остава в плен на една недоказана представа, че в развиващото се средно и едро земевладение преобладаващата част от работната ръка са били робите (стр. 105). В заключението си обаче В. Велков е склонен да възприеме идеята за ранното развитие па колона́та в Долна Мизия и слабото развитие на робството в тракийските провинции, причинени от „сблъскване на сравнително изостаналите обществени отношения в тях с римските робовладелски отношения по времето на най-висшия период от развитието на античната робовладелска система“. В тази си постановка той се доближава до изказаното от мен за пръв път по този въпрос мнение през 1963 г., но не го цитира или обсъжда въпреки съществената отлика в постановките ни. В статията си „За появата на колона́та в Долна Мизия и Тракия“ аз посочих становището си, че робството тук по времето на римското завоевание е било в твърде ранен етап на развитие, „а завоевателите носели със себе си и колонатните отношения – белег за упадъка на робовладелската формация“.

Дискутираните в текста постановки за развитието на робовладението са от глава II (§ 4 – „Класови и социални отношения“) на „История на България“, т. 1. С., 1979.

За надписа и релефа от Амфиполис вж. публикацията на: *ДИМИТРОВ, Д. П.* Един нов паметник на робството в древна Тракия. С., 1949. По въпроса за робството в дунавските римски провинции е полезна и статията на: *КОЛОСОВСКАЯ, Ю. К.* Рабство в дунайских провинциях Римской империи. – ВДИ, 1963, 3. Срв. и обзора на: *VOGT, J.* Bibliographie zur antiken Sklaverei. Bochum, 1971.

За вилите в Долна Мизия вж. *POULTER, A. G.* Communities in the Organization of the Limes of Moesia Inferior. – Roman Front. Studies, 1979.

Надписите за либертините и робите функционери вж. в изследванията на Б. Геров върху романизма в Долна Мизия и на В. Велков в цит. съч.

За икономическата и социалната картина в градовете, която е в основата на анализа в текста, са използвани достиженията в проучванията на големия познавач на нашето антично епиграфско наследство Б. Геров, който пръв обобщи данните им за възстановяването на социално-икономическите отношения в двете провинции. Вж. *ГЕРОВ, Б.* Земевладението в римска Тракия и Мизия (I-III в.). – ГСУ ФКНФ, 72, 2. За оценката на муниципиалния живот в Долна Мизия особено полезни и използвани тук са постановките на: *VITTINGHOFF, FR.* Municipalisierung des lateinischen Donau-Balkanraumes. – In: ANRW II, 6, 1977. За проблематиката на римското гражданство вж.: *SHERWIN-WHITE, A. N.* Roman citizenship. – In: ANRW I, 2, 1972.

За участието на перегрини в разработката на римските мини вж. *DUŠANIC, S.* Aspects of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior, In: ANRW II, 6, 1977.

Надписите за строежите „заради сигурността на провинция Тракия“ бяха използвани за пръв път от: *ДИМИТРОВ, Д. П.* Революционни брожения в Тракия и Мизия през римско време. – Ипр., 1964/1947, 1, като доказателство за недоволството и бунтовете в „икономически изнурените провинции“ от страна на разорените слоеве. Заедно с откритите след тази статия надписите са следните: от територията на Сердика – *БЕШЕВЛИЕВ, В*. Епиграфски приноси. С., 1952, № 55; от територията на Августа Траяна – *БУЮКЛИЕВ, ХР., Л. ГЕТОВ*. – В: Археология, 1964, 1; от територията на Марцианополис – *МИРЧЕВ, М*. – В: ИВАД 12, 1961, № 14; от територията на Деултум –*КАЦАРОВ, Г*. – В: ИБАИ 4, 1926/1927, с. 107, № 31; от територията на Бизия – Türk Tarih, Arkeologya ve etnografya dergisi, 4. 1940, p. 76 sqq. Надписът с оплакването на селяните от Хистрия вж. у: *STOIAN, J*. – SCIV, 2, 1951=Bull. ep. 71, 1958, 341. За надписа от Томи като част от политиката на градовете по отношение на императорите, отразена в надписите вж. *ТАЧЕВА, М*. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия. С., 1982, гл. I. За прехвърлените в Тракия военни части свидетелства един надгробен надпис от територията на Августа Траяна, публикуван от: *БУЮКЛИЕВ, ХР., Л. ГЕТОВ*. Цит. съч., № 2.

Надписите с жалби на селяни и колони в Римската империя са цитирани от: *МИХАЙЛОВ, Г*. при интерпретацията на надписа от Скаптопара в IGB IV.

На римския колонат е посветил монографично изследване още Ф. Декуланж, който потърси връзката между положението на колоните и плебеите от ранната Римска република, които били задължени с повинности към градовете и с рекрути. Несъмнено голямо значение заради многообхватността на изворите има и изследването на: *ROSTOWTZEW, M*. Studien zur Geschichte des römischen Kolonates. Leipzig u. Berlin, 1910. Едно от първите монографични изследвания, основано на марксистки позиции, е монографията на: *KOLENDO, J*. Kolonat w Afryce rzymskiej w I-II wieku i jego geneza. Warszawa, 1962. Постановките в текста се основават на неговите изследвания и в доклада му: „Le problème du développement du colonat en Afrique Romaine sous le Haut-Empire“, както и на дискусиите по него и обосновките на: *C. PEREIRA-MENAUT, F. FAVORY, E. SMADJA, J. ANNEQIN, J*., които показаха значението на Марксовите постановки във: „Форми, предшестващи капиталистическото производство“, „Капитала“ и др. за изясняването на класовата структура на робовладелската формация. В тази насока са и теоретичните статии на съветски и социалистически учени върху значението на марксистката философия за изясняването на древната история на страниците на списанията: „Вопросы истории“, „Вопросы философии“, „Народы Азии и Африки“, „Вестник древней истории“ и др. Един полезен обзор на западната историография върху класовата и социалната структура на римското общество е направена от: *CHRIST, K*. Grundfragen der römischen Sozialstruktur, In: Studien zur antiken

Geschichte. Festschrift. Fr. Vittinghoff. Köln – Wien, 1980. Това е един от западните учени в модерната историография, добре запознат с Марксовите постановки и разработката им от учени марксисти. Той отдава заслуженото на техните изследвания и разработва своята концепция старателно и целенасочено, избягвайки обаче категориите „класа“ и „съсловие“. Крист предлага една многослойна структура на римското общество през императорската епоха, разграничавайки следните „слоеве“:

1. Имперски ръководещ слой – императорът и семейството му, управителите на провинциите, императорските съветници и юристи, както и ръководещите в централни инстанции освободени роби (при Клавдий и Нерон).
2. Имперски горен слой – принадлежащите към него нямат ръководни функции, но имат социален престиж в рамките на Империята, напр. привилегировани представители или любимци на императорите из средата на сенаторите и конниците, които имали ограничено влияние в различните области на държавния живот.
3. Регионален и локален горен слой – привилегировани чрез имотното си състояние или местните традиции, представителите му са влияели върху живота в провинциите като членове на градските управи или провинциалните събрания, отделни интелектуалци, богаташи, любимци и приятели на императорите.
4. Средни слоеве – самостоятелни производители, ветерани и по-голямата част от свободните римски граждани (които не са пролетаризирани), муниципиалната аристокрация на по-малките градове, центурионите и др. нисши военни лица, богатите освободени роби, както и отделни представители на императорските роби, и др. Тези слоеве са особено хетерогенни, подобно на посочените по-долу.
5. Ниски слоеве – при тях доминира разнообразна зависимост, предпоставена от професиите им – части от градския и селския плебс, войниците от помощните войски и флота, по-бедните либертини и голямата част от робите в селското стопанство, мините, занаятите и обслужващите домовете на богатите. В личноправно отношение, професионално и по отношение на перспективите си те са много различни и не могат да се поставят в единна правна категория.

Впрочем авторът сам признава, че е далеч от мисълта да смята своя опит за структуриране на римското общество за пълен и окончателен. Неговото очакване да предизвика нови опити в изследванията върху социалната диференциация чрез наблюденията върху особеностите на регионалното развитие бе един от поводите за анализите в настоящата глава. От друга страна, почти пълното възпроизвеждане на предложената от Крист многослойна структура бе подсказано от необходимостта да се противопостави на една структура, основана на съвременната марксистка методология, за да може читателят сам да се запознае и се убеди в необходимостта на последната при разкриването на обществените явления.

В античните текстове противопоставянето хонестиорес – хумилиорес се появява в един рескрипт на Антонин, цитиран в Дигестите на Юстиниан (48, 5; 39, 8), докато у Плиний Млади вместо хумилиорес е използвано по-старото понятие плебс. Очевидно разликата между двете категории, използвани в римското право по отношение на подлежащите на наказателни санкции, е съдържала и социални характеристики, както бе предположено в текста заради състава им, но и според употребата им в текстовете от късната античност. Същите категории са използвани и от: *ALFÖLDI, G.* Die römische Gesellschaft – Struktur und Eigenart. – Gymnasium, 83, 1976. Проучването на последния ми е познато само от отзивите и бележките на Крист, който го следва в структурирането по социални слоеве, но не приема значението, отдавано от Алфьолди на съсловията. „Социалната пирамида“ на Алфьолди дели римското общество на две групи: горен и долен слой. Горният слой е увенчан от императорското семейство, следвано надолу от съсловията на сенаторите, конниците и декурионите. Долният слой се разделя на градски и селски плебс, и двата структурирани огледално от свободни, либертини и роби. Крист отбелязва голямото значение на труд на ерудирания познавач на римското общество, споделяйки преди всичко „стриктното отхвърляне на социалните революции и теорията за класовата борба“. Впрочем независимо от някои действително важни съображения на Крист по отношение на нехомогенността на съсловията, сравнително лесното преминаване от едно към друго, акцента, който той поставя върху значението на „средните слоеве“, и присъединяването му към мнението на Щаерман за различията в структурите на провинциалните общества в империята, неговата структура не се отличава съществено от тази на Алфьолди. И двете се основават на детайлното познаване на слоевете, засвидетелствани от изворите и епиграфските паметници, и двете еднакво не отдават никакво значение на различните противоречия, които са ги обусловили – съсловни, класови и етнически. И двете очевидно търсят причините за промените в историята на римското общество единствено във възможността да се преминава от едно в друго съсловие, от един в друг слой, което според тях е ставало безметежно и безкръвно. Вероятно, както в статията на Крист, така и в цитираната на Алфьолди, не е ставало дума нито за Гракхите, нито за Сицилийските въстания, нито за Спартак, нито за гражданските войни през II-I в. пр. н. е., те, дори Апиан е разбрал навремето това, са предизвикани от класови противоречия и са по своята същност „социални“, ако употребим категорията според речника на Крист.

Глава пета

ЕЛИНИЗМЪТ, РОМАНИЗМЪТ И ТРАКИЙСКАТА КУЛТУРА

Избраните в заглавието понятия са сред най-често употребяваните, но същевременно и най-безпринципно прилаганите по отношение на тракийската културна история. Елинизмът и романизмът във философските и културно-исторически съчинения на елиноцентристи и римоцентристи са били важно идеологическо оръжие на утвърждаващите се европейски нации при комплектуването на неоспоримите доказателства за тяхното културно-историческо значение, а по-късно – и за националното им превъзходство. Връзката с цивилизацията на древните елини и римляни станала мерило за престижност и авторитет както на просветения монарх и духовния сановник, така и на осъзналия се класово бюргер, който наемал учители по вече мъртвите езици за своите деца. Едва на учените от последните десетилетия на изтичащия вече 20-и век хрумна и те успешно доказаха, че наред с официалната елино- и римофилска амалгама на Европейския ренесанс, незабелязана, но жива, класическата античност присъствала в народните празници и календарно-обредната система и придавала сили, жизнерадост и творческа енергия на народната култура в съпротивата ѝ срещу средновековното съсловно и духовно мракобесие.

Елино- и римоцентризмът бяха забравени именно когато европейските музеи напълниха експозициите и депата си не само с шедьоврите на гръко-римската древност, но и с уникатите на колонизирания от Европа Ориент, чиято древност и роля за възникването на античните цивилизации вече не будеше съмнение в науката. Много скъпо обаче струваше на човечеството замяната на елиноцентризма и римоцентризма в аксесоара на буржоазната идеология с антихуманните и ненаучни теории на расизма, циклизма, европоцентризма и др.

Нашата историческа наука достигна сравнително късно до отхвърлянето на методологическите и методическите принципи на елиноцентричните и римоцентричните идеи при проучване на тракийската древност и на българското средновековие, срещу това пък не плати данъка на антихуманизма и лъженауката. Наистина някои буржоазни български учени показаха склонност към прилагането на европейските теории при изясняването на българското средновековие, за да вдъхнат национално самочувствие на българската буржоазия. Те останаха обаче изолирани и без сподвижници заради постоянно нарастващото влияние на социалистическите идеи.

Съвременното проучване на българската култура и нейните корени, достигащи до античните културни пластове, е подчинено и подплатено от една хуманна идеология, насочена към издирването на принципите и механизмите, задвижващи човешкия стремеж към хармония и съвършенство. Основаването на Института за тракология при БАН и на катедрата по тракология към Историческия факултет на Софийския университет „Кл. Охридски“ и в организационно, и в научно отношение спомогна твърде много за изучаването на културната история, но преди всичко за създаването и пропагандирането на нови методи в изследването на културните явления и процеси в древността. Те допринесоха за доказването на характеристиките и самостоятелните пътища в изграждането на тракийската култура, възникнала в балканската контактна зона между индоевропейските и индоиранските етнокултурни масиви и в творческо съприкосновение с другите палеобалкански и източно-средиземноморски народности.

В научното дирене бяха въведени и интерпретирани от различни позиции и с различна цел не само изворите за културно-историческото развитие на траките по време на политическата им самостоятелност, но и т. нар. testimonia postantiqua, т. е. средновековните и етнографските извори, които подпомогнаха изследванията със своите реликтови елементи. Стана ясно, че и през епохата на културен синтез между Изтока и Запада, която се нарича от средата на миналия век „елинистическа“ (от „елинизъм“ – понятие, разбирано тук като събирателно за всички културни процеси, свързани със синтеза между античните и „варварските“ от елинска гледна точка култури), тракийската култура има своите върхове. Те не могат да бъдат изчерпани с простото изброяване на такива уникални паметници като Казанлъшката и Свещарската гробница, нито пък – на забележителните постижения в тракийската торевтика. Формалностиловият анализ показа и „влиянията“ на елинската, латинската и предноазиатската култура и модели и в тази насока можем да смятаме ред проблеми за изяснени.

Независимо от съдържанието, което ще вложим в дискутираното понятие „култура“, при разглеждането на такива паметници като Панагюрското съкровище, Казанлъшката гробница или доказаните като импорт сребърни, златни и бронзови предмети от разкритите богати погребения и съкровища, те създават блясъка на археологическата карта на древна балканска Тракия. Твърдението произтича от презумпцията, че всеки етнос или нация ползва за нуждите на своите културни претенции не само онова, което е в състояние да създаде сам, но и превърнатото по различен път в достояние на своя бит, религиозна практика или традиция. В този смисъл следователно дори панагюрските златни съдове със своите сюжетни украси и образи, почерпани от старогръцката митология, за които се твърди, че са произведени в Лампсак или в друго „северногръцко“ ателие, са и ще останат достояние на тракийската култура; те са възпитавали художествения вкус в Тракия, допринасяйки за включването на тракийската култура в елинистическото койне. Още по-ясен и многозначителен пример в това отношение са фреските от Казанлъшката гробница, определена напоследък от един изкуствовед като скромна, „провинциална реплика на прототип от голямото елинистическо изкуство“. Вероятно никой никога няма да установи поради липса на еднозначно говорещи доказателства произхода на художника, създал неповторимото по изразителност и очарование художествено превъплъщение на съпружеската двойка, изобразена в ритуал на преход. На кой от преходите обаче е посветено това ритуално изображение – на сватбата или на смъртта? Въпросителните и колебанията идват от все още безмълвната за нас семантика на тракийските символи, включени със свой собствен контекст в нямата сцена, която за мнозина има като свой прототип гръцкото „погребално угощение“. Във фокус на този проблем напоследък се превърна блюдото от новооткритото в с. Рогозен (Врачанско) тракийско сребърно съкровище. На неговото дъно е изобразена сцена от гръцкия мит за трагичната съдба на Ауге и нейния син Телеф, роден от едно любовно приключение на Херакъл. Изработката на този съд обаче се отличава по своите художествени похвати от класическите първообрази и заедно с принадлежността на съда към едно безспорно тракийско съкровище не позволява алтернативното решение за произхода на съда. Трябва ли тогава да предложим отново производството му в „северногръцкото“ ателие?

Ако днес се знае нещо сигурно за продукцията на т. нар. северногръцки ателиета (т. е. в гръцките колонии по Егейското, Пропонтийското и Понтийското крайбрежие), то е благодарение на находките на сребърната, златната и бронзовата торевтика от тракийските и скитските предели. Тези находки недвусмислено говорят, че социалната поръчка на посочените ателиета произхожда от слоевете на тракийската и скитската аристократична и династична върхушка; че образите и сюжетите, изпълнени с класически артистични похвати, са инспирирани от некласическата действителност на тракийския и скитския светоглед и култура. В литературата по въпроса доскоро се приемаше, че продукцията на северногръцките торевти следвала изящни керамични първообрази, произведени в атински и други гръцки работилници. Напоследък обаче английските археолози подеха тази тема със съвършено различно, по-точно – обратно становище, според което сребърните съдове с релефи и оксиден (матов) блясък са вдъхновявали производителите на гръцката чернолакова керамика. Становището е подкрепено с паралели, сред които откриваме сребърни съдове от тракийските погребения при Дуванли и Дълбоки, както и златните ритони от Панагюрското съкровище, находки от Северното Черноморие, от Тесалоника и Вергинската гробница. Сред доказателствата е и интересният и недискутиран досега факт, а именно, че твърдението за гръцките керамични прототипи на сребърната торевтика има произхода си в една английска публикация от третата четвърт на 18 век, която целяла да повиши пазарната стойност на отвлечената в Англия изящна гръцка керамика от сър Уилям Хамилтон под благовидната форма на „колекция“.

Посочените от английските археолози паралели недвусмислено подсказват, че вероятно най-напред тракийските, а по-късно и македонските и скитските владетели чрез поръчваните от тях златни и сребърни съдове са оказвали влияние чрез продукцията на „северногръцките“ торевти върху атинските производители на чернолакова и релефна керамика. Но сред царските македонски и тракийски съдове се открояват и отделни образци, в които се проявява присъствие на мотиви и форми от Велика Гърция (колониите в Ю. Италия и Сицилия). Това присъствие в Тракия се открива през втората половина и в края на IV в. пр. н. е. Напоследък задграничната историография обяснява това явление в Тракия обаче чрез македонска контактна зона (включваща дори територии като Самотраки напр., който дори не е бил владян от македонските царе!), в която се проследявали импулси по трасето на бъдещата Виа Егнация чрез походите на епирските владетели Александър и Пир, или обратното – чрез Александровата плячка от Гавгамела, която той с пропагандни цели изпратил в Кротона; чрез наследството на сиракузкия тиранин Дионисий II, което през Хераклея Понтийска се озовава в ръцете на Лизимах чрез сватба през 228 г. пр. н. е., което значи „в македонско притежание“ според автора. Тук се появяват изведнъж два въпроса, които по традиция се решават еднозначно. Първият е принципен и недискутиран досега: Е ли Лизимаховата държава македонска само защото Лизимах е Александров приближен от Пела или защото към края на царуването си той завладял и голяма част от подвластните на Касандър и после на Пир македонски земи? Не е ли по-правилно да го определяме като елинистически владетел, подобно на Селевкидите или Птолемеите, над етнически разнородна държава, чието ядро са завладените от него тракийски земи след смъртта на Александър Велики. Предложеното определение, наред с други важни последствия, ни освобождава от сложното и явно изкуствено превключване от една в друга контактна зона; от безсмисленото търсене на етнически приоритет в могъщия елинистически синтез на култури чрез прекия обмен, очевидно създаван на основата на политическото единство в рамките на създадената от Лизимах държава с често променяни граници. То впрочем помага и при разрешаването на втория въпрос, който има отношение към по-ранна хронология, защото засяга културното наследство на държавата на Котис I. В основата му са наблюденията върху един често срещан в тракийските археологически комплекси съд, наричан обикновено фиала, а напоследък – чаша от ахеменидски тип, или още каликс, чието разпространение в Македония е било опосредствано чрез Тракия. От друга страна обаче, се твърди, че италийското влияние се прокарва чрез македонското изкуство, като се привеждат за примери каликси с такава украса, открити в околностите на Тесалоника.

Но в Тракия „ахеменидската" чаша не следва македонския тип; тя остава с гладки, неукрасени стени за сметка може би на ниските фиали с разнообразна релефна украса, открити в Рогозен. Тези фиали подобно на споменатите каликси от Тесалоника имат умбо, украсено с антропоморфни и почти еднакви релефи-маски. Но каликсите се датират сигурно (поне засега!) към втората половина на IV век, а една от рогозенските фиали има надпис, който я отнася към съдовете, изработени за Котис I, т. е. към първата половина на IV в. Съпоставянето на хронологията на явлението в двата ареала оборва твърдения македонски приоритет. В полза на тракийския говори впрочем широкото разпространение на антропоморфната маска върху метални предмети от Тракия. Тя напуска умбото, за да се включи в стилизирани редове в орнамента на дъната на рогозенските фиали, на скифоса от Стрелча, на позлатените нагръдници от погребенията при Върбица и в Мал Тепе, на дръжки на рогозенски канички. За някои от изброените предмети може да се предполага, че са изработени в нетракийски ателиета, но участието на подобни маски в символичните разкази върху апликациите от Летница свидетелства поне за творческото претворяване на мотива от тракийския майстор. Това, както и най-ранните датирани прояви на мотива в Котисова Тракия, очевидно изключва като възможно и твърдяното от някои автори келтско влияние чрез мотива на „отрязаните глави" върху тракийското изкуство.

Може би в подкрепа на становището трябва да се привлече и евентуалният отговор на въпроса за идентифицирането на антропоморфните изображения-маски, за които днес се приема, че са изображения на най-почитаните от траките богове, наричани с имената на техните гръцки парастази – Артемида и Аполон. Липсва, което е може би всъщност твърде полезно, единно мнение за интерпретирането на божествата, изобразени в движещи се една срещу друга две колесници върху една рогозенска каничка. Има хипотеза, че това са Аполон и Артемида, идващи от земите на хиперборейците. Със същата доказателствена стойност е обаче и хипотезата, че това е раздвоен образ на Великата тракийска богиня, в която са персонифицирани функциите на майка (покровителка на плодородието) и на девица (покровителка на лова) в едно противоречиво единство.

Днес е трудно да се твърди все още дали това са единствените възможни решения и кое от тях е по-близо до вложената от тракийския майстор идея, тъй като тракологията е изправена пред, но и предлага решения на един от големите проблеми: семантиката на тракийската космогония, религия, та дори и социална организация. Посочените, пък и други хипотези и становища, в този смисъл придобиват голямо значение за отдавна търсената „тракийска интерпретация" на словесните или материализирани чрез изкуството образи или структури, на съхранени в „нетракийска интерпретация" модели или отделни данни за тракийската орфическа доктрина, за развитието на тракийската култура и мировъзрение.

Наред с критичния и интердисциплинарния анализ на изворите днес се използват с успех и методите на структурния анализ, насочен към семиотичното обяснение на някои интерпретирани вече тракийски символи. Символите са постижение на човечеството, развивали се още преди зората на цивилизацията. Нещата от реалния свят се превръщали в символи за човека, когато той започвал да ги влага изцяло или само чрез характерни техни детайли в картинен или словесен разказ за явления, събития и идеи. Но човекът от всички краища на нашата земя е разполагал с един сравнително неизменен набор от природни феномени, които е пресъздавал отново със сравнително еднакъв набор от символи, за да изрази същите тия вълнуващи го преживявания, събития или идеи. Именно идеите обаче, вложени в изображенията и епичните или митологични разкази, са различни както за отделните цивилизации, така и за последователните епохи на тяхното развитие. Елементарен пример за казаното е дървото на живота. То се открива в евразийските цивилизации от вавилонските клинописни печати на бронзовата епоха до сребърните съдове с яздещата лъвица тракийска богиня, а те заедно с много други подобни изображения са обобщени от християнството – последната проява на източносредиземноморското религиозно митотворчество – чрез клончето в ръката на ангела при благовещението на Богородица. Символът на живота е един и същ и ако участието му като знак в разказа върху християнската икона „Благовещение“ е несъмнено различно от това в изображението на рогозенската богиня, то същото трябва да се отнася и за много други случаи. Следователно хипотетичното интерпретиране на един древен символ ни поставя в проблемната ситуация: ако семантиката на един символ за една културно-историческа общност е или се смята за разчетена, имаме ли право чрез нея да обясняваме, да разчитаме вложеното чрез същия символ, но от друга общност идейно значение?

Решението на тази ситуация е лесно, когато се изследва една култура, за чиито космогонични или религиозни идеи разполагаме с еднозначни сведения от домашни извори, култови свещени писания и други. Но за тракийските митове и религиозност разполагаме единствено с чужди текстове и сведения, преди да се появи тракийският оброчен релеф. Днешната тракийска интерпретация отчита и недомашния характер и проявяваната често враждебност и пейоративност по отношение на събития или лица, във вражеска или поне „варварска“ за елините историческа обосновка. Трудностите и постиженията в тази насока може да се отчетат най-лесно чрез направената напоследък реконструкция на тракийския орфизъм като държавно-религиозна доктрина. Появиха се обаче и интерпретации, при които не се отчитат някои постижения в сравнителното изучаване на тракийската и елинската религиозност, например основната разлика в структурите на тракийското и елинското мислене, основани на номадизма, респ. на уседналостта – една разлика, която се открива и в късните прояви на техния паганизъм. Въпросните интерпретации може би се предоверяват на елинските сведения или обяснения за траките, защото елините са възприемали и обяснявали тракийското чрез своите понятия и идеи за обществото и божественото.

Появиха се и семантични интерпретации, основани на възприети днес структурни модели, които се основават обаче на различни по изходната си позиция теории. Така напр. за изясняване на същността на тракийската царска власт бе използвана предпатриархалната триделна структура на Левек наред с патриархалната на Ш. Дюмезил, която обяснява тракийската власт и нейното общество. Стигна се дори и до използването на митографски сведения или преразказани от елините легенди за обяснението на данни за културното поведение на траките, подчинено на реликтни фактори, дори за възстановяването на социална или културна действителност в епохи, за които разполагаме с много и надеждни извори. Конкретен пример за това отново предлага една от интерпретациите на съдовете с надписи от Рогозенското съкровище: на Котис от Ергиске (или Апри, Беос и др.). Според нея съдовете са получавани от великия Одрисец като дарове от селища при годишната му ритуална обиколка на царството. Вярно е, че един късен извор споменава за обикаляне, но не ежегодно, което предприемал Котис, и което било съпътствано с пирове в разпръснатите из царството му резиденции. От друга страна, доказан е и политическият характер на ритуалната ежегодна царска обиколка за много докласови племенни или раннокласови общества. Не е трудно да се види, че първото доказателство съдържа непълно в търсената насока сведение, а второто трудно може да се възприеме за тракийската действителност по времето на Котис, т. е. през първата половина на IV век.

За този одриски владетел с право се твърди, че е предварил с осъществяването на политическите си идеи елинистическото бъдеще на Източното Средиземноморие. От гледна точка на оценката на тракийската обществено-политическа действителност в навечерието и по времето на неговото царуване е може би по-точно да се каже, че Котис е не толкова новатор или предтеча, а по-скоро е доловил и укрепил или създал условия за развитието на най-перспективното в тази действителност; нейните характеристики обаче не са подходящи за орфическия цар и неговата ритуална обиколка. Сведението може да се използва в доктринален план, потвърждавайки реликтната, но необходима религиозна връзка между царя и неговите зависими поданици, но не – и в исторически. В историческата интерпретация обхождането би трябвало да се обясни с царската пропаганда на непоколебимата мощ на властта, с проверка на дейността на царските наместници и събирането на данъка. От друга страна, сигурно локализираните селища от рогозенските надписи свързват производството им единствено с Югоизточна Тракия, която е само част от царството на Котис. Не на последно място сред характеристиките на Котисовата епоха, които могат да бъдат привлечени за предложеното историческо обяснение, са и сведенията за религиозната, т. е. идеологическата му политика, и за доказаното вече негово елинофилстване чрез две интересни и често използвани сведения в античните извори. Според едното, когато Котис научил за присъденото му от атиняните атинско гражданство, възкликнал, че и той щял да им даде правата на своя народ. Според коментара на автора, живял много години след събитията, Котис искал по този начин да приравни Тракия с Атина; той отхвърлил така подтекста на благоволение, което би позволило да се счита Тракия за неравностойна на Атина. Според другото сведение Котис уредил сватбен пир за себе си с богинята Атина и много се разгневил, когато му казали, че тя не го очаквала в брачното ложе. Обикновено това сведение се разглежда като доказателство за свещения символичен брак на тракийския цар с Великата богиня. Но богинята Атина, под чийто патронаж бил полисът, с когото Котис мерел политическия престиж на държавата си, респ. могъществото ѝ, е твърде различно по характеристики от онова, което днес знаем за тракийската богиня. И това е било по-ясно и разбираемо за Котис, отколкото за нас днес, защото той е бил атински гражданин, при това и елинофилстващ. Наред с това обаче от едно сведение на Аристотел в „Атинска полития" е известно, че в IV век по времето на ежегодните празници за Дионис и Атина се изпълнявал един неясен като че ли за самия Аристотел обичай: с този бог изпълнявала ритуала на свещен брак съпругата на архонта–базилевс, т. е. на един от атинските първенци, в чиято власт се съдържали реликти от отдавна отмрялата в полиса царска власт. Сведението предлага отново културно-исторически данни за отликите между тракийската и гръцката религия, но този път – за различните основи в еднаквата митологична семантика на свещения брак. Следователно съобщеният сватбен пир на Котис има митологичен заряд, но вложеният от Котис смисъл е по-скоро на политическа ирония или на опит за доказване на собственото му превъзходство в религиозно-идеологически план.

Религиозно-митологичното основание на символичния брак на тракийския цар с Великата богиня съставлява, както се посочва в историографията днес, елемент от тракийския орфизъм. Стигайки до тази доктрина като неделима съставка на тракийската културна история, естествено е да потърсим данни за съхраняването на реконструирания модел и за неговото развитие в следващите епохи.

Тракийският орфизъм е не само изобразен в немия език на тракийските паметници от елинистическата епоха. Той е продължавал да бъде динамично начало и за последните представители на суверенната царска власт. Творческият динамизъм на „варварските" цивилизации и през елинистическата епоха, който според моето виждане предпоставя не само наклонността към синтез с античното, но и творческа реализация на постиженията на „варварското", т. е. обръщане към собственото минало, има доказателство в надпис от Бизия – един малко известен, но красноречив домашен извор (IGRR I, 775). С него цар Котис чества своите родители – цар Садала I и царица Полемократия, чрез посвещение (или в присъствието) на боговете на своите прародители. Посвещението е първо и единствено по рода си засега и свидетелства не само за самочувствието и осъзнатия престиж на одриския династически дом, но и за култа към предците – един от белезите на тракийския царски орфизъм, към който са причислени явно и починалите царствени предци на Котис. Реминисценция на същия култ вероятно са и откритите в Бизия, Филипополис и Чаталка (Старозагорско) шлемове-маски, които се датират по стилови белези към времето на Август и Тиберий. Те са открити в могилни погребения, особено богати в първите две находища. Гробницата в Бизия е била със стенописи, с подробности за които не разполагаме. Изследователите на тези интересни паметници, свързани с последните десетилетия на тракийската политическа самостоятелност, с право ги смятат за царско достояние. Мненията по въпроса, дали са парадно въоръжение, или са посмъртни, обаче се разделят. По-приемливи са съображенията, че са правени приживе и едва ли имат връзка със засвидетелстваните в Требенище посмъртни маски, които са близки до микенските. Римското гражданство на съюзните на Рим сапейски царе несъмнено ги е превръщало в римски военни предводители. Заимствайки обаче римското парадно въоръжение и чрез него – римските шлемове, тези царе са възвърнали стария обичай от микенско време чрез портретните лицеви страни на своите шлемове, които са били използвани при погребението им. Отново сме пред един от фактите на тракийската културна диахрония, която ще продължава да напомня за орфическа Тракия и през следващите столетия.

От позицията на достиженията на тракийското изкуство във вековете преди елинистическата епоха би могло да се стигне и до становището за забележим упадък от III в. пр. н. е. насетне. Упадъкът обаче от историческа гледна точка е само привиден, ако явлението се оценява според набелязаните по-горе процеси на творчески синтез и – нещо още по-важно – според засвидетелствания принос на тракийската религиозно-политическа идеология, за който ще стане дума по-после.

Политическата самостоятелност и нейните стожери – владетелите и династите на Тракия, през първия век на нашата ера били изпепелени въпреки неравния си съюз от римската военна машина, а тракийската аристокрация, както вече стана дума за това, съхранила позициите си във военноадминистративната организация на провинция Тракия още едно столетие. Ликвидирането на тази организация от император Траян и предположеното по-горе участие на оцелелите знатни траки в нея очевидно е означавало и окончателната гибел на тяхното съсловие. Въпреки това има поне два феномена, които недвусмислено свидетелстват за съхраняването на тракийската царска доктрина. Първият от тях – орфическите реликти в българската народна култура, е доказан и осмислен от научното дирене на някои съвременни обичаи и празници. Вторият – жизнеността на тази доктрина в религиозния живот на тракийските римски провинции – е засвидетелстван в паметниците, но не е интерпретиран (макар и често долавян) в нашата и чуждата историография. Причините за пренебрегването им са много и при това известни, но с много и сериозни последствия. Имам предвид търсенето и доказването отново на елинизацията и романизацията в много, та и между най-новите проучвания. Създаден бе дори и новият термин „ориенталски романизъм“ за дакийската култура, който да обясни мнимото романизиране на даките и да представлява основата за възприетите в румънската историография тези за субстратите на средновековната румънска народност. Елинизацията и романизацията на траките и в тези най-нови изследвания отново и отново се доказват чрез възприетото именуване на лицата, реките, селищата и др.; чрез разпространението на гръко-римските култове или чрез гръко-римската интерпретация на тракийските, въпреки че е повече от ясна необходимостта от насочването на диренето в тази насока към комплексните постижения от обществен и материален характер. Обаче не тези постижения ще бъдат търсени тук като характеристика на тракийската култура и това спестява на изложението участието в спора или възприемането на предложените вече решения, свързани с реализацията и мащабите на елинското и римското влияние. Интересуващите се от материализацията на романизма в тракийските провинции имат на разположение немалко наши и чужди студии и монографии, посветени на проявите на римската култура в Мизия, Тракия и Дакия. В тях обаче е отминат с лека ръка проблемът за елинските и елинистическите модели, които са един от характерните белези на римската култура през елинистическата и особено през императорската епоха. Забравя се, че римската републиканска култура е резултат от продължителен синтез в контактната зона на италийци, етруски и елини. Защото може би именно тази нейна генетична характеристика е предпоставила и възможностите ѝ да участва в големия синтез с елинистическите култури през къснорепубликанския и ранноимператорския период. Излишно е да се доказва, че в този процес на взаимопроникване и асимилация културният синтез се осъществява по сложен и неподдаващ се на дефинитивно определение път, обединявайки отново, но в ново равнище римската култура с елинската и средиземноморската.

Несъмнено е впрочем, че синкретизмът във всички области на културната активност, изучавана по отношение на Тракия и траките в областта на религиозните идеи, е имал за катализатори преди всичко системно налаганите чрез градовете и армията римски норми на обществен и културен живот. Те били внедрявани неусетно, но методично в културата на римските поданици от Испания и Британия до Двуречието, от Галия и Германия до долината на Нил. Затова на пръв поглед чрез градовете и техните форуми, чрез многонационалните си

легиони Римската империя би могла да създаде впечатлението, че е ликвидирала границите между държави, племена и цивилизации, превръщайки се в необятна контактна зона за елинизма, романизма и „варварството“. В действителност обаче римската провинциална култура е многообразна заради активното си, но различно по мащаби взаимодействие между романизма и културно-историческото наследство на многоезичните поданни на Рим провинции. Това активно взаимодействие зависи от много променливи в качествено и количествено отношение, които определят преобладаващата роля на отделните елементи, участвали в синтеза.

Проучването на резултатите от взаимодействието между тракийската култура и романизма, разбиран тук в смисъл на характеристиките на римската цивилизация, е трудно дело, което в много отношения прави все още първите си стъпки. То ни изправя отново пред прояви на историческа памет, лишена вече не само от свой, но и от чужд писмен доказателствен материал. Античната традиция предоставя спорадично данни за нашествия или войни, за преминаването на един или друг император по Виа милитарис (Диагоналния път). Тракийската торевтика, извор за семантични умозрения днес върху религиозната идеология, залиняла преди всичко поради липса на социална поръчка. Остават единствено надписите и култовите и оброчни релефи, некрополите и погребалните ритуали, от които може да черпим сведения за жизнеността на тракийската културна традиция в нейното единоборство с привличащия чрез перспективността си романизъм за тракийския перегрин или правоспособен гражданин на Империята. При това всяко ново епиграфско изследване все повече ни уверява, че всяка статистика на съдържащите се в надписите данни, направена по отношение на етническата и социалната принадлежност, на фреквентността на имена или професии и др., колкото и привлекателна да изглежда тя за изследвача историк, има стойност преди всичко за обосноваване на тенденциите или вероятното, но не и на доказателство по тези проблеми.

Към времето на организирането на тракийските провинции римската космополитна държава имала вече много опит и създадени традиции. Нейната политика в създаването на социална опора в новозавоюваните земи чрез приобщаването на аристократичните кръгове по пътя на превръщането им в римски граждани, както и разширяването на римофилски настроената провинциална аристокрация чрез получилите римско гражданско право ветерани и освободени роби, довела до една вътрешнополитическа стабилност и нивелиране на социалните, икономическите и културните процеси в Римската империя през I-II в. от н. е. Чрез повсеместното насърчаване на развитието на градския живот и неговото унифициране, въпреки различните форми и правомощия на градските организации и техните институции, градският живот във всички краища на Империята носел белезите на италийския град, та дори и на самия Рим. Това явление представлява несъмнено една от основните културни характеристики на романизма или, ако щете – на романизацията на една провинция. Нейна политическа характеристика е задължителното честване на императорския култ, което се организирало от провинциалните събрания (в Тракия то е със седалище във Филипополис) чрез колегиите на жреците августали.

Ако приемем, че Римската империя с цялата си сложност и етническо многообразие осъществявала връзките и взаимовлиянията, присъщи на една контактна зона, то е несъмнено, че основният фактор за провинциализирането на новозавоюваните области е била армията. Чрез рекрутите на перегриналното им население за помощните войски и флота до времето на император Хадриан, а след него – и за легионите, една голяма част от общественоактивното население – младежта, била подлагана на идеологическо въздействие. Тя свиквала със суровата дисциплина и ежедневието на римския войник, със задължителния латински език, на който общувала с чуждоземците. Сформирането на помощни войски – али и кохорти, е ставало от етнически еднородно население, но впоследствие тези военни обединения се попълвали и с войници от областите, в които воювали. Едва от времето на император Нерон започнало и за тях частично подаряване на римско гражданство (най-често само правото на законен брак), което покъсно обхванало всички помощни войски.

Сведенията за римски рекрути от тракийските земи преди основаването на провинция Тракия са оскъдни и произхождат от Рим, Италия и западните провинции – двете Германии и Британия. Това са надгробия на починали войници с латински текста поставени от техни сънародници в същата военна част – най-често техни наследници. Според данните в надписите за произхода им и за военната част, в която са служили, най-рано засвидетелстваните траки на римска служба са дентелети, рекрутирани за IV тракийска кохорта от края на Августовото управление и до средата на I в. от н. е. Съюзните отношения на дентелетите с Рим през I в. пр. н. е. били нарушавани за кратки периоди и установени след голямата им война през 57-56 г., в която римските войски и Македония претърпели тежки загуби. Тези отношения могат да обяснят появата на дентелетите в римските помощни войски през първата половина на I в. от н. е. и особено след големите въстания на беси, койлалети и дии през 21 и 26 г., които били реакцията срещу опита на сапейския цар Реметалк II и наместника на римските интереси в държавата му – Требелен Руф, да изпращат траки като войници в помощните войски и във флота в чужди земи.

Започналата още от Августово време дедукция на ветерани в двете отсамдунавски тракийски провинции е засвидетелствано единствено чрез надписи; те са най-често надгробни и по-рядко – посветителни или религиозни.

През първата половина на I в. от н. е. тя е свързана преди всичко с канабното селище Ескус, където известните ветерани са римски граждани от второ или трето поколение. През Флавиево време надписите свидетелстват за форсирано настаняване на ветерани не само в канабните селища Ескус, Нове и Рациария, но и във вътрешнотракийските земи; ветераните са главно от Мала Азия и Македония – римски граждани в първо поколение. Колонизирането на ветерани е засегнало и Тракия чрез основаването на колонията Деултум и настаняването във Филипополис и територията му на войници от разтурения VIII Августов легион и ветерани от VII Клавдиев през 76 г. (IGB III 1101, 1535-1536). През II в. ветерани се откриват в крайлагерните селище Алмус, Утус, Сексагинта Приста, Абритус и в градовете Рациария и Нове, както и по трасетата на големите пътни комуникации. Интересно е да се посочи, че засвидетелстваните войници от двете провинции от времето на Хадриан насетне са били рекрутирани от Ескус, Рациария и Анхиало; през средата на II в. сред тях има и от Марцианополис, Августа Траяна и Никополис ад Иструм. Едва от Северите насетне се рекрутират войници, които често преминават в преторианските кохорти и произлизат от селското население в териториите на Никополис ад Иструм, Марцианополис, Сердика, Филипополис и от регионите Димензиум и Усдицензиум. Сравнението между ареалите на рекрута и настаняването на ветераните показва съвпадането на отправните и изходните центрове в двете провинции. Налага се изводът, че римската провинциална власт съзнателно е рекрутирала тракийските набори до края на II в. от крайлагерните селища и градове, в които е концентрирано населението с военна кариера и неговите семейства. Това се потвърждава от надписи за войници, посочили като родни места Ескус и Нове, и позволява извода за насърчаване на наследствен военен професионализъм, т. е. на военно съсловие. Това съсловие, ако се съди по надписите на ветерани с нетракийски произход, подхранва и редовете на провинциалната аристокрация с римски граждани едва в трето поколение. Изводът може да се привлече като обяснение на липсата на ветерани с тракийски произход и до края на Хадриановото управление.

Причините за посочената липса могат да се видят и в целенасоченото търсене на вътрешнополитическа сигурност чрез настаняването на чуждо за тракийските земи население – чуждо и по език, и по интереси. На него се разчитало да противостои или поне да не се съюзява с траките за антиримски освободителни прояви.

Надписите – надгробия на тракийски войници от помощните войски, открити в западните провинции Британия и Германия, са поставени приживе от самите тях, или от техни сънародници. Това изключва възможността да обясним липсата на подобни надписи в нашите провинции до средата на II в. с невъзприетата още традиция в това отношение, още повече, че тук тя се е разпространявала чрез римските легионери или дедуцираните ветерани от нетракийски произход. Но ако е вече ясно, че траките са се завръщали след посочената хронологическа граница поради цял ред социални, икономически или народопсихологически причини, то тяхното действие едва ли трябва да се изключва за годините преди това. В такъв случай обяснението трябва да се търси в слабата активност на романизма в помощните войски, които представляват част от контактната зона. Резултатите от културния трансфер в нея по отношение на тракийското население са слаби вероятно затова, защото, внесени в общината, те се оказват отново подвластни на действащата традиция. Процесът се повтаря многократно напред във времето с все повече шансове за успех на културния синкретизъм на тракийска почва. Набелязаният механизъм на повтарящото се обратно въздействие от страна на етнически еднородната тракийска среда в общините впрочем осигурява и дълговечността на нейната традиция.

Ако анализираме ролята на редовната римска армия – легионите, които някои историци определят като един от активните фактори за романизация, то веднага може да се каже, че траките съдействат активно за романизацията, но – едва след въвеждането на локалното рекрутиране на легионите при император Хадриан, когато възнаграждението на ветераните със земя било заменено с парични суми.

Настанените в Августово и Тибериево време легиони в Мизия били рекрутирани в Италия и Мала Азия. Малкото епиграфски следи, оставени от тях, свидетелстват за войници – римски граждани във второ и трето поколение, които рядко оставали като ветерани в наделените им земи край лагера в Ескус. Техните жени, които със семействата им живеели в крайлагерните селища – канабета и викуси, били от италийски или гръко-източен произход, най-често техни освободени робини. През Флавиево-Траяново време между ветераните, които са оставили епиграфски следи край Ескус, Нове, Рациария и в близките вътрешни земи, се откриват и лица от Норикум и Македония. Много често синовете им наследявали военната професия на баща си, но има случаи, в които те се превръщали в поземлени собственици. С

това пред тях се откривал пътят и към провинциалната аристокрация – един добър пример в това отношение е семейството на ветеран от I македонски легион, рекрутиран в Македония. Самият ветеран, станал вече римски гражданин, получил земя край Бутово, а неговият внук станал булевт в основания от Траян град Никополис ад Иструм (CIL III 12, 409; 12, 410), т. е. в провинция Тракия.

До времето на Хадриан (117 – 138 г.), който въвел локалното рекрутиране (от населението на всяка провинция за настанените в нея легиони), не могат да се предполагат каквито и да било контакти на тракийското население с войници и ветерани от настанените в двете Мизии легиони. Както се видя, те и техните семейства са останали неконтактни с тракийската етническа среда, бидейки организирани в общините на римските граждани в канабетата и викусите. За целия този период липсват трайно заселени представители на по-висшите воински чинове, ако не смятаме двамата центуриони от Ескус (заселени край Бутово, В. Търновско, и край Дъбован, Видинско). Участието им в културния живот е засвидетелствано чрез посвещения на Митра и Диана. Липсват каквито и да е следи от усядането на представители на военното командване и това е естествено – те са произхождали от богати семейства на конници и сенатори, които често са започвали само военната си кариера в мизийските легиони. Между тях заслужава да се посочат бъдещите императори Веспасиан и Хадриан, които са служили тук като военни трибуни съответно през 27 (28) и 95 – 96 г. (Suet., Vesp. 2, 3; HA, Hadr. 2, 3). За стремящите се към военна и гражданска кариера липсата на организиран градски живот в двете провинции до Траяново време не е предоставяла никакви перспективи за кариера, нито пък за ежедневие и бит, присъщи на тези римски съсловия.

Следователно слабото проникване на романизма до средата на II в. от н. е. чрез армията в двете провинции не е случайно, а резултат на обективни обстоятелства, срещу които римската провинциална власт не е предприемала очевидно никакви целенасочени мерки.

Изключвайки фактора „армия“ в контактната зона до средата на II в., ние стигнахме до значението на активно въздействащата тракийска традиция и на сравнително слабото разпространение на римското гражданство чрез армията в това време, както и на незначителния по брой контингент от римски, респективно италийски елементи сред легионерите и ветераните.

Не така стоят проблемите по отношение на другия предполаган фактор за романизацията – градския живот, в който траките не са създали и нямат традиции към времето на завоеванието. Закъснялата романизация в тракийските провинции отлага действието и на този фактор приблизително до същата хронологическа граница – до Хадриановото управление. Следователно и на ниво „градски живот“, и на армейско ниво контактите и трансферът ще се развиват занапред паралелно във времето, но при различни условия. Въздействието на контактите в града ще се осъществява по-бързо поради посочената липса на традиции, която обяснява и сравнително малкото на брой участващи в този живот траки. То ще бъде обаче и по-силно, защото е организирано и с повишена активност на възприемане; последната е обусловена от преимуществата за романизираните и поне на първо време – от задължителните елементи на римското гражданство.

Имплицитността на явленията в контактните зони на града и на армията са доловими чрез редица факти, за които ще стане дума понататък. Априорното им набелязване тук е, за да обоснове отхвърлянето на делението на тракийската култура през II-III в. на градска и селска, защото то е в противоречие с фактите, доказващи културноисторическото наследство в нея от предишните епохи. Тук ще бъдат набелязани или засегнати само явленията, които открояват процесите и динамиката в развитието на тракийската култура по отношение на известните и осмислени вече тракийски културни реликти от предримската епоха.

Преди да се разсъждава как, доколко и защо са се разпространили в тракийските земи през римската епоха чуждите култове, кои слоеве от населението са свързани с тях, или пък да се оценява единоборството между местната и чуждата религиозност, е естествено да се огледа градското население демографски, от гледна точка преди всичко на неговия етнически произход. Не по-малко значение, както вече се видя това по отношение на чуждоплеменното население в армията до средата на II в. от н. е., имат и възможностите му за контакти с местното население. И сега отново би трябвало да се разграничат контактите в двете нива – в армията и в градовете, за да се открие степента на участие и съучастие в търсените контакти.

Развитието на градския живот в двете отсамдунавски провинции от времето на Траян било облагоприятствано от победата на императора над Децебаловата тракийска държава; новоорганизираната провинция Дакия поела ударите на чуждите нашествия на полуострова и за него настъпили продължителни мирни години на почти непрекъснат икономически и културен възход до средата на III в. Урбанизацията на двете провинции била постигната чрез въздигането на стари тракийски селища – центрове на стратегии, в политии като Сердика, Пауталия, Августа Траяна; чрез превръщането на канабетата и викусите край лагерите на легионите в муниципии и колонии като Рациария, Ескус, Нове, Дуросторум; чрез основаването на нови градове като Никополис ад Иструм, Никополис ад Нестум, Топир, Марцианополис. Превръщането им в модерни градски центрове и свързването им с пътни комуникации според римския модел създало необходимост от много и опитни строители, майстори и занаятчии. И те не закъснели да дойдат, наред с търговците, от цялата ойкумене. Епиграфските паметници са запазили, макар и непълно, данните за един внушителен поток от хора; повече от 400-те надписа не включват несъстоятелни люде, а за много от състоятелните липсват данни – превръщането на мраморните им олтари във вар и средновековни стени и плочи ги е предало на забвение.

Хронологията на засвидетелстваните надписи за преселници показва появата на свободно занаятчийско и търговско население едва през средата на II в. и намаляване на притока му от епохата на Северите и след нея. Готските нашествия засегнали непоправимо икономиката на градовете и муниципиалната аристокрация – това ясно личи от прекъсването на епиграфската традиция повсеместно. Изключения правят Ескус и Томи, но паметниците на търговци и военни там не говорят за трайно заселване през втората половина на III в. Преселниците липсват обаче и през I в. в двете провинции, когато се създавала икономиката на градските центрове. Това явление доказва като че ли най-ясно, че преселниците не са били причина за възхода на провинциите, както се твърдеше в по-старата литература по проблема, а са били привличани от възможността за икономически и социален просперитет.

Над 80 процента от преселниците са дошли от Мала Азия. Сред тях сигурни данни говорят за настаняването на никейците като занаятчии в Никополис ад Иструм, Сердика и Филипополис. Никомедийците показват предпочитание към същите градове, но ги откриваме и в Томи, Хистрия и Перинт, което говори за вероятни връзки и с презморската търговия. Дошлите от Хераклея Понтийска са засвидетелствани в големите понтийски градове Одесос и Томи, но и в Хистрия и Калатис. Преселниците от провинция Азия имали високо положение и в старата, и в новата си родина. Останалите малоазийски преселници са представени в тракийските провинции главно като лица с военна кариера – действащи или ветерани.

Преселниците, чийто произход сигурно се определя като сирийски, са не повече от 15 процента. Между тях има войници и ветерани в Нове и Трезмис; търговци, ретори, концесионери на тракийските мини и техните освободени роби са засвидетелствани в Томи и Хистрия, в Пауталия и Августа Траяна, в Никополис ад Иструм и областта на Странджа – все по трима или четирима души, докато във Филипополис те са двойно повече. Сирийците, известни в Империята като търговци, липсват в големите градове на Долна Мизия, защото там търговията още в началото на II в. била монополизирана от италийски търговски фамилии и това най-добре се илюстрира от епиграфиката на Нове.

Само около два процента са преселниците от Африка. Сред тях знаем за войници от Картаген, както и за мозаисти в Перинт и за търговци в Томи, където тяхното голямо и добре организирано сдружение продължило традициите на елинистическата епоха.

Прави впечатление предпочитанието на източните преселници към старите левопонтийски градове Хистрия, Томи и Одесос, както и в организираните като гръцки политии градове Филипополис и Никополис ад Иструм; в градовете по лимеса Нове и Ескус са засвидетелствани само около 15 процента. В своята съвкупност обаче те са даже 4 пъти повече в Долна Мизия, сравнени с Тракия. Този феномен е обусловен от ред причини. В левопонтийските градове малоазийци идвали по традиция – тук и в предишните епохи се осъществявала посредническата търговия между вътрешнотракийските земи и Гръцкия изток. И ако преселниците в Анхиало и Аполония липсват, това е естествено след разрушението на Аполония от Лукул през 70-те години на I в. пр. н. е. и превръщането на Анхиало във военно пристанище за обоза на римските легиони по пътя им към Ориента. От не помалко значение за коагулирането на преселниците в Долна Мизия е и големият ѝ гарнизон от три легиона. Не толкова самите войници и ветерани от източен произход (около 5 процента от всички преселници) са причина за високия процент в тази провинция, колкото нуждите на войската, задоволявани от различни видове занаяти; при това легионерите и като действащи, и като ветерани по-късно били собственици на роби, които по тракийските земи имат преимуществено малоазийски произход. Същия произход и социален статут имали и жените на войниците, ветераните и освободените роби.

Проучването на социалното положение на откриваните в двете провинции лица от източен произход според данните в надписите говори, че ветераните по-рядко, отколкото освободените роби, са взимали участие в обществения живот като членове на муниципиалната аристокрация. Либертините са засвидетелствани като арендатори на ветерански земи, като самостоятелни или зависими функционери на митнически и минни концесионери, на големите италийски търговски компании, като управители на поземлени владения. Дейни и предприемчиви, те бързо натрупвали състояние, което им позволявало да участват в обществения живот на града като декуриони с непълни права, като жреци на императорския култ и др.

Много по-трудно е да се установи истинската роля в обществения и културния живот на двете тракийски провинции по отношение на занаятчиите и търговците. Епиграфските следи за тях са лаконични не толкова поради предимно гръцката им редакция, за която това е характерно, колкото може би на ограничените материални възможности, каквито са имали засвидетелстваните преселници. Данните за благотворителната дейност на отделни лица сред тях са изключително редки, дори надписите, в които ги откриваме, са поставени по-често от професионални сдружения. Например: сдружението на александрийските търговци в Томи, на никомедийските каменоделци в Никополис ад Иструм, на кожарите и дребните търговци във Филипополис и др. Неслучайно само около една десета от известните ни представители на тези слоеве са били според епиграфските данни и членове на муниципиалната аристокрация.

Направеният дотук най-общ преглед на резултатите от проучванията върху присъствието на лица от източен произход в двете провинции, които представляват почти напълно засвидетелстваното чрез данни от надписите чуждоземно население, показват недвусмислено неговото участие в градското ниво на имперската контактна зона. Това участие се проявява преди всичко в сферата на материалното производство – в източните мотиви, понякога трудно отделими от тракийските, които се откриват в архитектурата, скулптурата, мозайките, торевтиката и др. Но по отношение на ориенталските религиозни представи и култове тракийското население във всички социални прослойки показва подчертана резигнация.

Огромното строителство, което се разгоряло при архитектурното изграждане на римския облик на градовете през II в. от н. е., довело в тях майстори от малоазийските, сирийските градове, та дори и от далечна Александрия; то предлагало не само прехрана, но и социален просперитет и за всички онези традиционни тракийски занаятчии и майстори, чиято инициатива и възможности били спъвани от материалните възможности и волята на царе и династи.

Не бива да се мисли, че животът на занаятчията в един римски град е бил лесен или пък, че да се постигнат успехи във всеки занаятчийски отрасъл е било възможно за всеки перегрин – местен или преселник. Необходимостта да охраняват икономическите си интереси вероятно и срещу муниципиалната аристокрация ги обединявала в различни, известни от много надписи занаятчийски сдружения, които си избирали покровители сред градските магистрати. Защото тяхната социална позиция била слаба, докато не станат притежатели на земя, и в това отношение те били по-зле и от бившите роби – либертините, които с освобождаването си получавали и римско гражданство.

Съдейки по дву- или тричленните римски имена на тракийските царе, династи и аристократи, някои учени настояват, че това било белег за тяхната романизация. Аз не бих се присъединила към това тълкуване, дори и да липсваха десетките примери в епиграфските паметници за аристократи или обикновени ветерани, запазили в новото си име на римски граждани и тракийския когномен дори и до III в. от н. е. Защото по-важното е, че техните религиозни посвещения или оброчни плочки, молбата за помощ или спасение, благодарността за божествена помощ или промисъл са обърнати към изконните племенни богове или боговете на предците. Типичен пример в това отношение е надписът на наследствения аристократ от територията на Августа Траяна, Тит Флавий Динис, син на Скелес от трибата Квирина. Името му е означено по всички изисквания на официалното именуване на римския гражданин, но посвещението на надписа и олтара е на бога на предците му – Зевс Сабазий; и той, подобно на предците си, бил негов пожизнен жрец, въпреки че бил и първожрец на императорския култ в провинциалното събрание на Тракия. Несъмнената гордост на този „романизиран“ тракийски аристократ със своето традиционно духовно наследство говори, че и през II в. от н. е. тракийската аристокрация не се е предала в конфронтацията си срещу романизма, подобно на многочислените си сънародници, увековечили традиционната си вяра чрез оброчните плочки на Тракийския конник. Наред с това трябва да се посочи, че траките, подобно на ред други етнокултурни общности в границите на Римската империя, дори и като римски граждани не приемат поголовно римското именуване. Не го приемат дори и след едикта на Каракала, когато родовото име на този император – Аврелий, се възприема поголовно като първа съставка на името. Въпреки общоприетата римска практика, траките – граждани във филите на тракийските градове, не възприемат и означението на филите, в които са вписани.

Ясно е впрочем, че името не може да бъде белег за онова, което сме приели да обозначаваме като „романизация“. Не може обаче и масовата поява на тракийски имена в надписите от и след времето на Северите да се тълкува като белег за едно възраждане на тракийското народностно съзнание. Причините за това явление – както Б. Геров вече го обясни – трябва да се търсят в приобщаването на широки кръгове от тракийското население към практикувания обичай на поставянето на надписи. Причината за това приобщаване трябва да се търси преди всичко в икономическия и обществен просперитет на по-широки слоеве от тракийското население чрез участието му в римските легиони.

Макар че обичаят да се поставят надписи – надгробни, посветителни или религиозни, рядко предхожда последните тракийски царе и стратези, възприемането му практически става едва след организирането на градския живот в тракийските провинции. Интересно свидетелство в това отношение е надпис от града Сердика, поставен през 143 г. от н. е. от заемалия висшите муниципиални длъжности на архиерей и пръв архонт, Басос Мока [тралеос?], чието име е свидетелство за тракийския му произход (IGB IV, 1953). Неговият надпис е найранният документ за конституирането на муниципален живот в римския град Сердика; от надписа се вижда, че тракийският аристократ все още носи неримско име, че си е подготвил приживе гробницахероон, но в унисон с модата е поръчал и олтар, върху който е издълбан надписът. Въпреки модното увлечение, въпреки постовете, които е заемал, и името му, и грижата му за изпълнението на погребалния обичай не свидетелстват за неговата романизация.

Много усилия са хвърлени, за да се потърси традицията или романизацията при един от най-консервативните човешки обичаи – погребението, чрез избора на кремация (трупоизгаряне) или инхумация (трупополагане). Статистическите наблюдения в други римски провинции категорично отричат етноопределящия им характер, като свързват първата практика със заможните слоеве от населението, а втората – с малоимотните. Кремацията, наред с тракийския обичай на издигането на надгробни могили (който очевидно се разраства през разглежданата епоха), постепенно отмира: най-напред могилите – поради икономическия упадък на провинциалната аристокрация през III в., после кремацията – с възприемането на християнството.

Друг, често изтъкван белег на романизацията, е възприемането на латинския език чрез войската и чрез официалното му налагане в провинция Мизия и, обратно – официалният гръцки език в провинция Тракия говорел за слаба романизация, но – силна елинизация. Дори на пръв поглед нещата само изглеждат така – езиковата граница като че ли действително следва провинциалната граница, установена при Траян. Гръцкият език е официален не само в крайморските градове на север от Балкана до края на разглежданата тук епоха, но и в градовете Никополис ад Иструм и Марцианополис; въпреки че по времето на Северите те били присъединени към латиноезичната провинция Долна Мизия, много от посвещенията дори и за императорите от тази епоха и по-късно, открити в тях, са редактирани на гръцки език. Подобен е случаят и с надписи и надгробия на лица, открити в крайлагерните селища и колонии по Долнодунавския лимес. Впрочем по отношение на възприемането на латинския език като белег на романизация съществуват и необясними явления. Например: защо в съседната с Мизия тракийска провинция Дакия епиграфското наследство е изключително латиноезично, макар че римската власт там е просъществувала само между началото на II в. от н. е. и управлението на император Аврелиан – до 275 г., а в самата Мизия епиграфиката е билингвистична, макар че римската власт тук била установена цял век по-рано и просъществувала много по-дълго? Друго, трудно за обяснение явление са гръкоезичните посвещения на Митра и Долихен от Тракия, които са единствени сред многобройните латински посвещения от цялата Империя, за тези определено „романизиращи“ войнишки култове. При това не трябва да се забравя, че за римските военни контингенти латинският език и като държавен, и като средство за общуване между разноезичните войници бил задължителен. В надписите си като ветерани често същите тези войници са склонни дори да заместват латинската дума „ветеран“ със съответната ѝ гръцка – „палайостратиотес“, напр. в надписа на Аврелий Реметалк за баща му, открит в хинтерланда на Абритус (IGB II, 750; срв. пак там, III, 1536 на тракиец; IV, 2270 и др.). Това явление, както и забелязаната липса на диалектен латински език в надписите от Долна Мизия от Б. Геров недвусмислено свидетелстват, че латинският език не е станал разговорен дори там, където е била задължителен. Не така стои въпросът с провинции като Горна Мизия и Дакия, да не говорим за среднодунавските и галските. Съхраняването на гръцкия език и в Тракия, и в Македония, и в източните провинции говори не толкова за елинизация, както някои наши и чужди учени са склонни да приемат, а по-скоро (което следва от изброените ареали на съхраняването му) – за една принадлежност към елинистическия културен свят в предишната епоха, за една съхранена традиция. С това се обяснява, струва ми се, и характерният за религиозните надписи гръцки език, а не – с предполаганото в литературата по проблема елинизиране на жреците в светилищата. Един сигурен пример в това отношение са оброчните паметници с надписи от светилището на Асклепий при Глава Панега. Разположено в най-североизточния ъгъл на територията на Сердика, вдаващ се дълбоко в латиноезичната зона на север от Балкана, то е съхранило около сто посветителни надписи от II-III в., от които само осем са на латински език. В най-голямото засега светилище на Аполон при с. Драгановец, Търговищко, точно по езиковата граница, сред 111-те оброчни плочки 28 имат гръцки текст и само четири – латински. В общи линии така стоят нещата и при ред други светилища.

Въпреки промените в топонимите и хидронимите, възприети в официалната римска картография, в разговорния тракийски език са се съхранили редица тракийски имена, които според езиковедските проучвания са достигнали и са се съхранили в нашия език и до днес – примерите са много, за да бъдат изброявани тук.

Направените дотук наблюдения ясно показват, струва ми се, два важни факта: първият се отнася до най-субективното в отношението на хората към заобикалящата ги среда: изборът на собствените имена, съхраняването на онаследената топонимия, както и на може би най-важния от ритуалите – погребалния. Това говори не само за родолюбие в тесния смисъл на понятието, но и за изградени и съблюдавани принципи на обществено поведение. Вторият факт е несъмнената по отношение поне на разгледаните явления жива традиция на „елинистическата“ култура и определеното ѝ предпочитане пред възможността да бъде заменена с новата – римската, носеща несъмнена значимост в обществения живот. В такъв случай изборът на елинистическата отново навежда на мисълта за изградена ценностна система, за осъзната представителност на връзката с нея.

Една друга голяма област, в която с право се търсят резултатите от действието на фактите в една контактна зона, е религията – носител и отражател на мирогледа и космогоничните представи на човека в античността. Проблемът е бил и продължава да бъде обект на търсения и дискусии, в които се подхожда към него под различни, обективно обусловени ъгли на зрение, т. е. – от различни методологически постановки и с различни методи на научното дирене. Прилаганите напоследък методи на интердисциплинарния анализ, на сравнителното и диахронното съпоставяне, на ретроспекцията и др. допринесоха за по-дълбокото проникване в тракийската религиозност. Преодоляна бе липсата на домашни писмени извори за тракийската митология, религия и космогония, на посвещения или изображения на тракийските богове. Постигнатото по отношение на тракийската религиозна интерпретация доведе и до реконструирането на ред характеристики на тракийската религиозно-политическа доктрина – орфизма. Диренията не отминаха и религиозните прояви и култове в провинциалната култура на тракийските провинции; следователно има една сериозна база за изграждането на съвременната постановка за характерните черти на тракийската религия, вплетена в провинциалната римска култура.

През погледа на съвременния историк античник, свикнал с пренаселеността и на небето, и на земята, и на подземието с богове, добри и зли духове и гении, траките през I хил. пр. н. е. изглеждат едва ли не атеисти. Оскъдните сведения на Херодот в прочутото му изречение за почитаните от тях Арес, Дионис и Артемида и царския култ към Хермес, съпоставено с дългия екскурс за скитските божества с техните имена и характеристики, подкрепя това впечатление. Повече място за размисъл предлагат етнографските сведения за траките, които плачели при първия вид на новороденото и изпращали с радост и пиршества покойниците си, защото се отървавали от земните си грижи – ние се изправяме не само пред една религиозност, дълбоко контрастираща явно с елинската, но и пред дълбоко осмислена чрез орфизма житейска философия – пред вярата в превръщането на човека в антроподемон, т. е. херой. И ако орфизмът с неговото учение за обезсмъртяването е бил достъпен само за избрани аристократи, то на редовите общинници сигурно е било внушавано да вярват в тяхното обезсмъртяване – иначе доктрината не оправдава съществуването си. Затова и всяка местност или всяко населено място е имало вероятно свой херой, почитан като бог, безименен и безтелесен, но надарен с произлязъл от топоним епитет.

Всичко онова, което знаем за боговете, почитани от траките, позволява предположението, че те са получили гръко-римските си персонификации и антропоморфни образи твърде късно; дори посвещенията на Аполон заради спасението на Реметалк III от Койлалетската война от началото на н. е. не са свързани с изображение на бога, а са записани върху плочи или колони. Чудото на метаморфозата, на превъплъщенията на тракийските богове в човешките образи на гръцката иконография е проявено може би най-ярко в посвещенията на тракийските наследствени аристократи Флавий Амадок и сина му, запазени върху оброчни плочки в светилището при Глава Панега (IGB II, 532–534). Дали те са действително баща и син или пък аристократи, не е съвсем сигурно, нито пък най-важното. Най-важното е, че наред с оброчните плочки, посветени на Асклепий в гръцка интерпретация, т. е. заобиколен от Хигия и Телесфор, техните плочки свидетелстват за появата на антропоморфния образ на тракийския бог на здравето като бог конник.

Кога и как се е появил яздещият бог – този феникс на тракийската религиозна иконография, все още не знаем със сигурност. Дискутира се и дали негов прототип е изображението на царя в торевтиката, съхранена от предишната епоха, или пък гръцката иконография на хероизирания покойник. Последното за мене поне е по-приемливо поради следните логически съображения (понеже други липсват). Конят е свързан и със соларното в тракийската религия, и с битността на „конелюбивите траки“; аристократът конник трябва да бъде и херой на кон; ако се приема, че тракийската Бендида е яхнала сърна, заимствайки гръцките изображения на Артемида, защо и тракийският херой да не е получил иконографията на гръцкия хероизиран мъртвец? Впрочем в тази насока може да се очаква много от приложения напосле-

дък към богатото разнообразие от изображения на тракийския бог конник семантичен анализ. Той показа за сетен път не само несъстоятелността на възприетите в науката три типа релефи на конника, но и нещо повече – възможността да се открие чрез семиотичен анализ както съдържанието на вложения в релефа разказ чрез изобразените символи, така и генетичната връзка на яздещия Херой с обожествения тракийски цар, с Дионис-Сабазий или с Арес.

Под изображението на конника се четат посвещения не само на бога херой, означаван като „Херос“ или просто „бог“, но и на Асклепий, Аполон, Силван, Диоскурите, та дори и на трите нимфи. В това явление някои съзират синкретизъм на тракийския бог с гръцките и римските му сродни богове. Становището е хипотетично, то би могло да бъде заменено с друго, което да има предвид както пантеистичния характер на тракийския бог, така и липсата на антропоморфизъм в тракийския пантеон, който се появява по-късно и очевидно не по самостоятелен път на развитие.

Сред хилядите изображения на Тракийския конник, посветени найвече от траки през втората половина на II в. – III в. от н. е., най-многобройни са с посвещения на Асклепий и Аполон. В борбата за първенство между двата култа в западнотракийските земи е победил Асклепий, а в източните, приблизително на изток от Филипополския меридиан – Аполон. Отликата между тях и гръцките им паралели не е само иконографска, но и същностна и засяга наред с тях и другите почитани от траките богове с гръко-римски имена – Зевс, Хера, Артемида и др. Тя се открива както в съдържанието на посвещенията, така и в епитетите, с които траките са надарявали тези богове, и предлага неподозираната доскоро възможност да се проникне ретроспективно в по-древните пластове на тракийската религиозност. В тази насока именно преди повече от пет години предприех едно проучване върху гръцките епитети на боговете в надписите, посветени в двете провинции, с което се опитах да покажа за пръв път връзката и значението им по отношение на местните и чуждите култове в тракийския пантеон. Това проучване и направеният анализ разкриха някои неизвестни досега страни на тракийското религиозно мислене, както и връзката и взаимовлиянията в това отношение с други етнокултурни общности на античния свят.

Преди всичко се оказа, че най-разпространен и процентно, и по отношение на цялата територия на дн. български земи, е епитетът κυριοζ Той е употребен единствено тук по отношение на Зевс, Херакъл, Сабазий и др., а най-често – по отношение на Асклепий (със 127 посвещения), следван от Тракийския конник, Аполон, Зевс и др. Около 4/5 от посвещенията на Асклепий произхождат от големите светилища в Тракия на територията на Филипополис и Сердика – Глава Панега, Даскалово, Сливница и Баткун. Тракийските етникони, както и изображението на Тракийския конник над посвещенията, свидетелстват за безспорната тракийска същност на бога, почитан под името Асклепий. Заключението се потвърждава от наблюденията върху Асклепиевите паметници от градовете Сердика и Пауталия, където епитетът „кюриос“ е подменен със „сотер“ или „простатес“; т. е. в светилищата и храмовете с официален характер богът е надарен с класическите си гръцки епитети и не е „кюриос“. Епитетът е по своята същност царски, употребен за първи път по отношение на Птолемеите, след тях – за обожествените римски императори, за Исус Христос. Оттук следва ,че за посветителите от елинистическата епоха насетне „кюриос“ трябва да е означавал изключителността на притежавалия го бог по отношение на неговата сила, единовластие и значение за човешката съдба. Повсеместната употреба на епитета по отношение на Асклепий, Аполон и Хероса показва, че именно те, бившите анонимни тракийски богове, са били безспорните господари конници в Тракия.

Сравнението, направено по отношение на разпространението на епитета в Елада и Елинистическия изток, показва, че „кюриос“ е една от най-убедителните отлики между тракийската и гръцката религия. Той свидетелства за хенотеистични възгледи в тракийското религиозно светоусещане и го приближава до малоазийското и сирийското. Боговете, надарявани с този епитет в тракийските посвещения, са били изключителни не само по всемогъщество, но са носели и спасение. Че същностната характеристика на тракийските богове като „господари“ не е плод на елинско и елинистическо влияние, може би найдобре доказва употребата на сродния епитет „царица“ по отношение на безспорната владичица по долината на Средна и Долна Струма – Артемида. Според Херодот (IV, 33) тя е била почитана от тракийските и пеонските жени като Артемида „басилейа“.

Епитетът „кюриос“, свързан със Зевс в паметниците от Сердика и Горна Струма, показва най-ярко разликата в същностните характеристики на този бог за тракийската и гръцката религия, в която тази връзка не е засвидетелствана.

Подобно е и заключението, налагащо се при разглеждането на употребата на епитета „епекоос“, т. е. „вслушващ се“ по отношение на почитаните от траките в оброчни паметници богове. Епитетът е характерен за ориенталските религии и прилаган главно към върховните богове в семитските религии – Баалите, но и към някои местни богове, почитани под името на Зевс с локален епитет. За гръцката религия обаче той е засвидетелстван в литературата от IV в. пр. н. е., но се появява в надписите много по-късно – под ориенталско влияние, и отново – не по отношение на Зевс. Разпространението му е много ограничено и свързано главно с лечителните богове в Епидавър. В Тракия епитетът се открива при почти всички богове, надарени и с епитета „кюриос“ (с изключение на Арес, Дарзалас, Зевс Сбелсурд, Херакъл и Дионис); само тук, изглежда, той е употребяван по отношение на Епона, Хефест, Плутон, двоицата Зевс и Хера и Нимфите. Има оброчни плочки на анонимния Тракийски конник, в които той е наречен „вслушващия се бог“, а с Хероса той се появява в най-ранните посвещения в светилището на Херос Карабасмос при Одесос (II в. пр. н. е.), в посвещенията на Аполон и Асклепий в тракийска интерпретация, на Сабазий и Хюпсистос. Епитетът свидетелства отново за отликите между тракийската и гръцката религия и би могъл да бъде привлечен към доказателствата за тракопелазгийската етнокултурна общност. В полза на това говори и известният пасаж от химна за Деметрий Полиоркет, според който гръцките богове нямали уши, не обръщали никакво внимание на човешките молби и съдби. И, обратно – още в най-ранните посвещения на стратега на Реметалк II, Аполоний, за Аполон Карсенос – се появява много характерна за тракийските оброчни паметници формула: „като се помолих и молбата ми бе изпълнена“. Явно е дълбокото убеждение на траките, че те действително могат да влязат в общение със своите богове, които се вслушват при това в молбите им. Тази вяра по отношение на собствените им „племенни богове“ се разпростира (поне от елинистическата епоха насетне) и към чуждите, с които те се появяват често в синкретизъм. За синкретизма свидетелстват преди всичко местните етникони на гръко-римските богове – типичен пример е споменатият вече тракийски бог Карсенос, синкретизиран с гръцкия Аполон.

Като „племенни“ (т. е. богове на бащите и дедите) са засвидетелствани само Аполон с местни етникони в земите на одрисите и сапеите, Артемида в теокразия с тракийската Бендида в долината на Струма; там като „племенен“ е засвидетелстван и Зевс Сбелсурд чак до сердикийската област на север. На племенната територия на бесите като бог на предците е почитан анонимният бог конник в теокразия с Асклепий в светилището при Баткун. Най-ранното сведение за тракийско посвещение е именно на „племенните“ богове, направено около средата на I в. пр. н. е. от цар Котис заради царствените му родители в Бизия. При Реметалкидите в Бизия започват и посвещенията на местния и гръко-римския Аполон, но антропоморфните изображения все още липсват. Едва развитието на градския живот и налагащият се чрез него романизъм създават предпоставките за появата на посвещения и на чужди на тракийския пантеон богове, и на антропоморфизирането на същия този пантеон; но в този феномен, както ще се види, продължава да живее и се развива традиционното тракийско религиозно светоусещане.

Притокът на чуждо, предимно елинизирано население от Мала Азия, Сирия и Египет, както и участието на мизийските легиони във военните експедиции на императорите на Изток са допринесли за разпространението на редица източни култове, към които, както вече споменах, тракийското население и в армията, и в града остава индиферентно. Не оказала влияние дори проориенталската религиознополитическа пропаганда на някои от Антонините, нито на императорите от династията на Северите. Особено силно доказателство за твърдението са наблюденията върху мощния сотериологичен култ на Изида и Сарапис, разпространен в тракийските земи още през елинистическата епоха. Нито той, нито разпространяващият се бързо в римската армия култ на сирийския Долихен се радвали на популярност сред траките.

Не така стои въпросът обаче с балкано-малоазийските култове. Те са едно необоримо доказателство не само за твърдяната етнокултурна общност на населението и в двата ареала, но и за вековното духовно общуване на населението от двете страни на черноморските протоци. Твърдението се доказва чрез паметниците за култа на Великата майка на боговете, погрешно наричана доскоро в нашата и чужда историография с малоазийското ѝ име Кибела. Те се явяват още в V-IV в. пр. н. е. в селищата по тракийското понтийско крайбрежие и говорят за един егейски култ с малоазийската иконография на седнала богиня с лъвче в скута (или заобиколена от лъвове), държаща в едната си ръка барабан. Така отбелязван, култът остава чужд на тракийското население през цялата елинистическа епоха. Паметниците с тази иконография продължават традицията в приморските градове и дори навлизат в тракийските градски центрове под влияние на заселените в тях малоазийци. Едновременно с тях обаче богинята се явява в паметници на Тракийския конник в територията на Хистрия и Томи, явно под гръцко влияние, но без малоазийските си аксесоари – лъва и тимпана. Явява се и в територията на Филипополис, най-често дори без посвещение, върху оброчни плочки с една оригинална за Великата богиня майка иконография, която смело може да се определи като тракийска: седнала, но без трон, с жезъл и патера (характерна иконография за богините от тракийските оброчни паметници), тя е заобиколена хералдически от протометата на два лъва.

Паметниците за култа на Сабазий също се явяват в неградска среда – в териториите на тракийските градове Сердика, Филипополис,

Пауталия, Августа Траяна, а в Долна Мизия – единствено на територията на Никополис ад Иструм, присъединен към тази провинция от времето на Северите. Много от имената на посветителите говорят за тракийския им произход, а данните в надписите – и за принадлежността им към муниципиалната аристокрация на Тракия. Доскоро се смяташе, че култът на Сабазий се разпространява чрез легионерите, но това засега може да се твърди единствено за територията на Сердика. Въпреки че в тракийската среда иконографията на бога е по-близка до фригийската, а не – до гръко-римската, тук Сабазий е лишен от многобройните си спътници от животинския свят, характерни за малоазийския ареал. Неговите гръцки епитети за „племенен“ бог, тракийските му етникони и особено жестът на ръката му, издигната за т. нар. латинска благословия, го сближава не само външно и формално, но и семантично с тракийския бог конник, наричан Аполон, който най-вероятно е една хипостаза на соларно-хтоничния бог на тракийската орфическа доктрина.

В близка връзка със Сабазий се проявява и един безименен бог, надарен с епитета Хюпсистос, т. е. „най-висок“ или „всевишен“ – епитет, употребен и за християнския бог от Септуагинтата. Посвещенията, както и паметниците на Сабазий се откриват в онези тракийски предели, които са били най-продължително време в съприкосновение с елинистическия свят. Той е наложил своя печат и в иконографията, както вече се видя за предишните култове, и върху религиозната терминология, която сближава върховните богове на различни ареали и етнокултурни общности в условията на растящия синкретизъм и стремеж към монотеизъм в границите на Римската империя. Ако се съди по най-ранните паметници с посвещение на Хюпсистос, свързани с последните тракийски владетели – Реметалк II и III, не е трудно да се види, че елинистическото влияние за употребата на епитета се дължи на Мала Азия. Връзката е опосредствана чрез династическите бракове на тези владетели с Боспорската династия на Полемон I, а епитетът е присвоен за върховния им бог и закрилник, наричан Аполон. Този тракийски бог показва обаче белези на сродство не с елинския, а с лидо-фригийския си съименник, наричан и Сабазий, и с етникона Лаирбенос, сроден от своя страна със сирийските Баали. Вероятно има основание хипотезата, че вотивите за Хюпсистос са отправени към местните върховни богове с хенотеистичен характер и същност на космократори, каквито са били и тракийските Сабазий, Аполон и др., обладаващи и функциите, и иконографията на тракийския бог конник.

Имената на посветителите в надписите за Хюпсистос от двете провинции говорят в редица случаи за тракийския им произход. Те прочее доказват липсата на онези резигнираност, която бе доловена по отношение на Долихен – бога, останал без адепти сред тракийските войници и ветерани за разлика от събратята им по оръжие от другите провинции на Римския изток. И ако дълголетното влияние на войнишката среда е останало безрезултатно по отношение на тракийските войници, то още по-малко би могло да бъде търсеното от много изследвачи влияние на малоазийското или еврейското по произход население, съсредоточено в нашите провинции в градовете. Очевидно в паметниците с посвещение на Хюпсистос от двете тракийски провинции се проявяват синкретичните явления на римската епоха, доразвиващи по-старите елинистически монотеистични тенденции. В такава светлина се явява и тракийската Велика богиня впрочем, чийто пантеистичен характер може да се види в идентифицирането ѝ с Изида. Този характер е солидната основа за явлението, наричано най-често „синкретизъм“ в тракийските паметници от II-III в. – възприемането на имената и иконографията на богините Хера, Артемида, Хигия, Атина, както и на великите синкретични богини от анатолийския и семитския пантеон. В това явление според мене трябва да се вижда не толкова синкретизъм, колкото изход в желанието да се изтъкнат разностранните функции и аспекти на тракийската пантеистична богиня, котято при това е лишена от собствена иконографска характеристика. В това си твърдение аз подкрепям всъщност забелязаното още от Д. Дечев аналогично явление при паметниците на тракийския бог конник. Той го обяснява с ранното съприкосновение на тракийската религия с елинската, което спряло обособяването на отделни аспекти от култа на този бог (т. е. чрез поделянето им между различни богове). Процесът на обособяване и по отношение на Великата Тракийска богиня подобно на конния бог е станал впрочем още по-малко възможен през разглеждания тук период, когато вълните на синкретизма заливат околния на траките свят. Пантеизмът на богинята се откроява най-ясно в асимилирането между нея и богините от анатолийско-семитския пантеон, в което тя се явява винаги в хипостазата си на Артемида – единствената тракийска богиня, известна още на Херодот, който я отличава от елинската. В тази връзка придобива изключителна стойност сведението на Хезихий – един автор, на който се позоваваме много често, но не и по отношение на казаното за Бендида – „име, с което атиняните наричали тракийската Артемида“.

Явно е впрочем дори чрез примерите за двата стари балкано-малоазийски култа, че контактите на траките и в двете нива, отбелязани вече по-горе, довеждат до един и същ резултат. Той се свежда до експонирането чрез новите за траките ономастични и иконографски характеристики на традиционните богове в техния пантеон, носители на старата, но обогатена семантика.

Това твърдение е само на пръв поглед в пълно противоречие с подчертаната интензивност в разпространението на космополитния митраизъм, достигнал най-изявено до неконтактните преди това области в двете провинции през столетието между средата на II и на III в. от н. е. Обяснението на този феномен аз се опитах да намеря в постановките на забележителния труд за митраизма у Кембъл. Нему принадлежи не само твърдението за по-ранното развитие на митраистичния релеф в Тракия в сравнение с долнодунавските и дакийските провинции; нещо повече – чрез тяхната иконография авторът видя независимо от питагорейството и неоплатонизма мястото и ролята на традиционната тракийска религия и на Залмоксовия орфизъм в развитието на индо-иранската религиозна доктрина до последния ѝ пагански стадий – митраизма, в Римската империя.

По-новите български проучвания подкрепиха, но и коригираха някои от постановките на Кембъл, който видя коренната разлика между философско-религиозните концепции на древните елини и тези на останалото индоевропейско население в Източното Средиземноморие. Без съмнение обаче очакваната отдавна студия върху тракийския орфизъм и неговото място в източносредиземноморските философско-космогонни и религиозни концепции убедително показа същината на тази разлика в индо-иранските корени на тракийския орфизъм, обединяващ в едно хтонизма на европейските земеделци със соларността на евразийските номади.

Разпространението на митраизма в големите градски центрове на двете провинции би могло само донякъде да се обясни с посочвания доскоро като причина или предпоставка главен търговски път през земите им. Очебийната липса на интензивност на култа сред характерните с малоазийските си колонии градове Никополис ад Иструм, Августа Траяна, Филипополис и др., както и проникването му в най-отдалечени от градовете тракийски села, показва връзката на митраистичните, често безсловесни релефи, с тракийския войник в римската армия. Римската военна машина е успяла да обезличи впрочем етническите и религиозни различия в многонационалния си гарнизон чрез култовете към Долихен, Изида и Сарапис, но те били победени от „непобедимия бог слънце – Митра“ в единоборството му с Долихен през III в. от н. е. Дял в победата на Митра имат и тракийските му адепти, за които динамизмът на свързаната с него индо-иранска религиозна концепция е свойствен и понятен.

Митраизмът в Римската империя се приема като основен белег за романизирането на нейните поданици. Доколко това е валидно за различните етнокултурни общности, възникнали в една далечна и за Империята епоха, е вече ясно от много изследвания в най-новата литература. Проучването на тракийската религия и изясняването ѝ за съвременното на митраизма време ми дава право да поддържам старото си убеждение, че „белязаните от митраизма градове и области на тракийските земи трябва да се разглеждат като безспорно повлияни от романизма на епохата“. Защото чрез своите традиционалистични религиозно-философски концепции и именно заради тях траките участват наравно и дори изпреварвайки своите съвременници и съграждани в изграждането на модела на една световна религия, обединила, макар и за кратко, в духовно общуване Изтока и Запада на Римската империя.

Но митраизмът не е само резултат от взаимопроникване и взаимовлияние, или само резултат от гигантски синтез в античната религиозност. Неговото голямо значение за самата тракийска религия аз виждам в обхващането и организирането на традиционните ѝ компоненти, което е допринесло и за съхраняването ѝ доскоро в античните реликти на българския фолклор. Защото именно чрез Митра тракийският дух дълго се съпротивлява на победоносно шестващото край него християнство. Наред с всичките прерогативи и функции на сотериологичните елинистически религии, с които бил надарен християнският бог, Митра имал голямото преимущество да бъде свързан с изконните за траките религиозни концепции и ритуали, с традиционното им общуване с боговете, с недоловимостта на разликите между човешкото и божественото, между живота и смъртта, обусловени от динамичния характер на тракийското религиозно мислене.

Внимателният читател на книгата, който е запомнил конфронтирането на понятията в тази последна глава, очаква сигурно отдавна становището на автора за резултатите от конфронтацията, въпреки предварително заявения отказ от излагането на постиженията на римската урбанизация в двете провинции. Дребни перли в сравнение с многокаратните ѝ представители в Изтока и Запада на империята, градовете въпреки това били блясъкът на римското завоевание, залогът за неговия авторитет, успех и трайност. Интересуващите се от тази материализация на романизма в тракийските провинции имат на разположение немалко наши и чужди студии и монографии, посветени на римските форуми и техните одеони, на римските амфитеатри и гладиаторските борби, на римските пътища и техните настилки, пътни станции и милиарни колони. В тези проучвания се предлагат цифри и сравнения заради мащабността на приведените паралели или достижения в различните изкуства дори от най-далечни римски провинции, но се отминава с лека ръка един основен за римската култура

проблем. Това е проблемът за чуждите – елински, елинистически или други модели, които са доказан и характерен компонент на римската култура и през императорската епоха. Често се забравя, че дори римската републиканска култура е резултат от продължителния синтез в контактната зона на италийци, етруски и елини на Апенинския полуостров. А може би именно тази нейна генетична характеристика е предпоставила и възможността да участва в големия синтез с елинистическите култури през къснорепубликанската и императорската епоха. Излишно е да се доказва и тук, че в този процес на взаимопроникване и асимилация културният синтез се е осъществявал по сложен и неподдаващ се на дефинитивно определение път, обединявайки отново, но на ново равнище римската култура с културите на подчинените от Рим народи. На тази характеристика на римската култура трябва да се гледа, струва ми се, като на една от основните причини за съхраняването на тракийското наследство и в културата на тракийските провинции на Империята.

Историята на религиите отдавна показа, че след продължителното въздействие на етруските и елините от Велика Гърция римските завоеватели на балканските земи са били носители на религиозност, позната на илири, македони и траки чрез многовековното им общуване с Елада. Но римската религия като част от официалната римска култура е лишена от демократичните елементи на елинската, която има своята база в народното митотворчество. Същинските римски елементи в римската митология са смлени и асимилирани в един-единствен мит, обясняващ възникването на Рим и правото на власт на римския народ над останалите народи в света. Римската религия – организирана, подкрепяна и направлявана от военизираната олигархична върхушка, не познава религиозната етика. Затова и римлянинът, а по-късно и римският гражданин търсят опора и спасение в чуждите сотериологични религии. Идеологичната машина на основателя на империята – Октавиан Август, се обръща към древните обичаи единствено за да потърси в почитта към култа на предците основния камък за изграждането на императорския култ.

Следователно по отношение на религиозния мироглед римският завоевател на Тракия е бил без собствено оръжие в конфронтацията – романизмът носи елинизираната си религия и култа към обожествения владетел, който култ е част от тракийската религиозно-политическа идеология. За императорския култ и в тракийските провинции се създават организации, но, както вече се видя, един от жреците му посвещава олтар не на обожествения Август или поне – на неговия бог Аполон, а на Сабазий. В двете провинции досега не са открити храмове на Рома и Август, характерни за останалите предели на Империята, но са проучени десетки сгради на тракийски светилища. Единственото, което засега се твърди като резултат от внедряването на култа на Аполон–Август, е предположената от Д. Дечев връзка на този култ с тракийския Аполон „Ауларкенос“ или „Аулариокос“, който според него е царски култ.

Култът на Капитолийската триада (Юпитер – Юнона – Минерва) е отбелязван рядко, и то в гръцка интерпретация, като в надписите понякога дори Минерва–Атина липсва. Вероятно под влияние на официалната пропаганда или задължения населението в Тракия посвещава оброчни плочки, но на своя древна двоица божества, наричани от него Зевс и Хера.

Поляризираното римско общество не само няма свои богове спасители, за да ги предложи на алиенираните граждани в космополитните градове, които още по-силно се привързват към своите „сотери“ и към мистерийните религии. Основано и привикнало с насилието на военната си опора, то дори не се е опитало да демагогства чрез някаква идеология пред поробените народи, експлоатираните слоеве и робите. Идеята за човешкото равенство като една форма на хуманизма се подема от враждебното на Рим християнство; то обявило всички хора за равни – като еднакво обични божии синове и дъщери, с еднакво право на вечния рай, но – след смъртта им, която единствено обезпечава равенството. Затова и християнството, но не без помощта на добре организираната християнска община, спечелило бързо и още в ранния си стадий многочислени последователи в самото сърце на империята. Не така е било обаче и в Мала Азия, и в балканските тракийски земи, както вече се видя. Оказа се, че в конфронтацията си с романизма тракийската духовна култура и религия е имала своето силно оръжие, което да насочи срещу предложения ѝ космополитен пантеон и срещу наложеното ѝ християнство. Силата ѝ се проявява и в съхраняването на свой облик в късното предхристиянско изкуство на III в. В това „варваризирано“ изкуство много изследователи виждат повече предпоставки и черти за едно силно и ново развитие, отколкото в безжизненото и студено „официално“ гръко-римско изкуство, търсейки именно в него, във „варварското“, предвестника на средновековното византийско изкуство.

Въведение в проблематиката и литературата

Новооткритото тракийско съкровище от с. Рогозен предизвика необичаен интерес у нас и в чужбина с широкия кръг проблеми, които поставя пред историци, археолози и изкуствоведи. Предложените становища и хипотези в литературата по тази проблематика се дискутират и ще продължават да бъдат предмет на дискусии, вж. последно „Тракийското съкровище от с. Рогозен“, изд. на БАН, 1987 (под печат), където има пълна библиография на публикациите. Изказаните в текста несъгласия на автора визират преди всичко публикациите на *МАРАЗОВ, ИВ.* „Одриските царски подаръци в трибалското царско съкровище“, Проблеми на културата, 1987, 1; *СЪЩИЯТ*, „За изобразителния език на мита“, Изкуство, 1987, 2.

Теорията на Ал. Фол за тракийската орфическа доктрина, до която той често се докосва в редица свои студии или статии, е развита и обоснована в докторската му дисертация. Вж. *ФОЛ, АЛ.* Тракийският орфизъм. С., 1986. В нея са събрани и обсъдени и реликтите на орфизма в нашето културно наследство и фолклор.

За появата, развитието и спецификата на тракийския шлем вж. *KOHLERT, M.* Römische Gesichtsmasken aus Thrakien und Niedermösien. – Actes du II-ème Congrès de Thracologie, II. Bucuresti, 1980. Мнението за тези шлемове, че са правени приживе и че се отличават от микенските, е на Ив. Венедиков.

За т. нар. ориенталски романизъм се говори много на II конгрес по тракология в Букурещ. Мненията са публикувани в цитираните по-горе акти. Вж. напр. *CONDURACHI, E.* La romanité orientale: genèse et évolution; *GOTCHEVA, Z.* Romanisation „orientale“ – prévisions et réalite.

Сведенията в този дял за армията, нейните рекрути и военни единици, за срока на военната служба или правния статут на ветераните са почерпани от: *GAUDEMET, J.* Institutions de l'Antiquité. Paris, 1967; *SPEIDEL, M.* The Roman imperial army. ANRW II, 6.

За настанените в тракийските южнодунавски провинции ветерани и гарнизони, за техния етнически състав и локализиране са ползвани данните у: *ГЕРОВ, Б.* „Романизмът между Дунава и Балкана“, както и последното му обобщение по тези проблеми в цитираната вече монография „Земевладението в Римска Тракия и Мизия (I-III в.)“ (вж. гл. IV, 1 и 2). За завръщането на траките след освобождаването им от армията, както и за предопределящите го причини вж. *FOL, AL.* Les Thraces dans l'Empire romain d'Occident (I-er – III-éme siécle). ГСУ ФИФ, LVIII, 3, 1964.

За преселниците – цивилно и военно население от източните провинции, вж. обобщенията на кандидатската ми дисертация в статията: Elements orientaux méditerranéens en Thrace et Mésie. – Bull. AIESEE, 11, 1973, p. 61–100. Population et onomastique d'Asie Mineure en Mésie Inférieure. – In: Pulpudeva, 2, 1978. Наблюденията върху римското именуване с оглед на гражданския статут са направени от: *WOLFF, H.* Zum Erkenntniswert von Namenstatistiken für die römische

Bürgerrechtspolitik der Kaiserzeit. – In: Festschrift Friedrich Vittinghoff, 1980. Те са от голямо значение при етническите и демографските проучвания; често се забравя например, че засвидетелстваните в надписите лица не представят пропорционално тяхното общество, тъй като запазените надписи отразяват най-вероятно съвсем непълно цялостното епиграфско наследство от едно общество. Личните имена, от друга страна, не позволяват никакви сигурни заключения за времето и условията, при които е получено римското гражданство. Тъй като именуването в Римската империя не е било подчинено на никакви правни норми, има случаи, в които носители на трисъставното име не са римски граждани; трудно е да се установи, което за нашите провинции е твърде важно, дали един войник от помощните войски е бил преди това римски гражданин, или не. Императорските гентилни имена, които често са едно помощно средство за датирането на римското гражданство на едно лице, невинаги са били избирани от новопосветения гражданин за неговото име; от друга страна, ветераните от флота през II в. от н. е. са получавали гентилните имена на предшестващи императори и т. н. Статията е всъщност една дискусия с А. Мочи и статистиките, които той направи по отношение на просопографията на Горна Мизия. Много от проучванията в нашата историография по тази проблематика се основават на методите, прилагани именно от Мочи, и това ще създаде допълнителни трудности на бъдещите изследователи.

Наблюденията върху погребалните обичаи в тракийските провинции са на *ГЕТОВ, Л.* Погребални обичаи и гробни съоръжения у траките през римската епоха (I-IV в.). – Археология, 1970, 1.

За гръцките имена и думи в тракийското наследство вж. *ГЕРОВ, Б.* Латинско-гръцки лексикални взаимоотношения в надписите от българските земи. – ГСУ ИФФ, 42, 1945-1946; 43, 1947, както и монографията на *БЕШЕВЛИЕВ, В.* За личните имена на траките. С., 1965.

Наблюденията на по-старите автори и техните становища върху тракийската религия и особено върху същността и иконографията на тракийския бог конник (Г. Кацаров, В. Добруски, Д. Дечев и др.) бяха доразвити и подложени на реинтерпретация в последните десетилетия, вж. например *ВЕНЕДИКОВ, ИВ.* Тракийският конник. – Векове, 1972, 4; *VENEDIKOV, I.* Le syncrétisme religieux en Thrace à l'époque romaine. In: Acta Antiqua Philippopolitana. Studia archaeologica. S., 1963; *ОПЕРМАН, М.* За оброчните плочки на ловуващия тракийски конник от римската епоха в България. – Археология, 1970, 2; *СЪЩИЯТ.* Към хронологията на оброчните плочки на тракийския конник от тип А. – Археология, 1973, I. Оперман е публикувал и други свои проучвания върху иконографията и развитието на оброчния тракийски релеф, плод на дългогодишните му занимания след кандидатската дисертация, която защити у нас през 1970 г.

За гръцките епитети на боговете, с които са надарени в надписите от двете провинции, вж. *TATSCHEVA, M.* Über die Götterepitheta in den griechischen Inschriften aus Moesia Inferior und Thracia. – BHR, 1978, 3. В нея е проследена фреквентността и връзката им с всички почетени с надписи богове: Арес, Аполон, Артемида, Афродита, Асклепий, Дарзалас, Дионис, Диоскурите, Долихен, Епона, Зевс, Зевс и Хера, Зевс-Керавън, Зевс-Сбелсурд, Великата майка на боговете, Нимфите, Плутон, Сабазий, Тракийският Херос, Хеката, Хигия, Хелиос-Митра, Херакъл, Хермес и Хюпсистос.

За разпространението на източните култове вж. *ТАЧЕВА, М.* История на източните култове в Долна Мизия и Тракия. С., 1982. Проучването им ме доведе и до някои заключения върху характера на тракийския бог, почитан като Аполон в гръцка интерпретация, но и в тракийска – като бог конник. Вж. *ТАЧЕВА, М.* Култът на Аполон в Тракия. Проблеми. – ГСУ ИФ, 74, 1982. За разпространението на официалните римски култове все още разполагаме само с важното, но остаряло по информация изследване на: *ТОДОРОВ, Я.* Паганизмът в Долна Мизия, С., 1928.

За резпространението на митраизма е полезно цит. съч. на Я. Тодоров, но теологичната същност на култа у нас, за разлика от огромната литература по този въпрос в чуждата историография, не е бил предмет на специално изследване, въпреки че, както бе отбелязано вече, именно в тракийските земи се оформя неговата иконография. До това заключение стигна впрочем обосновано още *CAMPBELL, L. A.* Mithraic Iconography and Ideology. Leiden (EPRO, 11), 1968; то е използвано и в главата за митраизма в книгата ми, цитирана по-горе.

ХРОНОЛОГИЧЕСКА ТАБЛИЦА

359 г. пр. н. е.	– убит одриският цар Котис I
365/355	– Делфийска проксения за синовете на цар Керсеблепт: Иолай, Посидоний, Медиста и Терес
ок. 350	– първа агресия на келтите срещу автариатите
346	– цар Филип II Македонски завладява земите между р. Стримон и Нестос
341–339	– цар Филип II Македонски завладява ядрото на одриските земи, подвластни на цар Керсеблепт
340	– въстание на медите срещу Филип II
335	– поход на Александър III Македонски срещу трибалите
331	– бунт на Мемнон, стратега на Александър Македонски за Тракия, подпомогнат от Севт III
331/330	– Атина дава атинско гражданство на Ребулас, син на Севт (III?); подготвя се нова антимакедонска коалиция
след 330	– Севтополис е преустроен след пожари
327/326	– Мемнон е заменен от Зопирион като стратег на Тракия
325	– поход на Зопирион срещу скитите, в който е разбит и загива; назначен е нов стратег на Тракия – Лизимах
323	– умира Александър Македонски; при подялбата на Александровото царство, Тракия остава във владение на Лизимах
ок. 322	– военни действия между Лизимах и Севт III
321	– Пердика е убит от собствените му войници по време на похода му в Египет.
319	– убит е Антипатър – стратег-автократор на Европа до 321 г., след това – регент
317	– убит Филип III Аридей, син на Филип II Македонски
316–297	– управление на Касандър в Македония – син на Антипатър, претендент за Александровото наследство като съпруг на сестра му Тесал
315–311 г. пр. н. е.	– война на диадохите Селевк, Птолемей Лаг, Касандър и Лизимах срещу Антигон Едноокия
313	– масиран удар на келтите върху автариатите; автариатите са принудени да напуснат своите земи и Касандър ги настанява като военни колонисти в планината Орбел
313–310/309	– въстание на Калатис срещу Лизимах с участието на Севт III, други понтийски градове и гети
313 до (?)	– война на Лизимах срещу гетския владетел Дромихайт
311	– сключен мирът между диадохите и Антигон Едноокия
309	– Лизимах основава Лизимахия на Тракийския Херсонес (близо до Кардия)
306	– Антигон I Едноокия и синът му Деметрий I Полиоркет се обявяват за „царе на Македония“
305/304	– същата титла присвояват Птолемей I Сотер, Лизимах, Касандър и Селевк I
301	– битката при р. Ипсос на коалицията на Лизимах, Касандър и Селевк срещу Антигон I и Деметрий I, в която загинал Антигон
301/300	– Лизимах сече монети с титлата басилевс
297	– смъртта на Касандър; коалиция на Лизимах, Селевк I и епирския цар Пир срещу Деметрий I
295	– Лизимах завладява Йонийска Мала Азия
294–288	– Деметрий I Полиоркет – цар на Македония
288	– Деметрий I, победен от Лизимах и Пир, загубва властта си над Македония, която победителите си поделят
285	– Пир завладява Южна Македония и Тесалия; Лизимах владее Тракия и крайбрежието ѝ (без Византион) на север до Дунава и Мала Азия (без царствата Понт, Витиния и Пафлагония)
281	– смъртта на Лизимах, победен от Селевк I при Курупедион (Мала Азия); същата година е убит и Селевк в борбата за македонското наследство от Птолемей Keравън край Лизимахия, където последният бил обявен от армията за цар на Македония
281–262/261 г. пр. н. е.	– Антиох I Сотер, цар на държавата на Селевкидите
280	– начало на келтското нашествие на Балканския полуостров
279	– келтите начело с Брен са разбити при Делфи; мирен договор между Антигон Гонат, син на Деметрий I, и Антиох I
277	– победа на Антигон Гонат над келтите при Лизимахия
276–239	– Антигон Гонат – цар на Македония
270/269	– Делфийски декрет за цар Котис, син на Райздос
261–246	– управление на Антиох II Теос
260–255/53	– Втора сирийска война
ок 250–246	– поход на Антиох II в Тракия; гибелта на Севтополис (?)
246	– начало на III сирийска война между Птолемеите и Селевкидите
246–226	– управление на Селевк II Калиник
239–229	– Деметрий II – цар на Македония
228	– мирен договор между Рим и илирийската царица Тевта
221–179	– Филип V – цар на Македония
220	– византийско-родоски конфликт за митата през Босфора, уреден при посредничеството на Кавар
ок. 218–212	– траките унищожават царството на Кавар
215	– начало на I македонска война
211	– медите нахлуват в земите на подвластните на Филип V агриани; Филип предприема поход срещу медите и превзема столицата им Ямфорина

207 – ново нападение на медите срещу Македония
205 – мир между Филип V и Етолийския съюз във Финики; край на I македонска война
203/202 – военни действия на Филип V и Антиох III срещу малолетния Птолемей V Епифан
ок. 200 – тракийският владетел Золтес нахлува в хòрата на Хистрия
200 – начало на II македонска война
197 г. пр. н. е. – битката при Киноскефале; край на II македонска война
196 – мирен договор между Филип V и римляните, с който Филип се задължава да ги подпомага като „приятел и съюзник“
196/195 – Антиох III завладява Тракийския Херсонес и предприема походи във вътрешността на Тракия; освобождава гръцките градове, които се намирали под властта на траките
190 – поражение на Антиох III при Магнезия във войната му с Рим; Рим отстъпва тракийските му владения на своя съюзник Евмен II
188 – битката при Корпилския проход между завръщащия се от Мала Азия Гней Манлий Вулзон и четирите тракийски племена: асти, кени, мадаутени и корпили (корели); Вулзон е нападнат и от тракийското племе травси при Сапейския проход
184–182 – поход на Филип V във вътрешна Тракия
181 – нов поход на Филип V срещу медите
179–168 – Персей – цар на Македония
172 – сапейският владетел Абруполис напада македонските земи; Персей започва война срещу него, която е използвана от Рим като повод за III македонска война
171 – начало на III македонска война; на страната на Персей воюват одриския цар Котис и пеонският Дидас
168 – битката при Пидна, в която Персей е разбит; Рим разделя Македония на четири автономни области
148 – антиримско въстание на Лъжефилип-Андриск, подпомогнат от тракийския цар Терес и тракийския династ Барсабас; въстанието е потушено, Македония е обявена за римска провинция
144–141 – Аталовият стратег на Херсонес успява да разбие съюзните войски на царя на кените, Диегилис, и на витинския цар Прусиас
135–133 – управител на Македония е М. Косконий; по това време умира царят на кените Зибелмиос
132–129 – въстание на Аристоник в Западна Мала Азия; Рим влиза в наследство на пергамските владения в Тракия; Тракийският Херсонес е превърнат в агер публикус на римския народ под контрола на македонския управител, но кените не са окончателно подчинени
119 – медите се възползват от нахлуването на скордиските в Македония и под ръководството на династа Типас разбили в съюз със скордиските войските на римския претор Секст Помпей, който загинал в битката;
119 – юли – медите са победени от квестора Марк Аний при гр. Лете
119–106 – Рим изпраща в Македония управители с проконсулски ранг

114/113 – поражение на Г. Порций Катон срещу скордиските
112/111 – консул в Македония е М. Ливий Друз
111 – триумф на консула Г. Цецилий Метел над траките
110 – М. Ливий Друз празнува триумф над скордиските
110–106 – М. Минуций Руф е проконсул в Македония
109 – М. Минуций Руф побеждава скордиските и трибалите (според античните автори, но според Делфийския декрет победени са скордиски, беси и други траки)
106 – М. Минуций Руф празнува триумф заради победата от 109 г.
104 – тракийски племена нахлуват в Македония
101/100 – Т. (М.?) Дидий завладява Кенийския Херсонес
ок. 100 – въстание на претендента за македонския престол Еуфанес
97 – меди и дардани нахлуват в Македония
93–87 – македонски наместник е Г. Сенций Сатурнин
92 – медите отново нахлуват в Македония и я опустошават
92–89 – Съюзническа война
88 – начало на I Митридатова война
87 – Л. Корнелий Сула (проконсул на Македония) опитва да превземе Атина; победа на суланската армия и одриската конница при Херонея
86 – лятото – Атина е превзета от Сула; военни действия на сина на Митридат, Ариарат, срещу Сатурнин; превзема Абдера
85 – пролетта, – поход на Сула в Медика
лятото – легатът на Сула – Луций Хортензий, разбива дардани и дентелети и ги превръща в дедитиции; сключен е Дардanskият мир между Сула и Митридат
84 г. пр. н. е. – Луций Сципион Азиаген сключва мир с медите
83–82 – II Митридатова война
78 – медите нахлуват в Македония и достигат до гр. Лете
77–76 – проконсулът на Македония, Апий Клавдий Пулхер, воюва срещу медите и е убит; войните на Пулхер са първата голяма военна офанзива във вътрешността на Тракия
75–73 – проконсул в Македония е Г. Скрибоний Курион, който води война с гети и дардани
74–71 – въстанието на Спартак
74–66 – III Митридатова война
73–71 – М. Теренций Варон Лукул – проконсул в Македония
72 – поход на М. Теренций Варон Лукул към източнотракийските племена; завладява западнопонтийските градове
62–61 – управителят на Македония Г. Антоний Хибрида предприема поход в Тракия и на север от Балкана, но при Истрос е разбит
60–59 – управителят на Македония Г. Октавий (претор с проконсулска власт) разбива бесите, които извършвали набези в провинция Македония
57–55 – Л. Калпурний Пизон (проконсул в Македония) предприема походи срещу одриси, беси, дентелети; траките опустошават Македония и стигат до Тесалоника
55–44 – засилване и разширяване на гетското царство на Буребиста
ок. 50 – походи на Буребиста по Черноморското крайбрежие до Аполония

48 – битката при Фарсал; край на войната между Помпей и Цезар; Акорнион – емисар на Буребиста при Гней Помпей
44 – Цезар подготвя набори под предлог за война срещу Буребиста, но Буребиста става жертва на заговор и е убит.
15.III.44 – Цезар е убит
42 – битката при Филипи на републиканските войски на Брут и Касий срещу М. Антоний и Октавиан; сапейският владетел Котис изпраща сина си Раскупорис в лагера на Брут, а Раскос – в лагера на Октавиан;
42 г. пр. н. е. – умира одриският цар Садала II
31 – битката при Акциум; на страната на М. Антоний воюват одриският династ Садала и гетският Дикомес, а на страната на Октавиан преминал братът на Котис, Реметалк, който изоставил М. Антоний точно преди битката
29–28 – М. Лициний Крас – проконсул на Октавиан за Македония и Ахайа; предприема походи срещу бастарни, даки, гети и достига до устието на р. Дунав
28 – втори поход на М. Лициний Крас срещу бастарните, които нахлули в земите на съюзните на Рим дентелети
27 – януари – заседание на римския сенат, на което са поделени провинциите между сената и Октавиан Август;
– триумф на Крас „над Тракия и гетите“
24/23 – война на македонския управител Марк Прим с одрисите
ок. 23 – делегация на римляните при цар Котис в Бизия
19/18–16 – войната на бесите срещу сапейските владетели
16–11 – войни на римляните срещу даки, сармати, бастарни, гети
15 (13?) – начало на въстанието на бесите начело с Вологез срещу сапеите; Котисовият син, Раскупорис, убит от Вологез, който преследва Реметалк I до Херсонес Тракийски (11 г.)
11 г. пр. н. е. – победа на Л. Калпурний Пизон и Реметалк I над бесите на Вологез
ок. 4 г. от н. е. – римският консул Елий Кат прехвърля 50 хиляди гети от областта отвъд Дунава в земите на Мизия
12/13 – умира цар Реметалк I; Август разделя подвластните му земи между сина му Котис и брат му Раскупорис
ок. 15 – имп. Тиберий създава провинция Мизия
19 – след убийството на Котис и Раскупорис Тиберий оставил поделена държавата между Реметалк II и малолетните наследници на Котис с настойник Требелен Руф
21 – война на койлалети, дии и одриси срещу Требелен Руф и Реметалк II; Реметалк II е обсаден при Филипополис, но успява да се спаси още преди да дойде римската помощ
26 – ново въстание на тракийските племена южно от Стара планина; победа на Попей Сабин; заради заслуги при потушаването на въстанието Реметалк II получава царска титла (?)
36/37 г. от н. е. – Реметалк III е архонт в Атина
38 – начало на управлението на Реметалк III
44 – заговор и въстание срещу Реметалк III, който е убит; в Тракия са изпратени допълнителни войскови части от Рим
45 – Имп. Клавдий обявява Тракия за римска провинция

60–62 – Силван Елиан е пропреторски легат на имп. Нерон в Мизия; депортира над 100-хилядно отвъддунавско население в Мизия
86 – имп. Домициан разделя провинция Мизия на Долна и Горна Мизия с граница по р. Цибрица
86–88 – първата война на Рим с даките
96–117 – управление на имп. Траян
101–102 – I дакийска война на Траян
105–106 – II дакийска война на Траян
106–107/109 – Дакийското царство на Децебал е превърнато в римска провинция
117–138 – управление на имп. Хадриан
133–136 – регулиране на границата между провинциите Долна Мизия и Тракия
138–161 – управление на имп. Антонин Пий
ок. 152–155 – антиримско движение в провинция Тракия
161–180 – управление на имп. Марк Аврелий
175 – Марк Аврелий и Комод са чествани в Сердика, Филипополис и др. при преминаването им през Тракия
180–192 – управление на имп. Комод
192–193 – Тракия се превръща в арена на борбите между Септимий Север и Песцений Нигер
193–211 – управление на имп. Септимий Север
202 – Септимий Север празнува деценалия; пътят му от Азия към Панония минава през Тракия, където на него и цялото му семейство са оказани големи почести
211–217 – управление на имп. Каракала
212 г. от н. е. – Едикт на Каракала за римското гражданство на свободните поданици на империята
222–235 – управление на имп. Александър Север
235–238 – управление на имп. Максимин Тракиецът
238–244 – управление на имп. Гордиан III; начало на политическата криза в империята
242–245 – голямо нашествие на сармати, готи и карпи в земите на дн. Северна България
248 – нахлуване на готи, вандали и др. племена в Долна Мизия; обсада на Марцианополис
249–251 – управление на имп. Деций
250 – готско нашествие в Долна Мизия и Тракия
251 – в битката при Абритус (дн. Разград) имп. Деций и синът му Херений Етруск претърпяват тежко поражение и загиват на бойното поле; Филипополис е превзет от готите
268–270 – управление на имп. Клавдий II Готски; в битката при Найсос разбива готите
270–275 – управление на имп. Аврелиан; римляните евакуират провинция Дакия; създадени са две нови провинции – Вътрешна Дакия с център Сердика и Крайбрежна Дакия с център Рациария
284–305 – управление на имп. Диоклециан и неговите реформи; учредяване на диоцеза Тракия
306–337 – управление на имп. Константин Велики

313	– Милански едикт за християнството
330	– столицата на имп. Константин Велики е преместена от Рим във Византион, преименуван на Константинопол
343	– църковен събор в Сердика
348	– заселване на готи в района на Никополис ад Иструм; дейност на готския епископ Улфила по тези места
364	– бунтът на Прокопий в Тракия
375	– Валент заселва вестготите на Фритигерн в диоцез Тракия
376	– въстание на готите
378	– в битката при Хадрианопол с готите Валент е убит
379–395	– управление на имп. Теодосий I
382	– имп. Теодосий I сключва мир с готите и ги заселва със статут на федерати
383–395	– закрепостяване на приписаните колони
395	– при разделянето на Римската империя на Западна и Източна диоцезът Тракия остава в Източната римска империя

ANCIENT HISTORY OF THE BULGARIAN LANDS IN HELLENISTIC AND ROMAN TIME

Margarita Tacheva

Summary

This book must be viewed as a sequel to prof. Alexander Fol's „Ancient History of the Bulgarian Lands", Part I, 1981. Its appearance after such a long lapse of time is by no means the fault of the publisher since its writing proved to be a formidable scientific task. The absence of modern studies on the problems of the history of Thrace and the Thracians in the Hellenistic Age required a period of preliminary research. It was not only the problems related to the Thracians but also those of the old history of the Mediterranean that had to be presented in the light of the latest studies. In the meantime a number of epigraphic and numismatic sources were published or reinterpreted and their historical context brought about the need to reconsider many old and even some new theories. It is due to the fact that a number of problems are still open to discussions that each separate topic is provided with an introduction to the literature and the concrete problems.

Chapter I: THRACE AND THE THRACIANS WITHIN THE POLITICAL SYSTEM OF THE HELLENISTIC WORLD

1. The state of Seuthes III and Lysimachus's struggle for the Thracian heritage

The problems related to the fate of the Thracian lands after Philip's conquests if 344-339 BC, and especially at the time of the Diadochs, are examined against the background of the interrelations in the Hellenistic world.

Seuthes III's rule as Odrysian king was connected with the succesful anti-Macedonian uprizing which broke out only ten years after the dethronining of Kersebleptes. The author examines in details the interrelations between Seuthes III and Lysimachus and Dromichaetes, as well as the relations between the latter two. The war between Lysimachus and Dromichaetes is dated after 313 BC when Seuthes III was probably not alive.

The book makes a detailed analysis of the Seuthopolis inscription, dated by the author to some time around 281 BC since there is no royal title

preceding the name of Spartokos. Special attention is paid to Epimenes and his „property", mentioned in the inscription. In elucidating the relations between Seuthes and Spartokos, the author uses Alfoldi's theory of the two- or three-member king's rule in respect to the political life in Thrace both before and after the time of Seuthes III.

The author assumes that Spartokos's Odrysian royal name indicates that he may have been a heir of Kersebleptes's sons, which may have given him both the chance and the grounds to rule after the death of Seuthes and before his three sons' coming of age, or to usurp the crown.

Special attension is paid to the destriction of Seuthopolis. The author links these events, fateful for the Odrysian state, with Antiochus II Theos's sea and land campaign against Thrace ca 250 BC. Seuthopolis was probably destroyed at that time while Kabyle fell under Antiochus's influence, a fact confirmed by coins found there.

2. Thrace and the Celtic invasion in the Balkans.

The book studies in detail all sources providing information on the Celt's invasion in the Balkan Thracian lands in the 3rd cept. BC. Thus the author assumes that the information provided by Titus Livius and Pompeius Trogus on the Celts' battles with Antiochus I and Antigonus Gonatus complement each other and that there is no reason to to claim that there had been two Celtic campaigns against Lysimacheia and Asia Minor. According to the author these were different bands of warriers lead by different headmen. The Celts' passage thruogh Thrace led them through the lands of the Serdi, Triballi and Getae, and then to the south on the old king's road through Kabyle, along the Tondzos and Hebros rivers, and up to Lysimacheia. The author opposes the assumption of there having been strong Celtic presence on the territory of the Odrysian kingdom. By offering a new interpretation of the writing of Stephanus of Byzantium about the site of Tylis (south of the Strandzha Mountain, which Diocletian included in the Haemimontus Province), the author proves the Celts' significance as neighbours of Byzantium, inhabiting land conquered from the Thracians. It is strongly emphasized in the book that there is no certain data whatsover about any Celtic presence on the Pontus and Aegean Thracian coasts. Invasions further inland in Thrace and along the Salmydessos coast are thought to have taken place as late as Kavaros's time. Threse invasion are conected with the Thracians' counterblow which resulted in the destriction of Kavaros's kingdom sometime between 218 and 212 BC.

The author makes an in-depth analysis of all available sources of information about the political activities of Antiochus II Theos in the region of the Straits and in south-eastern Thrace. In this connection, the Apollonia decree in honor of an army commander of his is interpreted not as one

directed against the Celts, but rather against the strongly felt presence of the Thracian kings in the hinterland of Mesambria and Apollonia. Bizye is supposed by the author to have become the political center of the restored Thracian political life.

Great attention is paid in the book to the relations between the small independent states, situated on the western and northern coasts of the Pontos Euxeinos and their neighbours: Thracians, Scythians and Bastarns. The author examines these relations in respect to Historia in particular since there is enough available material to believe that there were Thracian rulers in its immediate vicinity. However one could hardly claim that these rulers had royal powers.

The Paeonians, Moesians and Triballi all inhabiting the western parts of Thrace, are supposed to have had dynastic sovereigns.

The author also studies the open questions about the coins issued by Seuthes III, Spartokos, Skostokos and Adios. The first three have certainly issued coins on their own behalf both before and after Lysimachus's death, while nothing has yet been proved about Adaios, although it is very probable that he had indeed done so prior to the death of Lysimachus. The fact that they ruled in the towns of Ainos, Kypsela, Kabyle and Seuthopolis (all on the road along the Hebros leading to inner Thrace), leaves no room for doubt that the four were representatives of Lysimachus's royal power, most probably as Strategist or Epistates, responsible for the most impartant road in Lysimachus's Thrace.

Chapter II: THRACE AT THE TIME OF THE ROMAN INVASION IN THE BALKANS

1.The Thracian rulers and the Macedonian wars of the Roman Republic

The author examines the events that took place in the Balkans at the end of the 3rd cent. BC against the background of the general historical development. It is emphasized in the book that these events, linked with Rome's three great wars against the last rulers of Macedonia and Greece (Philip and his son Perseus), resulted in the establishment of Roman domination over a large part of the Balkans in the middle of the 2nd cent. BC. This opened the road to the East to the Roman legions. The author supports the recently proved theory that the first two Macedonian wars between Philip and Rome were justified from the point of view of Roman international law, and on the other hand, that Perseus's policies prior to the third Macedinian war were aimed at avoiding confrontations with his Roman allies and at avoiding armed conflicts.

Analyzing in detail all sources of information, the author categorically refutes the view that the military potential of the Odrysians and Bessi was exhausted and that it was due to that that there is no indication of any involvement on their part in 2nd Macedonian War. Special attention is paid to the Thracians' first armed confrontation with the Roman legions: the battle of the Korpilian Pass. This was probably the Thracian tribes' first attempt at overcoming their separatism in the name of their common interests.

The author also studies anohter important problem: the reasons for the waging of the 3rd Macedonian War and the issues related to the rule of the Sapaean king Abrupolis and the Odrysian king Kotys. The book examines Kotys's policies which reflect his position of an ally of Perseus during the 3rd Macedonian War, and after that of an ally of Rome. It is noted that Kotys's pro-Roman policy after the defeat of Perseus at Pydna is by all means ligical. The author also supposes that the heir of Kotys to the Odrysian territories near Byzantion was the „Thracian king Teres", mentioned by Diodorus. He supported Pseudo Philip during the anti-Roman rebellion of 148 BC and gave him a royal crown.

2. The decisive of the Roman aggression in Thrace

This part of the book discusses the events in the Balkans after the rebellion of Andryskos when Diegylis and Zibelmios, kings of the Kaenr, became Rome's most pronounced enemies rn the hinterland of the Thracian Hersones. The author offers a new interpretation of the inscription of Sestos which informs of M. Cosconius's campaign against the Thracians who attacked Sestos after „the kings were turned into Gods". Until now this was linked with the death of Atallus. In this case, the author relates it to the death of Zibelmios because of the Thracians' Or[hic doctrine.

The book studies Rome's actions against the joint attacks by Thracians and Scorkisci along the Mdcekonian border. All available sources of information are given in the text. In this connection the author examines Didius's waragainst the Thracians, which was until recently thought to have taken place in south-western Thrace. Making use of the information derived from an inscription, recently discovered on the island of Knidos, the author proves that Didius really fought in the Thracian Hersones against the Kaeni and that the Strategia Caenrca wsa estabilshed as a result of his victory.

The Thracians' anti-Roman struggles during the time of Mighridatus's wars (linked by ancient authors with the Moesians) are studied in detail. The Denteletes and the Sapean Dynasty (which ruled in Abdera's Thracian hinterland) maintained a pro-Roman position during these events.

The author offers for discussion one very important matter, not treated by historiography until recently, and namely, the growing mighy of the Sapean Dynasty at the time, proved by the epigraphic monuments found in the last three decades. She offers the well-argumented hypothesis that the old Odrysian fortress of Bizye became the political centre of the Sapean state in

42 BC. According to the author's new stemma of the Thracian rulers, the last Odrysian king was Sadalas whose death may have been linked with the unrest caused by the Bessi. The author proves that Sadalas's throne in Bizye was taken by the father of the new Sapaean Dynasty Rhaskuporis, son of Kotys and brother of Rhaskos.

She also assumes that Rhoemetalces I was a younger brother and not son of his predecessor Kotys. It is to this Kotys, according to the arthor, that researchers must link the newly discovered inscription of Dionisopolis.

The book examines in detail the policies of Rhoemetalces I both as regent of his brother's children and as an independent ruler. These policies reflect the status of the so-called client or allied rulers of Augustus in the Eastern Mediterranean. These rulers, given by Rome the right to a king's title, were supposed to rule the dependent or not completely conquered peoples and were helped by regular Roman armies when there was serious threat of anti-Roman unrest or rebellion. It seems that Rhoemetalces had obtained Roman citizenship which turned him into a Roman military and administrative officer of the territory given him by Rome.

Chapter III: THE DEVELOPMENT OF THE THRACIAN TWO COMPONENT SOCIAL STRUCTURE

1. Forms and degrees of dependence of the Thracian peasants

The book examines the problems of the form of ownership of the land in Thrace and the resulting status of the members of the peasant community. The author supports the idea of the existence of a two-component social system and on this basis seeks to find the balance between the two main types of ownership over the land (the main production means): crown or communally-private. The historical development of the Thracian territorial community ends with its falling completely under the power of the king. The author comes to this conclusion after making a detailed analysis of Xenophon's writings. This has also provided the roots to the arguments in support of the theory that the Thracian two-component society is of the early class type since it is divided into estates, and it is the contradiction between the established aristocracy and the peasant community that determines the dialectics of its development. This structure, under which the labor of the dependent peasantry was exploited, alone excludes any possibility of using slave labor.

Special attention is paid to the elucidation of the peasants' status and degree of dependence. Following Xenophon's information, the author assumes that the Thracians fell under the king's domination through an oath of allegiance which turned them into subordinates or subjects that have lost their freedom. This leads to the conclusion that the oath of the allegiance, according to the Thracian customary law, brought about a change of the legal status of the free members of the community and placed them in a dependent position in respect to the sovereign. This dependence was manifested mainly through the community members' obligation to serve in the king's army. This military subordination of the members of the community made the Thracian king the propriator of the land, I. e. he had the right to rule it, to have unlimited power over it and to use its products. By relinquishing his his hold on it and allowing the peasants to cultivate it, the king became entitled to part of their surpluses which he received in goods or labor.

The author discusses the problem of those community members who cultivated lands given by the king to his associates. Again using data provided by Xenophon, she shows that the peasants' status did not change as a result of this transfer of property; they continued to be bound by their oath of allegiance to the king.

The handicrafts also diveloped within the framework of the communities dependent to the king. Their output cannot be qualified as commodity production since it was property of the owner as is indicated by the inscriptions on some products. The propriator possessed it both as an owner and as the organizer of the distribution of the surplus through trade. This is proved by the fact that there was no merchant estate to occupy the gap between the producers (marked on certain vessels by the names of communities or persons) and the king - consumer and owner (whose name is also usually in evidence). This organization of the production excluded any possible use of slave labor in agriculture and the handicrafts. There was no falling in slavery as a result of unpaid debts since the communities were collectively responsible to the king, and also because the Thracian mercenaries in the Hellenistic armies prevented the land from being broken into small holdings and eliminated the risk of overpopulation.

2. The population on the territories of the Greek colonies along the Thracian coasts

There is very little information about the fate of the population that cultivated the lands of the colonies. It is unclear whether the plots of land given to the sitizens, covered the entire territory (hora) of the colonies, and what type of labour was used to cultivate these plots. The difficulty mainly arises from the polysemy of the terms used by the ancient authors in respect to this population. The author supports the idea that the social status of the Thracian population in the colonies depended before all on the type of the slave-holder relations in the different colonies. The conquered population of Byzantium and Heraclea Pontica, according to the author, was under the rule of the state (the administration of the colony respectively), and not under the domination of individual owners. The author believes that the land of the Ionian colonies was cultivated by dependent local or mixed populations, linked closely with the colonies' communities but not owned by them or by their citizens. In their position of oiketes, these people were employed generally in agriculture in peacetime, and were responsible for the defense of the colonies in times of war.

The author has decided to adopt the term „unfree" in order to clarify the degree of dependence of the Thracian peasants. This allows for a more precise determination of the status of this category of ancient population. In this connection the author assumes that the last stage in the growing degree of dependence of the members of the Thracian community was their selling at slave markets, I. e. there was really a strong tendency to develop slave-holder relations in Thrace.

3.The rule of the Thracian kings and the development of the two-component social structure

This part of the book includes an interdisciplinary study of all sources from the point of view of the state and legal nature of the Thracian Basileus under the conditions of the early Thracian structure. Starting from the unilateral oath of allegiance of the members of the Thracian community, the author claims that the Thracian rulers had more unlimited powers than the Macedonian kings since the writings about Philip II of Macedon mention about an oath of his before the army. The main function of the Thracian kings was the military defense of their subjects. It is diachronically manifested when compared to the rule of the sub-Mycenaean Hellenist rulers whose function was determined through a bilateral agreement between them and the poleis. As far as Thrace was concerned, the relations between the ruler and his subjects were based before all on the principle of violence practiced by the ruler. Following Paul Brian's theory of the ideology of the Avesta, it is possible to assume that the aristocratic Orphis teaching was designed to level off some of the contradictions between the king and his subjects by presenting the ruler on earth and of the salvation of the people. The thousands of votive plaques of the Thracian Rider (2nd and 3rd cent. AD) have evidently preserved the memory of the said functions and role of the sovereign and must therefore be mentioned in support of the author's theory.

The data on the kingship of the Sapaean rulers and their heirs at the time of the Triumvirs and the early Principate is used to prove anew some old theories on the succession to the royal power: The king ruled together with his sons. In the case of the premature death of the king, the power went to the king's eldest brother who was entitled to rule together with the king's eldist son until sih coming of age or (in the case of his death) until the coming of age of the eldist of the sons of the king's brother (cf. the annexed genealogy). These observations are also used by the author to prove Alfoldi's theory about the collective rule of the Thracian kings. It is characteristic not only of the age in question but is also proved by data fron Homer's epic, Herodotus and Thucydides for even the earliest Thracian kings.

/4. The Balkan city. Problems and views/

The author studies in detail the problems related to the Balkan city (both Macedonian and Thracian) from the point of view of the definition that the city is a centre of the concentration, redistribution and realization of the surplus product; that all other functions of the city (trade, handicrafts, political and cultural) are resultant in respect to the above-mentioned definition. The author refuses to accept the definitions „urbanrztion", „colonization", „cites of Hellenistic type" and „Hellenistic towns" for a number of settlements in Macedonia and Thrace at the time of Philip II but rather prefers the term „synoikia", as it is used by Plutarch. It was in those synoikias, according to the sources, that the Macedonian kings appointed epistates, responsible to the strategists to oversee the conquered lands.

Offering for discussion the data of the research of the only known Thracian settlement of the Hellenistic Age that could be termed a city (Seuthopolis), the author expresses the view that Seuthopolis was a royal residence, magnificent and highly impressive with its architecture, but not a city in view of the debinition above. The development of cities, however, had a promising future in Thrace.

Chapter IV: DEVELOPMENT OF THE ANCIENT SLAVE-HOLDER SOCIETY IN THE THRACIAN PROVINCES OF THE ROMAN EMPIRE

1. The establishment of the province of Moesia and the social and legal structure of the population till the reforms of Traianus.

A critical analysis of the sources has led the author into making the following conclusions of: the impossibrlrty to prove the existence of the „European Moesi" between the Danube and the Balkan Range, mentioned by Strabo; the deportment of the population that offered resistance to Crassus's expedition of 29–28 BC and its replacement in 4 AD with enslaved Getae population, captured in the lands north of the Danube and the influx in the 60ies of the 1st cent. AD of population brought over the Danube and settled as dedititii; the colonization of the lands in Dobroudzha by veterans whose holdings were cultivated mainly by peasants from neighbouring villages (only at times of intensive agricultural work) and by a limited number of slaves.

2. The organization of the province of Thracia till the reforms of Traianus

The author makes certain corrections in the locations of the Strategies in the province, known from the epigraphic monuments and from the wtitings of Claudirs Ptolemaeus. She motivates her idea of the division of those lands between the cities newly established by Traianus. Together with the land given for distribution among the citizens, the towns were given other landq called in the inscriptions with the technical term „regio". These regiones were not only used to mark the recruitment districts, as believed up to now, but were also important in view of the provinces' management.

Traianus's urbanization policy was also a social reform since it undermined the position of the aristocracy and establrshed the coenditions for the flourishing of the classic slave-holder relations. The book studies the urban population's organization into philai, which as the epigraphic data suggests, was important in view of the determination and collecting of taxes and the recruitment of the army. The dated monuments on the philai and philarches indicate that there was a major change after Caracalla's edict when the entire free population of the Empire was given Roman citizenship. It now seems that the new citizens were recorded in the alreddy existing philai, but it is also possible that some new philai were established.

The book examines the foundation of the Thracian emporia whose flourishing suggests developing commodity-money relations and the appearance of new forms of production and urban life together with the accompanying changes in the Thracian provincial Roman culture was fully logical since it corresponded to the needs of the developing Thracian society.

3. The class and estate contradictions and their manifestations; Development of the socisl structure in the 3rd and 4lh cent. AD.

The author dedicates this chapter to the analysis of the concepts of Bulgarian historiography, accepted not only in monographic studies but also in the first volume of the History of Bulgaria, published by the Bulgarian Academy of Sciences. She points to some frequently repeated and by now obsolete theories about the development of slave holding and about the model of the class structure of the Roman provinces of Moesia and Thrace. The author objects to the use of epigraphic data from Macedonia about wealthy freed slaves in order to prove the debelopment of ancient slave-holding and the support given in this way to old theories about the class structure of the ancient world in general. A review of the epigraphim data gives her sufficient grounds to claim that the turning pount of the restructuring of the Thracian two-component social structure and its adaptation to Roman provincial structure must be dated to the time after Traianus's reform, since the urbanization of the two provinces led to an acceleration of the rates of development of the commodity-money relations, the freeing of trade and the crafts from the rigid royal hold, as well as to the development of commodity production in agriculture and industry. The attribution of the village communities to the cities placed the former under double taxation both by the state and by the cities. Thus the peasants who toiled on other peoples' lands as coloni, were placed under the same economic oppression as the peasants of the attributed villages. This exploitation, different in terms of type but similar in respect to its mature and results, gave birth to the main contradiction of the age. The author quotes epigraphic data from the two provinces which suggests unrest in Thrsce as a result of the peasants' dissatisfaction with the tax system. The unrest brought about the need to construct fortifications and police posts, as well as to strengthen the Thracian garrison with troops from the two Moesias. The peasants' struggle was most probably supported and directed by the old Thracian aristocracy that had lost its status with the urbanization which replaced the old Strategist organization, run by the atistocracy. The peasants' main form of resistance was desertion from the land. The Roman administration decided on some concessions in respect to taxation and this is reflected in the epigraphic data on the emporia. The emporia were increased in number and became agrarian colonies freed from tax obligations to the towns.

The author refuses to accept the view that Constitutio Antoniana was of no particular significance to the Empire's public life, a view refuted also by epigraphic proofs.

On the basis of everything said in this chapter, the author determines that the antagonism in the provinces was not one between slave-holders and slaves but rather between honestiores and humiliores, and outlines their class composition. This social structure, new to the Thracians, councided with the main trends of development in the age of the Roman Empire, where these relations developed rapidly replacing the use and exploitation of slave labour. The awarding of Roman citizenship to all free citizens of the Empire eliminated this structure's characteristics born by the division of the society into estates. The economic constraint of the colonate, which was the main vehicle of exploitation, was typical neither for the anvient forms of slave-holding nor for the feudal relations. The development of large-scale senatorial agriculture and the increased prosperity of the merchants, craftsmen and the church, brought about the need to take the only possible measure against the dissatisfaction of the explorted population: its plaving under serfdom. This exploitation was again not based on economic constraint and thus indicated the victoty of the new feudal relations in the Thracian society's political super structure.

Chapter V: HELLENISM, ROMANISM AND THRACIAN CULTURE

The unprincipled approach to the determination of Hellenism and Romanism for the Thtacian culture has, according to the author, been overcome in the last 15 years through the new organization of the Tharian studies, Developed by the institute of Thracian Studies with the Bulgarian Academy of Sciences. The chair of Thracology at the faculty of history at the Kliment Ohridski University in Sofia has also contributed to this by acquainting the new generation of researchers with the most advanced methods applied in today's studies of ancient civilization and culture.

In elucidating her theory of those phenomena's reflection in Thrace and the Thracians, the author embarks from the definition that Hellenism is a combination, and interaction and a mutual penetration of Hellenic and Eastern principles and forms of socio-economic life, political relations, ideology and culture, while Hellenization is a mere passive acceptance of the Hellenic culture, she offers to discussion not the manifestations of classical Roman urbanism but rather its creative assimilation in different fields of the Thracian cultural life, i. e. the Romanism.

Viewing the different forms of the manifestations of Romanism as proofs of the acceptance of the Roman culture (eclectic by its genetics and the carrier of Hellenistic cultural traditions), the author points to two levels of contacts between Thracians and Roman culture: in the army and in the cities. The revised views on the ethnical composition of the veterans and the contacts between the military and civilian populations of the two provinces lead to the conclusion that all contacts with the army have started after the reforms of Traianus, i. e. simulaneously with the process of urbanization and the appearance of the cities as venues of contacts. The ethnologic review of the urban population demonstrates the social significance of the people that were moved there from the Hellenistic East.

The author's observations on the acceptance of the Roman names, the Latin toponymy and burial rituals (i.e. the manifestation of the people's subjective relations with their historically imposed environment), give her grounds to conclude that the Thracians managed to preserve their traditions in all three spheres. This fact is not only inducative of patriotism in the narrow sense of the word, but also speaks of well-established and strictly observed principles of social behaviour; of a vital tradition of the Thracian culture of the Hellenisitic Age and of the population's adherence to it despite the social significance of the acceptance of the Roman culture.

The chapter also examines the factors in the field of religion which is regarded by many authors as a reflection of Hellenization and Romanization. The author notes the Thtacians' acceptance of the names and anthropomorphic iconography of the Greco-Roman gods but quotes proofs of there having been a rather active acceptance, manifested through the preservation of the ethnocultural traditions and cosmogonic notion inherited from the Thracian Orphism. This is demonstrated by the choice of gods, the attitudes and concepts about these gods' characteristics (through epithets and religious formulas), by the components of the iconographic presentation, and above all by the creation of the popular iconography of the Thracian Rider. The acceptance of numerous Eastern gods is offset by the inclusion and rebirth of what the author calls Balkan-Asia Minor cults which became carriers of new meanings. The great popularity of the cosmopolitan Mithraism (that penetrated even into hitherto low-contact regions in the two provinces) is explained by the author through role of Thracian Orphism in the development of the Indo-Iranian doctrine up to the time of its last pagan stage. The author views Mithraism as a mark of the Romanism of the people and acknowledges the „Thracian contribution" to the development of this world religion. This phenomenon had an impact upon the Thracian religion itself by organizing its components and this, according to the author, helped their preservation in Bulgarian folklore. The Thracians for a long time resisted the advent of Christianity with the held of Mithras. Being endowed with all functions of the soteriological Hellenistic religions, which the Christian God also possessed, Mithras had the great advantage of being compatible with the Thracians' religious concepts and rituals, with their traditional communion with the gods, with their notion of the elusiveness of the differences between the human and the heavenly, between life and death. All this considerably appealed to the dunamic nature of the Thracian religious thinking.

* * *

Some of the authors' conclusions upon this topic are discussed in publications in German, English and French (s.p. 280).

ПУБЛИКУВАНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА АВТОРА ПО РАЗГЛЕЖДАНИТЕ ПРОБЛЕМИ СЛЕД ПЪРВОТО ИЗДАНИЕ

I глава

Политическата децентрализация в Одриската държава от последната четвърт на V в.пр.н.е. до възцаряването на Котис I (383-359 г.пр.н.е.), ИПр., 1988,12, с.22-36.

Die politische Dezentralisierung im Odrysenreich vom letzten Viertel des 5. Jh. bis zur Thronbesteigung Kotys'I 383-359 v.u.Z., Klio 72, 1990, 2, p.379-395.

La route des Celtes à travers la Thrace (communication au IX-ème Congrès des Etudes Celtiques).- Etudes Celtiques,28, 1991

Държавата на Севт III и политическият живот в Тракия през ранноелинистическата епоха. Проблеми и решения. (О проблемах развития фракийского города Севтополь), в: сб. „Тракийската култура през елинистическата епоха в Казанлъшкия край". Казанлък, 1992, 80-84.

II глава

Corrigenda et Addenda ad PIR (III, 1898: R 40-42, 50-52; II2, 1936: C 1552-1554; IV2, 1966: J 517) pertinentia, TAB - Acta II, 1987, p.210-213.

III глава

Тракийските владетели и гръцките полиси по северното егейско крайбрежие, Нумизматика, 1988,1, с.9-19. (Rés. Les souverains thraces et les polis grecques sur le littoral égéen septentrional .

Der soziale und juristische Status der Thraker in der Zeit Xenophons und Strabons, -Index 17, 1989, p.117-126..

Die Münzprägung von Abdera und Ainos im Verhältnis zum Thrakischen Hinterland, Actes du XI-ème Congrès International de Numismatique, Bruxelles, 1991, I, Louvain-la Neuve, 1993, p.147-150.

Die thrakischen Könige und die westpontischen Apoikien. 14. Symposium National de Thracologie, Baile Herculane, 1992. In: Relations thraco-illyro- helleniques. Bucarest, 1994, p. 263-265.

About the so-called Scythian kings and their coinage in the Greek cities of Thracia Pontica (the of 3rd- 2nd cent. BC), Actes du VIII-ème Congrès de Thracologie, Bucarest, 1996 (sous presse).

IV глава

Widerstand gegen die römische Herrschaft in Thracia zur Zeit des Antoninus Pius. - Forms of Control and Subordination in Antiquity, Tokyo, 1988, p.246-252.

Entwicklung und Verfall der Sklavenhaltergesellschaft in den bulgarischen Gebieten, Studia in honorem B.Gerov, Sofia, 1990, p.239-252.

"Phylarchoi" und "Phylai" in der Provinz Thracia. Actes du 18-e colloque GIREA, organisé par l'Université de Sofia, Blagoevgrad, 3-7 IX.1989. Index 20, 1992, p.179-187.

Religion et anthropologie de l'esclavage en Mésie et en Thrace (Ier-IIIe s.ap.J.-C.). [Actes du XX-ème colloque du GIREA, Besançon,1993.] CRHA 133, Paris,, 1994, p.295-302.

V глава

Проблеми и становища по историческата интерпретация на Рогозенското съкровище, ИПр 42, 1986, кн.12, с.15-30.

Археологически данни за датиране на Рогозенското съкровище. Проблеми и становища, Археология, 1987, 4, 1-11.

Heidentum und Frühchristentum in Thracia: Mithraismus und Christentum, Miscellanea Bulgarica 5, Wien,1987, 85-88.

За „Фриза на здравеносните божества" от Филипопол и за семантиката на неговите изображения, Векове, 1989, кн.2, с.20-23.

Once again about the "Unusual Phiale" from the Rogozen Treasure, BHR, 1990, 1, p.72-73.

Quelques observations sur le culte d'Apollon en Thrace, Mélanges Pierre Lévêque, Paris, 1990, IV, p.397-404.

Eine Bestattung in Thrakien - Methodenaspekte und Synthesis einer kulturgeschichtlichen Untersuchung, in: Heinrich Schliemann. Grundlagen und Ergebnisse moderner Archäologie, Berlin, 1992, p.273-281.

L'Orient et l'Occident dans la culture romaine méditerranéenne, Noi Tracii XXI, 1992, No 215, p.20-23.

Надгробните могили при Дуванлий в Пловдивско - родов некропол на Одриската династия на Терес (5.-4. в.), в: Първи междунар. симпозиум „Севтополис", Казанлък, 1994, 145-147.

Тракийското светилище на Асклепий Лименос край град Сливница (територията на Сердика) и неговият епиграфски архив, в: In memoriam G.Mihailov, 1992 (под печат).

Christianisme et christianisation dans les provinces balkaniques de l'Empire Romain aux IVe - VIe siècles. Early Christianity and Albania. Tirana, 1995 (sous presse).

РАЗДЕЛ ВТОРИ

ПРИНОСИ КЪМ ИСТОРИЯТА НА ДОЛНА МИЗИЯ И ТРАКИЯ ПРЕЗ I – III ВЕК

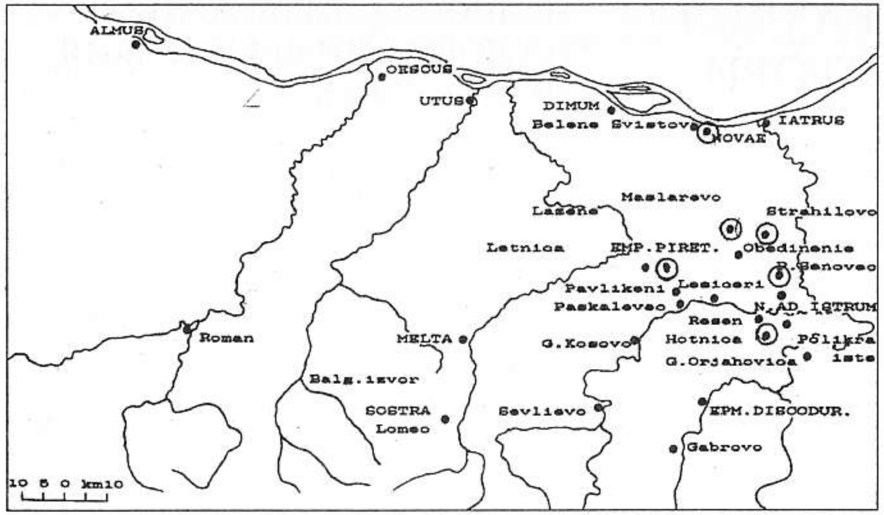

ALMUS
OESCUS
UTUS
DIMUM
Belene
Svistov
NOVAE
IATRUS
Maslarevo
Lazene
Strahilovo
Letnica
EMP. PIRET.
Obedinenie
P. Sanovec
Pavlikeni
Lesiceri
Paskalevso
N. AD. ISTRUM
Resen
Roman
MELTA
G. Kosovo
Hotnica
Pǎlikra
iste
G. Orjahovica
Balg. izvor
SOSTRA
Lomeo
Sevlievo
EMP. DISCODUR.
Gabrovo
10 5 0 km10

Карта 1. (към стр. 297).

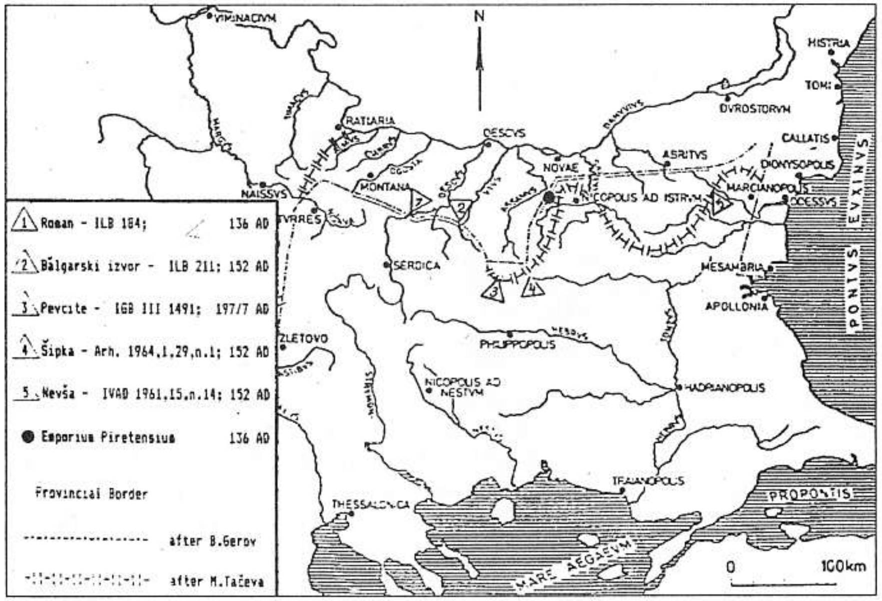

VIMINACIVM
N
HISTRIA
TOMI
DANVVIVS
DVROSTORVM
RATIARIA
OESCVS
ASRITVS
CALLATIS
DIONYSOPOLIS
NOVAE
MONTANA
NICOPOLIS AD ISTRVM
MARCIANOPOLIS
ODESSVS
NAISSVS
TVRRES
PONTVS EVXINVS
SERDICA
MESAMBRIA
APOLLONIA
ZLETOVO
PHILIPPOPOLIS
NICOPOLIS AD NESTVM
HADRIANOPOLIS
TRAIANOPOLIS
PROPONTIS
THESSALONICA
MARE AEGAEVM
0 100km
1 Roman - ILB 184; 136 AD
2 Bălgarski izvor - ILB 211; 152 AD
3 Pevcıte - IGB III 1491; 197/7 AD
4 Šipka - Arh. 1964,1,29,n.1; 152 AD
5 Nevša - IVAD 1961,15,n.14; 152 AD
Emporium Piretensium 136 AD
Provincial Border
after B.Gerov
after M.Tačeva

Карта 2. (към стр. 306).

1 ОЩЕ ЕДНО СТАНОВИЩЕ ПО АНТИЧНАТА ДИСКУСИЯ ЗА ЕВРОПЕЙСКИТЕ МИЗИ (СРЕЩУ СТРАБОН, VII, 3, 2)

В книгата си за среднобалканските племена в предримската епоха, Ф. Папазоглу направи за пръв път един сравнително пълен свод на писмените извори за автариатите, дарданите, трибалите, скордиските и мизите и предложи, наред с изказаните мнения и предположения, и своята собствена интерпретация, която по отношение на ред дискусионни въпроси е последната дума на съвременната историография за античността. Някои наблюдения, обаче, не са изведени до край и представляват благоприятна възможност за нови интерпретации и хипотези. Такъв е според мене дялът в книгата за мизите. В него Папазоглу за пръв път възкреси старото наблюдение на Томашек за чудноватото изчезване на сведенията за европейските мизи след упоменаването им от Омир чак до I в.пр.н.е., когато са вече прицел на римската балканска стратегия и след няколко похода биват окончателно подчинени от Крас през 29-28 г. Като отчита противоречията по отношение на появата на мизите в балканските земи и на локализирането на племенната им територия в Омировата епоха и през I в.пр.н.е., Папазоглу приема за вероятно, че през Омировата епоха те са заемали не само земите между Дунава и Балкана, но и по-голямата част от Тракия, включително и земите до Тракийския Боспор, който бил наричан преди това Мизийски Боспор (*Papazoglu, F.* Srednobalkanska plemena u predrimsko doba., Beograd, *Djela* XXX, 1969, с. 304).

Така, следвайки преобладаващата част от учените за прехвърлянето на мизите от Балканския полуостров в Мала Азия преди Троянската война — едно сведение, което дължим на малоазийските автори от елинистическата епоха, Ф. Папазоглу ликвидира противоречието му със сведението на Херодот за поход на малоазийските мизи през Проливите към Балканския полуостров и твърдението на Хеланик, че македоните някога живеели в съседство с мизите, които се настанили в Тракия на юг до р. Пеней, на запад — до Адриатическо море (*Papazoglu*

F., ц. с., с. 304-305, бел. 19-22). Дионисий от Халкида, съвременик на Хеланик, знаел за „Мизийския“ Боспор и след него никой повече не споменава мизите — нито във връзка с Филип II и Александър Македонски, които са воювали срещу трибалите в предполагаемия мизийски ареал, нито във връзка с келтското нашествие и похода пак през трибалската земя. Тук, в съседство с трибалите, елините знаят само и то твърде много за гетите: че те населявали южния бряг на Дунава до устието му, където били съседи на колониите Хистрия, Томи и Калатис (в дн. Северна Добруджа).

За твърдените от Херодот и Хеланик мизи край македоните повече не се чува нищо, ако пропуснем сведението на Клавдий Елиан. Този автор, който компилирал през времето на Северите сведения от по-стари, недостигнали до нас автори, съобщава покрай другото, че мизите, които са недалеч от скитските земи и отбиват нападенията им, били близо до Хераклея и р. Аксий, в близост с т.нар. *Τομεωσ*. Ф. Папазоглу смята, че р. Аксий трябва да се свърже с по-късния Аксиуполис, но не вижда възможност да идентифицира Хераклея (*Papazoglu F.,* ц. с., с. 308, бел. 41), свързвайки Τομεωσ с гр. Томи. Според мен Елиан е контаминирал известните сведения за мизите край Понта и тези край македоните, защото ако свържем Аксий с Вардар, то Хераклея би могла да се идентифицира може би с Хераклея Линкестийска; при това указанието Τομεωσ не е съвсем ясно.

Много след това Страбоновият извор Артемидор от Ефес, който бил посланник на своя град в Рим през 167-ата олимпиада (104-100 г.пр.н.е.) съобщава, че „Олимпийската Мизия, която граничи с Витиния и (Фригийската област) Епиктет, населили мизите от отвъдната страна на Истър“. Според Папазоглу чрез войните си срещу скордиски и траки през II в.пр.н.е. римляните научили за мизите, а от тях и Артемидор заел неточната им локализация „отвъд Дунава“ (*Papazoglu F.,* ц. с., с. 306, бел. 28). Причините за тази локализация може да се търсят и другаде, ако се има предвид научния спор за мизите, предаден от Страбон в неговия обширен екскурс. Тук той се противопоставя на мнението на Ератостен и Аполодор, оборвано преди него и от Посидоний — че не само Омир, който не знае скитите, а и Хезиод, Хекатей и други древни историци не познавали добре далечните страни; че споменатите като съседи на мизите в Илиадата хипемолги, галактофаги и абии били измислени народи. Според Страбон посочените от Омир съседи на мизите са съвременните му скити и сармати, а мизите живеят по двата бряга на Истър, както и гетите.

Аз няма да се спирам на не дотам научната обосновка на Страбон, но ще посоча, че днес най-вероятно изглежда именно твърдението на неговите противници, доколкото хипемолги, абии и галактофаги са

според едно скорошно изследване в българската историография не етноними, а характеристики на траките, обвързани с орфическата доктрина и описани от Херодот и Страбон сред гетите, а от Посидоний — сред мизите. Страбон е твърде увлечен в дискусията, за да забележи, че всичко онова, което знае и съобщава за населението в източните дялове на провинция Мизия, се отнася всъщност в изворите му (без Посидоний) само до гетите. Той е убеден, че мизите не са измислени от Омир, защото преселените от Елий Катон през 4-5 г. отвъддунавски гети в Тракия, са наричани по негово време мизи.

Изглежда, че объркването в локализацията на мизите сред гръкоезичните историографи започва именно след Страбон, който е съвременник на новоорганизираната римска провинция в южнодунавските земи на древна Тракия, наречена Мизия, а населението ѝ — мизи. Естествено е щото той да вярва, че мизите на Омир в Европа също са съществували (по този въпрос мнението но Аполодор не е съвсем ясно, защото Страбон се пита, дали и тях не смята за измислени, наред с хипемолгите и др.), следвайки обяснението на Посидоний за Омировия стих. И ако в дискусията по съществуването на „измислените от Омир народи“ той следва и цитира Посидоний, най-вероятно изглежда да е използвал и неговото доказателство, че тези измислени народи са всъщност скитите, което вече локализира европейските мизи и у Посидоний и у Страбон съвсем естествено в областта на гетските земи.

От съпоставянето на доримските гръкоезични свидетелства за мизите се вижда, че йонийската историография, представена от Херодот и Хеланик, знае етнонима мизи само в югозападна Тракия, но не и по Дунав, който би могъл да бъде и събирателно име за населението в съседство на македоните (на изток) и Елада (на север). Този етноним не се е запазил дори за съвременното на Херодот население, наричано тогава с етнонима траки (така е и у *Papazoglu F.,* ц .с., с. 305).

В по-късната малоазийска историография този етноним се знае също, но — явно лишен от съдържание, или пък като събирателно име за европейските съплеменници на мизите. Артемидор около началото на I в.пр.н.е., когато балканската етнонимия южно от Дунава е била пределно ясна, вероятно чрез походите на елинистическите владетели, е поставил преселващите се мизи „отвъд Дунава“, защото отвъддунавските тракийски земи са му били все още твърде слабо познати, а другаде мизи е нямало. Не може да се твърди със сигурност дали доказателствата около дискутирания Омиров стих, приписвани от Страбон на Посидоний, са негови, или на негов предшественик или съвременик. Най-вероятно е, обаче, чрез Посидоний или чрез неговия географ, локализацията на мизите в гетските области да е влязла и във военните карти на Цезар.

Обяснението, че провинция Мизия е получила името си от най-мощното или най-известното тракийско племе, победено от римляните, не би могло да се приеме при изложената до тук постановка, която отрича съществуването на мизите край долния Дунав през I в.пр.н.е. Косвено потвърждение аз виждам и в невъзможността на по-късните автори да се оправят с племенните територии на територията на провинцията преди завоюването на Крас (за тях ще стане дума по-надолу), и в забележителното изречение у Дион Касий, което като че ли се отминава без особено внимание от изследвачите: „Тези, които живеят отсам реката и до земята на трибалите, се числят към провинция Мизия и се наричат мизи от всички, освен от местните жители“ (*Cass. Dio* 51, 27, 7).

Много по-известен е неговият пасаж, че в съвременната му Мизия живеели много племена — т. нар. някога трибали и дарданите, „които и до днес се назовават така“, докато в стари времена мизи и гети са заемали всички земи между Дунава и Балкана (*Papazoglu F.,* ц .с., с. 329; *Фол, Ал.* Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха. С. , 1975 г., с. 27 сл.). И много други автори от римската императорска епоха свидетелствуват за разноплеменния състав на провинция Мизия, което е напълно естествено.

Ако се обърнем към сведенията на най-близките съвременници за известните ни от античната традиция римски походи срещу мизите през I в.пр.н.е., особено внимание заслужава фрагментът на Салустий запазен у Сервий, схолиаста на Енеидата: „Гетите и от предците ни били смятани за диво племе. Те самите са мизи, които според Салустий били подчинени от Лукул“. Това сведение, както и казаното до тук ми дава основание да предложа като работна хипотеза следното становище:

Локализацията на Омировите мизи по долното течение на Дунава, популяризирана чрез Омир и Страбон, се дължи на малоазийската версия, възприета от римляните през I в.пр.н.е.; несъвпадането на тази локализация с информацията на балканската елинска историография е наложила идентифицирането на мизите с гетите; римляните са увековечили възприетата от тях версия, която е довела и до объркването сред авторите поне от времето на Август и насетне.

Тази хипотеза се доказва именно чрез данните в античната традиция от Августово време и след това; на доказателството са посветени следващите редове. В тях се проследяват данните за римските походи на Г. Скрибоний Курион, М. Лукул и М. Лициний Крас срещу мизите.

* * *

Според Салустий, Ливий, Евтропий, Орозий, Фронтин и Амиан Марцелин македонският провинциален управител през 75-73 г. Курион се сражавал благополучно срещу дарданите и пръв от римските пълководци достигнал Дунава. За съжаление текстът у Ливий е загубен, но периохите му се потвърждават и от по-детайлната информация на Евтропий и Флор; последният даже твърди, че Курион стигнал дори до Дакия, но се уплашил от мрачните ѝ планински теснини. У Фест и Йордан, обаче, Курион стига до Дунава, сражавайки се срещу дардани и мизи. Много автори, доверявайки се на последното съобщение приемат, че Курион се е сражавал и срещу мизите. Дори някои, явно съобразявайки, че в похода си на север от дарданите и към Дунава пълководецът трябва да е воювал и срещу скордиските (за което обаче изворите мълчат), определят трасето на похода от Дардания по Морава и Тимок, а не — по Морава до Дунава (*Фол Ал.* цит.с., с.313).

Всъщност, и по Тимок не може да се открият мизи, защото това е стара трибалска територия. Единственото обяснение е, че Фест и Йордан, изпращайки Курион до Дунава, са решили, че той трябва да се е сражавал и с крайдунавското население в провинция Мизия, т.е. с мизите. Да се върнем сега към изходното за хипотезата изречение у Сервий: Самите гети са мизи, които според Салустий били подчинени от Лукул. Но къде е воювал Лукул?

Според Флор, епитоматора на Тит Ливий, Лукул е подчинил траките. Евтропий е по-подробен — Лукул пръв обявил война на бесите, надвил ги в битка в Стара планина, подчинил града на бесите Ускудама (дн. Одрин), превзел Кабиле, стигнал до Дунава, нападнал градовете по Понта, съсипал Аполония, завладял Калатис, Партенополис, Томи, Хистрия и Бизоне; като приключил войната се върнал в Рим. Подчиняването на бесите се потвърждава и от Орозий, Фест и Амиан Марцелин. В хрониката на Евсевий се е запазил спомен за триумфа на Лукул над бесите, след като завладял Кабиле и Томи. Най-пълен е списъкът на завладяните от Лукул земи у Фест: след Хистрия, като стигнал Дунава, показал на скитите римското оръжие и присъединил към римската държава шест тракийски провинции — Тракия, Хемимонт, Долна Мизия, Скития, Родопа и Европа.

Обаче Апиан съобщава, че Лукул напреднал до реката (Дунав?), гдето се намират 6 гръцки града, съседни на мизите, и ги изброява в обратен ред — от Хистрия до Аполония, като добавя най-неочаквано за всички сторонници на Страбоновите мизи: „аз не намерих никакво действие повече срещу мизите от страна на римската държава или от страна на Август и те не са били заставени да плащат дан. Покорени били от Тиберий...“ Апиан употребява и израза „европейски мизи“ в други случай, което показва връзка с дострабоновата римска картография. Същата връзка се вижда и в сведението на Салустий, цитирано по-горе, и едва Сервий уточнява, че Лукуловите мизи са всъщност гетите.

Сега вече предложената хипотеза помага да се изясни дискутираното трасе на Лукуловия поход. Ф. Папазоглу е видяла съвсем ясно безсмислието на предлаганото в по-старата историография трасе до Аполония, за да се удовлетвори условието по Салустий и Апиан — война с мизите. Затова, привличайки сведението на Дион Касий, че мизите живеели между Дунава и Балкана, тя стига до решението, че Лукул е воювал с мизите в източните земи между Дунава и Балкана, а не по Тимок (*Papazoglu F.*, ц .с., с. 313-315 с лит.).

Нещата стават съвсем прости ако се повярва на Сервий, че победените от Лукул мизи са всъщност гетите. Защото гети е тракийското население, което несъмнено живее край понтийските градове и Дунава, и е наречено мизи от Апиан, а преди него и от Овидий. И ако Апиан не е намерил други данни за войни срещу мизите, то е защото Лукул вероятно е бил последният римски военачалник, който е мислел, че се сражава срещу мизи по долното течение на Дунава. Това становище се потвърждава от данните за завоюваните земи у всички останали автори, цитирани вече по-горе, и позволява да се набележи следния маршрут за Лукуловия поход: ясно е, че Лукул е тръгнал с войска по егейското крайбрежие от Маронея към Енос (според Салустий) и от там е поел по долината на Марица към вътрешна Тракия — в бившите одриски земи по водосбора на Арда, Марица и Тунджа — и завладял Ускудама, Евмолпия (Филипополис) и Кабиле. От тук, ако вярваме на Евтропий за битката в Стара планина (защото Hemi Monte може да е лош препис на Hemimonte, т.е. „в провинция Хемимонт“), Лукул е продължил по-най-краткия път към гетите и Дунава през Балкана, за да завладее Мизия Секунда по Амиан Марцелин (територията на бъдещите градове Никополис ад Иструм, Дуросторум, Марцианополис и Одесос) и да стигне до Дунава и понтийските градове (по Европий). Но, завладяването им е посочено от Хистрия към Аполония само от Апиан, докато Евтропий (следващ Ливий) и Фест ги съобщават обратно — от Аполония към Хистрия. Последната информация дава основание да се предполага, че Лукуловата войска или поне част от нея е тръгнала от Кабиле към Аполония, за да обедини действията си с римския флот. За успоредни действия на сухопътната войска и флот говори според мене както трасето на похода, така и безусловната победа над понтийските градове, която не може да се осъществи без морска обсада и флот. Походът на Лукул е бил епохален по своите резултати за римляните във войните им във вътрешна Тракия заради горчивия опит на цяло столетие поражения, започнали от времето на Г. Манлий Вулзон. Пълководецът празнувал триумф над траките (според Ливий и Флор), които за пръв път били победени. Евтропий и Евсевий ги наричат беси, чийто етноним често подменя тракийския през късната епоха.

Десет години след Лукул (61 г.пр.н.е.) македонският управител Г. Антоний Хибрида водил несполучливи войни с дардани и траки и загубил всичко, завладяно от римските легиони в Тракия и по понтийското крайбрежие. Едва на М. Лициний Крас се удало отново да подчини Тракия в походите на север от Стара планина през 29 г.пр.н.е. и на юг — през следващата военна кампания. Първата война се споменава в периохите на Ливий като „обявена на бастарни и мизи“, а втората — на траки, но триумфът на Крас на 4 юли 27 г. бил „над Тракия и гетите“. Дион Касий е твърде неясен — той споменава конкретни владетели на гетите с имена във връзка с похода, както и сердите, медите и бесите като победени врагове, а одрисите и дентелетите — като пощадени. Информацията му, обаче, за действията срещу мизите е съвсем неточна, както неточно е и името на областта между дентелетите и „мизите“ — Сегетика (стратегията Сердике?) и на р.Кедрос (Цибрица?), където настигнал бастарните след битки с „мизите“. След като се сражавал с гетите за отнетите от Хибрида военни знамена, той изпратил други да усмирят „мизите“, които били покорени по-рано, а сам се отправил срещу артакиите. В текста не е ясно дали авторът прави разлика между гети и мизи. Съпоставянето с Ливиевата информация говори, че Касий нарича както победените от Лукул траки „мизи“, така и победените траки в днешна северозападна. България около Цибрица. Интересно е в тази връзка и сведението на Клавдий Птолемей, че мизите живеели край Цибрица, а колонията Рациария е „Мизийска“; има и надпис, в който се споменава „мизийска“ цивитас.

Някои изследвачи използват тези данни за да твърдят, че мизите населявали именно този и само този район, други пък, за да обяснят името на провинцията Мизия чрез името на първото главно племе, с което се срещнали (*Фол Ал.*, ц .с., с.29 с лит.).

Има и друго мнение, според което Мизия е може би географска, а не етническа област; че преди идването на римляните на Балканите античните автори са наричали това население гети, а после взело връх името на мизите (*Papazoglu F.*, ц .с., с. 328 и сл.). Според мене, Мизия е действително област и то римска административна, т.е. провинция, и много преди организирането ѝ нейното име е било обявено (според Дион Касий) от Август в прочутата му реч пред сената през януари 27 г.пр.н.е. Тогава, 6 месеца преди триумфа на Крас за завладяването ѝ, той прокламирал като свои и на Цезар завоеванията на Египет, Галия, Панония и Мизия.

Защо тогава Красовият триумф е бил „над Тракия и гетите“? Според някои, триумфът не обхваща победите над бастарни и мизи заради ревността на Август към Красовата слава; според други, етнонимът гети обхващал и мизите (*Papazoglu F.,* ц. с., с. 324 с лит.).

Второто предположение е по-вярно, доколкото има предвид мизите като население между Дунава и Балкана, но етнонимът е лишен от културно-исторически пълнеж. Както бе показано вече в литературата, в културно отношение между мизи, трибали и гети от определените им традиционно територии през елинистическата епоха, не може да бъде доловена никаква отлика (*Фол Ал.,* ц. с., с. 33, 24, 49). В навечерието на римското завоевание, пък и след това, научаваме много етноними за Мизия, които са хапакси в тракийската етнография, подчинени на събирателното име „мизийски племена“ (напр. у Плиний), и които някога са свързани с енклави на ново население — скордиски, илири, бастарни и др.

Бихме могли да приемем, че по логиката на по-късните автори щом е имало Мизия, трябвало да има и мизи. Но защо провинцията е Мизия, ако не е имало сражения с мизи през I в.пр.н.е., както се приема според обоснованата тук хипотеза? Вероятният отговор в светлината на изворовите данни би могъл да бъде следният: бялото петно в римските карти за мизите според Посидониевата версия и в картата на Цезар се е запълвало чрез етнонимите, научени от пълководците до Лукул вкл. Последната неизвестна област за тях, подчинена от Крас, е именно областта по Цибрица. На тази земя е станала и голямата битка с бастарните, тук намерил гибелта си и Делдон, обаче Крас не получил правото на т.нар. *spolia optima*. Вероятно в чест на тази си голяма победа още Крас нарекъл старото тракийско селище Рациария „мизийска“ и така етнонимът се е запазил устойчиво единствено за тази област в цялото „мизийско петно“. Той е съобщил за победата си над мизите според Цезаровата карта, но победата е била присвоена от Август, защото Крас бил негов пълководец, а републиканските порядки били вече мъртви. Победените обаче са гети и траки, така че Крас всъщност е празнувал пълен триумф. В картата на Агрипа, работена под ръководството на Август, е било запазено старото наименование на областта между Дунава и Балкана — може би заради традицията и гордата древност на омировите мизи, или пък за да пребъде във вековете открадната от Август слава за подчиняването ѝ, или...

2 ЗА БЕСИТЕ И ТЕХНИТЕ ПЛЕМЕННИ ТЕРИТОРИИ

Тракийският етноним беси (Βησσοι, Bessi) е познат от изворите за древна Тракия от най-стари времена до късната античност. Той е твърде актуален напоследък, доколкото ред нови мнения в историографията се опитват да изяснят данните за териториалния обхват, политическата и културната история на това тракийско племе. Идеята за настоящата статия възникна след почти сензационното откриване на епиграфски паметник при археологическите разкопки край с. Ветрен, Пазарджишко. От публикацията на В. Велков и Л. Домарадска стана ясно, че надписът свидетелствува за отношения на одриския цар Котис и неговите наследници с емпоритите, т.е. жителите на емпориона Пистирос. Това несъмнено епиграфско сведение за политическото присъствие на одрисите по долината на р.Хеброс (дн. Марица) в района на пътната станция Бесапара на Диагоналния път между Сердика и Филипополис поне след 383 г. пр.Хр. възражда нерешения проблем за одриската власт тук и преди възцаряването на Котис. Впрочем средното течение на реката, заедно с могилния некропол при Дуванлий, Пловдивско, е отдавна обявено и прието и до днес в нашата историография като изконна част от племенната територия на бесите. Навремето Б. Филов, комуто са липсвали достатъчно сведения по този въпрос, го е оставил неинтерпретиран в публикацията на некропола; напоследък разкритите в него богати гробове въз основа на инвентара им бяха свързани с одриските царе Терес, Спарадок и Ситалк от автора на тези редове, а с бески династически дом — от Ив. Венедиков. Проблемът е от особена важност за ранната история на одрисите, доколкото е решаващ в дискусията за племенната принадлежност на средното течение на р.Хеброс с този богат и несъмнено династичен некропол.

Че бесите са тракийско племе не се съмняват нито античните автори, нито съвременните историци, макар че като такова са отбелязани единствено от Евстатий, късния автор на схолии към Илиада (Il. B, 532 , т.е.към „каталога на корабите“, по-късно вписана песен в поемата). Там, по повод на участващите във войната ахейски съюзници, е посочен Аякс начело на локрийските гърци, които обитавали Кинос и град Опоент с Калиара, Беса и Скарфа..."Черни 40 кораба следваха него в редици само с локрийци, живеещи срещу свещена Евбея". Към „Беса" Евстатий добавил: имало и тракийско племе беси.

Обобщавайки известните му изворови данни за бесите, Д. Дечев е написал за тях в компендиума си: племе в областта на Родопите с Vorort (т.е. крайно селище) Бесапара, чието име било прието след това от траките около Орбел и Хемус и накрая — от останалото население на Тракия. Към този етноним той добавя и Βιεσσοι като „малка част от същото племе", което според Птолемей (Ptol. 3, 5, 8) населявало земите около Карпатските планини.

Впрочем най-старото историческо сведение за по-ранната история на бесите е съхранено у Херодот (Her. 7, 111, 2). Той споменава „беси от сатрите" като профети (тълмачи) на жрицата на Дионис в светилището му в най-високите планински места, владяно от сатрите; те тълкували отговорите на пророчицата, която ги давала както в Делфи. В това сведение има два основни проблема:

-значението на фразата беси от сатрите;

-мястото на светилището.

В началото на века П. Пердризе изтълкува бесите в текста като повикани, защото се славели като най-опитни в обредите на Дионисовия култ. Това и ред подобни схващания бяха обобщени от Т. Сарафов; според него името на сатрите, обитатели на най-високите планини и неподчинени от никого до тогава според Херодот (Her. 7, 111), означавало „независими", „свободни", „автономни". За Ал. Фол бесите в светилището са царско-жреческият род на прорицатели, в който сестрата на царя-орфик е жрицата (пророчица) на Дионисовия култ. В това мнение са обобщени ред становища за характеристиката на култа, в който, както и в Делфи, били вплетени соларните идеи на орфизма чрез Аполоновия култ.

Така или не, Херодот знае бесите като част от сатрите, които са му известни вероятно от споменаването им у Хекатей. Според него сатрите владеели, наред с други тракийски етноси, високата пл.Пангей, в която разработвали златни и сребърни рудници, оставайки и до негово време независими (Her. 7, 112; 111, 1).

Т.Сарафов вероятно е прав по отношение на сборния етноним сатри и значението му, защото след Херодот той изчезва от писмените извори. Много автори са наклонни да отъждествяват с бесите ред други тракийски племена, посочени в античната традиция като независими или автономни във високите планини Хемус, Родопи и Орбел.

За споменатото от Херодот светилище на Дионис във високите планини на Тракия в литературата има издигнати много кандидатури

— и в Родопите, и в Стара планина, и в Орбел и Дисорон — все според интерпретирани податки у други антични автори.

Тези данни в античната традиция водят преди всичко към заключението, че е имало развит Дионисов култ в много светилища на планинска Тракия. Откриването им едва ли ще доведе и до идентифицирането на известното от Херодот светилище. За локализирането му Г.Кацаров още навремето е предложил планинския връх на Пангей; според негови сведения там съществувала пещера, в която извършвали някакви обреди. Но дали тази пещера не е известната ни от легендата за едонския цар Ликург, неприятел на Дионисовия култ?

И така, ако сатрите като сборен етноним владеели Пангей и единственото известно на Херодот светилище там с пророцатели бесите, би следвало да приемем, че:

- в Пангей беският царско-жречески род бил на своя земя;

- след Гръко-персийските войни и до средата на V в. пр.Хр., когато Херодот писал историята си, сатрите са населявали Пангей и около него, най-вероятно на запад от р.Нестос и Тасоската переа (Her. 7, 109, 2), наред с пиерите, одомантите и едоните(7, 112).

Следователно, бесите са били рудари, добивали са благородни метали от многобройните находища в тези земи и можеби за това те се споменават като такива в писмената традиция и до късно време. Тази им слава би могла да бъде подхранвана и до-тогава, защото бесите са засвидетелствувани от античната традиция и в други , и до днес злато- и сребродобивни райони по долината на Струма, В планините между Места и Струма, в Хемус и Родопите.

У Тукидид изрични сведения за бесите липсват. Обикновено на тях, обаче, са приписвани в нашата историопис сведенията му за автономните планински траки махайрофори (Thuk. 2, 96, 2): те се наричали дии, обитавали предимно Родопите и били привикани от Ситалк за похода му през 429 г. пр.Хр. Идентифицирането на бесите с автономните дии се основава на Херодотовото сведение за непобедимите сатри. В контекста на разказа, обаче, диите са автономни, защото не били подвластни на Ситалк, подобно на трибалите, които също били автономни според Тукидид (Thuk. 2, 96, 4). Преди 100 г. В. Томашек публикува последната си студия от Die alten Thraker, в която издигна становището си за бесите като собствено тракийската военна аристокрация в Орбел и Родопите. Според него беси не само орбелците, които Филип Македонски успял да подчини с военна хитрост (според Polyaen. 4, 2, 16), но и автономните траки, които се изстъпили срещу Александровата войска за да запазят старопланинския проход през 335 г. (според Arr., Anab.1, 1, 16).

Сведението за първите Кацаров отминава мълчаливо, а във второто се съмнява заради това, че проходът, към който се насочил Александър, бил нелокализиран дотогава. Това идентифициране по признака „автономност", следователно, си остава в сферата на несигурно обоснованите хипотези.

Бесите и сатрите не са споменати в разказа на Тукидид за присъединилите се към Ситалковия поход до Халкидика и независими от одрисите траки. Извън последните той споменава като участници в тази война и очевидно задължени като одриски поданни „всичките живеещи между планината Хемус и Родопа траки", над които Одрисецът властвувал чак до Евксинския Понт (Thuk. 2, 96, 1).

Логично е да се предположи, че липсата на етнонима беси в Тукидидовия разказ, който съдържа очудващо много конкретни данни за вътрешна Тракия и участниците в похода, се дължи на загубената им междувременно независимост. Затова и Тукидид не ги е съобщил, както прави това за автономните трибали, а най-вероятно ги е включил в подвластните на одрисите планински земи между Хемус и Родопите.

Тази хипотеза има основанията си преди всичко в определянето на некропола при Дуванлий като одриска царска светиня. От не по-малка важност са и откритите монети на одриския цар Меток. Той управлявал Горното царство по време на отслабването на одриската мощ при и след цар Севт I според Ксенофонт (Anab.7, 2) докъм края на V в. пр.Хр. Трябва да се отбележи, че Ксенофонтовото сведение (Anab. 7, 3) за резидирането му на „12 дни път от морето (т.е. от Хелеспонта) нататък" съвпада почти с 13-те дни път по диагонала на Ситалковата държава. Този диагонал е посочен от Тукидид (2, 97) за разстоянието между Византион и горното течение на Стримон до агрианите. Посочените факти говорят, че одрисите са владели поне цялото средно течение на р.Хеброс и горното течение на р.Стримон от времето на цар Терес, та дори и при цар Меток, предшественика на Котис I.

Настъпилата политическа децентрализация в одриската държава след смъртта на Котис била умело използувана от цар Филип Македонски; тя довела до западането на Одриската държава и до издигането на множество династични тракийски фамилии, станали известни на античните автори именно след походите на Филип и Александър Македонски. Това е и времето, в което трябва да се търси военно-политическият възход бесите, отбелязан от изворите след повече от двувековна забрава.

Полибий съобщава (Polyb.23, frg.8.) за поход на македонския цар Филип V през 183 г. пр.Хр. в земите на одриси, беси и дентелети, при който оставил гарнизон във Филипополис, изгонен веднага след това от одрисите. Следователно след походите на Филип и Александър и

по времето на Лизимах одрисите трябва да са загубили контрола над дентелетите по Горен Стримон, както и над бесите по Горен Хеброс; средното течение на тази река с Филипополис те, обаче, явно все още владеели и успявали да го отстояват, щом се справили дори с македонския гарнизон.

У Полибий племенните територии са посочени от изток на запад. Явно Филип трябва да е влязъл най-напред в земите на дентелетите, а после -на бесите. Оттам той трябва да се е насочил към одриските предели, а именно: по Диагоналния път край горното течение на Хеброс, където са били бесите по и около Хемус и са допирали Родопа според Страбон; той, подобно на много антични автори, възприемал Хемус и Средна гора като единен масив, както и не отделял Родопа от Рила (със пл. Скомброс). Беското население по горна Марица, включена по-късно в територията на римска Сердика, се запазило като етнос и до III в., когато в един надпис на войник се съобщава, че бил от племето беси, роден в територията на Сердика: natione Bessus, natus regione Serd(icense), vico Magari (CIL 10, 1754).

Откъде е нахлул цар Филип в беските земи, идвайки откъм дентелетите на Струма? Според мене най-вероятно откъм Дупница през Сапарева баня (ант.Германия) към Самоков, Костенец и Ихтиман. Този важен тракийски път, достигащ там до Диагоналния път, бил организиран според откритите две милиарни колони.още през 61 г. при император Нерон.

За племенните територии на бесите съвременната историография се основава най-често на твърденията на Страбон за бесите и техните съседи (Strab. 7, 5, 12; 7, frg. 36, 48, 58a), които са най-пространните и най-често използуваните.

Според 7, 5, 12 те са назовани между населяващите покрай и над Хемус корали, беси, някои от медите и дентелетите: „бесите, мизерни колибари, се наричат разбойници от самите разбойници, населяват предимно голяма част от Хемус , като се допират също и до Родопе, пеоните и илирийските автариати и дардани". Тази локализация се изяснява от сведенията му в 7, фрг.36: „Бизалтите живеят...в плодородна равнина, която Стримон разделя; а реката извира от земята на агрианите, които са при Родопа, в близост е македонската Парорбелия... Под теснините на Стримон (т.е. след Рупелското дефиле) били синтите с Хераклея, на запад от тях била Пеония, а на изток — Стримон и околностите на планините Родопи и Хемус... Не само Аксий, но и Стримон започва от земите на агрианите; той извира у агрианите, тече през земята на медите и синтите..." Тук не е мястото да търсим как Страбон е стигнал до грешната локализация на изворите на двете реки. Сведението за изворите на Стримон в земите на агрианите възлиза очевидно към Тукидид, но не е пряко, доколкото последният изрично посочва изворите ѝ в планината, наричана от траките Скомброс (Витоша). Объркването идва от неизвестната за античните автори (но не и на Аристотел!) пл. Скомброс, която Страбон включва в планинския масив на известните му Родопи.

В кн. 7, фр.48 Страбон съобщавал, че по Хеброс живеели корпили (карпили), а още по-нагоре — б(р)ени, след което далечните беси. Чак до тях можело да се плава на горе по реката. Всички тези племена били разбойнически, а найвече бесите, за които Страбон казва, че са съседи на одрисите и сапеите. Текстът и изброяването от изток на запад (както у Полибий!) позволява да се мисли, че реката била плавателна до бесите, но не и в земите им — както някои наши изследвачи най-често установяват от този текст. На второ място е важно да се отбележи, че текстът на фрагмента се отнася за времето поне след 148 г. пр.Хр.

И тъй, одрисите са владеели долината на Хеброс поне до средното ѝ течение с Филипополис и след македонските походи, но докъде нагоре по реката? Засега изглежда сигурна властта им на не повече от 21 римски мили западно от града по Диагоналния път край Хеброс, където се локализира римската пътна станция с многозначителното име Бесапара. Твърдението тук се основава на това име, съхранено или въведено от римляните след войните им срещу бесите през 29-27 г. и 11 г. пр.Хр., 21 и 26 г. сл. Хр. Следователно одриският Пистирос край пътната станция Бона Мансио/Лисе на Диагоналния път (на 43 мили от Филипополис, ок. 63.5 км), т.е. западно от Бесапара, трябва да е бил в ръцете на бесите от Горен Хеброс по същото време.

Надписът на войника бес от Сердика, емпорионът Пистирос и земите на дентелетите на юг от Хемус каточе ли подсказват, че според сведенията на Страбон беските земи по Хемус трябва да се търсят в западна, а не — в източна посока, т.е. от Ихтиманска Средна гора(която е планинската връзка с рило-родопския масив) към Западния Хемус. Само тогава може да се твърдят като съседи на бесите пеоните и илирийските племена дардани и автариати.

Всъщност Страбон посочва в 7, 5, 12, че бесите граничели с илирийските автариати и дардани, но ги споменава в обратен ред и като северен съсед на пеоните (в 7, фр.4). На това несъответствие е обърнала внимание Ф.Папазоглу, която го обяснява с хронологично различни дати на Страбоновите извори в незапазената изцяло седма книга. Второто сведение, в което автариатите са източно от дарданите, тя обяснява със заселването на 20 хил. автариати от Касандър през 310 г. в крайните земи на държавата му, край Орбел.

За обхвата на планината Орбел в новата историография има много дискусии. В тази връзка Б.Геров посочи, че: за Херодот това е Беласица; у Диодор е планина между Македония и Пеония, т.е. планините по зап.бряг на Струма, вкл.Беласица; за Страбон това са същите планини, а можеби и Пирин пл., а Ариан включвал и най-южните разклонения на Пирин.

Б. Геров изтъква също, че ако първоначално Орбел е била Беласица, то по-късните автори, поради непознаването на вътрешна Тракия, са схващали планинските системи между средното течение на Струма и Вардар от една страна, и между Струма и Места — от друга, като едно цяло.

И така, ако приемем обяснението на Ф.Папазоглу за Страбоновите автариати край Орбел, то те трябва да са били южни съседи на бесите в западния Хемус, на изток от дарданите. Следователно сведението в 7, 5, 12 на Страбон за бесите е сравнително късно, след 310 г. (т.е. най-рано от Лизимаховото време).

За същото време, но сигурно малко по-рано, е сведението на Полиен, че Александровият наместник в Македония Антипатър воювал с тетрахоритите. Кацаров смята, че това са бесите тетрахорити, известни още и като тетракоми от страбонов фрагмент (7, 58а). За това прозвище на бесите има и други опити за обяснение, свързани с тяхната социална структура, които не са твърде убедителни. „Тетрахорити“ се превежда като „четириобластни“ и би могло да означава, че става дума за население в 4 различни области или селища. От това отдавна предложено значение напоследък бе извлечено и убедително обосновано становището, че тетрахорити трябва да са били поданиците на македонския цар в основаните от него четири военни колонии в завладените одриски земи — Филипополис, Кабиле, Дронгилон и Мастейра.

Как да се вплете в историческия разказ сведението за бесите у Страбон (7, фрг.48), че са съседи на одрисите и сапеите. То може да се свърже с текста у Плиний Стари (Plin., NH 4, 11, 40), според който по левия бряг на Стримон населявали дигери и беси, които носели много имена и стигали чак до Нестос. Тази река миела подножията на Пангей и течала между земите на (х)алети, диобеси, карбилети, бриги, сапеи и одоманти. Сведението е повторено накратко от Солин (10, 1-11), който посочва че много племена от бесите стигали чак до Нестос, която оросявала полите на Пангей.

Тези сведения за „разширението“ на беските земи са явно по-късни, доколкото присъствието им между Стримон и Нестос, т.е. и по Страбоновата Родопа (с Рила), се появява за пръв път след Тукидид в хронологически план, при това — потвърдено и от следстрабонов автор.

Всъщност тук става дума не за разширение, а по-скоро — за възстановяване на независимостта на бесите от одриските владетели и до Долна Места, където набирали сили сапеите, съюзници на Рим от първата половина на II в. пр.Хр.

Постигнатата от бесите политическа мощ изглежда да е била краткотрайна и внушителна, осъществена преди 148 г. пр.Хр., когато новооснованата провинция Македония станала прицел за отделни или обединени акции на съседите ѝ — скордиски, дентелети, беси, меди и дардани . Победите на Лукул, Крас и М.Лолий над дивите беси, определени от Страбон като „разбойници според разбойниците“ заради упоритата им антиримска съпротива и войнските им качества, ги извеждат от послешните събития в античното историческо повествование. Запазването на етнонима беси и използването му както за името на тракийската стратегия Бесике от римляните, така и по отношение на целия тракийски етнос от късноантичните автори, се отдава на военната им слава, спечелена чрез упоритата им съпротива срещу римското завоевание.

---

[1] Вж. **Велков, В., Л.Домарадска.** Котис I и емпорион Пистирос в Тракия.- *Балкански древности* 1, 1991, с. 7-9.; **Домарадски, М.** Емпорион Пистирос в Тракия, в: III международен симпозиум „Кабиле“, Ямбол, 1994, с. 44-52 и др.

[2] Вж. **Тачева, М.** Тракийският владетел Спарадок — извори и интерпретация.- *ИПр* 1992, 6, 58-70; **Tatscheva, M.** Eine Bestattung in Thrakien — Methodenaspekte und Synthesis einer kulturgeschichtlichen Untersuchung, in: Heinrich Schliemann.Grundlagen und Ergebnisse moderner Archaeologie 100 Jahre nach Schliemanns Tod (Intern.Tagung, 1990). Berlin, 1990, p. 273 sqq.

[3] **Венедиков, Ив.** Тайната на тракийските могили. С., 1969, с. 43 сл.; **същият**. *Минало*, 1993.

[4] **Detschew, D.** Die thrakischen Sprachreste. S., 1976, p. 57, s. v. Βησσοι.

[5] **Detschew, D.** ibidem.

[6] **Perdrizet, P.** Cultes et mythes du Pangée, Paris, 1910.

[7] **Сарафов, Т.** Тракийските сатри.- *ГСУ ФзФ* 67, 1, 1974, с. 121 сл.

[8] **Фол, Ал.** Политика и култура в древна Тракия. С., 1990; **същият**. Тракийският Дионис. С., 1994, с. 158 сл.

[9] **Кацаров, Г.Ил.** Тракийските беси.- *ИБИД* 6, 1924, с. 33.

[10] **Ботева, Д.** Етрополският Свети Атанас, Сабазий и прорицалището на бесите, *Минало*, 1996, 2, 18-28, предложи напоследък тази нова локализация на светилището.

[11] Paneg. Lat., 12, 28; **Fl.Vegetius Renatus**, Epit. rei milit. 4, 24, цит. по **Detschew, D.**, loc.cit.

[12] Вж. **Тачева, М.** Политическата децентрализация в Одриската държава от последната четвърт на V в. пр.н.е.до възцаряването на Котис I (383-359 г.).- *ИПр* 1988, 12, с. 22.сл.

[13] За информацията на Тукидид Вж. **Tatscheva, M.** Die politischen Beziehungen zwischen Thrakien und Makedonien im V Jhd. v.u.Z. und der Feldzug des Sitalkes im Jahr 429 v.u.Z., in: *Ancient Macedonia* V, vol. 3, p. 81 sqq.

[14] **Геров, Б.** Западнотр. земи, 1, с.15-16.

[15] Според Бурдигалския пътеводител (Itiner. Burdigalense), Вж. *Латински извори*, т. I (БАН), с. 41. тя се локализира при с. Синитово, Пазардж.

[16] Пак там, срв.и с. 29, бел. 3; **Mihailov, G.** IGB III, p. 102

[17] **Papazoglou, F.** Les villes de Macédoine a l'époque romaine. Paris, 1988, p.73 sqq. локализира илирите по долината на Нишава и до старопланинския проход св. Никола, без да стратифицира използуваните извори.

[18] Пак там, с. 78 , въз основа на Диодор и Юстин.

[19] **Геров, Б.**, ц. с., с. 15-16.

[20] **Кацаров, Г.**, ц. с., с.35.

[21] **Boschnakow, K.** Die Thraker „Tetrachoritai“, in: *Talanta* .22-23, 1990-91, p.7-13, Karte I. **Същият**. Държавност на кръстопът през древността, *Минало*, 2, 1996, 54-64 предложи идентификацията на Мастейра с новооткрития емпорион Пистирос край пътната станция Бесапара.

[22] За събитията Вж. **Тачева, М.** История II, 2, 3 с извори и литература.

[23] Вж. **Кацаров, Г.**, ц. с., с. 45 и сл. с извори и литература.

3

БЕСИТЕ В ТРАКИЙСКИТЕ РЕКРУТИ ЗА РИМСКАТА АРМИЯ (I-III В.)

Βησσοι, Bessi са тракийски етноним, засвидетелстван многократно в античното римско литературно наследство и в епиграфските паметници. У античните автори преобладават сведенията за походи, сражения, поражения и победи; тематиката еднозначно внушава военната сила и капацитет на бесите, техните сурови нрави и свирепост, за да се обяснят пораженията и да се внуши значимостта на победите. Не бива да се пренебрегва фактът, че в историописта за бесите, пък и за траките авторите представят гледната точка на техните политически врагове. Опит да се погледне с други очи към врага може да се намери найвече у Тацит (Ann., 4, 47 sqq.), който не скрива възхищението си от издържливостта бесите в стремежа им да запазят свободата си и човешките си права по отношение на онова, което си остава и до днес най-скъпото за човека — правото му да се грижи за бъдещето на своите деца. Продължителната съпротива на бесите срещу присъствието на римляните в съседна Македония и сраженията от 106, 72, 60, 57/56, 48, 43, 29/27, 21/16, 11 BC, както и обединените римско-одриски действия срещу въстаналите беси през 21, 26 и 44/45 г. не оставя други следи освен на опасни военни врагове. Липсата на сигурност по военните балкански магистрали, която приятелската на Август династия на Реметалкидите в Бизия нямала сили да осигури, довела до анексирането на царството им от Клавдий през 45 г. сл.Хр.

Сред сведенията за бесите липсват детайли за политическата им организация; особена известност придобило светилището им на Дионис, в което жрица пророкувала както в Делфи според Херодот (7, 111). Там било предсказано бъдещето на Александър Велики и на Октавиан Август (Suet., Aug. 94, 6). Бесите били наказани като врагове на римляните най-силно именно чрез предаването на това светилище на одрисите. Правото на победителя предизвикало въстанието начело с жреца и вероятно цар на бесите Вологез (Cass.Dio. 54, 34, 6); той разбрал, че не трябва да се доверява на римските си съюзници, след като един негов предшественик, Рабокент, заплатил с живота си заради доверието към Л. Калпурний Пизон (Cic., In Pis., 34).

Етнонимът на бесите е най-известният сред тракийските и благодарение на впечатляващото му присъствие в епиграфските паметници от средата на I в. сл.Хр. насетне, което преобладава дори над обобщаващото обозначение Thrax в свързаните с военното дело надписи и особено във военните дипломи; в тях се откриват еднократно тракийските етноними на койлалетите (CIL 16, 33, a.86), на кените (RMD 5, a.91) и на сапеите (CIL 16, 12, a.71)

Особено многобройните надписи за бесите войници в Мизенския и Равенския флот са направили впечатление още на времето си на Т.Момзен. Той е потърсил обяснение на това явление чрез надписите на equiti singulares от Apri и Scupi (E 2-3): danach erscheint seltsamer Weise unter diesem Namen [Bessi] ganz Thrakien und Dardanien zusammen gefasst zu sein. Становището за бесите като обобщаващо всички траки понятие е оставило трайни следи в европейската историография по проблема. То се поддържа по традиция и до днес чрез справочната литература и в света, и у нас след Г.Ил.Кацаров; само малцина досега са проявили критичност. Неговата постановка (вж. Приноси, 2) бе надхвърлена напоследък в едно изследване, което превръща бесите в родствени с „даките от новоорганизираната провинция Вътрешна Дакия“. Всъщност идеята на нейния създател, имп. Аврелиян, била да скрие чрез нея и Крайбрежна Дакия — две провинции в териториите на двете Мизии — римската загуба на отвъддунавските земи в провинция Дакия, от която евакуирал нейните военно-административни функционери. По-важно е да се посочи, че Момзен определя Скупи в Dardania защото той локализира провинциите си по Notit.Dign., Or., без да отчете факта, че през Принципата Скупи е бил в земите на Горна Мизия, населявани предимно от траки.

Следващите редове визират набелязаните по-горе два проблема: фреквентността на етнонима беси в изворите за римската военна история, както и липсата на яснота по отношение на локализирането му и на значението му и до късния IV в., когато епископът Никита от Ремесиана, т.е. в непосредствена близост до Скупи, превел църковнослужебните книги на християнството на бески ез. (Paul.Nol., Epist. XXVIII, Carm. XVII, XXVII).

Едно подобно студийно проучване има своето оправдание в съвременното състояние на епиграфиката — в голямата крачка напред, сторена напоследък по отношение на проучването на военните дипломи, на организацията на римската войска и т.н. Те предлагат възможности не само за обобщение, но и основание и за по-конкретни анализи там, където такива са възможни. В техния контекст ред мнения, изказани вече, особено по повод на участието на бесите в римската флота и армия и т.н., са вече информационно остарели.

BESSI AUXILIARII (A)

1	26*	80	Pannonia	Coh.I Montanorum	Soioni Muscelli f. Bessus	Vindob.
2	35	88	Syria	Coh. Musulamiorum	Bitho Seuthi f. Besso	Thracia
3	†6	96	M.Sup.	Coh.VI Thracum	Dolenti Sublusi f. Besso	M.Sup.
4	45	99	M.Inf.	Ala I Asturum	Metico Solae f. Besso	Thracia
5	46	100	M.Sup.	Cohors I Fl. Bessorum		M.Sup.
6	50	105	M.Inf.	Coh. II Fl. Bessorum		M.Inf.
7	67	120	Maced.	Cohors I Fl. Bessorum		M.Sup.
8	†19	121			....Besso	Thracia
9	75	129	Dac.Inf.	Coh.II Fl. Bessorum		Dacia
10	83	138	M.Inf.	Coh.II Mattiacorum	Clagissa Clagissae f. Besso	Thracia
11	C 13, 7585	133	Germ. Sup.	Coh.IV Thracum	Dolanus Esbeni f. Bessus	Germ.Sup.
12	C 13, 8312		Germ.Inf.	Ala Sulp.	Longinus Biarta Bisae f. Bessus	
13	†39	140	Dac. Inf.	Coh. II Fl. Bessorum		M.Inf.
14	108	158	Dac. Sup.	Heptapori Ise f. Besso		Dac. Sup.
15	C 2, 2984	133	Hisp.		Iul. Longinus Doles Biticenti f. Bessus c.R.	Hisp.
16	C 3, 6233			aux.?	Fl.Victor Bessus, stip.a.24	M.Inf.
17	C 3, 4378	133-148	Pann.Sup.	Ala I Contar(iorum)	Ulp.[Muca]tralis domo Bessus	Pann.Sup.
18	AE 1957, 299	II s.		Coh.II Fl. Bessorum	Mucatral[is] Site f.natio(ne) Bessus	M.Inf.
19	C 2, 1739			.... opl(omachus)	.... nat(ione)Besso	Baetica
20	AA 1912, 563	192-212			M.Aurelius Teres nat.Bessus	Thracia
21	C 8, 9381	192-212		1000 Bessi iuniores		Maur.Ting.
22	Velkov**	192-212?			Tarsas Dinis f. nat.Bessus ex civ. Diniscorta	Maur.Caes
23	IGRR 4, 1213	217-227		Σπειρα δευτερα Φλ· Βεσσων		Lydia

---

* Тук военните дипломи са цитирани както в RMD.

** **Velkov, V.** Civitas Bessica Diniscorta in Moesia Inferior, in: Studia in honorem Borisi Gerov, Sofia, 1990, p. 253-258. В публикацията му е предложена датировка към началото на II в., но именуването насочва по-скоро към времето на Северите, преди 212 г., вж. подолу в текста.

****

В каталога (А) са включени известните ми сведения за бесите auxiliarii от епиграфските паметници и военните дипломи. Дипломите за беси до 158 г., когато е издадена последната (А 14), и за организираните от тях на етнически принцип кохорти са 12, докато същите паметници за останалите траки са 18. Това съотношение говори за преимуществения рекрут от бесите — факт, който, както ще се види, не е случаен.

В дофлавиево време и бесите (А 1-2), и останалите траки са изпращани с нумери извън родните си провинции. Сред последните се срещат и други тракийски етникони (RMD 33, +5), изведени от имената на тракийските стратегии Койлалетике и Кенике. Всички тракийски имена са перегринални и по матрицата NFC;в тях етнонимите Bessus, Co(e)laletic(us) и <S>caen(us), наред с провинциалното име Thrax, са били използувани и като когномен за перегриналното име на ветераните, и като сведение за родното им място (origo), т.е. стратегията Бесика, заместващо обичайното посочване на провинцията.

През флавиево време са създадени две кохорти от беси, т.е на регионален принцип — I Flavia Bessorum (А 5, 7) за гарнизона на Moesia Sup. и II Flavia Bessorum (А 6, 9, 13, 18, 23) — на Moesia Inf.

Първата кохорта е била на лагер в Tricornium, един от най-сигурните кастели по военния крайдунавски път между Singidunum и Viminatium. След една следа в Македония от 120 г. (А 7) тя изчезва от епиграфското наследство.

Петте сведения за втората кохорта не доказват нейния постоянен лагер в Долна Мизия, както обикновено се приема, а рекрутирането ѝ там (чрез завръщането на войниците). След Траяновите войни, в които е взела участие, кохортата останала в гарнизона на новата провинция Дакия.

Пак от флавиево време са и ветераните от кохорти, настанени в двете Мизии (А 3-4). Няма промяна в матрицата на имената. Липсват дипломи за други траки от това време.

При Антонините продължава рекрутът от Бесика, както може да се съди от съхранената матрица в перегриналното име на бесите от дипломите (А 8, 10, 14) до 158 г., в която когноменът на войника (Bessus) е и указание за неговото родно място. Новата именна матрица, възприета след 133 г. за останалите рекрути от двете провинции, съдържа името на града, към който е била атрибуирана перегриналната община на траките. Промяната се долавя единствено в неофициалните надписи, доколкото сведенията за ветерана в дипломите са най-често от времето на рекрутирането му, без да отчитат новите административни факти. Тя започва с надписа на Iul.Longin(i)us Doles

Biticenti f. Bessus (A 15), който е посочен и с възприетото римско име (което не е характерно за дипломите на аускилиариите) като римски гражданин, и с тракийското си име; личното му име се явява и като когномен на римското, а Bessus е използувано по стария начин — като когномен на тракийското му име. От тракийското си име, но не и от Bessus като когномен, се е отказал вече един войник (A 16), починал предсрочно.

Промяната е вече факт в надписа на войника Ulp. [Muca]tralis (A 17) от 138-148 г., който има римски когномен, последван от сведение за родното място: domo Bessus. Следователно, той е бил рекрутиран поне след 133 г., защото, бидейки вече в Панония, той или неговите близки са знаели за новия начин на посочването на родното място. По този начин би могло да се датира и рекрутирането на войниците от Germania Superior (A 11) и Hispania (A 15), т.е. преди 133 г.

Промяната е придобила публичност при Септимий Север, когато в датираните надписи след 192 г. бесите с перегринално име с филиация (A 18), или с романизирано име (A 20), са посочени с origo: nat(ione) Bessus, вместо името на града, посочван като родно място. Единствен случай, при който е налице и посочването на града в определението за родно място е интересният, но загубен надпис на починалия в Мавритания Tarsas Dinis f. ex civ. Diniscorta (A 22). Не е невъзможно той да е свързан с друг открит в Мавритания надгробен надпис (A 21), в който се споменават 1000 bessi iuniores, предвождани от починалия в Мавретания Тингитана римски военачалник. Надписът е обект на много проучвания, в които за съжаление датировката е приблизителна (192-212 г.) Какво означава iuniores е важно, но трудно да се предполага с определена сигурност. От значение за изследването е и споменаването на хомогенен етнически рекрут от беси по времето на Септимий Север, т.е. много след изоставянето на тази практика. Можеби Iuniores е упоменато в надписа, за да отграничи тези беси или от съществуващата все още Coh.II Flavia Bessorum (A 23), или — от рекрутите преди 133 г., т.е преди административното атрибуиране на земи на стратегията Бесика към градовете. Не е невъзможно и предположението тези беси iuniores да са рекрутирани от новите селища като Vicus Quintionis, Vicus Ulmetum, Vicus Classicorum, Civitas Usdicensium или Civitas Diniscorta — като източници на ново поколение бески рекрути, израстнали далеч от антиримската традиция, в тракийските планини.

Наблюденията върху промяната в имената на бесите auxiliarii, kакто и отбелязването на родното им място (origo) позволява да се установи следната специфика по отношение на бесите: И след 133 г., когато за пръв път за войник от двете разглеждани провинции е посочен като родно място градът или провинцията, за известните ни беси традицията на указването на етникона им се запазва. Беският произход вече не е посочен в когномена, а като origo (natione Bessus) и по времето на Северите до 212 г., когато всички перегрини получили римско гражданство.

Дипломите на Bessi auxiliarii потвърждават забелязания вече стремеж на траките да се завръщат след honesta missio по родните си места, когато това е било възможно. Макар и повърхностна, романизацията им е факт от времето на Антонините; тя обаче не е могла да предотврати завръщането не толкова по емоционални, колкото по социални причини.

BESSI CLASSIARII (B)

1	C, 16, 1	52 AD.		Spartico Dinzeni f. Di(b)pscurto*	v.40, m.20	Stabia
2	C 16, 10	70	Leg.II Adiutr.	Dule Datui f.*		Thr.
a	C 16, 12	70	Cl. Mis.	Hesbenis Dulazeni f., Sapp(aeus)		Thr.
b	C 16, 13	71	Cl. Mis.	Tutio Buti f. Dacus		M. Inf.
c	R 19	121		____________ Besso		
d	R 105	160		C.Iulio Seuthi f. Bitho		Thr.P.
e	R 106	147-160				
3	C 10, 3590		C.P.M.?	C.Iulius Pudens* qui Dines Sautus	v.40, m.20	
4	AE 1949, 28		C.P.M. man.	C.Iulius Resus	v.50, m.12	DM
5	C 6, 32768		C.P.M. mil.	M.Flavius Valens*	m.6	
6	C 14, 236		C.P.M. mil.	M.Flavius Valens*	v.35, m.18	
7	AE 1929, 145	120-130	C.P.M. vet.	L.Flavius Silius* Fl.Bithus pater	v.62	
8	C 6, 34447		vet. Aug.	P.Aelius Severus Ti.Claudius Severinus filiaster	v.50, m.25	DM, BMF
9	C 3, 558		C.P.M.	Sex.Valerius Pudens*	v.30, m.8	Athen.
10	C 3, 6109		C.P.M.	M.Iulius Sabinianus*	v.30, m.8	Athen.
11	C 6, 3097		C.P.M.	C.Antistius ...ndus*	v.50	DM,HBMF
12	C 6, 3103		C.P.M.	Caecilius Celer*	v.45, m.25	DM,HBMF
13	C 6, 3107		C.P.M. mil.	T.Claudius Urbanus*	v.45, m.25	DM,HBMF
14	C 6, 3128		C.P.M.	P.Popilius Maximus*	v.30, m.11	DM,HBMF
15	C 6, 3139		C.P.M.	C.Valerius Modestus*	v.30, m.5	
16	C 6, 3142		C.P.M.	Velonus Mascli*	v.43, m.13	DM, BMF
17	C 6, 3145		C.P.M.	M.Ulpius Maximus* C.Cassius Longinus fr.	v.47, m.28	DM,HBMF
18	C 6, 3163		incerta	Q.Arruntius Aquila*	v.30, m.9	DM,HBMF
19	C 10, 1080		C.P.M. vet.	T.Trebius Priscus* T.Trebius Priscus f.	v.60, m.26	DM
20	C 10, 3370			L.Salvius Pudens*	v.35, m.16	DM
21	C 10, 3374		C.P.M. mil.	D.Tullius Aelianus*	v.45, m.25	DM, BMF
22	C 10, 3376		C.P.M. vet. mil.	C.Velonius Macer* C.Velonius Macer	v.51, m.26	
23	C 10, 3555		incerta	L.Carisius Blandus**	v.48, m.25	DM
24	C 10, 3573		C.P.M. vet.	C.Dinnius Valens*		DM

24	C 10, 3573		C.P.M. vet.	C.Dinnius Valens*		DM
25	C 10, 3576		incerta	C.Epidius Firmus**	v.30, m.10?	DM
26	C 10, 3600		C.P.M. man.	M.Maecius Rufus***	v.30, m.11	DM, BMF
27	C 10, 3602		C.P.M. man.	M.Marius Celsus*	v.45, m.28?	DM
28	C 10, 3625		C.P.M. man.	C.Senius Severus**	v.46, m.25	DM
29	C 10, 3653		C.P.M.	L.Vaelrius Marcialis**	v.30, m.9	DM
30	C 10, 3656		C.P.M.	M.Valerius Simil[is?]	v.30, m.?	HBMF
31	C 10, 3657		C.P.M. man.	L.Valerius Valens* L.Valerius Priscus f.	v.47, m.27	BMF
32	AE 1946, 145		C.P.M. mil.	Seisitano Clementi***	m.21	
33	C 10, 3664		C.P.M. mil.	M.Vibius Lupus*	v.40, m.19	
34	C 10, 7595		C.P.M.	L.Mettenius Mercator* L.Mettenius f.	v.40, m.19	BMF
35	C 3, 557		C.P. Rav. mil.	Maronius? Celer*	v.30, m.7	Athen.
36	C 11, 47		Rav.	Macerna Bessus	v.41, m.25	DM, BMP
37	C 11, 58		Rav.	T.Fulvius Nepos**	v.44, m.24	DM
38	C 11, 82		Rav.	T.Mucius Dentus**	v.50, m.26	DM
39	C 11, 103		C.P. Rav.	C.Trebonius Lupus*	v.38, m.14	DM
40	C 11, 3533		C.P.M.	P.Memmius Valens*	v.30, m.8	DM
41	C 11, 3535		C.P.M.	L.Valerius Cassianus*	v.33, m.15	DMS, BMF
42	C 14, 234		C.P.M. cent.	L.Carisius Valens***	v.40, m.21	
43	C 14, 240		C.P.M.	C.Valerius Festus*		

* nat.Bessus ** nat.B. *** nat.Vessus
C.P.M. = Classis Praetoria Misenensis
C.P.Rav.= Classis Praetoria Ravennensis
v. = vixit; m. = militavit

***

BESSI CLASSIARII (C) в мизенския и равенския флот

В литературните извори досега не са известни сведения за участието на бесите във флота. Затова пък етнонимът е най-силно представен в епиграфските паметници — надгробия за моряците от мизенския и равенския флот — и предлага най-много възможности за интерпретация на фактите. В каталога (С) са събрани 41 надгробни надписа и две дипломи, които представят числото на публикуваните с известно приближение. В изследването си на надписите на войници и офицери от Classis Misenensis и Classis Ravennata. Reddй съобщава за 36 траки, посочили изрично своята националност, но не определя параметрите на понятието си; не е ясно дали в тази бройка са включени и посочилите други етноними като напр. тракиец, дакиец, мизиец, сапеец и др. Очевидно бесите са вкючени, но не всички.

Информацията за бесите у Starr е по-конкретна: до 71 г.- 3 беси в Мизенския флот; през 71-211 г.- 38 беси и един дакиец в Мизенския и 7 беси и 1 дакиец б Равенския флот, или общо 48 беси и 2 даки. За останалите траки авторът изрично посочва, че почти няма данни. Неговите сведения, които не са съпроводени от цитирани надписи, не позволяват да се уточни количеството на траките във флота, за да се види относителното тегло на бесите в него. Все пак дори и само за бесите те са повече от тези за египтяните (38), обаче Reddй (0p.c., p.532) посочва 46 египтяни в двата флота; Susini предлага съвсем различна информация, основана на надписи за Равенския флот. Самият Starr не смята, че използуваните от него данни са достатъчно представителни и пълни що се отнася до публикациите на надписите от 1899-1940, т.е от времето между публикацията на Ferrero и неговата книга. И така, всички подобни съпоставки, вкл. и тези в следващите редове, са еднакво приблизителни по обективни засега причини.

Във връзка с наблюденията върху произхода на моряците възниква един важен проблем, незасяган досега в изследванията върху историята на римския флот: доколко числените данни от надгробните надписи съответствуват на живите рекрути от различните провинции? Той без съмнение е особено труден и не може да се реши със статистически методи. Може, обаче, да бъдат приведени съображения, които са в полза на негативния отговор поне по отношение на бесите:

- Рекрутирането на траки войници за двата флота започва още от Клавдиево време и продължава почти изключително само сред бесите — планинско население, умеещо да воюва успешно по правилата на изненадата и засадата в обитаваните от него планински скалисти и залесени райони.
- В надгробията липсват данни за задачите, които са изпълнявали починалите моряци. Подобно на болшинството от тракийското балканско население, с изключение на одрисите и сапеите, бесите не са мореходен народ и не познават нито правилата на морския бой, нито пък тези на римската сухопътна военна тактика. Следователно, на корабите те биха могли да бъдат от полза само като гребци. Не са известни, обаче, надгробия за одриси, а за сапеи има само една диплома от 70 г. (C 2a). Следователно бесите, рекрутирани за флота, не са подбирани съобразно воинските си умения. Поставени в изтощителните условия на гребци в римските военни кораби, или като сражаващи се на палубата или на непредлагащи засаден бой

крайбрежия, бесите сигурно са загивали по-лесно и по-често от другите моряци.

Един опит за статистика на данните от 30-те надгробия със запазени възрастови данни за бесите показва, че най-масово са представени 30-годишните — 1/4; двойно по-малко са 40-годишните покойници; до 45 г. възраст са починали 70 %; 60-тата си година са доживяли четирима, от които само един е получил диплома от флота (C 1), а другият бил прехвърлен от Веспасиан в leg.I Adiutrix (C 2) заради заслуги и успял да се върне вероятно в родното си землище (terr.Serd.). Интересен е фактът, че четирите известни досега дипломи от мизенския флот до 71 г. са свързани само с траки (C 1, 2, 2a, 2b) — двама беси, един сапеец и един дакиец. Това наблюдение би могло донякъде да свидететелствува, че Клавдий е получил значителен контингент за флота от земите на провинция Тракия веднага след основаването ѝ през 45 г.; то било последвано от мощно антиримско въстание, при потушаването на което римската войска взела много пленници и доброволно предали се според изворите (срв. напр. Tac., Ann., loc..cit.) Следователно, правното положение на тези моряци би могло да бъде и това на peregrini или на dedititii.

В разглежданите 30 надгробия моряците имат 20 години средна продължителност на военната си служба във флота, а на живота — 39 г. Най-нерадостен е жребият на 47-годишния L.Valerius Valens (C 31), който починал след 27 г. служба, без да дочака деня на освобождаването си. Ако приемем дори за прибизително верно изчислението, че около 50% от римските войници оцелявали като ветерани, то при бесите ситуацията е катастрофална със 70-те процента починали преди 45-тата си годишнина.

Привлича вниманието и фактът, че бесите моряци са постъпвали на различна възраст във флота — има започнали службата си като 17-19 годишни, най-много са между 22-26 годишни, но има „новобранци“ и на 34 (C 19) и дори — на 38 години (C 4). Трудно е да се приеме, че по-възрастните са постъпвали по свое желание във флота, вместо предположението, че тези беси са били заставени да отидат като войници толкова далеч и именно във флота, който едва ли е имал с какво да привлече планинските траки. Още повече, че опасностите, които съпровождали моряците, предизвикали нуждата от двама наследници, за да има кой кой да се погрижи за погребението на наследодателя: в случай, че първият загинел на някакъв кораб, то вторият, служещ на друг, осигурявал изпълнението на това най-важно задължение към мъртвите в древния свят.

От Тацит впрочем стават известни причините за големите антиримски въстания в Тракия през 21. и 26. г .сл.Хр., в които участвували и бесите; сред тях е и отказът им да допущат да бъдат събирани за римската войска най-здравите им синове, и слухът, че ще ги разпръснат и разпратят по разни страни, смесени с други племена. Очевидно не много време трябвало, за да се разбере в Тракия, че от рекрутираните в завладените тракийски земи след походите на Крас (29-27 г.) се завръщали малцина.

Явно, римският провинциален управител, който имал правото да решава въпросите за рекрута, съобразявайки се с конкретните условия, бързал да изпраща във флота всички здрави мъже, които представлявали опасност за римската власт. В полза на това становище е и посоченият по-горе факт, че бесите били рекрутирани в различна възраст дори и през II в., макар и земята им да е била вече не само провинциализирана, а рекрутите — определяни по градски територии.

Невъзможността да бъдат датирани всички надписи, свързани с флота (вж. за обективните трудности у Reddé, p.474), едва ли може да бъде преодоляна, за да се добие повече сигурна информация за регулярността на рекрутите от тракийските беси. Така напр. досега най-ранните известни и датирани дипломи са за траки моряци, които са издадени до 71 г. Сред тях има двама беси, един сапеец и един дакиец, чиито имена са перегринални и не носят информация за императорски освободени роби. Всички те произхождат от завладените от М.Крас земи през 29-27 г. От друга страна получилият най-ранната известна засега диплома (С 1) през 52 г. бес е постъпил поне през 26 г. във флота — дата, която съвпада със споменатото по-горе мощното въстание на съплеменниците му. От приблизително същото време е и най-ранната диплома на тракийски войник от помощните войски, изпратени в Сирия (А 1).

Изложените по-горе съотношения, проценти и цифри позволяват да се мисли за един много вероятно неслучаен феномен — за един заплануван геноцид на най-упоритите врагове на Pax Romana в балканските тракийски земи, сред които бесите несъмнено са най-отявлените.

Имената на бесите в дипломите от дофлавиево и флавиево време са по матрицата на бесите auxiliarii от периода на Септимий Север (CF+origo /nat.Bessus/), за разлика от сапееца и дакиеца, които имат матрицата на тези войници от времето преди 133 г. (NFC=origo).

След провъзгласяването на мизенския и равенския флот за преториански и бесите получават право на трисъставните перегринални имена PNC (по матрицата, установена от Мочи) подобно на останалите моряци, допълнени с указанието: natione Bessus. Те, както и останалите класиарии са си избирали, постъпвайки на служба тази номенклатура; известно е, че тя не носи латинско право, а е характерна

за перегрините от Флавиево време насетне. Както вече е установено, перегрините започнали да си присвояват римската трисъставна именна формула; след официалното ѝ преследване при Клавдий, тази практика била насърчавана от Флавиите. Моряците давали дори своите нелегални имена на синовете си, както напр. бесите от надписите С 19, 31, 34.

Сред бесите има само един, срещан при моряците от други етноси случай (С 3), от който се вижда, че те също понякога са запазвали и рожденото си име : C.Iulius Pudens qui Dines Sautus; пак само един в каталога (С 36) има за когномен името Bessus.

Важно е да се отбележи, че след Флавиите липсват дипломи за моряци беси. Подобно на останалите моряци и бесите рядко носят императорски гентилни имена, но такива след Траян изобщо липсват. Единствената диплома със сведение за тракиец в преторианския флот (С 2d) е от 160 г.: C.Iulio Seuthi f. Bitho Philipp(opoli) ex Thr(acia). Тя показва промяната в посочването на произхода на тракийските auxiliarii след 133 г. (вж.по-горе), която не е засвидетелствувана за бесите. Това наблюдение би могло да бъде указание, че те са рекрутирани преди 133 г. и затова провинциалното управление (ако не са постъпили по друг начин във флота) не е посочило в документите при изпращането им във флота след origo и името на града, към който е принадлежала тяхната перегринална община. Т.е. най-късните надписи с такива перегринални имена би трябвало да са поставени преди 158/163 г.(след 133/138г.+25 години служба). Сметката се оказва почти точна чрез ‘цитираната по-горе диплома от 160 г. (С 2d), открита в Paestum. Следователно, забелязаната липса на императорски гентилиции след Хадриан при бесите моряци не е случайна.

И така, все пак и през II в. бесите са ставали моряци поне до времето на Антонин Пий. Сред оцелелите във флота са собствениците на дипломите С 2 и С 2с, но сигурно е имало и други. Какво е ставало с тях, завръщали ли са се, подобно на съплеменниците си от другите родове войска, или пък са били дедуцирани, подобно на много моряци от Галба и Веспасиан в Paestum, Vellia и Pannonia. Сигурно е ставало и едното , и другото, ако се съди по дипломата на сапееца (С 2а), открита в Гюмюрджина (т.е. в родните му земи) и на дакиеца (С 2b), открита край Алмус, където сигурно е бил дедуциран (вж. бел.17). Вероятно настаняването на траки ветерани от флота във Веспасиановите колонии е продължило, ако се съди по дипломата С 2d от 160 г., открита в Пестум, но те са били отпращани вероятно пак и към други някои селища, напр. в Тракия; там от Флавиево време е започнало настаняване на ветерани с missio agraria и била основана Colonia Flavia Deultum, или пък в Moesia Inferior, където има епиграфски данни от втората половина на II в. за cives Romani veterani et bessi consistentes в споменатите по-горе селища.

BESSI EQUITES SINGULARES AUGUSTI (E)@1

1	ESA 243	II s., ante 138 AD	---------Ingenuo*	
2	ESA 345	ante 138	M.Ulpius Longinus* L.Sentius Fortis p.	
3	ESA 216	133-138	T.Aurelius Do[les?]*@2	
4	ESA 209	133-150	P.Aelius Bellicus* P.Aelius [E]ptace[ntus?]	civitas U[sdicensium?]@3
5	ESA 83	ca 160	P.Aelius Bassus*	Cl(audia) Apris@4
6	ESA 134	ca 160	T.Aurelius Gaius* BF	Fl(avia) Scupi@5
7	ESA 253	193-212	-------- [Ve]rati?*@6	
8	ESA 243	198-212	--------- Apronio*	
9	ESA 546	193-212	-------------- stip., 15*	
10	ESA 554	p. 193	Ulpius Valentinus**@7	
11	ESA 555	III s.	Aurelius Victor**	
12	ESA 589	p. 193	Septimius ----ndus**	
13	ESA 544	III s.	Aur. Dizala nat.[Bessus]@8	

@1 Публикуваната напоследък от M.Speidel монография Die Denkmäler der Kaiserreiter Equites singulares Augusti. Bonn, 1994, е в основата на текста по-долу, като са използвани наблюденията на автора и в други студии, посветени на римската войска. В каталога (E) са включени всъщност всички надписи, отнасящи се за беси, като някои датировки и интерпретации на автора са допълнени или коригирани с оглед на специфичността на римските рекрути, забелязана вече по-горе по отношение на auxiliarii и classiarii.

@2 Предложената тук възстановка Do[les] е име, често срещано у бесите, докато Dasius, предложен у Speidel, е дори според него илирийско име. T.Aurelius Doles има императорска романизация като конника от E 3, от ок. 160 г. Липсата на данни за родното му място, обаче, би трябвало да датира включването му във войската около 133-138 г., защото за преди това рекрутираните войници няма сведения за града или градската територия, вж. по-горе заауксилиарии и класиарии.

@3 В коментара към надписа е предложена датировка към първата половина на II.в, след 117 г., но, както вече се установи по-горе, означението на civitas в тракийските надписи е засвидетелствувано най-рано през 133 г. Формулирането на текста и името с двете имена на Хадриан подсказва хронологическа връзка с E 5, което е и основанието ми за предложената датировка. Възстановяването на името civitas U[sdicensium] намирам за по-подходящо, доколкото се намира в земи, заселени с bessi consistentes. При това рядкото сред траките име Aelius Bellicus се среща още два пъти именно в колонизираната с беси земя между р.Истрос и Евксинския Понт (вж. Bessi consistentes). Speidel предполага, че родното място на конника би трябвало да е Ulpia Serdica или Ulpia Tonzos. Предложението за първия град изглежда по-удачно, доколкото е често посочван като родно място на войници беси. Нищо не би попречило обаче, да бъдат подозирани, разбира се, и Ulpia Oescus, и Ulpia Pautalia, откъдето са известни вече конници.

@4 Надписът е датиран от Speidel прецизно, чрез името на единия от наследниците, малко преди 160 г. Apris е първата военна колония, основана от Клавдий след 45 г. в земите около пл. Странджа, чието планинско население трябва да е било включено в стратегията Бесика (вж. Тачева, М. Приноси, 2).

@5 Speidel отбелязва известното му вече тракийско присъствие около Scupi, но намира за възможно конникът с рядкото име Gaius да не е бил бес, а само да е получил там Heimatsrecht по време на службата си — становище, което бе обсъдено по-горе. За beneficiarii на equites singulares augusti вж. Speidel, ESA, p. 32; Ott, J., Die Beneficiarier (Historia, Einzelschriften, Heft 92), Stuttgart 1995, p.38.

@6 Надписите E 7-9 са датирани от Speidel обосновано от гледна точка на характеристиките на всички надписи — след 193 и 198 г., но със сигурност до края на века. Тъй като те са много повредени е трудно да се уточни или коригира датировката, която не би могла да бъде след 212 г.; По-точно е , впрочем, да се датират и до 212 г., тъй като die Jahrhundertswende не носи нищо ново в римското провинциално администриране.

@7 С право според мене Speidel се съмнява в допълването на съкращенията в този и следващите два надписа (E 10-12) като n(atione) B(essus), при това и имената на конниците не показват връзка с тракийската епиграфска среда. И при трите надписа Speidel посочва, че съкращението N.B. може да означава n(at.) B(essus), но и n(at.) B(atavus). Той е забелязал, че от 8-те надписи за беси 6 са от II в., и предполага, че през III в. означението Bessus изчезва за сметка на Thrax, затова и тези надписи били сигурно след 193 г., но до края на века.

@8 Speidel: wohl Bessus; тук това предложение не се поддържа заради засвидетелствувания сред конниците Aur.Disza, n(atione) Thrax (ESA 674, p.193). Името на конника в надписа, датиран през III в., сочи по-скоро получено римско гражданство чрез Constitutio

Antoniniana, след която етнонимът Bessus отпада в останалите епиграфски сведения, вж. по-горе при класиарии.

****

Equites singulares Augusti са специална войска, която била създадена за нуждите на императорите като преторианска конна гвардия. Елитната императорска конница била попълвана от конните помощни войски, където избраните войници трябвало да са прослужили около 5 години. Те напущали предишната си войскова част завинаги.

Основната характеристика на разглежданите тук надписи, е че те са надгробни и поставени извън тракийските земи. Липсват данни за беси от ESA, които да са се завърнали в родните си места, или пък да са получили диплома, т.е. препис от императорската конституция, с която са получили римско гражданство. Малко по-различно е при останалите траки, за които са известни четири дипломи (ESA 758 от 133 г., ESA 735 от 223-235 г., ESA 759 и ESA 79 от 237 г.) и трима, завърнали се в родните си земи.

Сред всички надписи за траки в тази императорска конница през II-III в. сигурно засвидетелствуваните беси са 9 (без E 10-13), а останалите — над 30. Последните са свързани и с посветителни и др. надписи, в които бесите трудно биха били отделени. Те очевидно са оценени като добри конници в помощните войски, където се проявяват най-често, и това сигурно е повлияло върху сравнително малкия брой надгробия, сътнесен към броя на останалите конници в гвардията — т.е. смъртните случаи, за разлика от тези при класиариите (вж. по-горе), са много по-редки.

Най-ранните надписи са от Траяново-Хадрианово време (E 1, 2), когато са засвидетелствувани и други траки в конницата (ESA 758, 26, 10, 11). Матрицата на отбелязването на имената (PNC) на бесите е последвана от задължителната добавка natione Bessus, определяща произхода им по етнически, а не по провинциален белег за разлика от останалите траки. (срв.ESA 758 и 10, в които отбелязаното месторождение е Oescus.)

През 138-161 г. рекрутираните беси (E 3-5) са вече от селища, непосредствено свързани с беско население (вж.Tacheva, M. Bessi consistentes). Към старата матрица е добавено името на селището, но и добавката natione Bessus — т.е. по вече обсъдената по-горе римска практика по отношение на бесите.

При М.Аврелий и Комод бесите конници липсват, вероятно защото липсват и бесите auxiliarii, както вече се видя по-горе. Едва когато Септимий Север нарушил старите принципи за рекрутите в римската войска, за да се реваншира към подкрепилите го войски в битката за престола, се появяват епиграфски конниците беси в неговата гвардия (E 7-9), които са и последните, засвидетелствувани като беси в императорската конница. След Constitutio Antoniniana бесите войници не били повече отделяни от останалите траки. Твърдението има подкрепа в съпоставката на данните за състава на конницата през периодите преди и след 212 г.:

	133-212 AD	след 212 и през III в.
беси	9	--
други траки	6	24

Още при ранните Севери при означаването на origo етнонимът отпада в някои датирани надписи на други траки (ESA 542, 549), заместен от името на града. В датираните дипломи на конниците траки името на града е заместено от провинциалното име по времето на Александър Север (ESA 735), а от 237 г. (ESA 759; ESA 79) отпада определението natione пред имената на града и провинцията.

BESSI LEGIONARII (L)

1	C 16, 10	70	Leg.II Adiutrix	Dule Datui f.*		terr. Serd.
2	C 3, 104	118/133	Leg.III Cyr.	L.Valerius Bitus*	v.38, m.24	Arabia

* = nat. Bessus

***

От двамата беси, известни като легионери, първият дължи службата и дипломата си от 70 г. (L 1) на създаването на легиона от моряците войници, помогнали на Веспасиан в гражданската война. Името и произходът му са означени по матрицата на класиариите от същото време. Вторият е загинал в Арабия, където leg. Syriaca е засвидетелстван с надписи след 117 г. Той бил рекрутиран вероятно преди 133 г., тъй като в надписа липсва сведение за родния му град (вж. по-горе). Една от цифрите при изписването на годините в надгробието му (L 2) сигурно е сбъркана с една десетица. Перегриналното име, което получил при постъпването във войската е по матрицата PNC (на Мочи), е допълнено със сведение за беския му произход. Гентилното му име е типично войнишко, а когноменът — тракийски (Bit(h)us).

Липсата на бесите в легионите от времето на Антонин Пий насетне, когато въведеното локално рекрутиране е отворило пътя към легионите и за перегрините, прави силно впечатление. А защо липсват не само тук, но и в другите родове войска? Не може да се предполага, че беските легионери не посочвали племенния си произход, тъй като това задължително стои, както бе показано по-горе, в надписите на императорските конници. Можеби в събитията в началото на Хадриановото управление, както и през 151-155 г. беските отново да са участвували активно в антиримските прояви, които да са се отразили върху рекрута им за легионите.

BESSI PRAETORIANI (P)

1	C 6, 2486	DM	192-211	Coh.III Pr.	Aur. Iobinus Rufini*		v.30, m.6
2	C 6.2689	DM	192-211	Coh.IX Pr.	Aur. Victor*		v.35, m.18
3	C 10, 1754		p. 260	Coh.X Pr.	Aur. Abitus*	nat.reg.Serdica, vico Magari	v.40, m.19
4	AE 1983, 50		211/222	Coh.Pr.VI Ant.	L.Aur. L.f. Ael.Diza	Sendica	v.38, m.24

***

В тази елитна имперска гвардия известните ни беси са само четирима и това е лесно обяснимо. Изборът на войниците за преторианските кохорти е ставал в легионите; тъй като там те са били изключително малко (вж.по-горе), ясна е и причината за липсата им в кохортите до времето на Северите. Няма беси преторианци, завърнали се в родните си земи.

Имената на преторианците от първите два надписа (P 1-2) са перегринални, т. е. не по традиционната матрица за този род войска, попълвана от римски граждани. Това, както и гентилното име Aurelius говори, че те са от онези „варвари“, наводнили Рим, благодарение на участието си във войната на четиримата императори на страната на Септимий Север. Споменаването на беския им произход, обаче, не е пропуснато.

Преторианецът Aur. Abitus също няма триба, но в надписа му има сведение не само за това че е бес, но и за родното му село в regio Serdica. Сердика и нейната територия е най-често споменавана като origo на преторианците. „Regione Serd.“ обаче е свързано в надписите изключително с втората половина на III в.

Името на преторианеца от четвъртия надпис с филиацията, изведена от преномена, с гентилното име Aurelius и псевдотрибата на Сердика

свидетелствува, че е рекрутиран като римски гражданин от Септимий Север.

За разлика от бесите, количеството на траките в преторианските кохорти нараства много силно след победата на Септимий Север в гражданските войни. Сред тях трябва да не са липсвали и беси, но, както бе посочено вече, етнонимът им изчезва от надписите след 212 г.

Накрая е естествено да възникне отново въпросът за съхраняването на етнонима на бесите в литературата от късната античност, за сведенията около покръстването на бесите от епископа Никита от Ремесиана и за беските монастири, посочени от Г.Кацаров в подкрепа на твърдението за съществуването на беския език и за съхраняването му до VI в. Сега вече е възможно, струва ми се, да бъдат формулирани следните причини: Несъмнената военна слава на бесите, която им донесли поредицата от сражения с римляните между 168 г.пр.Хр. и 45 г.сл.Хр., въвела трайно етнонима им в римската историопис. Тази слава може да се сравни с furror gallica и тя е в основата на съхраняването на етнонима и след 133 г., когато перегриналното население от тракийските стратегии било атрибуирано, т.е. придадено при определени условия към териториите на основаните от имп. Траян градове. От надписите, в които е указана и градската територия на войниците беси, се вижда, че тези войници произхождат от беските земи, атрибуирани към градовете Апри, Филипополис, Сердика и Скупи. Т.е. онова, което римляните са включили в стратегията Бесика, и което очевидно не е било ясно и на самия Птолемей според мъглявата му фраза, е било поделено между поне 4 градски територии, разположени край планините Хемус и Странджа. Така са били организирани военни области, regiones, от които постъпващите рекрути задължително били белязани с етнонима на бесите.

Естествено е да се твърди, че в отдалечените от градските центрове планински райони, обитавани от бесите, се е съхранило нехристиянизирано население и след IV в., което е продължавало да говори на своя тракийски език. За това население, обитаващо около Ремесиана, и на неговия език епископът е превел християнските богослужебни книги. В основаните монастири край Мъртво море и р. Йордан е имало бески монаси, които са подготвяли беси за нуждите на богослужението в Тракия, и които щели да проповядват християнската вяра на беския, т.е. на тракийски език. Делото на епископа Никита, впрочем, има своя прецедент в мисията на епископа Вулфила, който превел Библията на готски език за настанените goti minores край Никополис ад Иструм около 348 г.

---

[1] **Oberhummer**, RE II, 1897, kol 329 sqq.; Вж. **Тачева, М.** История II, 2-3.

[2] **Tacheva, M.** Corrigenda et addenda ad PIR pertinentia, in: TAB — Acta II, 1987, p.85-88; срв. **Тачева, М.** История II, 3.

[3] **Mommsen, Th.** Gesammelte Schriften V, p. 408-409.

[4] **Mihailov, G.** IGB I2, 344: nomen Bessorum non esse usurpatum generaliter pro Thracibus, препращайки към **Ovid.** Trist.3, 10, 5; 4, 1, 67; **Speidel, M.** Studies I, p. 343, not. 3 приема цит.мнение на Момзен, но в монографията си (ESA, 134 = E 2) възразява с идеята, че този конник може да не произхожда от Скупи, а там да е получил Heimatsrecht по време на службата си. Всъщност това не е достатъчно, за да се обори Момзен.

[5] Срв. RMD III, p.235, dipl.2, 3, +2, 22, 158, 33, 36, +4, +5. Тук Moesia Superior се приема за родна земя на бесите, доколкото те са населявали и предпланинските земи на Хемус, включени в нея, срв. **Тачева, М.** Приноси, 2.

[6] За стратегиите Вж. **Тачева, М.** История IV, 2 с лит.; **Tacheva, M.** Phylarchoi und Phylai in der Provinz Thracia.- *Index* 20, 1992, p.179 sqq.

[7] За матрикулацията на имената Вж. **Mocsy, A.** Die Namen der Diplomempfänger, in: Heer, p. 437 sqq.

[8] Три от данните за тази кохорта са открити в Долна Мизия, но това не е сигурно доказателство, че тя е лагерувала постоянно в Moesia Inf., респ.в Oescus, както приема напр. **Strobel, K.** Untersuchungen zu den Dakergriegen Trajans. Bonn, 1984, p.122, not. 37-41. Надписът от Ескус (A 18) се датира от Б.Геров към края на II в., но в публикацията си авторът твърди, че става дума за coh.II Flavia B(rittonum), а не — B(essorum), без да посочи основанията си за разчитане на съкращението, каквито сигурно е имал освен факта, че посочената от него кохорта е била по това време в Дуросторум. В известните ми надписи за нея съкращението е Br(ittonum).

[9] Тази промяна е свързана с ликвидирането на старите тракийски стратегии след Траяновата урбанизация на Долна Мизия и Тракия, Вж. **Gerov, B.** Zum Problem der Strategien im römischen Thrakien.- **Klio** 52, p. 128 sqq; според него ликвидацията е станала при Хадриан въз основа на IGB III 1115, който е от Траяново време. Най-ранният засега надпис с указанието на града (Oescus) вече е RMD 158 от 133 г.

[10] Вж. **Speidel, M.** Studies, I, p. 341 sqq.

[11] Този гръкоезичен надпис от след 217 г.(A 23) открит в Тиатира, е в основата на предположението, че кохортата е била изпратена там от М.Аврелий, Вж. **Kraft**, p.97, not. 120-121.

[12] **Tacheva, M.** Bessi consistentes (im Druck).

[13] Отдалечеността на беските земи от културно развитите през елинистическата епоха центрове е ограничавала съществено възможността им да се впишат в развиващия се градски живот както в родината си (надписите и дипломите им са намерени в градските територии, а не в градовете!), така и извън нея.

[14] **Reddé, M.** Mare Nostrum. Les infrastructures, le dispositif et l'histoire de la marine militaire sous l' Empire Romain. Rome, 1986, p. 528, not. 332-333. Така напр. сред паметниците с избрани гентилни имена липсват поне 11 беси (C 12, 14, 23, 42, 25, 27, 29-31, 41, 43, 40, 42 между Caecilii, Popilii, Carisii, Epidii, Marii, Valerii, Memmii; между Arruncii липсва C 18, между Mucii — C 38).

[15] **Starr, Ch. P.** The Roman Imperial Navy (31 B.C.- AD 324). London, 1962, p. 75; p. 78 sqq.; за съжаление, трите тома за classiarii на Ferrero останаха недостъпни за мене и, въпреки данните ми за надписите след 1940 г., включените в каталога (C) остават по-малко от тези у Starr. Все пак каталогът показва поне на сегашните и бъдещи изследвачи по проблема кои надписи са използувани.

[16] Цит. по **Reddé**, p. 532. Данните му за националността на моряците са само в 40% от надписите. Сред тях египетско-африканските са 16%, а тракийските — 6%.

[17] За корабите на одриския владетел Садала Вж. IGB I^2 307, a. 281-277; за сапейския цар Реметалк и връзката му с навигационния празник в чест на Изида Вж. последно **Tacheva, M.** Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia (EPRO 95). Leiden, 1983, p. 32, n. 54.

[18] Тук един, макар и страничен проблем възниква около дакиеца, чиято диплома от 71 г. е намерена край Алмус (Долна Мизия) и е станала база за различни решения, дори и такова, което установява даки и ю. от р. Дунав, напр. у **Starr**, p. 28-31 с лит. Те имат предвид населението, прехвърлено около 4 г.сл.Хр.(но това са поробени гети според Страбон (7, 3, 10)), и после в началото на 60-те години — на юг от р.Дунав (а това било отвъддунавско, но не дакийско население, Вж. **Тачева, М.** Приноси, 1). Всъщност малко известна е останала войната на М.Лициний Крас с даките в земите им на север от реката, Вж. **Mocsy, A.** Der vertuschte Dakerkrieg des M.Licinius Crassus.- Historia 5, 1966, p.511-514. Следователно, може да се мисли за даки военопленници или дедитиции още в ранния Августов принципат. За археологическите находки от тибериево-клавдиево време Вж. **Strobel, K.** Die Donaukriege Domitians. Bonn, 1989, p. 3 sqq. с лит.; за римския контрол над дакийските земи чрез специални легати или от съседните провинциални управители и след основаването на пров.Дакия Вж. **Gerov, B.**, in: *Klio* 37, 1959, p.196 sqq.; **Piso, I.** Fasti Provinciae Daciae, I. Die senatorischen Amtsträger. Bonn, 1993, p. 1 sqq, p. 7.

[19] Вж. **Тачева, М.** История II, 3 с новата лит.

[20] **Starr**, p.70 за военнопленници от 43-37 BC, които били освободени и поставени в екипажите, за скамейките на гребците, пълни с освободени военопленници; **Reddé**, p. 474 sqq.и особено p. 485, приема хипотезата на **Panciera, S.** Gli schiavi nelle flotte augustee, Convegno Classe, 1967, p. 313-330, за участие на перегрини редом с римските граждани във флота.

[21] Статистическите данни дори за останалите дунавски провинции не са толкова впечатляващи, Вж. изчисленията, посочени от **Speidel**, ESA, p. 11, на **Burn, A.R.** Hic breve vivitur.- *Past & Present*, 1953, 4, p. 16.

[22] **Starr**, p. 78 настоява, че през I-II в. според надписи и папируси постъпването във флота било доброволно заради влизането на ветераните в привилегированата класа на римските граждани.

[23] **Starr**, p. 83, not. 57-59.

[24] Те тепърва щели да бъдат провинциализирани. Тези дипломи потвърждават предположените вече в историографията правомощия на македонския провинциален управител в тези земи преди провинциализирането им, започнало в последните години на Августовия принципат.

[25] Тази практика прониква дори и и в дипломите, вж. **Starr**, p. 72 sqq.

[26] Срв. **Starr**, p. 85.

[27] Би могло да се предполага, но не с голяма сигурност поради малкото запазени данни за беса в дипломата от 121 г. (C 2c), че тя е била получена за службата му във флота.

[28] Iulii: C 3, C 4; Claudii: C 13, C 8 (filiaster); Flavii: C 5, C 7 (pater, filius); Ulpii: C 17; Aelii: C 8).

[29] В дипломите на classiarii от II в имената имат следната матрикулация: PFNC+origo (град и провинция): C 16, 74, a.129; C 16, 79, a.134; R 38, a.139; C 16, 100, a.152; R 105, a.160; C 16, 122, a.166; R 73, a.109; R 74, a.212.

[30] Напр. като освободен роб на последния тракийски цар C. Iulius Rhoemetalces, съвременник на Калигула, Вж. **Tacheva, M.**, ц.с. в бел. 2).Робския му произход издава когноменът — име на митологичен тракийски цар.

[31] Най-късният датиран паметник у **Starr**, p. 71, е C 7.

[32] За тях Вж. **Reddé**, p. 534, not. 341.

[33] Според дипломата той бил дедуциран през 70 г. в Пестум. В литературата се предполага, че морякът е проявил своеволие и се завърнал в родните си земи, но не по-

малко вероятна ми се струва и възможността дипломата му да е занесена от някои от синовете му там, за да послужи като документ за римското гражданство, получено с императорската конституция за бащата.

[34] Вж. **Геров, Б.** Землевладението в римска Тракия и Мизия (I-III в.) — *ГСУ ФКНФ* 52, 1977, 2, 5-173.

[35] Вж. последно **Tacheva, M.** Bessi consistentes (im Druck).

[36] ESA 758 от 133 г., неизв.произход, от България; ESA 79 от 237 г.от територията на Сердика и надгробието на ветеран ESA 743 от III в. от територията на Филипополис.

[37] **Tacheva, M.** Widerstand gegen die römische Herrschaft in Thracia, in: Forms of Control and Subordination in Antiquity.Tokyo, 1988, p. 246 sqq.

[38] Cf.**Mocsy, A.** Die Namen der Diplomempfänger, p. 446-447.

[39] C 16, 146; AE 1928, 156 (pago Sard.); C 6, 2698, a. 275-300 (reg.Serd.); C 6, 32644; C 6, 2605 a. 271-300 (reg.Serd.); C 6, 32567, a. 266 (reg. Serd., midne (i.e.vico) Potelense.

[40] Cf. **Mocsy**, op.cit., p. 453.

[41] **Kazarow, G.** Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, p. 93.

[42] **Isidor**, Chron. Min. II 270.

4

СЕВЕРНАТА ГРАНИЦА НА ПРОВИНЦИЯ ТРАКИЯ ДО СЕВЕРИТЕ

(1. ОТ АЛМУС ДО НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ)

Проблемите, свързани с установяването на провинциалните и вътрешните граници на Тракия (45-270 г.), са били често обект на изследвания в нашата и задграничната историография на античността. След дългогодишно проучване и Б. Геров издаде през 1979 г. своите корекции и становища. Една студия върху милиарните колони, открити в провинциите Долна Мизия и Тракия, а така също и ред наблюдения върху данните от новооткрити епиграфски паметници, свързани с разрешаването на поставения тук проблем, ме доведоха до ред заключения, някои от които са изложени в следващите редове. Те са всъщност един опит за проникване в стратегическите идеи на римското провинциално администриране при подялбата на тракийските земи между провинциите Мизия, Македония и Тракия през поставения под наблюдение период.

Когато преди време търсих данни за тракийска съпротива срещу наложеното римско провинциално управление, нашата историография разполагаше със стабилни свидетелства преди всичко за времето на имп. Антонин Пий (за 151 и 155 г.). От тях несъмнено следва, че е съществувала съпротива от страна и на тракийската аристокрация, и на селското население срещу премахването на наследените от провинция Тракия стратегии, чиито територии били поделени между тракийските общини и новооснованите от имп. Траян градове след Втората дакийска война.

В нашата историография по проблема се приема, че реформата, последвала основаването на Трояновите градове и установяването на границите на провинция Тракия била дело на имп. Хадриан, доколкото известните ни епиграфски паметници свидетелстват за поставяне на гранични знаци през 136 г. Новооткрити надписи, както и по-стари наблюдения на Б.Геров върху данните от епохата на имп .Хадриан в тракийските земи показаха, че за политическа нестабилност на римската власт в провинцията може да се предполага още в началото на неговото управление. Тя би могла да обясни конкретните стратегически действия на римското провинциално управление в Тракия чрез подчертаната от ред антични автори трудност, а понякога дори и невъзможност за римската провинциална администрация да се справи с тракийската съпротива и със заплахата, идваща от планинските убежища и крепости на траките.

Стратегическите идеи на тракийската провинциална администрация се проявяват още при поделянето на тракийските земи през 45 г. между провинциите Мизия, Тракия и Македония. В осигурената с легиони Мизия останали най-упоритите римски противници — трибалите и скордиските; съюзяващите се често с тях меди били изолирани от останалите траки в омиротворената вече Македония чрез включването в нея на среднострумските земи, а беси, дии, койлалети и др. изявени врагове на Рим били оставени в Тракия. На същите причини било подчинено не само организирането на военни колонии веднага след 45 г., но и изграждането на военни пътища и крепостни съоръжения, които трябвало да предотвратяват достъпа на траките от планинските проходи и била до пътищата и градовете в равнината.

Известни са вече четири надписа, поставени от тракийския провинциален управител през 61 г. в подножието на Петроханския и Троянския проход, както и на Диагоналния път при пътните станции Helice и Parembole. В добре запазените текстове с идентично съдържание се чете много инструктивният текст: tabernas et praetoria per vias militares fieri iussit, т.е. наред с построения вече, както предполага Б.Геров, основен военен римски път през Тракия (т.нар.Диагонален път от Средния Дунав към Наисос-Турес-Сердика-Филипополис-Хадрианополис), има и нови военни пътища. А тези пътища са на видимо стратегически места от гледна точка на защитаваната тук теза. Пътят през Петроханския проход, който осъществявал достъпа на мизийски военни части до Сердикийската и Пауталийската стратегия в Тракия, се намирал тогава изцяло в тази провинция и бил охраняван откъм север от гарнизона на Монтана най-късно до 134 г., когато тя заедно с голяма територия била прехвърлена в провинция Долна Мизия. През Троянския проход минавало трасето на най-важната и най-кратка комуникация от Дунавския лимес (Ескус и Нове) до Егейско море. От пътната станция Helice при Ихтиман започвал военният път към непокорните траки (беси, дии и др.) по горна Марица и към Германия до Стримон (Струма), а от станцията Parembole при Белозем се отклонявал често използваният от императорите път от Филипополис към Августа Траяна .

Трасето на северната тракийска граница и до времето на имп.Траян включително не е съвсем лесно за проследяване. Според Б.Геров основният ни извор по този въпрос, Клавдий Птолемей, предлага географски сведения за долнодунавските провинции и Тракия за времето след Дакийските войни, от ранното Хадрианово управление. Тук веднага трябва да се изтъкнат някои необходими за настоящото изследване факти:

1. Птолемей не отразява промяната, станала през 133 г. с прехвърлянето на територията на Монтана и долното течение на р.Алмус в Долна Мизия, при което границата на провинцията се отместила на запад от известната му гранична р.Циабрус (Цибрица); същото се отнася и за смяната на името на основания от имп. Траян Nikopolis pros Haimou в Nicopolis ad Istrum, което се доказва епиграфски за същата 136 г.

2. Ако тези два факта са достатъчни като доказателство за датирането на Птолемеевата информация след 118 и преди 133 г., то липсата на данни в нея за Марцианополис отлага организирания градски живот в него след тази дата.

3. В границите на Тракия и по Хемус откъм двете Мизии Птолемей ни съобщава стратегиите Дентелике, Сардике, Усдикесике и Селетике (3, 11, 18). Липсата тук на стратегията Рюсике, която ни е известна от два надписа за тракийския владетел Реметалк II, потвърждава изказаното вече предположение за локализирането ѝ в поречието на дн. река Росица. Тази липса се обяснява единствено с разтурването на Рюсике и основаването на Никополис в територията й.

4. Стратегията Усдикесике се локализира обикновено в планинските земи ю. от Мелта (Ловеч), но там, на военния път Ескус- Филипополис, построен през 61 г., не би могла да съществува след тази година. Следователно тази стратегия, известна само от Птолемей, трябва да се е намирала другаде — едно индиректно потвърждение за предложеното в т. 3 за Рюсике.

x x x

Публикуваните напоследък латински надписи от Северна България предложиха една дългоочаквана възможност, макар и не за цялата ѝ територия, да се проследи по-точно разпространението на латинския и на гръцкия език поне в долномизийските земи между реките Ескус и Иатрус; да се види доколко взаимопроникването между двата езика, проследимо главно по епиграфските път, потвърждава установената преди много години от Б. Геров провинциална и езикова граница в този отрязък.(вж карта 1) Противно на очакванията латиноезичните надписи от областта на горните течения на реките Осъм, Вит, Росица и Янтра не навсякъде кореспондират с предложеното трасе. От горното течение на Осъм с притоците му са известни преди всичко латински надписи, свързани с военния път Филипополис-Ескус, известен още от Нероново време. Срещу 16-те известни латински надписи, оттам са известни само два на старогръцки език и един двуезичен, които са датирани към края на II в. и Северите. Въпреки това районът е определен като част от провинция Тракия и до края на II в. Сред посочените латински надписи са и посветените от мизийски провинциални управители от 198 г. насетне, между Состра(при Ломец) и mansio Монтемно, на 4 км северно от планинското било, и до имп. Север Александър, които са основание за определянето на границата по билото на планината между рекитеУтус (Вит) и Иатрус (Янтра).

Положението е още по-трудно при определянето на тракийската граница между тези две реки, въпреки че за този район разполагаме с много надписи. Проследяването и изясняването ѝ тук е от особена важност, защото е свързано и с друг, нововъзникнал проблем - териториалната граница на Никополис ад Иструм. Досегашните становища се базират обикновено на съвкупния епиграфски материал от I-III в., без да отчитат не само известните ни етно- и демографски промени, но и прехвърлянето на Никополис от Тракия в Долна Мизия в края на II в.; всичко това означавало промяна и в езика, на който се пишели надписите. Ако за официалните се запазил гръцкият, то за неофициалните, вкл. и на градските магистрати, се разрешавала замяната му с латински. Само тези дори факти задължително водят към необходимостта от хронологично стратифициране на епиграфските данни с оглед на известните административни и етнически промени. Дотолкова, доколкото такова стратифициране бе възможно, реализирането му доведе до следните резултати:

1.Датираните преди и около времето на Дакийските войни на имп.Траян надписи отразяват колонизирането на долините на Янтра и Росица от с.Пейчиново съответно до В.Търново и Крамолин с ветерани. Техните латиноезични надписи подсказват възникването на идеята за романизирането на района поне от Флавиево време (вж.карта 2). Както е известно, такова колонизиране може да се провежда само на обявени за ager publicus земи и, следователно, датира ликвидирането на Рюсике веднага или скоро след основаването на Тракия от имп. Клавдий, когато били заложени първите военни колонии в нейните предели.

2. Началото на романизацията било поставено със залагането на града Никополис от имп.Траян в или край по-стар център (Zentralort) на Рюсике. Освещаването (consacratio) и присъединяването му към

провинция Тракия може да се отнесе към 136 г., ако се съди по цитирания по-горе надпис за имп.Хадриан от града, както и по хоротезията на Антистий Руфин през същата година. Поставените от него терминални надписи разграничават земите не на Никополис и Долна Мизия, а на Тракия със същата провинция , както се вижда от текста им: M. Antius Rufinus inter Moesos et Thraces fines posuit. От текста явно не следва, че териториалната граница на Никополис е съвпадала с провинциалната в тази ѝ отсечка.

Известно е, че местонамирането на Руфиновите надписи не винаги е съвсем ясно определено. Ако за двата надписа от Нове е повече от сигурно, че са използувани вторично по късно, то останалите едва ли са променили чувствително местата си, бидейки използувани за строежи в близките до местонамирането им села. Първото още впечатление от мястото на терминалните надписи е, че те са в пояса от земи на колонизираните ветерани от Флавиево време насетне. Нещо повече — в същата гранична ивица са открити и повечето от латинските надписи, поставяни през целия II в. до Северите. (карта 2). Това наблюдение е от особена важност при определянето на територията на Никополис през 136-194 г., защото изключва тази гранична ивица от юрисдикцията на града; зад ивицата, впрочем, според гръкоезичните надписи от това същото време се намирала земята на градските собственици, т.нар. хора (карта 1). Латинският език на Руфиновите и останалите надписи от граничната ивица подсказва една възможна екстериториалност, свързана пряко с имперското управление.

Не по-малко важно е и другото следствие от проведената хронологична стратификация на надписите от Никополис ад Иструм. Тя явно оставя извън територията на града тържището Емпориум Пиретензиум, локализирано при Бутово — обратно на утвърденото мнение в нашата историография. Това тържище е било предназначено за нуждите на населението в Долна Мизия, което било лишено от своя стар рюсикийски център, заменен от тракийския град Никополис.

И така, ако се съди по датираните гръцки и латински надписи от 136-194 г., Никополис ад Иструм имал твърде малка територия, подобно на всички основани от имп. Траян градове. Източната и южната му граница се определяла от р.Иатрус, вероятно между дн.Страхилово и В.Търново. От там границата има северо-западна посока към р.Росица (между с.Михалци и Лесичери?), край Недан, Караисен и Обединение. На юг градът можеби е ползувал и тържището Дискодуратера (край с.Гостилица), което имп.Марк Аврелий надарил с права на емпориум и присъединил към територията на Августа Трайана. Необичайно късото разстояние между него и Пиретензиум има своето обяснение във факта, че двете тържища са обменяли продукциите от двете провинции, от планината и от равнината.

3.Откритите латино- и гръкоезични надписи, поставени по време на Северите, не променят в общи линии предишната ситуация. Новост са гръцките край Обединение, Паскалевец, Ресен и В.Търново (за някои от последните е сигурно, че са пренесени от Никополис в по-късно време). Много от тях са тракийски посвещения, за които традиционно се използувал гръцкият. Би могло да се предполага, че това разширение на гръкоезичната зона бележи разширяването на хората, но то може да е последствие и от забогатяването на населението по това време. Латиноезичните продължават старата си традиция в Емпориум Пиретензиум, около Павликени, Горско Косово и дори в хората на Никополис. Предполага се, че именно сега територията на града е разширена на север и североизток, но за това липсват данни.

x x x

Както Б.Геров още през 1977 г. показа, заровените в началото на Хадриановото управление съкровища в Тракия би трябвало да се свързват не само с нашествието на сармати, яциги и роксолани в Дакия и Долна Мизия през 117-119 г., но и с размирици сред тракийското население в планинските области. Становището се потвърждава и от епиграфски данни за дислокация на помощни войски; надпис от Ловеч (Мелта) доказва присъствието на Cohors I Athoitorum et Berecyntorum в Хадрианово време, настанена там за да предотвратява вероятно заплахата от планинското население край пътя Ескус-Филипополис и през Троянския проход. Един наскоро открит надпис от Кабиле доказа съществуването на нов, но във всички случаи не втория, както се посочва в публикацията, военен лагер в провинция Тракия. Там още преди 136 г. вече е била настанена cohors II Lucensium. По същото време, през 134 г., в Монтана били настанени вексилации на legio I Italica и legio XI Claudia, което впрочем означавало и прехвърлянето на целия този важен металодобивен район в Долна Мизия от р.Алмус на запад и от с.Роман на север.

От биографичните сведения за имп. Хадриан става ясно, че през 124-125 г. той е бил в Тракия и Долна Мизия, когато вероятно е посетил някои военни лагери и избрал подходящи места за нови.Може да се предполага с голяма сигурност, че това пътуване е било предизвикано от посочените по-горе събития през 117-119 г. и е довело императора до решението му да внесе корекции в трасето на установената вече тракийско-мизийска граница, и в дислокацията на военните части, които я охранявали. Това станало до 136 г., както показват цитираните по-горе надписи, и било ознаменувано с отсечени по този повод емисии между 136 и 138 г. На реверса на тези монети стои надписът: SC EXERCI(TUS) THRACIAE, с който се обявява настаняването на военни части в организираната дотогава като provincia inermis Тракия.

Следователно, ако заключенията дотук са верни, то новото трасе на тракийско-мизийската граница, установено през 136 г. от имп. Хадриан (вж.карта 2), е последица от Трояновата урбанизация и атрибуирането на общински земи от стратегиите към градските територии. Тези промени довели и до посочените размирици в Тракия още в началото на Хадриановото управление, и до предприетата от имп.Хадриан промяна в трасето на северната тракийска граница.

От направените наблюдения би могло лесно да се установи стратегическата идея на римските администратори по отношение на обезопасяването на мира и спокойствието в Тракия, на сигурността при преминаването на север и на юг от пл. Хемус. Тракийските провинциални управители били изцяло ангажирани с охраната и грижата за пътищата през Петроханския (до 134 г.), Златишкия, Хаинбоазкия? и Айтоския проход; военният път Филипополис-Ескус през Троянския проход и пътят Августа Траяна-Никополис ад Иструм през Шипка се намирали под опеката на долномизийските управители. По този начин се разпределяла отговорността и разходите между двете провинции. Очевиден е стремежът към двойно обезопасяване по протежението на Хемус, чиято верига била поделена между двете провинции, за да се разчита на едновременни действия, или поне — на поемане на отбраната в рамките на определен участък, в който провинциалният гарнизон успее да издържи.

Предприетата от имп.Хадриан дислокация на военни части и свързаната с нея реорганизация на северната тракийска граница са по същност и резултати нова, военно-стратегическа реформа, с която се увеличавал гарнизонът на Тракия. Липсата на каквито и да са факти за тази широкообхватна дейност у Птолемей дава основание да се предполага с голяма сигурност, че за своя географски компендиум той не е разполагал с данни за Хадриановите промени, или накратко — че Птолемеевата информация е от Траяново време.

---

[1] **Gerov, B.** Die Grenzen der römischen Provinz Thracia bis zur Gründung des Aurelianischen Dakien.In: ANRW II, 7, 1, p.212-240

[2] **Hollenstein, L.** Zu den Meilensteinen der römischen Provinzen Thracia und Moesia Inferior, in: Studia Balcanica 10, S., 1975, p.23-44.

[3] Вж. публикацията ми: Widerstand gegen die römische Herrschaft in Thracia zur Zeit des Antoninus Pius, in: Forms of Control and Subordination in Antiquity, Tokyo, 1988, p. 246-252.
[4] Вж. ц.с.на **Б. Геров** в бел.1 и цит.там по-стара литература.
[5] Вж напр.**Tac.** Ann., 4, 46-51; **Flor.,** Ep. 2, 27; **Iord**., Rom. 245-247.
[6] Вж. надписа от Бучино при Петроханския проход в *ИБАД* 3, 1916, с.16, n.13 и у **Геров, Б.** Проучвания, с.75 и сл., бел. 2; от пътната станция Виамата при с.Михилци: CIL 3, 6123 (14207/33); от mansio Helice при Ихтиман: **Ivanow, T.,** in: *Archaeologia Polona*, 14, 1, 1973, p.209 sqq.; от пътната станция Паремболе при Белозем, който е лошо запазен и не повтаря дословно предишните : *An.Ep.,* 1916, n. 1.
[7] Вж. **Геров, Б.**, Проучвания, с., 72.
[8] За този път Вж. последно у **Маджаров, М.** Римската станция Виамата на пътя Филипопол — Ескус.- *Археология* 1985, 2, с. 37-45.
[9] **Gerov, B.** Zum Problem der Strategien im römischen Thrakien.- Klio, 52, 1970, 130 f.
[10] **Велков, В.** Надписи от Кабиле, в: Кабиле, 2., С., 1991, с. 13 сл.
[11] Обосновките за основаването му от Хадриан вж. у **Тачева, М.,** Приноси, 5.
[12] Вж. **Иванов, Т**. Два надписа от античния град при Разград.- *ИАИ* 1955, с. 167-175; **Огнепова, Л., Лазаров, М.** Нов надпис на стратега Аполоний Ептайкент.- *ИАИ* 25, 1962, с.197 сл., обр.1.
[13] Вж. доказателствата ми в: Към историческата география на древна Тракия.- *Векове*, 1983.
[14] За локализацията на Усдикесике вж. в публикацията ми, цит. в бел. 11.
[15] **Gerov, B.** Inscriptiones latinae in Bulgaria repertae (Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae).S., 1989.
[16] ILB 249-264; IGB II 598-600.
[17] **Gerov, B.**, Die Grenzen, p. 221.
[18] **Gerov, B.**, ibidem; **Poulter, A.G.** Nicopolis ad Istrum: The Anatomy of a Graeco-Roman City, in: Die römische Stadt im 2.Jahrhundert n.Chr., Köln, 1992, p. 76 ff., fig. 50-52. Тук неговите наблюдения не се отчитат, тъй като картите му не са обвързани с цитирани надписи, за съжаление.
[19] За датирането на паметниците вж. **Gerov, B.** Die lateinisch-griechische Sprachgrenze auf der Balkanhalbinsel, in: Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit.- Beihefte der Bonner Jahrbücher 40, 1979, p. 159, not. 85.
[20] **Gerov, B.** ILB 184, 357, 358, 386, 390, 424.Към тях трябва да се добави и новооткритият в развалините на Нове, вж. **Bozilova, V., Kolendo, J., Mrozewicz, L.** Inscriptiones Latines de Novae. Poznan, 1992, n. 51. От бележките на авторите към текста се вижда становището, че границата на Руфин отделя двете провинции.
[21] **Gerov, B.** Die Grenzen, p. 222-223, n. 68-72.
[22] **Gerov, B.** ILB 418, 395-396, 373-374, 377, 381, 382 bis, 353, 355-357, 386, 431, 433, 435, 437, 410-411, 390-391, 348, 350-351, 403, 397-398. Датирането на паметниците тук и в сл.бележки е на **Геров, Б.** Романизмът, II.
[23] Причисляването на тържището към никополитанската територия е по-старо мнение, възприето и популяризирано чрез Б. Геров в нашата и задгранична книжнина, срв. посл. у **Poulter, A.G.**, op. c.
[24] **Mihailov, G.** IGB II 643-644, 666?, 705-708, 714-716, 694, 720-722, 718, 670. Датирането тук и в сл.бел. е на **Геров, Б.** Романизмът, II.
[25] **Gerov, B.** ILB 421-426, 417-419, 422, 389?, 413?, 415-416, 393-394, 377-379, 380, 382, 385, 396, 354, 430, 438, 409, 392, 359, 402, 399-401, 407, 408?, 404-406.
[26] **Gerov, B.** Die Einfälle der Nordfölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschatzfunde, I (101-284), in: *ANRW* II, 6, 1977, p. 116-117, 149, nn. 11-18.
[27] Вж. **Герасимова-Томова, В.** Ново сведение за Cohors I Athoitorum et Berecynthorum.- *МПК* 1979, 1, с. 17-19.

[28] В полза на това ми предположение говори и заровеното край Ловеч съкровище с най-късни емисии от имп. Траян, вж. **Gerov, B.** Die Einfälle, p. 149, n. 8.
[29] Вж. **Велков, В.** Надписи от Кабиле, в: Кабиле, 2. С., 1991, с. 13 сл., n. 5; с. 18-19.
[30] **Gerov, B.** Die Grenze, p. 217, not. 27.
[31] Вж. надписа на Руфин, открит там, ILB 184.
[32] **Strack, P.L.** Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des II Jhdts, II. Die Reichsprägung zur Zeit des Hadrians, Stuttgart, 1933, p. 149, n. 815; емисиите са от третото консулство на императора (130-138 г.).
[33] Обосновките за Айтоския проход и за пътя Августа Траяна-Никополис вж. в публикацията ми, цит. в бел. 11.

5

СЕВЕРНАТА ГРАНИЦА НА ПРОВИНЦИЯ ТРАКИЯ ДО СЕВЕРИТЕ

(2. ОТ НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ ДО ОДЕСОС)

Новите епиграфски данни и тяхната интерпретация през последните десетина години създадоха условия за преразглеждането на трасето на тракийската северна граница, установено от Б. Геров. Според него в избрания за проучване участък тази граница е била същевременно и граница на градските територии на Никополис ад Иструм и Марцианополис, след основаването им от имп. Траян. Тя следяла най-общо 43,30° паралел до Одесос от 45 г. до времето на имп. Септимий Север. В последното проучване на епиграфските данни за границите на Никополис ад Иструм от 136 г., обаче, това становище съвсем неочаквано не се потвърди. Оказа се, че установената тогава територия на града била твърде малка. Нейната граница на изток била р. Иатрус (дн. Янтра), а на запад не съвпадала с провинциалната и оставяла извън никополитанската Емпориум Пиретензиум. Връзката на града, както и на Емпориум Дискодуратера (придаден по-късно към Августа Траяна) с тракийските земи южно от Хемус се осъществявала чрез Прохода на републиката (Хаин-боаз). Тази промяна в източните граници на двата града, разположени край северната граница на Тракия, промениха в някои отсечки трасето на последната и създадоха предпоставките за настоящия текст.

Избраният за изследване участък от границата е труден, доколкото липсват достатъчно сигурно датирани свидетелства сред наличните извори. Най-фрапантен пример е Птолемеевата география, създадена по времето на имп. Марк Аврелий (161-180 г.), в която сведенията за Тракия (3, 11, 1-8) се поставят най-често в ранно-хадрианово време; интерпретацията им в първата част на това изследване, обаче, даде основание да се твърди, че Птолемей най-вероятно не е разполагал с данни за дейността на Хадриановата администрация в Тракия. Неговата География, наред с други липси за това време, не съдържа

Марцианополис в списъка на тракийските градове, известен в по-късни извори като основан от имп. Траян.

Традиционното датиране на Птолемеевите сведения съдържа в себе си презумпцията, че имп. Хадриан провел административната си реформа, ликвидирайки старите тракийски стратегии след основаването на Трояновите градове. Основаването на Марцианополис от Траян се базира на сравнително късни извори, както и на легендата, свързваща името на града със сестрата на имп. Траян. Друг проблем поставят и отдавна известните надписи, отграничаващи територията на Одесос от Тракия; традиционното становище ги поставя преди основаването на Марцианополис, т.е. в първото десетилетие на 2 в., а според Б. Геров те се датират не съвсем сигурно: „вероятно към времето малко след 45 г.“., и включват в одесоската земя и част от бъдещата територия на Марцианополис. Посочените факти и съображения поставят под въпрос основаването на Марцианополис от Траян. Съмнението се засилва, ако се съпоставят археологическите, епиграфските и нумизматичните сведения за урбанизационното развитие на Марцианополис и Никополис. Така например ако марцианополската монетарница била открита при имп. Комод, то никополитанската я изпреварила с около 40 години. Всичко това очевидно налага привличането на данни, предхождащи или не по време промените в трасето на северната граница през 136 г. и наложени без съмнение от съпротивата на траките към егзимирането на земи за основаните от Траян градове и колонии.

Промените за траките между Дунава и Балкана започнали след победоносните завоевания на М. Лициний Крас през 29-28 г. Победите му над трибалите и гетите били последвани от поставянето на земите им под властта на тракийския цар Реметалк I, съюзник и приятел на Октавиан Август още от лагера при Акциум. Епиграфските паметници свидетелстват, че още при баща му, цар Котис (от 42 г. пр. Хр.), последната тракийска държава започнала да се разпорежда с тракийския левопонтийски бряг, установявайки постепенно зависимостта на гръцките апойкии там от Хистрия до Аполония. Границите между тях се уреждали с негово и на наследниците на властта му участие, а надписите хоротезии са гръкоезични. За разлика от тях известните досега терминални надписи между Одесос и Дионисополис, Калатис и Дионисополис, Одесос и провинция Тракия са латински — факт, който сигурно говори според мене за поставянето им от провинциалната римска управа (а не от градовете). При това одесоските очертават и обширна градска територия, каквато една апойкия едва ли би получила както при организирането на провинция

Тракия в 45 г., така и при урбанизирането ѝ от имп. Траян. Твърдението се основава не само на установената вече като твърде ограничена територия на Никополис дори и след 136 г., но и на промените, извършени по отношение на стратегиите след 45 г.

Основният ни извор и за тракийските стратегии след основаването на Никополис ад Иструм е Географията на Птолемей. Там са посочени в Тракия и „по границата ѝ с двете Мизии и около планината Хемус от запад нататък стратегиите Дентелике, Сардике, Усдикесике и Селетике“ (3, 11, 6). Между тях липсват, обаче, подвластните на Реметалк II стратегии Анхиало и Рюсике, управлявани наред със Селетике от неговия стратег Аполоний син на Ептайкент поне до 38 г. сл.Хр. Тяхната съдба била твърде различна. Анхиалската е била поделена поне между Анхиало и Деултум; ликвидирането ѝ трябва да е започнало още от 45 г. заради заслугите на Анхиало към Рим и продължило с основаването на колонията Деултум през 87 г.

Локализирането на стратегията Рюсике — най-общо покрай долините на р. Росица и Янтра подсказва, че тя трябва да е загубила от територията си още с основаването на Димум и на лагера на I Италийски легион в Нове (при Свищов) в Мизия, а по-късно — и с основаването на Никополис ад Иструм от Траян дотолкова, че да изчезне от извора на Птолемей.

Селетике се локализира най-общо между градските територии на бъдещите градове Никополис ад Иструм и Марцианополис. Тя била разделена около 55-60 г. на планинска и равнинна (IGRR I 677); откриването на надпис на споменатия по-горе стратег и в развалините на Абритус (IGB II, 743) би трябвало да говори, че равнинната Селетика заедно с центъра ѝ (в бъдещия Абритус) попаднала в Долна Мизия още в Траяново време и поради това у Птолемей фигурира само една Селетике (бившата планинска). Ако се съди по надписа за поставените през 178 г. граници на civitas Ausdecensium, открит в Тропеум Траяни, то тази именно част трябва да е била преименувана в Усдикесике (известна само от Птолемей), за да се отличава от запазената (планинска) Селетике. Усдикесике се е съхранила най-късно до времето на имп. Антонин Пий (140 г.), когато е засвидетелствувана кохорта в кастела Абритус. Той е най-южният, известен досега в Долна Мизия, и вероятно — част от охраната на подстъпите към старопланинския Върбишки(?) проход и към Кабиле, където през 136 г. вече съществувал един от малкото военни лагери в провинция Тракия. Друг важен надпис за изследването, отново от Разград, не само предостави окончателната локализация там на Абритус, но и сведението, че канабите на кастела получили административна самостоятелност още при император Антонин Пий. Датираното сведение подсказва и изграждането на кастела, и ликвидирането на стратегията Усдикесике преди 140 г.

Становището за съдбата на планинската Селетика зависи до голяма степен от датирането на трите терминални надписа за Одесос и Тракия, за които вече стана дума по-горе : *F(ines) terr(ae) Thrac(iae)/F(ines)terr(ae) Odess(itanorum)*. Различните мнения, изказани досега, произтичат не само от това, че единият от тях е намерен в самия Марцианополис и по този начин поставя в зависимост поставянето на границата от основаването на града, което и без това не е сигурно. Другата, не по-малко важна пречка може да се види в презумпцията на всеки един от авторите на датировките, че територията на същия град трябва непременно да граничи с Одесос, т.е. че северната тракийска граница е отделяла градските територии на Марцианополис и Одесос.

Одесоската територия, определена на запад от терминалите (при Новаково и Марцианополис) е очевидно голяма. Разширението ѝ би могло да се свърже най-рано, според мене, с мащабната дейност на долномизийските провинциални управители на имп. Антонин Пий (138-161 г.) в източните райони на провинцията. Евентуалното датиране на терминалните надписи през 136 г., когато Антистий Руфин е поставил границите на Никополис ад Иструм, изглежда малко вероятно, не само защото редакцията им е различна и не съдържа името му, както би трябвало да се очаква. За датирането могат да се окажат по-полезни известните досега посвещения от Одесос и Дионисополис за императора и за легата му в Долна Мизия Витразий Полион от 157 г (*IGB II, 297, 59, 60, 61;IGB I, 15*), свързани по традиция с особена благодарност за благодетелност на императора. Към тях трябва да се добави и четвъртият терминален надпис от същото време, определящ границата между Одесос и Дионисополис. Прави силно впечатление, че имп. Антонин Пий и Полион са почетени със серия посветителни надписи от Хистрия и Калатис, свързани с подобни поводи; наред с тях, на имп. Антонин Пий в съуправление с Марк Аврелий (138-161 г.) са посветени много надписи от Капидава, Улметум, Тресмис и Абритус от кметове и магистрати на ветерански селища. Те дават повод да се мисли, че тези първи по време прояви на благодарност от страна на понтийските градове и канабните източномизийски селища са свързани с ново, след Хадриановото, разширяване на правата им. Ако това предположение е верно, то установяването на границите на разширената одесоска територия с Тракия и Дионисополис трябва да е предприето по същото време и във връзка с появата на новата градска територия — марцианополската.

Най-ранното сведение за нея засега е в надписа от Невша, с който се съобщава за издигане на крепостни съоръжения за защитата на провинция Тракия по границата на Марцианополската територия: *per fines civitatis Marcianopolitarum regione Geleti(orum).* Един следващ по време надпис (161 г.) тракиецът с Хадрианова романизация, Публий Елий Аулупореос, е посветил на имп. Антонин Пий и двамата му съуправители от името на сюнархията, в която участвувал по някакъв повод. От времето на имп. Комод е известен друг почетен надпис, както и първите (от 187 г.) емисии на марцианополската монетарница. Сравнението с Никополис ад Иструм, основан от Траян, получил освещение от Хадриан и сякъл монети от Антонин Пий насетне (142-144 г), показва по-късното развитие на Марцианополис; за него същите параметри изглеждат в следния хронологичен ред:

1. Ако се съди по липсата на Марцианополис в Птолемеевата информация, за негов основател може да се твърди имп. Хадриан, който дал израз на почитта си към делото на своя приемен баща като поставил по време на посещението си в Тракия (124-126 г.?) основите на нов град и го назовал по името на Траяновата сестра Марция.

2. Градския си облик Марцианополис изграждал при Антонин Пий и това било основание за наделянето му с градска територия. Тя едва ли е била голяма, но колкото и голяма да е била, не би било политично това да става за сметка на Одесос при наличието на необхванати в други селища земи от Селетикийската стратегия в ликвидация. Източната ѝ граница трябва да е била близо до Девня, от където е бил взет и преупотребен по-късно разгледаният по-горе терминал за границата между Одесос и Тракия. Административно-териториалната промяна съвпада и с изграждането на граничния пояс от укрепителни съоръжения по тракийската граница, обхванал и селетикийските земи според споменатия надпис от Невша на императорския легат в Долна Мизия Турбон от 157 г.; те трябвало да охраняват марцианополската отсечка на тракийската провинциална граница в Гелетийския регион на Долна Мизия, т.е. в бившите земи на Птолемеевата стратегия Селетике. Промяната съвпада още и с осигуряването на Тракия откъм южната страна на презбалканския преход чрез установяването на лагера при Кабиле според надписите от 136 г.

Всички тези данни говорят, че освещаването на Марцианополис като град с прилежащата му територия е станало при Антонин Пий. Маркирането ѝ с разглежданите по-горе надписи е проведено малко преди 157 г., когато към нея са били присъединени и укрепени със строителството на Турбон останките от селетикийските земи. Вероятно във връзка с това и чрез надписа си от 161 г. Аулупореос е увековечил своето участие в подходящо за събитието градско мероприятие.

3. Едва през 187 г. Марцианополис започва своето монетосечене — сравнително много по-късно от Никополис. Обяснението се търси

обикновено в бавното му икономическо развитие, но напоследък бе показано, че сеченето на т.нар. колониални емисии в тракийските провинции се ръководело от общоимперски съображения.

Казаното дотук е основание също и за следните изводи:

- Може да се твърди, че подобно на стратегията Рюсике, и равнинната Селетике е била ликвидирана от император Траян; планинската Селетике и Усдикесике били присъединени към Долна Мизия по времето на имп. Хадриан, след посещението му в Тракия, с което се свързва и установяването на местата на нови лагери и цялостна грижа за укрепителната система на провинциите. Тогава били положени основите на ред военни лагери по провинциалната граница на Тракия, край някои от които бързо се развили канабни селища и викуси. Това наложило егзимирането на земи за техните територии, установени по-късно от провинциалните легати на имп. Антонин Пий.

-В разглежданата тук отсечка между Никополис ад Иструм и Одесос северната граница по време на имп. Антонин Пий имала своя източен ъгъл при с. Новаково, където според разглежданите терминални надписи е поемала посока към Николаевка, околностите на Девня и до Невша. Оттам тя е имала южна посока, оставяйки в Долна Мизия важния път от Абритус към Плиска през Стара планина (Ришки и Върбишки проход?) към Хадрианополис. Къде тази граница е пресичала Стара планина отново, за да остави Хаинбоазкия (и Твърдишкия?) проход в границите на Тракия все още е трудно да се предполага, поради липсата на данни от това време и до новата реорганизация при имп.Септимий Север.

- Ако през 136 г. западната граница на Долна Мизия включва в нея Алмус и Монтана; ако тогава са поставени границите на Никополис ад Иструм и Сердика и са настанени войници и ветерани в лагерите и селищата край Монтана, Никополис ад Иструм, Мелта, Абритус, Кабиле и засега неизвестно къде още — всичко това трябва да е станало в резултат на военно-стратегическата реформа на имп. Хадриан, продължена от наследниците му Антонини.

---

[1] Вж. **Gerov, B**. Die Grenzen der römischen Provinz Thracia bis zur Gründung des Aurelianischen Dakien, In: *ANRW* Bd. 2, 7.1, 1979, p. 228-229.

[2] Вж. **Тачева, М**. Приноси, 4. Новата локализация на Пиретензиум при Бутово, В.Търновско, както и откритите хоротезии от 136 г. при Свищов и Масларево са останали неизвестни за **Poulter, A.G.**, който не ги отчита при проследяването на никополитанската граница, Вж. Nicopolis ad Istrum: The Anatomy of a Graeco-Roman City, In: Die Römische Stadt im 2. Jahrhundert n.Chr., hrsg. von H.-J.Schalles, H. v. Hesberg u. P. Zanker. Köln, 1992, p. 69-86.

[3] Според Й.Колендо, (Вж. **Bozilowa, V., J.Kolendo, L.Mrozewicz**. Inscriptiones Latines de Novae, Poznan, 1992, p. 89), границата на Никополис ад Иструм не съвпадала със

северната граница на Тракия през 136 г. Това твърдение оборва мнението на **Геров, Б.** по въпроса въз основа на публикацията му: Северната граница на провинция Тракия, *ИБАИ* 17, 1955, с.11-33, без да се имат предвид последните му наблюдения, публикувани в ц. с. в бел.1

[4] Вж. ц. с. в бел. 2.

[5] Вж. **Gerov, B.** Die Grenzen, p. 216, not. 21. Това становище се поддържа от автора още от 1955 г., както и от **Фол, Ал.** Още веднаж (и за последен път!) към въпроса за стратегиите в Тракия, в: Изследвания в чест на проф.Хр.М.Данов.- *ГСУ ИФ* 77, 2, 1984 (=*ТАБ*, 2), p.143. Тук авторът коригира старото си мнение (в: Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха, С., 1975), че тракийските стратегии са пределинистическа форма на тракийското администриране и ги отнася „най-рано от II в. пр.н.е. до началото на II в., като начално условно значение".

[6] Вж. **Mihailov, G.,** IGB II, ad Marcianopolis, lemma. Легендата е у **Йорданес** (Get.16, 93) и се смята за по-късно възникнала.

[7] **Gerov, B.** Die Grenzen, p. 225-226.

[8] Вж. **IGB II** с епиграфските данни и другите свидетелства за историята на градовете .Срв.данните за Марцианополис у **Gerov, B.** Marcianopolis im Lichte der historischen Angaben und der archäologischen, epigraphischen und numismatischen Materialien und Forschungen, In: *Studia Balcanica* 10, S., 1975, p. 49-71. Монетосеченето е започнало през 187 г. при императорския легат Caecilius Maternus, вж. **Thomason, B. E.** Laterculi Praesidum. Goeteborg, 1984, Thracia n. 38.

[9] Вж. за това данни в статията ми: Widerstand gegen die römische Herrschaft in Thracia zur Zeit des Antoninus Pius, in: Forms of Control and Subordination in Antiquity, hrsg.T.Yuge, M.Doi, Tokyo, 1988, p. 246-252 с литературата и изворите за надписите от с. Бълг. Извор, Шипка и гара Невша.

[10] За династията на сапейския цар Котис вж. в статията ми: Corrigenda et Addenda ad PIR (III, 1898: R 40-42, 50-52; II 2, 1936: C 1552-1554; IV 2, 1966: J 517) pertinentia, in: Actes du IX-ème Congrès intern.d'épigraphie grecque et latine, I (Acta TAB II), S., 1987, p.210-213; за тези царе и властта им над лявопонтийския бряг вж. публикацията ми: Тракийските царе и понтийските колонии през късната елинистическа епоха, в: *Acta TAB* II, S., 1988, p.87-92. Срв.и **Pippidi, D.M.** Les premiers rapports de Rome et des cités de L'Euxin, in: Scythica Minora, Bucuresti-Amsterdam, 1975, p.171.

[11] Надписите Вж. у **Gerov, B.**, Die Grenzen, p. 226, not. 91-95. Според него те са поставени преди основаването на Марцианополис.

[12] Вж. в ц. с. в бел. 2.

[13] Вж. **Иванов, Т.** Два надписа от античния град при Разград.- *ИАИ* 1955, с.167-175; **Огненова, Л., М.Лазаров.** Нов надпис на стратега Аполоний Ептайкент.-*ИАИ* 25, 1962, с.197 сл., обр.1. Т.Иванов локализира Абритус в територията на Селетике, следван от Огненова и Лазаров. **Г.Михайлов** (IGB I, 1970), с. 334 отхвърля тази локализация; според него Селетика била *grosso modo* на територията на бъдещия Марцианополис, а Рюсике — на север от Селетике, където трябвало да се постави и Абритус. Тази локализация се приема от **Фол, Ал.**, История, с. 34, 44. **Gerov, B**. Zum Problem der Strategien im römischen Thrakien.-*Klio* 52, 1970, p.123-132, както и в Die Grenzen, p.224 и сл., не взема отношение по тези локализации.

[14] Вж. доказателствата за локализирането на Рюсике около басейна на р.Росица в статията ми: Към историческата география на древна Тракия.-*Векове*, 1983; **Михайлов, Г**. Към въпроса за стратегиите на провинция Тракия.- *ГСУ ФЗФ* 61, 1967, 2, с. 46 локализира Рюсике около Абритус; **Иванов, Т**., Абритус, С., 1980, с. 13-14 посочва всички предишни мнения, без да посочи дали поддържа становището си (оборвано от Г.Михайлов, Вж. лит.в бел.12), че локализираният от него Абритус е бил на територията на Селетике.

[15] **Gerov, B.** Die Grenzen; **Михайлов, Г.** Към въпроса, с. 43 я локализира на градската територия на Марцианополис.

[16] *AE* 1957, 333. За връзката на civitas Ausdicensium с Usdikesike, Вж. **Gerov, B.** Zur inneren Organisation des römischen Thrakiens, In: Studia in honorem V.Besevliev, S., 1978, p. 484, not. 71.

[17] Според възприетото и от Б.Геров старо становище Усдикесике се локализира на изток от Сардике, вж. Die Grenzen, p. 221, not. 59.

[18] Датировката е според открития в Разград надпис (**CIL** 3 13727) от времето на провинциалния управител Юлий Крас (140-142 или 146-148 г), Вж. **Иванов, Т.** Абритус, С., 1980, с. 7, бел. 8; с. 17-18.

[19] Вж. **Велков, В**. Надписи от Кабиле, в: Кабиле, 2., С., 1991, с. 13 сл., n. 5-7.

[20] За надписа и локализацията на Абритус вж. **Иванов, Т**., ц. с. , с. 15 сл.

[21] Вж надписите, цит. в бел.2. В единия от тях липсва текстът от едната страна, но това няма отношение към разглеждания тук проблем.

[22] Taka посл.у **Gerov, B**. Die Grenzen, p. 225. Тази презумпция е правомерно отхвърлена от J.Kolendo, Вж. ц. с. в бел. 3, p. 90. Според Колендо терминалните надписи отделяли територията на Одесос от тракийските земи, а не — от Марцианополис. Същото становище се отнася и за Никополис ад Иструм.

[23] **CIL** III 7589=12507; **Gerov, B.** Die Grenzen, p. 225, not. 89-90.

[24] **Thomasson, B.E.**, Op.cit., p. 134, n. 87. Срв. надписите и в *ISM* V; **Kolendo, J.**, T, Vitrasius Pollio gouverneur de la Mésie inferiéure et son activité dans cette province, in: Studia Aegaea et Balcanica, Warszawa 1992, p. 199-205.

[25] **Gerov, B.** Die Grenzen, p.227, not. 97; срв. и статията ми Phylarchoi und Phylai in der Provinz Thracia.- *Index* 20, 1992, p.179-187, където съм обосновала твърдението си, че споменатата regio е била в Долна Мизия, а не — в Тракия.

[26] Вж. **Мирчев, М**. - *ИНМВ* 13, 1977, с.155 сл., п. 15. За сюнархията вж. лит. у **Геров, Б.**, ц. с., с. 183, 512.

[27] **Gerov, B.** Marcianopolis, p. 58 възстановява една твърде голяма територия, която едва ли е реална.

[28] **Cass.Dio** 69, 9, 2; Vita Hadr.10, 6; **Henderson, B. W.** The Life of the Emperor Hadrian, A.D.76-138, Roma 1968. **Тачева, М.,** ц. с. в бел. 2.

6

НОВИ ДАННИ ЗА ИЛИРИЙСКОТО И ТРАКИЙСКОТО МИТО (PORTORIUM PUBLICI ILLYRICI ET RIPAE THRACIAE) В ПРОВИНЦИЯ ДОЛНА МИЗИЯ ПРЕЗ II В.

Епиграфските данни за събирането на Илирийското мито са обект на изследване отдавна. Сред най-новите проучвания ще отбележа преди всичко статията на Б.Геров,[1] който коригира локализациите и съдържанието на текста в някои надписи, открити в двете Мизии и Тракия. Тази статия остана извън вниманието на някои изследвачи по проблема, а някои новооткрити паметници биха могли да прецизират изказани вече становища и за посочените провинции, и за организацията на събирането на митото. Що се отнася до съдържанието на понятието portorium тук е възприета формулировката на Фр. Фиттингхоф,[2] според която то обхваща не само граничното мито на държавата, но и провинциалните граници, таксите за преминаване през мостове, градски порти и др.

За организацията на Илирийското мито в Долна Мизия неочаквано науката се сдоби с нови и важни паметници чрез проучването и публикацията на надписите от светилището на Praesidium Montanensium,[3] който бил в границите на провинция Тракия от основаването ù до административната промяна през 133 г. и се развивал благодарение на сребърните и железни мини в планинските земи на бесите.[4] С тази реформа Монтана и Алмус били прехвърлени в провинция Долна Мизия. Засегнатите от нея тракийски селяни и аристократи отговорили с бунтове и провинциалните управители на провинция Тракия предприели през 151 и 156 г. голям строеж на фрури, бурги и президии. Строителната дейност през 151 г. засегнала и областта на севернотракийската граница и разположения край нея в Долна Мизия президиум Монтанензиум.[5]

Мраморен алтар, Монтана 2, 12-13, No 21.

Dianae Reginae/ pro salute Favo/rini et Secundiae/ vern(arum) T(iti) Iul(i) Satur/nini c(onductoris) p(ublici) p(ortorii) Illyrici sub Iul(io) Capitone et Eup/oro circ(itoribus) p.p. Ascle/piades serv(us) vil(icus) et Lu/censia parentes.

Надписът е посветен за домородените роби на кондуктора на Илирийското мито, Т.Юлий Сатурнин по времето на неговите функционери цирцитори Юлий Капито и Юлий Еупор; издателите некоректно развиват съкратеното гентилно име в ед.ч., но то е очевидно е в мн.ч. и се отнася и за втория circitor, Eup(h?)orus. Засега това е най-ранният надпис за кариерата на Капитон в администрацията на Илирийското мито. Според авторите той установявал съществуването на митническа станция „в град Монтана“ и бил поставен през 157-161 г.[6]

Сред тримата, обозначили се с робски едносъставни имена , които се погрижили за поставянето на оброка, на първо място е Macrin(us) arc(arius), чиято служба според надписите е пряко свързана и с функционерите в митническите станции.[7]

За съжаление авторите не са изчерпали всички възможности, които надписът предлага чрез конкретните данни за:

- Връзката между Т.Юлий Сатурнин все още conductor P.P.[8] и Т.Юлий Капитон, все още circitor P.P. Тази връзка е засвидетелствувана тук за пръв път и позволява една сравнително по-точна датировка не само на хронологията на техните curricula vitae, но и на посвещението на надписите.
- За servus vilicus и неговите деца, домородени роби, като частна собственост на кондуктора Сатурнин.
- За цирцитора като подчинен служител на арендатора. Sub circitoribus означава, че Капитон и Еуфор са управлявали по това време митото в Монтана, а частният роб Асклепиад им е бил подчинен като vilicus. От надпис открит в Рациария[9] е известен още един цирцитор, T.Iulis Optatus. Напълно възможно е предположението, че тримата цирцитори от Монтана и Рациария са били освободени роби на Сатурнин, но са работели като чиновници в митническата компания (срв.ред 7). Следователно имало е организация на митото, която е разполагала с нейни собствени чиновници (в случая цирцитори).
- Този надпис предлага и една сравнително по-нова представа за Юлиите като арендатори на P.P. в Долна Мизия.

I. Titus Iulius Capito

Circitor е най-ранната епиграфски засвидетелствувана служба, която Т.Юлий Капитон заемал в Монтана по времето на арендатора Т.Юлий Сатурнин. Извън съмнение е неговият произход на освободен роб от фамилията Юлии, обаче неговата биография свидетелствува по-скоро за това, че неговите предци са получили свободата си. В близост до Димум (при дн.с.Остров) е открит един надпис,[10] в който се споменава Капитон наред с други clientes на Юлиите, вече като conductor P.P.

В един почетен надпис от Ескус Капитон има вече по-висока служба като conductor P.P. et Ripae Thraciae; в него той е чествуван от много градове на изток от Петовио и до понтийския град Томи, които му присъдили различни муниципални почетни служби и отличия. В Ескус същият текст е бил поставен на постамента за негова статуя преди 158 или 166 г.[11]

Назованите в почетния надпис от Ескус провинции Горна Панония, Горна Мизия и Горна Дакия очертават една част от подчинения на Капитон район на P.P. Illyrici , както и цяла Ripa Thracica. Възниква въпросът: защо не са назовани провинциите Долна Панония, Долна Дакия и Долна Мизия наред с имената на градовете към, които те са принадлежали — Сирмиум, Ромула, Ескус и Томи? Тук може да се твърди макар и хипотетично, че именно тези градове са принадлежали към енигматичната Ripa Thracica. Предположението възлиза към гореспоменатото значение за Portorium. Ripa Thracica трябва в такъв случай да е била при своето организиране митническа граница между Римската империя и неусвоения от нея тракийски barbaricum. Тук е важно да се отбележи още, че в провинция Тракия Portorium не е засвидетелствуван.[12]

II. Iulius Ianuarius, Iulus Capito и Iulius Epaphroditus

Тези освободени роби са споменати в същия ред като conductores P.P. от поне два надписа поставени от servus vilicus Hermes.[13] Надписът от Алмус е очевидно малко по-ранен от надписа от Лъджане (дн.Малчика), билзо до Димум. Във втория надпис тримата са означени като conductores P.P. Illyrici et Ripae Thracicae по време на управлението на Марк Аврелий и Луций Вер. В литературата обикновенно този Капитон се идентифицира с T.Iulius Capito, влиятелния и известен арендатор на илирийското и тракийско мито от Панония до Евксинския Понт. Според мене би било невъзможно последният, чиято статуя с почетен надпис била вече издигната в Ескус, да бъде споменат на второ място сред останалите арендатори в надписа. Възможно е да се приеме, че (T.) Iulius Capito от надписите на тримата Юлии е бил освободен роб (или син?)[14] на почетения в Ескус Капитон.

III. T.Iulius Saturninus

Въз основа на често дискутирания в литературата надпис от Ad Mediam (Dacia Sub., CIL III 1568=IDR III, 1 60) от 157 г. е възможно да се твърди, че поне от тази година Сатурнин е бил вече не само conductor P.P. Illyrici, но и conductor P.P. Illyrici T.P.[15]

Въз основа на надпис върху tabula cerata от Alburnius Maior (IDR I 54) се приема, че Сатурнин е бил кондуктор от 146 г.[16] От тук следва, че именно по време на службата му като conductor P.P. във времето между 146 и 157 г. би било възможно да се датира и службата на (T.) Iulius Capito като негов церцитор в Монтана.

В два еднакви надписа — почетният надпис от Капидава и един вотивен надпис от Летница — Сатурнин се явява като praefectus vehiculorum и conductor Illyrici utrius que et Ripae Thracicae преди 161 г.[17] Доколото ми е известно Сатурнин е единственият арендатор, който се появява в надписите с правомощието си на кондуктор на цялото Илирийско и на Тракийското мито.

Няколко години по-късно Сатурнин поставил своите надписи в Рим и в Трир като procurator Augustorum и procurator Augustorum et Faustinae Augustae.[18] Те свидетелствуват според мене, че той не е бил повече желан като вселастен арендатор на Илирийското мито от новия император и за това е бил изпратен в Запада на империята срещу по-висока служба и заплащане. Постепенното одържавяване на порториума, проведено от него, е белег за забелязано вероятно изтичане на средства, предназначени за фиска, корупция и т.н.

Кой е бил всъщност Сатурнин? Известните надписи показват неговата неограничена власт като кондуктор, засвидетелствувана от роби и клиенти на неговата фамилия. Толкова много данни за дейността няма, който и да е друг аребдатор и то за една толков аограничена територия (между Монтана и Димум). В богатата земя между Пелишат-Летница-Лъджане е засвидетелствувано от надписите голямо поземлено владение на Юлиите на около 40 км. южно от Димум, където е известна единствената до днес митническа станция в Долна Мизия. В близост до Летница са описани преди много години археологически останките от един богат мавзолей и други сгради (от вила Рустика?).

Въз основа на длъжността tribunus militum на I Италийски легион и на името си T.Iulius Titi Filius Fabia Saturninus може със сигурност да се твърди, че Сатурнин е бил роден в Мизия като римски гражданин. Кога и как неговите предци са получили римско гражданство? Би могло само да се предполага, че сред тях трябва да е имало един перегрин, дори и освободен роб, който е дължал рядкото в провинцията име Titus Iulius на провинциалния управител на Тракия T.Iulius Ustus. Един надпис от 61 г. посочва Ustus като отговорен за строежа на военния път от Сердика през Монтана до р.Дунав.[19] След него семейството му е разширило влиянието и възможностите си, които са направили възможен достъпа на Сатурнин до офицерската длъжност във войската и до конническото съсловие.

Мраморен алтар, Монтана 2, 8-9, No 12

Dianae/ pro sal(ute) (Quinti)/ Sabini Ve/rani II v(iri) p/r(imi) Macrin(us)/ arc(arius) pos(uit) cur(ante) / Hilaro Vite/lius d(edit) v.s.l.m.

Четенето на 4-5 р. от В.Велков:[20] Duov(ir) Pr(imus) му позволиха да твърди като вече доказано отдавнашното предположение за основаването на municipium Montanensium и да го датира към времето на провинциалния управител T.Iulius Statilius Severus (159-160). Споменатите в надписа роби били според него „служащи при градския магистрат с несвободен произход". Името му насочвало към известни италийски фамилии според публикацията — мнение, основано на колебливото становище за засвидетелстваните Сабинии в Рациария. Б.Геров, комуто е известен спорът за принадлежността на тези Сабинии към персонала на арендаторите на Илирийското мито в Рациария, отбелязва, че Кв. Сабиний Веран е засвидетелстван като арендатор само в Панония.[21]

Четенето Duov(ir) Pr(imus) според мен не е убедително; против него говорят необикновеното съкращаване при изписването на службата, липсата и до днес на писмено засвидетелствувани муниципални длъжности от regio Montanensium,[22] както и персоналните данни за Сабиниите. Що се отнася до съществуването на цивилно селище в regio Montanesium такова би могло да бъде и някакъв викус, ако имаме предвид надпис от времето на Септимий Север за един princeps vici Tautiomosis.[23]

Тъй като първият надпис вече потвърди съществуването на митническа станция в същата regio, в който е споменат роб като Arcarius, би било важно да се реши въпросът дали и засвидетелствуваният тук Сабиний Веран не е идентичен с известния от много надписи от Норикум (4), Горна Панония (3) и Горна Дакия (1) Q.Sabinius Veranus conductor P.P.

Конкретно или косвено свързаните с това име надписи от Норикум позволиха на Алфьолди твърдението, че Веран е член на фамилия, произхождаща от Норикум:"Тя играела голяма роля през средата на II в. не само в управлението на митата в тази провинция, но и в

управлението на императорските железни мини и , естествено, също и в търговията".[24] Това твърдение има своето доказателство не само в надписа от златните мини край Албурниус Майор (IDR I 55), но и в надписа от Монтана с намиращите се в близост сребърни и железни мини.

За дейността на Сабиниите и извън Монтана има още едно доказателство — вотивният надпис на Q.Sabinius Vitalis, pr(imus) Augustalium в Рациария.[25] Тъй като от Митреума в Петовио е известен надпис за един омонимен нему (servus) vilicus P.P. и за Q.Sabinius Veranus,[26] то е възможно да се твърди идентичността на вилика в двата надписа. По този начин се откроява едно продължително присъствие на Сабиниите чрез техния освободен роб Q.Sabinius Vitalis в разглежданата област, който е бил дарен от конническото съсловие в Рациария с външните белези на декуріоната (ornatus ornamentis decurionalibus).

Отбелязаното продължително присъствие на Сабиниите трябва да е започнало около времето на Дакийските войни на Траян. За това говори засвидетелстваната чрез надписи връзка между един от тях и Cl.Paternus Clementianus. Последният бил tribunus militum на XI Клавдиев легион (в Бригецио), praefectus alae Silanae torquatae край Напока в Дакия по време на тези войни, както и прокуратор на Антонин Пий в Норикум.[27]

Дългогодишната активност на Сабиниите в Рациария и тяхната връзка с Cl.Paternus Clementianus обхваща следователно управленията на трима императори — Траян, Хадриан и Антонин Пий; това означава и участието на поне две, ако не и три поколения от Сабиниите. Тъй като в някои надписи пълните имена или изпълняваните от тях дейности не са запазени, то е възможно обособяването на две лица, засвидетелствувани епиграфски:

а. Q.Sabinius Veranus conductor P. Illyrici от надписите от Норикум (CIL III 5146), Горна Дакия (IDR I 55)и Горна Панония (CIL III 4015, 4017);

б. Q.Sabinius Veranus без засвидетелствувана длъжност в митническата организация, но обвързан с различни митнически функционери — според разглеждания надпис от Монтана и споменатите надписи на Виталис от Петовио (ILS 4247) и Рациария (CIL III 12646). По всяка вероятност това е друго лице според мене — или освободен роб, или едноименен син на кондуктора от надписите в първата група.

Сега вече става възможно да се промени досегашното четене на разглеждания надпис със следното:

Dianae/ pro sal(ute) (Quinti)/ Sabini Ve/rani II (Secundi) v(aletudine) p(ericulosa) r(ecuperati) Macrin(us)/ arc(arius) pos(uit) cur(ante) / Hilaro Vite/lius d(edit) v.s.l.m.

Идеята за новото четене на 5-6 р. възникна от посвещението на servus stationis Dimensis gravi valetudine liberatus.[28] В региона на Монтана се намирал единственият минерален извор в Долна Мизия, където целебната вода или прочутите тракийски лекари лекували хората от болестите им.[29]

Сред публикуваните в „Монтана, 2“ надписи липсват сигурни палеографски паралели за датирането на надписа за Веран, но проведеният по-горе анализ на двата надписа позволи изграждането на следната хронологична схема за функционерите на митническата организация:

1. Между 146 и 157 г. T.Iulius Saturninus бил conductor P.P.; по същото време неговият освободен роб T.Iulius Capito станал circitor; пак тогава може да се твърди, че Q.Sabinius Veranus бил conductor P.P. Illyrici в Норикум, Горна Мизия и Горна Дакия.
2. Между 157 и 161 г. T.Iulius Saturninus заемал уникалната по обхвата на пълномощията длъжност conductor P.P. Illyrici utriusque et Ripae Thraciae.
3. От 161 г. T.Iulius Saturninus бил назначен за procurator Augustorum. Тогава и най-късно до 166 г. T.Iulius Capito бил conductor P.P. Illyrici et Ripae Thracicae. По същото време в литературата по проблема се предполагат неколцина митнически арендатори в Норикум (с Реция) и Далмация.
4. От 166 г. длъжността на T.Iulius Capito била предоставена на тримата Юлии — Ianuarius, Capito и Epaphroditus като conductores P.P.Illyrici et Ripae Thracicae.

И тъй, в Монтана трябва да е имало станция на Илирийското мито още преди 146 г., когато започва кариерата си като арендатор (кондуктор) на граничните станции Юлий Сатурнин. Либертинът му, Юлий Капитон, вероятно е бил в Монтана или Ескус като servus vilicus, а после и circitor. В Монтана, като гранична област на провинция Тракия до 133 г., като територия с богати находища на желязна руда и благородни метали, като кръстовище на два важни военни пътя, е трябвало да има и митническа станция, и военна охрана още от Августово време;[30] митото е било събирано и до 133 г. за митническата област ripa Thraciae, когато вероятно последната била обединена с илирийското мито и Юлий Сатурнин станал арендатор на обединеното мито от крайграничните станции (поне до 157-161 г.). В това време Капитон станал арендатор на градските мита според надписа от Ескус.

Тук веднага възниква въпросът за връзката на Веран с Рациария. Повече от очевидно е, че металът, произвеждан в планинската Монтана, е бил в основата на развитите занаяти в Рациария, която за разлика от Монтана била в другата, в Горна Мизия. До 133 г. за тракийския износ нямало значение накъде в Горна Мизия ще се отправи керванът със скъпата стока. По-лесно било сигурно надолу, към речното пристанище на Рациария. Административната реформа, започнала през същата година, снабдила с пристанище Монтана чрез прехвърлянето на пристанището Алмус от Горна в Долна Мизия и би било естествено да очакваме функционерите на Сабиниите там, а не — в Рациария, където ги откриваме всъщност.

За да се приближим максимално до създадената след 133 г. икономическа и политическа обстановка, която се откроява в самата Монтана с прехвърлянето на вексилация от XI Клавдиев легион от Дуросторум през 155 г.(CIL III 7449) и от I Италийски легион от Нове през 160 г.(CIL III 12371), чрез четирите надписа в чест на L. Iulius Statilius Severus, (Монтана 2, No49-52); той бил вероятно консул през 155 г., а през 159-160 — и провинциален управител на Долна Мизия , но идвал според единия от надписите в самата Монтана преди 159 г. Надписите са поставени от военни лица, между които и центуриони от Нове.[31] Накрая ще спомена и възстановяването на храма на Юпитер Оптимус Максимус през 162 г. в regio Montanensium, разрушен „от старост“според един надпис (CIL III 12385 — vetustate corruptum) и възстановяването на вотивния алтар в светилището на Аполон и Диана приблизително по същото време. Всъщност вторият именно надпис на набожната римлянка (ILS 9775 — monumentum restituit) навежда на мисълта, че и в двата случая — и храмът, и надписът в друго светилище, са били повредени не от старост. Защото събитията от това време не говорят за дългогодишни подготовки и тържества за въздигането на Монтана в муниципиум, както твърдят В.Велков и Г.Александров, а за военновременна обстановка. Тя е доловена чрез споменатите по-горе надписи на тракийските провинциални управители през 151-156 г. за строеж на крепости и стражеви места за охраната на Тракия.

---

[1] **Gerov, B.** Die Grenzen der römischen Provinz Thracia bis zur Gründung des Aurelianischen Dakiens.In: ANRW II, 7(1), 1979, p. 212-240.

[2] **Vittinghoff, Fr.** - RE 22, 1, 1953, kol. 348. Тук би трябвало да се напомни, че организацията за събирането на илирийското и тракийското мито засяга само императорските балкански провинции, тя липсва в Тракия, Македония и Ахайа. Това обяснява липсата на митнически станции по границите на Тракия и двете Мизии с тях през третия период, както и засвидетелстваните вече в граничните райони на средно- и долнодунавските провинции. Тези последните доказват не само задълженията на провинциалните управители към изискванията на фиска, но и неразвитостта на градския живот в тези земи и до времето на имп.Антонин Пий според А.Мочи. Затова и делението на митническите станции на гранични и на

градски, направено от Йорстед, ми се струва донякъде изкуствено по отношение на двете Мизии и Дакия.Тези съображения, наред с данните от някои новооткрити надписи в Долна Мизия, ме доведоха до проучването на заявената тема в заглавието и желанието да го въведа в научно обръщение.

[3] **Велков, В., Г. Александров,** Монтана 2, Монтана, 1994, nn.21, 12.

[4] Вж. **Тачева, М.** Приноси, 2; 4.

[5] **Tatscheva, M.**, Widerstand gegen die römische Herrschaft in Thracia zur Zeit des Antoninus Pius.In: Forms of Control and Subordination in Antiquity.Tokyo, 1988, p.246sqq.; За *regiones* Вж. **Геров,Б.** Земевладението в римска Тракия и Мизия. — ГСУ ФКНФ 72, 2, 1977, с. 76, бел. 89.

[6] Те датират надписа по PIR IV, ed.altera, Berlin 1952, p. 270, n. 548; срв. **De Laet, S.J.** Portorium, Brugge, 1949, p. 200, 230 sq.

[7] И двете длъжности — servus vilicus и circitor (за circitor cf. **Šašel, J.** Zu AEp 1938, 91, Ratiaria, in: *Ratiarensia* II, 1984, p. 77-79) са свързани с функционирането на митническа станция.

[8] P.P.= Publicum Portorium в целия текст.

[9] AE 1938, 91 от Ratiaria: *I.O.M.D.pro salute Titi Iuli Optati circitoris P.P.L.Licinius Terminalis v.s.[l.m.].* **Mocsy, A.** Gesellschaft und Romanisation in der Römischen Provinz Moesia Superior. Budapest, 1970, p. 25, not. 34; **Gerov, B.** Dokumentation (=Zur epigraphischen Dokumentation des Publicum portorii Illyrici et Ripae Thraciae.- Epigraphica 47, 1980), p.120, not.4; **Šašel, J.** a.a.O. Останалите, цитирани от Шашел епиграфски данни за цирцитори, са по-кьсни, от времето на *procuratores vectigalis Illyrici*. Надписьт от Рациария — AB 1938, p.101, n.15: *D.M.Aureli Maximiani ci(r)citori(s)* е пропуснат от Шашел.

[10] CIL III 6126 от с. Остров: *D.M./ T.Annius/ Superstes/ vix.an.XXX/ H.s.e./ T.Iul.Capito/ c.P.P.et Iulia/ Cynegis heres/ clienti f.c.*

[11] Oescus, CIL III 7429. Датирането се основава на споменатата в надписа провинция Горна Дакия, която е засвидетелствувана епиграфски през 158 г. за последен път, обаче едва от 166 г. се появява в тях като Dacia Apulensis , срв. IDR I, p.20-21.

[12] Затова откритият в Никополис ад Иструм надпис свидетелствува за митническа служба не в града, както се предполагаше, а на брега на р.Росица, т.е. на другата , мизийската страна, където преминаващите от Тракия са били обмитявани .Ако приемем, както се твърди вече в литературата, че ripa означава единствено „бряг“, то Ripa Thracica трябва да е бил:

- през 15-45 г.дунавският бряг, който отделял организираната около 15г.провинция Мизия от траките на север — даки и гети — от Белград до устието на р.Осъм. Източно от него ripa бил вероятно брегът по протежение на по-малко от 100 км на същата река, която отделяла Мизия от Тракийското царство, организирано в провинция Тракия през 45 г.
- през 45-105 г дунавският бряг от Белград до устието на реката. Единствено сведение за този период е за кондуктора на PP ripae Thraciae P.Charagonius Philopalaestrus от надписи от Хистрия (ISM I, 67, l.68-69; 68, l.68) от 25.10.100 г. и от Нове (AEp 1940, 100).
- през 105-160 г.към него се включва и митото по р.Олт с единствено известната станция Ромула и по дунавския бряг от устието на р.Олт до устието на р.Дунав; това са границите на Империята със свободните траки на север от р.Дунав.През този период митническата организация, както се вижда от някои надписи, е била обединена с тази на Илирийското мито.

[13] Almus, CIL III 6124: *Genio I[uli]/orum Ianua/ri Capitonis/ Epaphroditi n(ostrorum)/ c(onductorum) P.P./ Hermes ser(vus)vil(icus)/ p(osuit).*

Льджане (дн. с.Малчика), CIL III 7434: *Numini Augustor(um)/ et Genio P.P.Hermes/ Iuliorum Ianu/ari Capitonis/ Epaphroditi/ conductorum/ P.P.Illyrici et/ Ripae Thraci(c?)ae/ ser(vus) vil(icus) posuit.*

Алтимир, **Gerov, B.**, Dokumentation, p. 121: *Nemesi/ Regi(nae) Iul(iorum)/ [Ianuari Capitonis Epaphroditi n(ostrorum) c(onductorum) P.P. Hermes? s]ervus vil(icus) pos(uit).*

[14] Относно връзката между тримата има изказани различни предположения.Според Б.Геров те били братя (Dokumentation, p. 27), които поели порториума в първите години от управлението на М.Аврелий. По-приемливо според мене е мнението на De Laet, че са били нечии liberti. В тази връзка ще обърна внимание и на липсата на други епиграфски данни за упоменатия на първо място Ianuarius, за разлика можеби от третия — C.Iulius Epaphroditus, известен от надпис от Панония и единствено там с посочен praenomen. Това може да говори или за друг едноименен кондуктор, или че Епафродит не е бил освободен роб на Сатурнин.

[15] За това съкращение има предложени различни значения, от които нито едно не е достатьчно убедително; това се отнася и за моето четене: *TR(ium) P(rovinciarum Daciarum?)* за надписа от Alburnus Maior (IDR I, 54).

[16] **Oersted, P.** Roman Imperial Economy and Romanization, Copenhagen, 1985, p. 315.

[17] ISM V, 10 от Capidava: *[T.] Iul(ius) T.fil(ius) Fab(ia tribu) Sat[ur]/ninus praef.veh(i)/cul(orum) trib.mil.leg.I Ital.p[r]/aef.coh.I Cl(audiae) equitatae/ scriba tribunic(ius) ap/paritor imp(eratoris) Caes.Ti/ti Aelii Hadriani/ [A]ntonini Aug.Pii [p(atris) p(atriae)] cond(uctor) Illyrici/ [u]triusqu(ue) et ripae/ Thracicae/.* **Pflaum, H.-G.** Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain. I, Paris, 1960, n. 174.

[18] CIL VI 559; CIL XIII 3636;.За тази дльжност вж. напоследьк **Oersted,** op. cit., p. 304 sqq.

[19] **Thomasson**, **B.E**. Laterculi Praesidum. Moesia, Dacia, Thracia. Gothoburgi, 1977, col. 161, n. 1. За цитирания от Геров надпис, открит в южните предпланини на Хемус вж. TIR, K. 34, 1976, XIc и **Gerov, B.** In: Gnomon 38, 1980, p. 590.

[20] Надписьт е посочен като непубликуван в Монтана 2, с. 8, но всьщност е публикуван и коментиран за прьв пьт от **Velkov, V.** Montana - castra et civitas.In: Annuaire du Musee Nat. Arch. Bulgare, 8, 1992, p. 397.

[21] **Gerov, B.** Dokumentation, p. 120, not. 4.

[22] Някои декуриони се появяват едва в края на II в., Вж. Монтана 2, nn. 101, 116. Към сьщото време се датират и надписите на ветераните (пак там, nn.68, 100, 110, 121; има само един надпис (108), който се датира към края на I в., Вж. **Геров, Б.** Земевладението, с. 79, бел.109.

[23] Montana, 62: *Aur.Victorinus Victoris princeps vici Tautiomosis. Вж.* **Геров, Б.** Земевладението, с. 81, бел. 123. Срв. и *principes* от надписите в неградските територии в Долна Мизия: CIL III 7481, 14210 , ISM V, 77.

[24] **Alföldy, G.** Epigraphica Norica.- ES 8, 1969, p. 1 sq.

[25] CIL III 12646: ... *Q.Sab.Vital(is) PR augus/talium;* **De Laet,** Portorium, p. 237 sqq.; **Mocsy, A.**, op.cit., p. 105, not. 46; **Gerov, B.** Dokumentation, p. 120, not. 4., не приема врьзката му с митническите служби за доказана.

[26] Poetovio, ILS 4243 :*D(eo) I(nvicto) M(ithrae)/Optimus/ Vitalis/ Sabini Verani/ p(ortorii) p(ublici) vil(ici) vic(arius)/ v(otum) s(olvit).*

[27] **Pflaum, H.-G.** Les carrières , p. 54, 150 bis (61).

[28] CIL III 12363 от Пелишат, 209-211 г. За да се различава синьт от едноименния му баща в латинските надписи се добавя f(ilius), но тук добавката липсва. и затова може да се предполага, че споменатият Q.Sabinius Veranus не е бил син на едноименния кондуктор. Предложеното разчитане на ськращенията има паралел и в CIL III 1568 (= IDR III, 1, 60 от Ad Mediam): *Herculi Aug.vale(tudine) r(ecuperata) M.Felix Rufi Saturnini [c.] p.p.*

[29] Минералният извор е в дн. курорт Вършец, на ок. 30 км ю. от Монтана; за славата на тракийските лекари вж. **Plato,** Charm., 155 sq.

[30] Вж. **Геров, Б.** Земевладението, 76-78 с лит.; **Тачева, М.** Приноси, 2-3.

[31] Издателите на надписите са поставили всички надписи през 159-160 г.с оглед на даването на муниципиален статут на Монтана; датирането на този статут, както бе посочено, е все още много спорно.

7

НАСТОЯЩИ И ОСВОБОДЕНИ РОБИНИ В ДОЛНА МИЗИЯ И ТРАКИЯ

Проблемите на робството в балканските провинции на Римската империя не са твърде известни в световната историография, тъй като повечето от третиращите ги проучвания са писани често на недостъпни за нея балкански езици,[1] или пък третират отделни теми и ареали. Въз основа на тях има разбира се обобщения в имперски план; те за съжаление най-често не отчитат разликите в отделните провинции, които са в пряка връзка найвече с обществено икономическото им развитие. Ето защо, онова което тук ще си позволя, ще бъде единствено анализът на данните и сравнението иммежду двете провинции Долна Мизия и Тракия.

Преди основаването на провинциите Мизия (през 15 г. A.D., но de facto след двугодишния поход на М.Крас (29-28 г.) и Тракия (през 45 г.A.D.) в земите им класическото робство не е било развито; липсват всякакви данни и за дългово робство (кабала). Военопленниците (Xen., Anab. 7, 6,) или деца (Her., 5, 6) били продавани в робство на чужденци. Предполага се, че причината е в традиционната общинна организация на тракийските села, в липсата на развит градски живот.[2] Има оскъдни данни за използването на роби като обслужващи царя, както и един единствен надпис от Рим (30) за освободена робиня на тракийския цар Реметалк. Последният бил изпратен там като син на съюзен (клиентен) тракийски цар, който се обучавал заедно с други подобни нему престолонаследници (напр. цар Ирод) около младия Калигула.

Наследилият го имп. Клавдий анексирал държавата на Реметалк и я превърнал в провинция Тракия, а царските имения — в императорски домени. В тях и в тракийските общинни земи се трудели свободните, но безправни селяни. Това обяснява липсата както на сведения за роби, така и на либерти, каквито са ни известни от провинциите Горна и Долна Мизия.

Съпротивата, оказана от тракийското население при завладяването на земите, обединени в провинция Мизия, довело до превръщането му в dedititii, т.е. в свободни, но безправни хора. По-голямата част от земите им била разпределена за лагерни територии, императорски домени или за оземляване на настанените ветерани. Оредялото земеделско население било попълнено с около 100 хиляди военопленници от отвъддунавско население (но не даки), настанено организирано със своите общински ръководства.[3]

Обработването на земите в новоорганизираните стопанства се ръководело от servi villici и техни функционери, които използували при усилни земеделски дни наемни работници от близките села.[4] Тази организация на основния икономически отрасъл, земеделието, има своето обяснение както в неразвитото дотогава робство, така и в разпространението на колоната в Империята.[5] Тя е по мое мнение и в основата на почти пълната липса на епиграфска документация не само за роби, но и за робини в провинцията.

Единствените данни за лица с робски произход, с които разполагаме досега, са от епиграфски паметници. Те са открити почти изключително в провинция Мизия и се отнасят за бивши робини. Единственият известен ми надпис от Тракия (29) е от Драма е посветен на две освободени робини от тракиец с перегриналното име E(b?)rizelmis Dulis f(ilius).

Данните за освободените робини се съдържат в около 20 надписа, от които около 75% сасвързани с градското население на римските колонии Ratiaria,[6] Oescus, на муниципиите Novae, Sexaginta Prista и Troesmis, на градовете Marcianopolis и Tomis. Те могат да бъдат разделени на няколко социални групи:

А. Съпруги на войници и ветерани (2, 4, 8?, 15, 16, 18, 23, 24, 28) или на частни лица (7, 9-14, 19-21). Те по правило имат гентилното име на съпрузите си и без съмнение дължат свободата си именно на тях. Наред с тях има и два интересни случая:

- Една съпруга на ветеран(24), която го посочва в надписа като неин патрон. Тук се появява проблемът, касаещ социалното положение на тази категория освободени робини — дали те, бидейки съпруги, са имали всички правомощия като свободните по произход?

-Ако добавим и данните от надписа (11, срв. също 2), поставен на покойните съпрузи с еднакво гентилно име от техния син и наследник (heres), възниква и другият въпрос: Били ли са децата от бракове с освободени робини (libertae) пълноправни наследници, или са ставали такива чрез завещание?[7]

Тези проблеми биха получили своето разрешение чрез използването на паралели от юридическата практика в другите дунавски провинции.

Б. Наследнички като clientes на своите бивши собственици. Изрично това е указано само в някои надписи (6, 17, 22, 24, 27), но такива трябва да са били и отношенията според данните в още няколко надписа (1, 19, 25), в които може да се предполага с голяма сигурност либертинският произход или клиентната връзка.

Разглежданите надписи са от II в. и то найвече от първата му половина. С изключение на двете посвещения на Великата майка на боговете и на Диана, всички останали паметници за освободени робини са надгробни. Тази практика на поставяне на надгробия, свързани с традиционно римските Dii Manes, е един от белезите за ускорената романизация в Долна Мизия след Дакийските войни и урбанизацията на Траян. Това пречи на изследването не само на религията, но и на етническия произход на бившите робини. Последният не се изяснява и чрез тривиалните гръцки и римски преномени на бившите робини. Някои от гентилните им имена показват връзка със забелязаните от Б.Геров имена на богати италийски фамилии, които изпращали свои функционери, най-често liberti, в мизийските градове.[8] Така се появявя макар и рядка, вероятността за италийския произход на някои робини. Други, съпруги или clientes на войници и ветерани, може да са закупени при походи, или в заведенията на канабите (canabae) край легионите по римския Лимес. Местният произход на тези освободени робини за мене е почти изключен. Проучванията показват, че до около средата на II в.сл.Хр., който е term.a.q. за почти всички цитирани по-горе надписи, тракийското население е нямало контакти с настанения в провинцията гарнизон.[9] След 45 г. сл.Хр., когато била организирана провинцията, заробването на траки било юридически невъзможно.

В икономическо отношение животът на освободените робини като законни съпруги (coniuges) или clientes бил очевидно осигурен, но не и независим.

Между четирите надписа, поставени за libertini, се откроява надгробието (9) на Caesernia Victoria, чийто съпруг пожелал да се запомни, че я е обичал; за една друга, чието име не е запазено, е поставен скъп паметник (12),[10] като този на съпруга й. За останалите, посочили в поставените от тях надгробия съпружеското си положение , то оставало белег на трудно постижим, макар и ограничен престиж.

ЕПИГРАФСКА ДОКУМЕНТАЦИЯ

MOESIA

1. Augustae (Хърлец). ИБАД 2, 1912, с. 2, n.1. Геров I, 35 (60-68 г.)
Iulius Satu/rio Iuli l(ibertus)/ dom(o) Haed(uus)/ missic(us) ala/ Capit(onis) v. an. LXXX/ mer(uit) an.XXXV. h.s.e./ Agato lib(erta)/ f.c.

2. Emporium Piretensium (Недан). CIL 3 12409; Геров I 28; ILB 431 (от нач. на II в.).
Dis Manib(us)/ P.Pompeio/ P.f. [A]em(ilia) Magno Sto(bis)/ vet.leg. I Ital(icae)/ vixit an. LX/ [h.] s.e./ C.Pompeius/ Magnus f. et [heres] patri/ bene merit(o)/ et Pom[p]eia/ Marcia co/iunx [h]on/oris et facul/tatis causa posuerunt.

3. Караисен (Свищовско). Геров II, 56; ILB 352 (вероятно от II в.).
D.M./ Flavia Iulia Fl. Aponi/ [lib(erta)]....

4. Коприва (Никополско). ИБАИ 8, 1934, с. 89; Геров, I, 24 (от нач. на II в.)
Deum Matri Mag(nae) Caia Valeria C.Val. Longi(ni) veter. leg. V Mac. coiux v.l.s.

5. Novae. Геров I, 51; Kolendo, J. Archeologia (Wars), 16, 1965, p.144, n.7; ILB 303 (от нач. на II в.).
C. Popillius/ Onesiphorus/ vivos sibi posiut/ et Dis Man(ibus)/ Pacciae Euphro/ [syne?....Г

6. Novae.CIL III 759; Геров, II, 328; Novae, 102; ILB 323 (II в.)
[....P(ubliae) Ae[li]ae M(arci) l(ibertae)/ Severae/ patronus/ b.m.f.c.

7. Novae. Геров, I, 49; Novae, 98; ILB, 315 (от края на I в.)
Grania M(arci) l(iberta) Fusca/ vix. anni(s) XXXV /.h.s.e./ M.Granius M.l(ibertus)/ Abascantus coniugi/ f.c.

8. Novae.Геров, II, 324;Novae, 99 (жена на ветерана C.Iul.Magnus от ILB 304 според Kolendo, но това е твърде несигурно); ILB 318 от нач. на II в.).
D.M./ memori/ae Iuliae/ C(ai) lib(ertae)....

9. Novae.Геров, I, 50; Novae, 95; ILB 324 (от нач. на II в.)
Vivos sibi/ Sextus Caeserni/us Epityncha/nus et Cae /serniae Victo/riae obitae/ coniugi caris/simae bene/ meritae/ f.c.

10. Novae.Геров, II, 323; Novae, 104; ILB 316 (II в.)
Memoriae/ Q.Pulli Aga/thiae. Pullia/ Agathe ma/rito pientis/simo cum Pulli/o Agathia et/ Pullio Agatho/doro filis et /sibi vivis/ f.c.

11. Novae.ILB 326
D.M./ M.Atronio Her/meti et Atroni/ae Tycheni con/iugi eius/ M.Atr.Va/lens filius et/ heres paren/tibus bene meren/tibus posuit.

12. Novae.CIL III 757; Геров, I, 57; ILB 328 (от нач. на II в.)
Dis Manibus/ L.Metellus Papiri/ae Iustus Ticino/ vix. an. LXV et/ Metella/ Felicia vix. an. [X]L[II]I/ h.s.s(unt)/ fili parentibus bene/ merentibus/ f.c.

13. Novae. CIL III 14423; Геров, II, 363; ILB 341 (от средата на II в.)
D.M./ Tib. Claudio/ Valenti et/ Corini Tib./ Cl.Secund/us pater et/ [C]l(audia) Fortu/[n]ata ma/ter.

14. Обединение (В.Търн.). CIL III 6148=12343; Геров, II, 407; ILB 396 (II в.)
D.M./ Miniciae/ Q[ui]ntiae/ vix. [ann.]..../ et C(ais) Minici(is)/ Aqulae et Inpe/ [trato? f]ili(is).

15. Oescus. Westd. Zeitschrift 21, 1902, p.188., I, 3 (ок. 41 г.).
L.Septimius C.[f.] mil. leg. V Mace(donicae) vix. a. XL militav. a. XXI.H.s.e. Aculia l(iberta) coi(ux) f.c.

16. Oescus.Westd.Zeitschrift 21, 1902, 189, n.202; Геров, I, 4. (от първата половина на I в.)
L.Septimius C.f. mi.leg. V Mace(donicae) vix.a.LX militav. a.XXX.H.s.e. Moeolia l(iberta) [et] coiux f.c.

17. Oescus.CIL 3 14417; Геров, I, 23; ILB, 63. (от първата половина на II в.).
D.M./L.Firm(i)o/ L.f.Narbo(ne) Valentin(o) veterano/ vix. ann. LXX Firmia Se/cunda lib(erta)/ patrono/ b.m.

18. Oescus. Kalinka, 370; Геров, I, 20; ILB 56 (от нач. на II в.)
D.[M.]/ C.Iuli C. [f.]/ Col(lina) Cel[e]ri veter./ leg V Mac(edonicae)/ et Iuliae/ Tyche/ C.Iulius Cres/cens (centurio) leg. I/ Italic(ae)/ parentib. piissimis fec.

19. Пейчиново (Беленско). CIL III 7460; Геров, I, 58; ILB, 347 (от нач. на II в.)
D.M./ C.Iulius Bas/sus C.f.Collina/ Massacis vixit/ annis XXXX. Ex/ voluntate testa/menti C.Iul. Ingenus/ filius et Iulia Veneria/ liberta et coniux/ bene de se merenti/ faciendum curaverunt.

20. Ratiaria.IBAD 3, 1912, 6, n.4; Геров, II, 185 (около ср. на II в.
D.M.C.Cassi Felicis vix. an.LXX et Cassiae Lacaenae coniugi e(ius) v.a. LX et Vetsidio Supero fil. piissimo qui v.a. XXII. H.s.s. Cassia Cogitata parentib. et filio f.c.

21. Ratiaria.AB 31, 1939, p. 124 sq., n. 3; Геров, II, 186 (около ср. на II в.)
D.M. L.Valer.Vitali. vix.an. LXV. H.s.e. et L.Valeriae filiae pientissimae vix.ann. XVIII.H.s.e. Valeria Hediste coniugi bene meren[ti] et fil[iae dul]cissimae se [viv]a posuit.

22. Ratiaria. CIL III 14217(14500); Геров, II, 14 (от първата полов. на II в.)
[....ex sign]if. alae Cl[audiae nov]ae mil.an. XXXIII de col.Ulp.Traia(na) Rat(iaria) vixit ann.LXX.H.s.est. Flavia Prima patron(o) b.m.f.c.

23. Синаговци (Видинско). ИБАИ 14, 1940-42, p. 272; Геров, I, 32 (от нач. на II в.)
Dianae/ L.Herennius Ger/manus vet.leg.IIII/ P.F. et Herennia /Secunda l.m./ posuit.

24. Sexaginta Prista. ИБАИ 11, 1937, 285, n. 4; Геров, II, 81 (от втората полов. на II в.)
D.M.Aurelio Coto vet. al(a)e II Arab(acorum) vixit annis XXXXVII. Aur.Helpideforus et Papias et Iulia Iuliana coniunx patrono [b.m.p.]

25. Tomis. CIL III 7548
Marius Celsus miles c(o)h(o)r(ti) VII Gall(orum) vixit annos XXXX militavit annos XXIIII titulum posuerunt liberti vivo Marius Mercurius et Maria Cale et Marius Tara

26. Tomis. AEM 6, 1881, 27, n. 54

27. Troesmis. CIL III 6201; Геров II, 532; ISM V, 177 (от първата четвърт на II в.)
Aul.Antonius/ Auli fil. Papiria/ Valens Oesci vi/xit annis XXXX/ Antonia Tyran/ nis liberta et he/res patrono/ b.m.p.

28. Troesmis. CIL III 7503; ISM V, 192 (106-162).
D.M./ Publiciae Cy/rillae domo/ Bithyna vixit/ annis L. C.Pu[bli]/cius Niger [miles]/ leg. V Mac(edonicae) [li]/bertae et co[niu]/gi b.m.p.

THRACIA

29. Драма. BCH 47, 1923, p. 23, n. 29.
Pisidiae G.l(ibertae) Iucundae et Pisidiae G.l(ibertae) Veneriae Erizelmus Dulis f(ilius) sibi et suis f.c.

30. Rome. CIL 6 26608
Iulia Tyndaris, C.Iuli regis Rhoemetalcaes l(iberta) fecit sibi et suis et libertis libertabusque.

---

[1] **Данов, Хр. М.** Към историята на робството в древна Тракия, в: ИПр, 1948/49, 3-4, с. 406-417; **Gerov, B.** Landownership in Roman Thracia and Moesia (1st-3rd c.AD). Amsterdam, 1988; **Тачева, М.** За появата на колоната в Долна Мизия и Тракия, в: Трудове на ВПИ"Братя Кирил и Методий", В.Търново, 1, 1963/64, с. 195-214; **id**. Entwicklung und Verfall der Sklavenhaltergesellschaft in den bulgarischen Gebieten, in: Studia in honorem B.Gerov, S., 1990, p.239-252; **id.** Religion et anthropologie de l'esclavage en Mésie et en Thrace, in: Annales Litt. de l'Université de Besancon, Paris, 1994, p. 295 sqq.; **Велков, В.** Робството в Тракия и Мизия през античността. С., 1967; **id.** Die Sklaverei in Nordbulgarien in der römischen Kaiserzeit, in: Acta Antiqua Philippopolitana. Studia historica et philologica. S., 1963, p. 33-41.

[2] **Tatscheva, M.** Der soziale und juristische Status der Thraker in der Zeit Xenophons und Strabons.-Index 18, 1989, 2, p. 117 sqq.

[3] CIL XIV 3608. **Pippidi, D. M.** Tib.Plautius Silvanus Aelianus und die römische Politik in Moesien unter Neros Regierung, in: Epigraphische Beitrage zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit, Berlin, 1962, p. 106-132.

[4] **Poulter, A. G.** Rural communities in the organisation of the Limes of Moesia Inferior.- Roman Frontier Studies, 1979.

[5] **Tacheva, M.** Entwicklung und Verfall der Sklavenhaltergesellschaft in den bulgarischen Gebiete. In: Studia in honorem B. Gerov, S., 1990, p. 239 sqq.

[6] Надписите 20-23 са от Горна Мизия. Еднаквото развитие в двете провинции през I-II в. позволява да бъдат използувани тук за изследване.

[7] Срв. **Gaius,** Inst.III, 1 sq.; напр. в надпис 19 не се споменава, че съпругата и синът на починалия са наследници ex voluntate testamento.

[8] **Геров, В.** Романизмът I, с. 12 сл.

[9] **Геров, В.** Landownership, p. 43 sqq.; **Тачева, М.** История IV, 3.

[10] **Kolendo, J.** Inskrypcje wyzwolencow i niewolnikow z Novae.- *Novensia*, 6, 1993, p. 133, nr. 3.

8

ТРАКИЙСКИТЕ СВЕТИЛИЩА — ЗОНИ ЗА ЕТНОКУЛТУРНИ КОМУНИКАЦИИ

Епиграфските паметници от тракийските земи съдържат много информация за паганизма — за почитаните езически богове, култовете и адептите им през II-III в. Те са от особена важност за религиозността на етнически пъстрия състав от римски поданници в тези земи след основаването на римските провинции. Траките най-вече чрез продължителната служба в многонационалната римска войска, но и чрез общуването си с ветераните — свои и чужди хора, очудващо бързо възприемали епиграфската традиция. Посветените заради оброк или в чест на различните богове надписи, олтари и малки оброчни плочки са най-добрите извори за религиозния живот в тракийските земи, за паганизма, ликвидиран тук насилствено след Миланския едикт на императорите Константин и Лициний. Тогава християнската църква върнала с лихвите за гоненията на християните — разрушени били храмовете и божеските статуи в градовете, а на тяхно място били издигани християнските светини. Изглежда, църковните реформатори не разбрали къде е крепостта на паганизма, или пък тя се оказала за дълго практически непревзимаема.

Убежище на езическата вяра в следващите векове се оказали малките светилища край селата, където от памтивека населението почитало местните богове, носители на изцеление и спасение. Те възникнали в осамотени залесени местности край бликащите води на извори и край кладенци, чиято вода се смятала за лековита. Почитали ги с разни дарове, хвърляли монети за здраве или оставяли малки оброчни релефи с кратки посвещения на свои или чужди богове, за които смятали, че им помагат или са им помогнали в най-скъпото — да оздравеят и оцелеят. Религиозната традиция в тези извънградски светилища се оказала най-силен съперник на християнството в борбата му за душевността на населението. Откритите там находки, особено монетите, показват, че тези светилища били посещавани и почитани и през 4.-5.в. от вярващото в паганските богове градско и селско население. Може би и затова термините пагански, паганизъм и др. производни от латинската дума *pagus* = селска община, селско население и др., използувани до Ранната империя, придобили в текстовете на църковните историци и в юридическите текстове от средата на 4 век насетне значение на езичник, езическа вяра.

Българските учени — историци, археолози и етнографи от близкото ни пък и от по-далечното минало, са отбелязвали наблюденията си и преданията, възникнали около тези прастари свети места, където по-късно българите създали свои обичайни и религиозни празници. Няма да споменавам всичко онова, което се знае за тези свети места и до днес, но ще повторя разказаното преди ок. 90 г. за обичаите край едно от големите тракийски светилища на Асклепий при Глава Панега, Тетевенско.

...Карстовият извор на р. Златна Панега, Глава Панега, е прочут из цяла България. Славата му от прастари времена се опазила по традиция и до днес, защото народът и сега почита водата на този извор като света и лековита. Събори стават тук на Гергьовден и Спасовден. Срещу тези дни идват хора да преспят на Панега и се къпят за здраве...пълнят шишета с вода и като целителна я занасят дома. Болните оставят тук тояги или откъснати от дрехата си парчета, оставяйки така уж болестите си. В знак на благодарност хвърлят във водата по стар обичай някоя пара, оставят просо, кравайче или яйце. Пак тогава колят и курбани — паганска традиция за древните жертвоприношения на лечителния бог Асклепий.

Избрах този текст от публикацията на Добруски не само защото Асклепий е едно от най-почитаните в надписите божества в Тракия. Изборът ми се спря именно на тях, защото Асклепий е здравеносно божество в цялата Римска империя; защото отликата в иконографията и прякорите на бога в тракийските и гръкоримските посвещения от светилищата позволява да се открои най-лесно възникналата спонтанно етнокултурна комуникация. Тя подхранвала в продължение на много векове общението между местното тракийско население и хората, дошли тук да търсят поминък и препитание от всички краища на Империята.

Всъщност кои са основните иконографски характеристики на здравеносното божество Асклепий, син на Аполон, в т.нар. гръкоримска интерпретация? Преди всичко това е представянето му с основния атрибут — тоягата с извиваща се около нея змия — в компания с другите лечебни божества и негови спътници Хигия и

Телесфор. В тракийските светилища, обаче, но не и в градските храмове, той е представен или сам, държащ тоягата, но и яйце в лявата си ръка, или като конник. Върху хилядите релефи с Тракийския конник, открити в тракийските земи, Асклепий заема трето място по популярност след Хероса и Аполон. Тези релефи на Асклепий се откриват и в светилища на първите две божества, но най-много в четирите големи негови светилища при Глава Панега, Перник, Сливница и Баткун. От по-старите наши изследвачи на синкретизма между тракийското конно божество и Асклепий обикновено се приема, че той се дължи на изработването на релефите в ателиета край светилищата. Поклонниците просто нямали голям избор и затова поръчвали изписването на посвещенията на Асклепий върху готови релефи с Тракийския конник. Благодарение на новооткритите релефи вече е ясно, че конният Асклепий има и конкретни характеристики, че той се открива в Асклепиевите светилища наред с релефите и статуарните групи на гръко-римската лечителска триада.

Не само Асклепий, но и други богове имат в тракийска интерпретация и други характеристики, давани им на тракийска земя. Това са гръцките епитети *кюриос* (господар), *епекоос* (вслушващ се), *сотер* (спасител), *епифанестатос* (най-висш, най-славен) и др. Оказва се, че ако в Елада Асклепий е преди всичко сотер (спасител) или епифанестатос , то в Тракия така го определят само преселниците от елинистическия Изток. В надписите на траките той е единствено кюриос, т.е. господар. Защото за траките той бил не само спасител, изцеляващ тялото, но и душата, която според тях трябвало да се излекува, за да се излекува и тялото, т.е той бил и най-висшият господар, кюриос, над душата и тялото. Наред с характеристиката си на кюриос, Асклепий носел и прякори, изведени от тракийски топоними. Такива имали в Тракия само Херосът, Аполон и двоицата Зевс-Хера. В светилището край Глава Панега тракийският Асклепий е *Салденос*, *Салдокеленос*, т.е. богът на Златната глава, на позлатяваното от слънчевите лъчи изворно езеро. В Баткун той е *Дзюлмидзренос*, т.е. богът с тояга и змия, ако се вярва на езиковедските преводи. В Сливница Асклепий е *Лименос*, другаде — *Кулкусенос*, *Страминенос*, *Скалпенос* и др.

Въз основа на тези диференциращи етническия произход на посветителните характеристики, както и на съхранените данни за имената и професиите им, може да бъдат набелязани някои основни доказателства за етническите и социални комуникации и последвалото от тях културно и гражданско сближение на населението в тракийските римски провинции:

В тракийските светилища, възникнали в незапомнени времена край минерални и смятани за лековити извори, от II в. прониква чуждият обичай на поставяне на оброчни релефи и паметници, на изграждане на малки сгради светилища, с лечебници и страноприемници за поклонниците и болните.

В тях, независимо от бога, на който са посветени, можело да бъдат почетени с надписи и други, различни по произход и функции божества. Така те отразяват в миниатюр религиозния живот в Империята, която постигала политическо единение на многоетничното си население и чрез целенасочено и упорито насажданата през вековете веротърпимост.

В тракийските светилища се откриват често и надписи на администратори от градовете, към чиито територии те принадлежали. Филарси и булевти търсели именно тук пряко общение със селското население, грижейки се същевременно със свои средства за построяването на големи олтари, за посвещения за здравето и победите на провинциалните управители и императорите.

В тракийските светилища на Асклепий съществували безпроблемно и чуждият, гръко-римски Асклепий сотер, и тракийският конен бог и кюриос. Макар и рядко, те давали подслон и на Аполон, Силван и Диана, Афродита и др.

В тракийските светилища на Асклепий може да се установи и взаимопроникване между гръко-римския Асклепий и неговия събрат — тракийския Асклепий, проявено в:

- Възприемане (частично) на тракийската иконография на бога и на неговия местен прякор от нетракийски по произход посветители, най-често ветерани или войници. Това, обаче, не се отнася и до преосмисляне на неговите функции, защото те продължавали да го схващат и наричат в надписите си сотер, епифанестатос или мегас.

- Възприемане (също частично) на гръко-римската иконография от страна на тракийското население. Тя, обаче, не му пречела да продължава да почита бога си като кюриос, да го нарича само дори с местното му име — Салденос, Салдобюсенос, Дзюлмисдренос, Лименос, Кулкусенос и т.н.

Може би именно в това безметежно почитане на природните сили там, където те най-мощно влияели върху човека и неговото душевно и телесно здраве; там, където траките вярвали, че молбата им бивала чута, се криела възможността за сближаване на хората, подвластни на различни религиозни идеи, но и на еднакви вълнения и на еднакво силна вяра в очакваното чудо.

Така впрочем, изложени накратко, изглеждат нещата и в големите светилища на Асклепий, Аполон, Зевс и Хера и др., погледнати заради комуникациите в един многонационален свят, какъвто била Римската империя. Струва ми се, че единствено възможните логични изводи са ясни, за да се извличат накрая. Струва ми се също, че днешният свят би спечелил, ако неговите политици познаваха историята на световните империи и я оценяваха не само от гледна точка на своята национална история.

ЛИТЕРАТУРА:

Добруски, В. Тракийско светилище на Асклепия до Глава Панега.- *Арх. Известия на Народния музей в София*, 1, 1907, с.1-86.

Tsontchev, D. Le sanctuaire Thrace près du village de Batkoun. Sofia, 1941.

Герасимова-Томова, В. Надписите от светилището на Асклепий Кейладен, в: *Тракийски паметници*, т.II, С., 1985, гл. IV.

Tatscheva, M. Über die Götterepitheta in den griechischen Inschriften aus Moesia Inferior und Thracia.- *BHR* 6, 1978, 3, p.52-65.

Ботева, Д. Оброчни паметници от светилището на Асклепий Лименос край Сливница, Соф.окр.- *Археология* 1985, 4, с.31 сл.

Тачева, М. Светилището на Асклепий Лименос край град Сливница (територията на Сердика) и неговият епиграфски архив, в: Сборник в памет на Г. Михайлов, С., 1995 (под печат).

Mihailov, G. IGB, I-IV.

9

ХРИСТИЯНСТВОТО И ХРИСТИЯНИЗАЦИЯТА В БАЛКАНСКИТЕ ПРОВИНЦИИ НА РИМСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ IV-VI В.

Избраната тема е многократно обсъждана в различни аспекти и от различни гледни точки. В историческа интерпретация, в каквато темата ще бъде поставена тук, тя е все още твърде дискутабилна по отношение не само на възприемането на християнството, но и на разпространението му сред балканското късноантично население в зависимост от неговите етнически, социални и демографски характеристики. Не по-малко проблемни са както становищата по въпросите на хронологическите етапи в християнизацията, начините на провеждането ѝ и обуславящите ги причини, така и относителното тегло на християни и пагани в балканските държави преди покръстването.

Доколкото не само обобщителни, но и конкретни изследвания по набелязаните проблеми или изобщо липсват, или пък са правени въз основа на остарели данни и идеи,[1] следващите редове имат по-скоро характера на предварителни бележки. Целта е да бъде поставена проблематиката на обсъждане и на по-нататъшно проучване пред такъв форум от специалисти, какъвто е и настоящият симпозиум.

Идеите, които ще ви представя за обсъждане, възникнаха при подготовката на лекция, замислена като опит за представяне на обществото в тракийските провинции през късната античност и на оставеното от него културно-религиозно наследство. Осмислянето на писмените и на археологическите извори ме доведе до ред становища, които се различават повече или по-малко от вече изказаните по отношение на такива важни въпроси като напр. християнизирането на населението преди идването на славяните и значението на това население през първите два века на Първото българско царство. Мисля, че достигнах до тях, изживявайки всичките трудности на настоящия преход за балканските народи, и вниквайки в реакциите на всички нас за самосъхранение.

Налагането на християнството от имп. Константин Велики става в кризисното за държавата състояние. породено от прехода към новата (феодална) икономика и социална диференциация, както и от новия тип държавност (домината), с която е обвързана по нов начин новата религиозност, християнството. Наблягам нарочно на цялата тази новост, за да подчертая, че душевността на човека, за която религиозността е най-консервативната характеристика, е била поставена на кризисно изпитание, на стрес във време, което не обещавало икономическо, социално и дори физическо оцеляване.
Сред достигналите до нас извори за онова време, един от най-силно внушаващите е текстът на марсилския епископ от Vв. Салвиан. В своето съчинение De gubernatione Dei (IV-V), той обвинява недостойните богаташи и сановници в римската християнска държава, които я ограбвали и не се различавали по пороците си от езичниците; те подтискали бедняците и това ги принуждавало да бягат при варварите, защото при тях, макар и роби, се чувствували свободни, докато в собствената си държава били третирани като роби.[2]

Административната върхушка на honestiores с нейното отявлено и ненаказвано нарушаване на законите била в икономическо и социално противостояне на преобладаващото мнозинство от имперското население, на humiliores. И в обеднелите градове, и в мизерните села на късната античност това население загубило опората си, за която разчитало на държавата и на своите богове. Стресът от бедността, от нашествията и настаняването на чуждите орди в земите им, от дебнещата ги престъпност ги водели не само при варварите, но и при тяхното арианство.[3]

Впрочем именно от гледна точка на душевния стрес би трябвало според мене да се обсъжда доброволното, (а не — насилствено според една водеща в нашата историография тенденция) възприемане на християнството не само от honestiores, т.е. от обвързаните с административната аристокрация на християнизираната империя богаташи, но и от humiliores. Последните, главно лишените от земята си средни и дребни собственици, но и почитаните доскоро куриали в разсипаните от нашествия градове били голямата част от населението.

Онези от тях, които отказвали да приемат християнството макар и формално, били прогонвани в селата (CTh. IX 16, 2; XVI 10, 20). Безрезултатни се оказали молитвите и към олимпийските богове, и към сотериологичните богове с техните мистериални култове, които някога помогнали на човека в прехода му към елинистическия обществен модел. Гнетящата бедност, заобикалящата престъпност, издевателствата на спекуланти и нашественици през късната античност повели човека към християнския Сотер. Към християнския храм водел неговият път не само затова, защото му обещавал спасение на душата в отвъдния свят. Ако Константин Велики ненапразно очаквал подкрепа от християнската църква, то организацията на преминалата през много изпитания християнска община предлагала физическото оцеляване в земния свят за късноантичния човек и неговите деца.

Традиционно в българската историография е становището, че голяма част от християнските базилики и базиликални църкви са строени през целия V век, когато обслужвали насилствено провежданата християнизация, и през първата половина на VI в.[4] Струва ми се, че преразглеждането на археологическите и други данни за около 70-те храма, които обосновават това становище, е наложително не само заради удвоения брой на вече известните над 160, но и заради историческата ситуация. Защото изворите недвусмислено говорят, че имперската власт не е била в състояние да организира през V в. такова мащабно строителство по ред причини. Без да ги подреждам по значение, ще посоча състоянието на хазната, чиито приходи се насочвали към войската и укрепяването не само на лимеса, но и на вътрешните селища и пътища; непрекъснатите нашествия в балканските земи, които оставяли извън контрола големи територии и биха направили твърдяното храмово строителство и безпредметно, и неоправдано. Ако потърсим сведения в историческите и археологическите извори данни за религиозно или поне за гражданско строителство в големи градове като Константинопол, Атина и др., където при това християнството имало най-трудното си проникване, ще ги открием единствено при имп. Константин и Юстиниан. Вторият можал да си го позволи, понеже имп. Анастасий бил първият след два века, който оставил пълна държавната хазна. В този ред на мисли би могло да се предполага, че само в близост до големите гарнизони или в самите лагери се строели, или пък възстановявали и достроявали нови базилики и през Vв. заради покръстването на новите наемници във войската на федератите. Становището ми се основава на археологическите следи от базилики, строени през IV-VIв. над развалините или край останките на по-стари храмове в такива военни центрове като Диоклецианопол, Нове, Ятрус и др. Може да се предполага, че и в големите епископски средища , напр. Сандански, Марцианополис[6] и др. силните общини и техните забогатели през смутното време honestiores са могли да предприемат скъпите храмови строежи тогава, когато самата държава не можела да стори това.

Не на последно място ще поставя факта, че в изворите за историята на Vв. се откроява не борбата срещу паганизма, а вътрешно-църковната

борба с такива силни ереси като арианството, донатизма, несторианството или монофитизма. Дори краткотрайната и безнадеждна в исторически план реституция на паганизма при имп. Юлиан остава встрани от религиозната пропаганда на църковните автори. Ярко доказателство за това е борбата с арианите готи на Вулфила, които били силни, защото имали богослужебните книги преведени на своя език.[7]

Следователно, би трябвало да се смята, че към началото на V в. въпросът с християнизирането на местното население бил вече решен. Законодателството на имп. Теодосий, с което този век бил въоръжен, говори не за страх от староверците и за преследването им, а за лишаването им от публични прояви не само на религиозност, но и на мироглед. След изселването на староверците извън градовете дошъл редът на подмяната на неоплатониците философи и ретори в училищата.[8] Следователно мерките са вече не към родителите, а към подрастващата генерация, която трябвало да се възпитава единствено в католицизма, т.е. в разрешеното „православно“ християнство — в Никейския символ на вярата.

Накрая бих искала да се спра на въпроса за разпространението на християнството сред селското население в балканските земи през късната античност. Можеби доказаната съпротива на селяните срещу християнството в западноримските земи е била убедителна за нашите учени, които са я пренесли механично и за балканското население. В западноевропейските езици са съхранени реликтите от употребата на латинската дума paganus и като „селянин“ и като „езичник“, т.е. нехристиянин. В тракийските провинции на Империята разпространението на християнството преди 313 г.било слабо; до III в. вкл. данните за проникването на християнството чрез заселници — търговци и занаятчии от елинистическия изток — са обвързани изключително с елинските градове по егейското и черноморското крайбрежие. Пак оттам произхождат главно и малкото християнски надгробни надписи.[9] Съпротивата във вътрешните земи може да се обясни преди всичко с мощното влияние на митраизма, проникнал чрез римските гарнизони по Дунавския лимес. Възприемането му от траките се дължало на близостта между тракийската соларна религиозност и култа на Митра, който се оказал най-издръжливият конкурент на новата религия.[10] Неслучайно големият биограф на Марк Аврелий, Ernest Renan написал още в края на миналия век: Wäre das Christentum untergangen, so wäre die Welt Mithras zugefallen, т.е. ако християнството беше упаднало, то светът би принадлежал на Митра.

Броят на християните не се увеличавал бързо, въпреки нагледната пропаганда чрез статуите и монетните образи на Константин Велики, които го представяли като Sol Invictus, т.е. като Митра, въпреки предприетото още през IV в.унищожаване на статуите и храмовете на паганските богове в градовете.[11] От оцелелите далеч от тях селски светилища, които функционирали и през V-ия век се прави изводът за съхраняването на паганизма сред късноантичното селско население.[12] Разбира се, че именно отдалечеността от административния център е повлияла преди всичко за това оцеляване на селските светилища. Но проучването им показва, че те са били посещавани и от градското население, доколкото общуването с един локален Аполон. бил той Кейладенос, Лименос, Кулкусенос или с друг тракийски прякор, подхождало повече на тракийската религиозност, отколкото космополитният Аполон в големите градски храмове.[13] Според мене не остава и съмнение, че това почитане от страна на градското тракийско население е продължило и след 325 г. и до края на века - дотогава, докато Теодосиевото законодателство не направило невъзможно неприобщаването към официалната религия. Останалото било свършено чрез превода на богослужебните книги на бески, сиреч на тракийски език.[14]

И така, късноантичното население посреща славяните — новите заселници на Полуострова от Дунав до Егейско море през VI в., приел вече християнството. Църквата усвоила светите му места чрез своите храмове, които онаследили и много вярвания, обичаи и календарни празници от паганизма.[15] Така някогашната съпротива гаснела, защото в душите на хората незабелязано от самите тях се наслоявала християнската религиозност. Този нов религиозен процес бил вече овладян, а през VIв. и достатъчно укрепнал, за да обхване и заселниците славяни. Някои от тях можеби са били вече християнизирани.[16]

В този ред на мисли едва ли е сигурно твърдението в историята на славянското средновековие, че сред западните славяни (напр.във Великоморавското княжество) християнството проникввало от Рим, а сред южните (напр.в държавата на българите) — от Константинопол. Покръстването през IX в., ако се съди по изворовите сведения за тогавашната политическа ситуация, е било по-скоро въпрос на дипломация и акт с политически последици, легализиращ религиозността на вече покръстеното население в новите държави на територията Източната римска империя.

---

[1] Напр.в История на България, изд.на БАН, 1979, I, дял IV; II, 1981, дял I, в които обобщенията са правени от гледна точка на отдавна изживени вече позиции.

[2] Вж. **Salviani Massilensis Presbyteri**, De gubernatione Dei, lib. IV-V.

[3] Пак там.

[4] Масовото християнизиране на балканското население се свързва с V- началото на VI в., доколкото за това явление се съди по датирането на многобройните християнски базилики и базиликални църкви. По-конкретната им датировка е засега невъзможна, като дори и отделянето им от предшествуващите ги през IV в. очевидно крие известна несигурност. Особено значение се отдава на баптистериите, някои от които са строени край християнските храмове, а други — допълнително добавени към архитектурния план като доказателство за предприетото от държавата насилствено покръстване на населението, за да бъдело то религиозно противопоставено на атакуващите Империята варвари. Трескавият и повсеместен строеж на храмове се обяснява твърде априорно с икономическо развитие.

[5] Срв .**Demandt, A.**, Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565 n.Chr., München, 1989.

[6] Публикуваните данни в достъпната ми литература са остарели и би било важно да се потвърди това становище от изследвачите на Гъмзиград, Скупи, Стоби и др.

[7] Вж. **Isidor.** Chron. Min. II 270.

[8] **Demandt**, op.cit.

[9] **Tatcheva, M.**, Éléments orientaux méditerranéens en Thrace et Mésie, BAIESEE XI, 1973, 1-2, p. 61-100.

[10] **Tatcheva, M.** Heidentum und Frühchristentum in Thracia: Mithraismus und Christentum, in: *Miscellanea Bulgarica 5*. Wien, 1987, p. 85-88; **Renan, E.**, p. 579

[11] **Demandt**, op.cit.

[12] **Велков, В.**, в: История на България“, I, 426-429.

[13] **Tatcheva, M.**, Quelques observations sur le culte d'Apollon en Thrace, in: Mélanges Pierre Lévêque, IV.Paris, 1990, p. 397-404.

[14] **Pavlini Nolani**, Carmina 1.(Hartel) De Bessorum conversione, XVII, 193-270.За бесите вж. **Тачева, М.**, Приноси, 2 и 3. Ако бесите рудари в текста се възприемат дори само като тракийско планинско население, а не — като събирателно име за траките през VI в., което не е сигурно доказано, това все пак означава голяма част от оцелялото тракийско население на изток от р. Margus.

[15] **Demandt**, op.cit.

[16] **Fol, A., M.Tatcheva.** La continuité entre les cultures de l'Antiquité et du Moyen Age en Europe de Sud-Est (en bulg.), in: Requeil in memoriam Prof. St.Vaklinov. S., 1984, p.9-11.

ИСТОРИКО-ГЕОГРАФСКА КАРТА НА ПРОВИНЦИИТЕ ДОЛНА МИЗИЯ И ТРАКИЯ

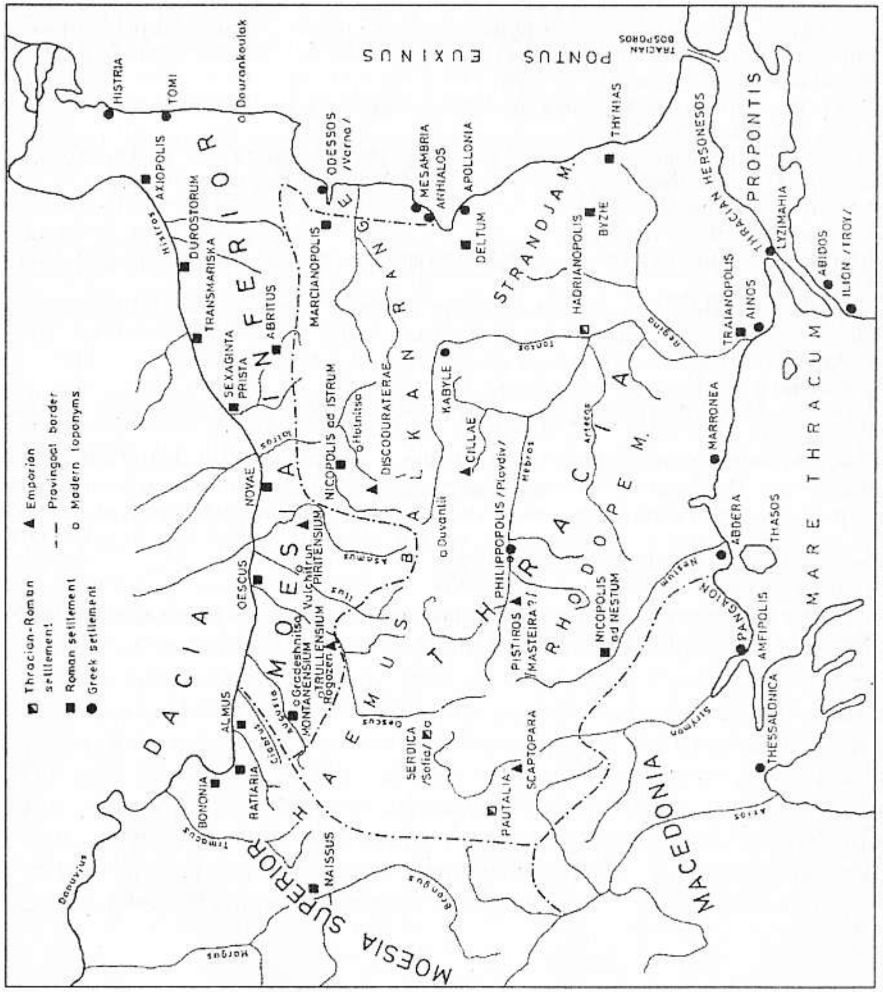
Thracian-Roman settlement
Roman settlement
Greek settlement
Emporion
Provincial border
Modern toponyms
PONTUS EUXINUS
THRACIAN BOSPOROS
HISTRIA
TOMI
Dourankoulak
ODESSOS /Varna/
MESAMBRIA
ANHIALOS
APOLLONIA
THYNIAS
AXIOPOLIS
DUROSTORUM
TRANSMARISKA
ABRITUS
MARCIANOPOLIS
DELTUM
BYZIE
HADRIANOPOLIS
STRANDJA M.
THRACIAN HERSONESOS
PROPONTIS
LYZIMAHIA
ABIDOS
ILION /TROY/
TRAIANOPOLIS
AINOS
SEXAGINTA PRISTA
NICOPOLIS ad ISTRUM
DISCOURATERAE
KABYLE
CILLAE
MARRONEA
MARE THRACUM
NOVAE
OESCUS
PHILIPPOPOLIS /Plovdiv/
Duvanlii
ABDERA
THASOS
PISTIROS
MASTEIRA?
NICOPOLIS ad NESTUM
RHODOPE M.
PANGAION
AMFIPOLIS
THESSALONICA
MACEDONIA
SERDICA /Sofia/
SCAPTOPARA
PAUTALIA
NAISSUS
RATIARIA
BONONIA
ALMUS
MONTANENSIUM
DACIA
MOESIA INFERIOR
MOESIA SUPERIOR
HAEMUS
BALKAN
THRACIA
Danuvius
Timacus
Margus
Hebros
Strymon
Nestus
Axios

ПРИЕТИ СЪКРАЩЕНИЯ

ВДИ	– Вестник древней истории
ГСУ	– Годишник на Софийския университет
Геров I	– Романизмът между Дунава и Балкана от Август до Хадриан. ГСУ ИФФ 45, 1948-49, 3-91.
Геров II	– Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики. II. 1. ГСУ ИФФ 47, 1951-52, 17-122.; II. 2. ГСУ ИФФ 48, 1952-53, 307-415.
Геров, Западнотр.земи	– Проучвания върху западнотракийските земи през римско време. I. ГСУ ФФ 54, 1959-60, 3, 153-407.; II. ГСУ ФЗФ 61, 1, 1-102.; III. ГСУ ФЗФ 62, 2, 119-247.
ИФ	– ГСУ, Исторически факултет
ИФФ	– ГСУ, Историко-филологически факултет
ФИФ	– ГСУ, Философско-исторически факултет
ФКНФ	– ГСУ, Факултет по класически и нови филологии
ФФ	– ГСУ, Филологически факултет
И(Б)АИ	– Известия на (българския) археологически институт
ИБИД	– Известия на българското историческо дружество.
ИМЮИБ	– Известия на музеите в Югоизточна България
ИНМ Варна	– Известия на народния музей във Варна
ИПр	– Исторически преглед
ИТМ	– Извори за старата история и география на Тракия и Македония, С., 1949²
СпБАН	– Списание на Българската академия на науките

* * *

AAH	– Acta Archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae.
A(n).E(p)	– Année épigraphique.
AB	– Archäologisches Beiblatt.
ANRW	– Aufstieg und Niedergang des Römischen Welt, Berlin.
BAR, Suppl. Ser.	– British Archeological Reports, Supplementary Series, Oxford.
BCH	– Bulletin de Correspondence Hellénique, Paris, 1877 sqq.
Ber. RGK	– Berichte der Römisch-Germanischen Komission.
BHR	– Bulgarian Historical Review, Sofia.
Bull. AIESEE	– Bulletin de l'Association Internationale des Etudes Sud-Est-Européens, Bucarest.
CAH	– Cambridge Ancient History.
EPRO	– Etudes préliminaires des religions orientales.
ES	– Epigraphische Studien
Heer	– Heer und Integrationspolitik. Passau, 1982
JHS	– The Journal of Hellenic Studies, London, 1880 sqq.

JRS – The Journal of Roman Studies, London.
MGH – Monumenta Germaniae Historicae.
RA – Revue archéologique, Paris.
RE – Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Pauly–Wissowa–Kroll u. a., Stuttgart, 1894 sqq.
REG – Revue des Etudes grecques, Paris, 1888 sqq.
RPH – Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes, Paris, 1877 sqq.
Speidel,M.Studies – Speidel,M. Roman Army Studies. I. 1983 ; II. 1992, Amsterdam
St.Cl – Studii Classice, Bucuresti.
TAB – Terra Antiqua Balcanica.

ЕПИГРАФСКИ СБИРКИ

CIG – *Boeckh, A.* Corpus Inscriptionum Graecarum, Berolini, 1825–1887.
CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum, Berolini, 1863 sqq.
ESA – Speidel,M. Die Denkmäler der Kaiserreiter Equites Singulares Augusti, Bonn,1994
IDR – Inscriptiones Daciae Romanae, Bucurestii, 1975 sqq.
IG – Inscriptiones Graecae, ed. 2, Berolini.
IGB – *Mihailov, G.* Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae, Sofia, I, 1972^2, II–IV, 1958–1966.
IGRR – *Cagnat, R.* Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes, Parisii, 1901 sqq.
IPE≠IOSPE – *Latišev, V.* Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae. Petropoli, 1885 sqq.
ISM – Inscriptiones Scythiae Minoris, Bucurestii, 1980 sqq.
OGIS – *Dittenberger, W.* Orientis Graeci inscriptiones selectae, I–II, Lipsiae, 1903–1905.
RMD – Roxan,M. Roman Military Diplomas, London, I-III, 1978-1994
SEG – Supplementum Epigraphicum Graecum, Lugdini Batavorum, 1923 sqq.
Syll^3 – *Dittenberger, W.* Sylloge Inscriptionum graecarum, I–IV, Lipsiae, 1915–1924^3.

ИМЕНЕН, ГЕОГРАФСКИ И ПРЕДМЕТЕН ПОКАЗАЛЕЦ

А

Абдера, град 55, 62, 65, 66, 68, 69, 74, 75, 79, 82, 90, 121
Абритус, град 89, 169, 209, 218
Абруполис, сапейски цар 50, 55, 58, 62, 68, 82
Абруполис (=Аблупорис от Тасоския надпис) 69, 75, 82, 92, 106, 108
Август, Октавиан 60, 62, 68-72, 76, 79, 81, 84-87, 125, 130, 148-153, 159-162, 165, 205, 208-210, 217, 230
Августа Траяна, град, дн. Ст. Загора 165, 166, 171, 173, 176, 180, 185, 192, 209, 212-216, 225, 227
Авеста 116
Аврелиан, римски император 218
Аврелий 216
автариати, племе 28, 29, 37, 38, 42, 43, 45
агатирси, племе 127
Агатокъл, син на Лизимах 25
Агатокъл от Хистрия 36, 37, 110, 112
агер публикус 161
агонотет 87
агриани, племе 12, 42, 51
Агрипа 71, 150, 162
Адамас 122
Адей, епистат на Кипсела 19, 21-23, 26, 27, 39, 48
Адриатическо море 41, 42, 50, 63
Адулис, град 34
азилия 137
Азия 13, 16, 29, 39, 41, 65, 66, 94-97, 182, 184, 189, 213
Айтоски проход 14
Акамант 128
Акорнион, жрец 79, 123, 125
Акциум, нос на Йонийско море 71, 107, 125, 151
Александрия, град 33, 88, 135, 215
Александрополис, град 37
Александър, епирски владетел 199
Александър III Македонски 11-13, 15, 24-26, 28, 37, 38, 40-42, 56, 58, 77, 95, 96, 118, 120, 127, 130, 131-135, 140, 200
Александър IV 13, 15
али, помощни военни части 72, 151, 208
Алкивиад 102
Алмус 209
Амадок, Флавий 59, 200
Амадок, одриски цар 108
Амадок, син на Терес 59, 66
Амаистас, жрец 20, 143
Амиан Марцелин 45, 60, 63, 66, 74-78, 188
Амфиполис 12, 16, 55, 74, 87, 90, 121, 129, 132, 134-137, 153, 175, 191
"Анабазис" 209
Анатолия 73, 226, 227
андропода 100
Андриск 57, 60, 62, 73

Аний, Марк 63, 74
Антестерий 114
Антигнот 84
Антигон I 13-16
Антигон II Гонат 21, 25, 31, 34, 39, 40, 43, 134, 146
Антигон III Досон 136
Антигонея, град 137
Антигониди 15, 51, 58, 83, 136, 137, 145
Антиох I 29, 34, 39
Антиох II Теос 22-24, 27, 34, 39, 47
Антиох III 49-52, 58, 136
Антипатър, стратег автократор 11, 13, 86
Антоний, Марк 69-71, 80, 85
Антонин Пий 180, 185
Антонини 185, 186, 224
Антония Трифейна 87-90
Анхиало, град, дн. Поморие 89, 122, 164, 166, 169, 173, 183, 209, 214
Апенински п-в 229
Апиан 42, 52, 55, 66, 70, 74-78, 80, 82, 91, 195
апиарензи, племе 161
Аполон 17, 35, 67, 201, 218, 221-225, 230, 233
Аполон Карсенос 223
Аполоний, стратег на Реметалк II 89, 122, 129, 164, 169
Аполония, град, дн. Созопол 19, 22, 23, 33, 34, 40, 50, 67, 72, 76, 77, 165, 169, 214
Апри, ант. град 162, 169, 203
апсинти, племе 128
Аргон 50
Арда, река 44, 77, 170
Ардзос, вж. Арда
ардиеи, племе 28
Арес 219, 221, 223, 233
Ареида, фила 166
Ариан 28, 38, 41, 105, 119, 132, 134, 135
Ариарат, син на Митридат 66, 74
Ариарат, цар на Кападокия 49
Аридей, син на Филип II 13
Аристагор 92
Аристарх, спартански хармост 100
Аристоник 61, 74
Аристотел 128, 136, 145, 204
Аристофан 128
Арсеос (Арсеон), град 164
Арсиное 39
Артемида 18, 201, 220-226, 233
Артемисиада, фила 166, 183
Архелай 65, 74
архон 129, 204
Асклепиада, фила 166
Асклепий 218, 221-223, 233
Асклепий Лименос 172
Аспург, боспорски цар 87
асти, племе 53, 64, 81, 82, 91
Астика, стратегия 162, 168, 169
астю 131
Атала II 61
Атала III 61
Аталиди 49, 137
Атеней 109
Атик, Гай Бебий 160
Атина, богиня 204, 226, 230
Атина, град 11, 19, 24, 65, 66, 79, 83, 84, 90, 104, 107, 117, 122, 128, 132, 142, 203, 204
Атиутика, стратегия 168
Аугусте, викус, дн. Хърлец 72
Аудолеон, пеонски цар 42
Ауларкенос, епитет на Аполон 230
Аулариокос, епитет на Аполон 230
Аутлезбис, трак. владетел 54, 56
Африка, провинция 95, 181, 214
Афродита, богиня 233
Ахайя 49, 65, 71
Ахейски съюз 131
ахейци 97
Ахемениди 116, 126
Ауге 198

Б

Баали, сирийски божества 222, 225
Бактрия 15
Бакхеида, фила 166
Балкан (Ст. планина), вж. Хемус
Балкански п-в, балкански passim
Барсабас, трак. династ 54, 57
бастарни, племе 35, 46, 57, 71, 72, 85, 88, 155

Баткун, кв. на с. Паталеница, Пз. 222, 223
Белград, вж. Сингидунум
Берое 132, 162
Бендида 220, 223, 226
Беника, стратегия 168, 170
Беос, ант. град 203
Беотия 56, 65
Береника 17, 18, 39
Берисад, одриски цар 122
Берое, вж. Августа Траяна
Бертуле, с. 171
беси, племе 37, 44, 52, 54, 63, 64, 67-79, 82-85, 89, 129, 150, 158, 168, 171, 176, 188, 208
Бесика, стратегия 72, 168, 170
Бизас, трак. династ 73
Бизия, ант. град 23, 35, 69-71, 79-84, 89, 90, 93, 122, 129, 162, 168-171, 180, 181, 192, 204, 205, 223
Бизоне, ант. град 36, 67, 76
Биолетика, стратегия 168
Бисанте, ант. град 61
Битюс, син на Котис 56
Битюс, баща на Фалсал 87
Богородица 202
Болгий (Белгий), келтски вожд 30
Боспорско царство 87, 114, 131
Боспорска династия 14, 225
Босфор 30, 89
Брезово, с. Пловдивско 105
Брен, келтски вожд 29, 30, 43, 44
бриа 140
Британия, римска провинция 28, 206, 208, 210
Брут 69, 70, 80
булевт 186, 211
бург 171
Буребиста, гетски цар 68, 70, 79, 92, 106, 122-126, 129
Бургас 89, 169
Бутово, с. В. Търновско 211
Български извор, с. Ловешко 170
Бюзас, трак. династ 54
Бяла Слатина 156

В

Вавилон, град 13, 28, 201
Валент, рим. император 188
Вардар, р. 29, 42
Велей, Публий 88
Велика богиня майка 201, 204, 224-226, 233
Велики богове, вж. Самотракийски богове
Вергина, с. в Гърция 49, 199
Веспасиан, рим. имп. 123, 162, 164
Ветер, Антистий 88
ветерани 133, 149-153, 157-165, 176, 218
Виа Егнациа 62, 68, 90, 162, 199 Виа милитарис 207
Византион, град 22, 23, 29-34, 37, 40, 51, 54, 57, 59, 86, 100, 109, 112, 122, 181
викус 152, 153, 158, 160, 161, 171, 210, 212
вили 176, 180, 205
Виминациум, град, дн. Костолац 152
витини, племе 109
Витиния 16, 29, 32, 49, 61, 123
Витоша 54
Вологез, жрец 70, 82-85, 89, 91, 129, 150
Вулзон, дн. Манлий 53, 55, 64, 77

Г

Гавгамела 199
галати, гали, вж. келти
Галатия 29
Галепсос, р. 12
Галия, рим. провинция 63, 150, 206, 218
Ганос 169
Гелий, Авъл 157
Гепепирис, трак. принцеса 87
германи 46, 106, 188
Германия, рим. провинция 206-210
гети, племе 12-15, 24-26, 29, 31, 36-38, 40, 67, 68, 71, 72, 76-80, 92, 106, 120-126, 129, 149-155, 159-161
Глава Панега, дн. Златна Панега, Лч 218, 220, 222
Гордиан III 184

Горни Цибър, с. 45
готи, вестготи, остготи 123, 155, 188
Гракхи 59, 64, 78, 195
Гърция, вж. Елада

Д

даки, племе 71, 72, 80, 123-126, 149, 153, 155, 158-160, 177, 206
Дакия 46, 75, 153, 158, 164, 177, 206, 212, 218, 227
далмати, племе 66
Далмация 50, 63, 85
дардани 50, 60, 63, 64, 66, 67, 73, 75
Дардания 29, 30, 57, 75
Дарий 51
Дарзалас 223, 233
Даскалово, кв. на гр. Перник 222
Девелтон, вж. Деултум
дедитиции 66, 155, 156, 158, 160
декуриони 186, 194
Делос, о-в 65
Делфи 20, 30, 31, 34, 35, 41-44, 64, 66, 74, 117, 128, 143
Деметрий I Полиоркет 15, 16, 27, 223
Деметрий II 50
демосии 110, 115
Демостен 12
дентелети, племе 37, 54, 64-68, 71 73, 75, 84, 85, 168, 208
Дентелетика, стратегия 72, 169
Деултум, дн. Дебелт 162, 163, 168, 171, 180, 181, 192, 209
Децебал, дакийски цар 124, 125, 151, 178, 212
диадохи 13, 15-17, 21, 25, 33, 40, 131-135
Диана, богиня 211
Дидас, пеонски цар 56
Дидий, Т. (М.?) 62, 64, 65, 74
Диегилис, трак. цар 60, 61
дии, племе 88, 208
Дикеней, жрец 124, 126
Дикомес, гетски владетел 125
димензи 152, 161
Димензиум 209
Димум, дн. Белене 72, 85
Динис, Тит Флавий, жрец 216
Диоген от Скаптопара 184
Диодор 11, 13-15, 25, 28, 38-42, 55-57, 60, 61, 65, 81, 91, 129, 135, 137
Диоклециан, римски имп. 67
Дионис 17, 68, 71, 84, 86, 143, 204, 219-223, 233
Дионисий II 199
Дионисополис, дн. Балчик 34, 67, 79, 84, 86, 87, 92, 93, 110, 114, 115, 122-125, 129, 164, 165
Диоскури 221, 233
Диптенсия 171
Дискодуратера, емпорион 167
Днепър, р. 46, 68
Добруджа 24, 72, 79, 122, 129, 150, 155, 158, 176
Долабела 75, 92, 106, 108
Долихен 218, 224, 226, 227, 233
долонки, племе 128
домени 162, 175, 180
Домициан, римски имп. 151, 152
доминиум 149, 151
Дориск, град 51
Драгановец, с. Търговишко 218
Дресапаика, стратегия 168, 170
Дрина, р. 28
Дромихайт, гетски цар 13-14, 24, 25
Дромихайт, военачалник на Антиох 39
дроси, племе 58
Дросика, стратегия 58, 168, 170
Друз, М. Ливий 64
Дуванли, с. Пловдивско 105, 199
дулейа 99, 100, 113-115
Дунав, вж. Истрос
Дуросторум, дн. Силистра 77, 151, 157, 212
Дъбован, с. Видинско 211
Дълбоки, с. 199

Е

Евантида, фила 166
Евксински понт 11, 14, 24, 32, 33, 35, 47, 76, 91, 92, 98, 104, 113, 114, 125, 131, 142, 143, 147, 149, 165, 172, 198

Евмел, боспорски цар 14
Евмен II, пергамски цар 50, 52, 56
Евмолпеида, фила 166
Евмолпия, вж. Филипополис 77
евреи 226
Европа 11, 13, 44-47, 94, 96, 101, 138, 196; провинция 76
Евсевий 76, 77
Евтропий 60, 63, 66, 74-78
Егеида 14, 16, 49, 58
Егейско море 33, 34, 41, 48, 51, 65-67, 73, 77, 98, 104, 110, 163, 165, 168, 198
Египет 13, 16, 33, 34, 49, 51, 98, 104, 105, 135, 138, 150, 159, 224
Егнаций, Гней 62
Ексцестус, баща на Еуфанес 65
Елада 29, 30, 41, 49, 50, 56, 65, 66, 69, 74, 94, 98, 126, 130, 140, 222, 229
елини 78, 108, 112, 116-118, 131, 140, 196, 202, 206, 226, 229
елинизация 206, 217, 229
елинизиране 119, 218
елинизъм 95, 96, 98, 106, 114, 131, 147, 196, 197, 207, 219, 220, 229
елинистициране 119
емпорион 105, 158, 167, 182 Енгелс, Фр. 173
“Енеида“ 150
Енос, град 21, 34, 40, 48, 51, 61, 62, 77
епекоос 222
епигони 33, 40, 135
Епидавър 223
Епидамнос 50
Епимен от Севтополския надпис 17-19, 21, 26
Епир 16
епистат 39-41, 134
Епитюнханос 77
Епона 223, 233
Ептайкент, баща на Аполоний 122, 129, 164, 169
Ептайкент, баща на Тиберий Клавдий Реметалк 122
Ептайкент, Тиберий Клавдий 122
Ератостен 160
Ергиске, ант. град 203
Ескус, дн. Гиген 72, 151-153, 160, 209-214
Етолия, Етолийски съюз 49, 51
етруски 206, 229
Еуфанес, претендент за македонския престол 65
Еуфем 128

З

Залмодегикос, гетски владетел 36
Залмоксис 126, 228
Зевс 221-223, 230, 233; Зевс-Сабазий 216; Зевс-Хелиос-Сарапис 180; Зевс-Сбелсурд 223, 233
Зибелмиос, трак. цар 60, 61, 73
Зипоитес, брат на Никомед 29
Золтес, трак. династ 36, 110
Зонарас 73
Зопирион, стратег 11, 24
Зраика, стратегия 168

И

Изида 34, 47, 224, 226, 227
илири; Илирийско царство 46, 50, 110, 229
Илирик, префектура 189
Илирия, провинция 42, 51
илоти 99, 109, 112, 114
Индикоплевст, Козма 34
Институциите на Гай 149
Ипсос, р. 16, 25
Ирод 89
Исея, град 115
Искър, р. 31, 32, 38, 42, 75
Исократ 12
Испания, провинция 67, 78, 157, 206
“История на римските императори“ 80, 211
Истрос, р., дн. Дунав 15, 16, 24, 28-32, 36, 38, 40, 41, 47, 67, 68, 71, 75-77, 80, 85, 87, 144, 148-155, 159-163, 165, 175, 183, 231
италийци 152, 178, 206, 229
Италия 28, 50, 51, 54, 61, 67, 73, 78, 107, 153, 186, 208, 210

Й

Йолай, син на Керсеблепт 20
Йония 34
Йорданес 45, 60, 64, 75, 124, 126

К

Кабиле, град 11, 12, 17-23, 26, 27, 31, 33, 34, 51, 67, 76, 77, 133, 134, 139
Кавар, келтски цар 23, 27, 30, 32, 33, 34, 40, 48
Казанлък 26, 44, 46, 105, 142, 197, 198
Калиакра, вж. Тиризис
Калатис, дн. Мангалия 14, 15, 33, 34, 86
Калибе, вж. Кабиле
Калигула, римски имп. 89, 90
Калхедон, град 86
Камбаулес, келтски цар 28, 42, 43
канабе 152, 157, 160, 178, 210, 212
Кападокия 49
капилати, вж. комети 124
Капитолийска триада 230
Капуа 78
Каракала, римски имп. 113, 157, 160, 167, 171, 173, 183, 187, 216
Карсенос, епитет на Херос 223
Картаген, град 34, 214
Касандрия, вж. Потидея 13, 134, 137
Касандър 13, 15, 16, 20, 28, 37, 41-43, 142, 199
Касий Лонгин, Гай 69-70
Касий, Дион 47, 69-72, 74, 76, 79-85, 87, 91, 124, 150, 160
Касиодор 90
кастели 151
Кат, Елий 72, 80, 150, 153
катойки 114, 115
Катон, Г. Порций 63
Квадригарий, Клавдий 54
Квирина, триба 216
келти 23, 27-33, 38-44, 46-48, 59, 110, 138, 144, 156, 200
Кендрисеида, фила 166
кени, племе 53, 54, 60, 61, 64, 85, 168; вж. и Кенийски Херсонес
Кеника, стратегия 64, 72, 168-170
Керетрий, келтски вожд 29-31, 43
Керкира 50
Керкира Мелайна 110, 115, 141, 142
Керсеблепт, трак. цар 11, 12, 19, 34, 41, 101, 104, 108, 119, 133, 143
Кибела, вж. Велика богиня майка
Кидерий, келтски военачалник 31
Кизик 70, 74, 80, 89, 90
Киноскефале 50, 52
Киос, о-в 51
Кипсела, град 21-23, 39, 51, 53, 58, 62, 147
Кипър, о-в 15
Клавдий, римски имп. 68, 90, 148, 161, 162, 169, 193, 209
Клеопатра 34, 71
Книдос, о-в 64, 74
койлалети, племе 88, 168-170, 209, 220
койнон 136, 146
колонат, колони 175, 180, 187-189
колонизация 14, 133-135, 139, 145, 160, 162
колонии, гръцки 72, 108-110, 113, 118, 121, 132, 133, 141, 142, 147, 149, 151, 164, 165, 172; римски 131, 133, 137, 149, 151, 152, 157, 161-163, 167-171, 177, 181, 212, 217
комархии 167, 183
коме 161
комети 124-126
Комонторий, келтски цар 30, 43
Константин Велики 159, 161
Кос, о-в 134, 137, 145
Косконий, М. 44, 61, 73, 74
Коравън, бог 233
Корагос, префект на Евмен II 56
корели, племе 53
корпили, племе 53, 54, 58-60, 168, 170
Корпилика, стратегия 168, 169
Котис I 58, 101, 103, 105, 108, 118, 122, 144, 200, 203, 204
Котис, син на Райздос 34
Котис, син на Севт III 19
Котис, цар, баща на Раскупорис 23
Котис, съюзник на Персей 54-59, 63, 82
Котис, син на Садала I 69, 70, 81, 82, 204, 223
Котис от Абдерския надпис 68, 79, 81, 91
Котис, баща на Раскос и Раскупорис 69, 82, 83, 92
Котис (у Диодор) 64, 65
Котис, брат на Реметалк I 72, 79, 83-86, 89, 92, 93, 107, 122, 129, 164
Котис, син на Реметалк I, съпруг на Ант. Трифейна 85-88, 92, 93
Котис, брат на Реметалк III 87
Котисон, гетски владетел 125
кохорта (помощна военна част) 72, 151, 208
Крас, М. Лициний, триумвир 67, 78
Крас, М. Лициний 70-72, 80, 149-153, 159, 161
Крениди, град 132
Крит, о-в 109, 112
кробизи, племе 110, 114
Кротона 199
Ксенофонт 59, 98-103, 128, 130, 132, 141, 154
Курион, Г. Скрибоний 67, 75
Курупедион 16
кюриос 222, 223

Л

лаи, лаои 75, 106, 109, 112, 113, 158
Лаирбенос, епитет на Сабазий 225
Лакония 65
Лампсак 198
Лангар, цар на агрианите 42
Лариса, град 50, 55
латифундии 175
легион, VIII Августов 162; I Италийски 151-153; VII Клавдиев 152, 162; XI Клавдиев 151; V Македонски 72, 151-153; IV Флавиев 152
Лентул, Гн. Корнелий 72, 149
Леонорий, келтски военачалник 29-31, 43
Лете, град 63, 66, 74
Летница, с. Ловешко 200
либертини 177, 191, 193, 215
Ливий, Тит 29-32, 43, 44, 50-66, 73-79, 132, 133, 146
лидийци 225
Лизимах 11-16, 20-22, 24-26, 29, 33, 34, 38, 40, 42, 48, 122, 135, 138, 142, 144, 199, 200
Лизимахия, град 15, 16, 22, 23, 29, 31, 34, 39, 43, 51-53, 61, 135
Лименос, епитет на Асклепий 172
Лимес 72, 148-154, 158-161, 217
Лисос, град 50
Лициниан, Граний 66
Лукул, М. Теренций Варон 67, 68, 72, 76-79, 150, 214
Лутарий, келтски военачалник 2-31, 43
Лъжефилип, вж. Андриск

М

Магари, викус 171
Магнезия, град 52, 112
Мадитос, град 51, 53
мадаутени, племе 53
македони, Македония passim
Мала Азия passim
мариандини, племе 109
Марий, Гай 74
Марица, вж. Хеброс
Марк Аврелий, римски имп. 167, 182, 188
Маркомански войни 188
Маркс, К. 130, 140, 145, 173, 193
Марна, р. 27
Маронея, град 34, 51, 53, 61, 62, 77, 87
Марцианополис, дн. Девня 77, 165, 169-172, 180, 192, 209, 213, 217
Мастейра, град 11, 12, 25
меди, племе 37, 51, 54, 58, 63-67, 71, 73, 78, 168
Медика, стратегия 66, 72, 168, 170
Медиста, син на Керсеблепт 20
Медиста, баща на Амаистас 20, 142, 147
Медок, одриски цар 100, 129
Медосад 102
Мезек, с. Свиленградско 45, 105

меландити, племе 99, 128
Мелас, р. 53
Мемнон 30-32
Мемнон, стратег 11
Менас 74
Меноген, стратег 122, 163
Ментес 128
Месад 99, 102, 128
Месамбриа, дн. Несебър 19, 22, 23, 34, 35, 57, 67, 68, 77, 121, 125, 143
Месопотамия 34, 206
Метел, Г. Цецелий 63
Метел Македонски 62
мизи, племе 12, 67, 72, 75, 76, 150, 152, 160, 161
Мизия, племенна цивитатес 160, 161; римска провинция 72, 75, 80, 148-233; Долна 47, 76, 77, 113, 148-233; Горна 151, 169, 177, 181, 218, 232
микс-елини 110, 113, 114
Милет 165
Минерва 230
Митра 211, 218, 228, 233
митраизъм 227, 228
Митридат VI Евпатор 60, 65-69, 74-79, 82, 92
Митридат, цар на Кападокия 49
Мнезимах 113
Младеново, с., Хасковско 25
Мозел, р. 27
Мокапорис, баща на Садала 122, 129
Мока (тралеос ?), Басос 217
Монтана, град 157, 171
Морава, р. 28, 42, 45, 75
муниципален, муниципия 137, 157, 161, 163, 167, 177, 179, 213, 215

Н

Неаполис, дн. Кавала 121
Нерон, римски имп. 122, 154, 155, 193, 208
Нестос, р. дн. Места 12, 16, 34, 52, 55, 61, 62, 82, 85
Никомед, витински цар 29, 30, 61
Никомедия, град 213
Никопол, град 72
Никополис ад Иструм 77, 167, 169, 183, 209-215, 217, 225, 227
Никополис ад Неструм 58, 168-170, 213
Нил, р. 206
нимфи 223, 233
Нимфис 30
Нисея, град 19, 26
Нове, дн. Свищав 151, 153, 157, 209-214
Норикум, провинция 210

О

Обсеквенс, Юлий 64, 67
Овидий (Назон) 76, 86
Одесос, дн. Варна 14, 70, 77, 84, 93, 122, 163, 164, 165, 214, 223
одоманти, племе 37
одриси, племе 11, 12, 14, 15, 23, 25, 26, 52, 54, 55, 59, 66-72, 77, 88, 99, 101, 104, 117, 120-122, 129, 142, 223; одриска династия 11, 18, 19, 20, 23, 35, 39, 40, 59, 68-70, 78-82, 91, 92, 117, 119, 128, 143, 147
Одриска държава 11, 13, 14, 17, 22, 23, 30, 31, 35, 40, 43, 54, 57, 60, 63, 70, 79, 100, 101, 104, 105, 108, 118, 133, 143
ойкети 110-114
ойтензи 152, 161
Октавиан, вж. Август
Октавий, Гай 68, 79
Олбия, град 33, 35, 37, 110-114, 125
Олимпиада, майка на Александър Македонски 13
Олинт, град 51, 168
Олтения 46, 155
Омир 128
опида 145
Орбел, планина 28, 37, 42
Орозий, Павел 45, 60, 65, 75, 76, 78
Орфеида, фила 166, 172
орфизъм, тракийски 115, 116, 126, 143, 201-205, 220, 227, 231

П

Павел, Емилий 146
Павсаний, военачалник 14

Павсаний 12, 16, 28-31, 41-43, 55, 131
пайс 100
Палестина 16
Памфилия 85
Панагюрище 46, 197-199
Пангей, планина 55, 132
Панония 29, 85, 149, 150, 163, 182
парадинаст 57, 59, 118
паройки 112
Партенополис 76
Патеркул, Велей 74
Пауталия, дн. Кюстендил 162, 169, 171, 173, 183, 184, 213, 222, 225
Пафлагония 16
Пейрой 128
Пела, град 11, 55, 132, 134, 137, 199
пеласги 223
Пелопонес 128
пелати 114
пеони, племе 12, 37, 42, 43, 56
Пеония 28
Пепаретос, о-в 75
Пергам, Пергамско царство 49-52, 57, 61
Пердика 13
перегрини, перегринални градове 149, 156-158, 164, 166, 170, 176, 177, 179, 183, 191, 208, 215
Перинт, дн. Ерегли 34, 51, 62, 100, 166, 168, 214
Персей, мак. цар 49, 50, 55-58, 62, 68, 79, 82, 132, 137, 146
Пидна, град 56, 57, 132, 134
Пизон, Г. Калпурний 60, 68, 69, 79, 81, 85, 92, 150
Пизос, емпорион 158, 167, 182
пилеати, вж. пилофори
пилос 123
пилофори 123-126
Пий, Аврелий от Скаптопара 184
Пир, епирски цар 16, 199
Питодорида, дъщеря на Реметалк II 83, 89
Платон 145
Плиний Стари 28, 42, 64, 134, 162, 168, 169
Плиний Млади 194
Пловдив, вж. Филипополис
Платинополис, град 166
Плутарх 12, 66, 70, 71, 78, 85, 119, 134, 154
Плутон, бог 19, 223, 233
Полемократия, съпруга на Садала I 70, 82, 204
Полемократия, сестра на Садала II 70, 80, 82
Полемон I, боспорски цар 87, 225
Полемон, брат на Реметалк III 87
Полибий 14, 15, 30-33, 37, 41, 43, 44, 51-55, 57, 59, 61, 62, 109, 114, 133, 181
Полиен 19, 22, 24, 31, 39, 100-103, 137
полис 97, 108-114, 126, 130, 131, 137, 138-147, 165, 171, 204
полисма 131
политейа 171
политеуонтес 115
Помпей, Гней 62, 67, 69, 81, 123, 125
Помпей, Секст 63, 74
Понерополис, град 134
Понт, държава 16, 60, 65, 66, 78
Посидоний, син на Керсеблепт 20
Посидоний 150
Потидея, вж. и Касандрия 12, 13
преторианци 165, 171, 172
Прим, Марк 72
принципат 185
Пропонтида 14, 29, 31, 32, 40, 49, 73, 85, 169, 198
Протоген от Олбия 35, 47, 110, 113
Прусиас, витински цар 32, 49, 61
Псевдоаристотел 101-103
Псевдоскимнос 110, 114
Псевдофилип, вж. Андриск
Птолемеида, град 135
Птолемеи 47, 49, 51, 105, 113, 135, 200, 222
Птолемей I Лаг 13-16
Птолемей II Филаделф 154
Птолемей III Евергет 34, 39, 49
Птолемей V Епифан 51
Птолемей Керавън 30, 44

Птолемей, Клавдий 151, 161, 164, 168-170
Пулхер, Апий Клавдий 66, 67

Р

Рабокент, бески династ 69
Раскос 79, 82
Раскупориди 91, 93, 121, 149, 151
Раскупорис, брат на Раскос 49, 62, 70-72, 79, 82-86, 93, 107
Раскупорис, брат на Реметалк I 20, 79, 87, 88, 91, 93, 129
Раскупорис, убит от Вологез 70, 82-85, 89, 129
Рациария, дн. Арчар, Вд. 72, 151, 152, 160, 209, 210, 212
Ребулас, син на Севт II 19, 24
Редестус, град 34
Рейн, р. 27, 47, 78
Реметалкиди 223
Реметалк, трак. царско име 86
Реметалк от Тасоския надпис 69, 75, 82, 92, 106, 108, 121
Реметалк от Амфиполския надпис 121, 129
Реметалк I, Гай Юлий 71, 82-89, 91, 93, 122, 129, 152 169
Реметалк II 83, 87-90, 122, 129, 164, 169, 192, 208, 220, 223, 225
Реметалк III 87-91, 121, 122, 162, 168, 225
Реметалк, Аврелий 218
Реметалк, Тиберий Клавдий 122
Рескупорис, син на Котис 23
Рим, римски passim
Рогозен, с. Врачанско 41, 108, 198, 200, 201, 203, 230
Родопеида, фила 166
Родопа, провинция 76
Родопи, планина 44, 66
Родос, о-в 30, 32, 33, 142
родословие на одрисите 82; на сапеите 83
Роймелетика, стратегия 168
Роксана 15
роксолани, племе 155
Ролес, гетски цар 72, 121
Рома, богиня 229
романизация 158, 206, 211, 212, 216-218, 228
романизъм 159, 196, 206-210, 212, 216, 229, 231
Росица, р. 169
Руф, Курций 11
Руф, М. Минуций 64, 74
Руф, Требелен 88, 89, 209
Рюсика, стратегия 122, 169

С

Саар, р. 27
Сабазий 216, 221-225, 229, 233
Сабин, Попей 88, 89
савромати, племе 74
Садала, син на Севт III 17
Садала от Месембрийския надпис 35, 121, 143
Садала, стратег на Котис 122, 129, 164
Садала I 59, 66, 69, 70, 79, 81, 82, 84, 91, 204
Садала II 69, 70, 79, 81, 82, 93, 122, 163
Садала, трак. царско име 19
Садок, син на Ситалк 128
Сакар 25
Саламин, град на о-в Кипър 15
Саленос, бог 113
Салмидесос, дн. Мидия 33, 35, 102
салтус 152
Салустий 66, 75-78, 150
Самаика, стратегия 168, 170
Самнитски войни 63
Самотраки, о-в 136, 199
Самотракийски богове 17, 18, 125, 140, 143
Сапаика, стратегия 58, 168, 170
сапеи, племе; държава 40, 55, 58-65, 68-72, 75, 80-82, 85-93, 104, 106, 107, 117-122, 129, 144, 205, 208, 223
Сапейски проход 55
Саприсара, викус 171
Сарапис, бог 34, 47, 180, 224, 227
Сарди, град 113
Сардика, стратегия 169
сармати, племе 12, 46, 72, 85, 154, 155
Саток, от Рогозенските надписи 108
Саток, син на Севт III 17
Сатурнин, Апулей 59
Сатурнин, Г. Сенций 64-66
Сбелсурд, бог 223, 233
Светоний 79, 93, 211
Свещари, с. Разградско 197
Севери, императорска династия 167, 171, 183, 209, 213, 216, 217, 224, 225
Севт I 101, 128
Севт II 98-102, 128
Севт, хипарх 11, 24
Севт III 11-26, 37, 39, 119, 140-143, 147
Севт, син на Котис 55
Севтополис, град 17-27, 39, 44, 45, 106, 117, 126, 139-143, 146, 147
Сексагинта Приста, дн. Русе 209
Селевк I 13, 15, 16, 34, 135
Селевк II 112
Селевкиди 23, 30, 43, 49, 137, 138, 200
Селетика, стратегия 122, 169
семити 222, 226
Сенека 28, 42
Септимий Север 182
Септуапинтата 225
Сервий 76, 150
серди, племе 31, 47, 71, 73, 84, 85, 168, 170
Сердика, дн. София 30, 32, 72, 162, 165, 169-172, 176, 180, 186, 190, 192, 209, 212, 213, 217, 218, 222-225
Сестос 61, 74
Силван Елиан, Т. Плавций 81, 154, 155, 158
Силван, бог 221
Сингидунум, дн. Белград 72
Синкел, хронист 90
синойкия 12, 134
Синопе, град 34
Сиракуза 131, 199
Сирия; Сирийски войни 16, 22, 33, 39, 49, 135, 154, 157, 184, 213, 215, 224, 225
Ситалк 85, 128
Ситалк, военачалник 119
Сицилия, о-в 59, 78, 195, 199
Скаптопара, викус 171, 181, 184, 187, 192
Скелес, баща на Т. Фл. Динис 216
Скиатос, о-в 75
скити 11, 12, 14, 24, 35, 46, 74, 76, 77, 88, 108-111, 114, 198, 199, 219, 220
Скития; Малка Скития 36, 76, 86, 92, 112
скордиски, племе 32, 38, 42, 44-46, 60, 63, 64, 66, 72, 73, 75, 155
Скосток (епистат на Енос ?) 19, 21, 26, 40, 48
Скупи, дн. Скопие 152, 153
Сливен 166
Сливница 172, 222
Смирна 112
сома 153, 154, 159
сотер 222
Сотир, цар на медите 65
Спарадок, син на Терес 128
Спарта 100, 109, 112, 114, 130, 144
Спартак, вожд на робско въстание 67, 71, 73, 78, 195
Спарток, трак. цар 17-21, 25-27, 142
Средиземноморие 85, 95, 96, 98, 111, 114, 131, 139, 197, 202, 203, 227
Стефан Византийски 31, 44
стефанофор 87, 90
Стоби 54
Страбон 14, 15, 19, 28, 29, 42, 61, 62, 76, 93, 101, 109, 125, 126, 134, 143, 150, 153, 154, 169, 170, 181
Странджа, планина 23, 35, 31, 47, 64, 67, 169, 181, 213
стратегия, стратег 39, 40, 58, 59, 61, 64, 66, 70, 72, 79, 84, 87, 91, 117-123, 128, 129, 134, 139, 144, 162-172, 178, 181, 217
стратег-автократор 11, 13, 86
Стримон, дн. Струма 12, 42, 62, 132, 175, 222, 223
Сула, Л. Корнелий 59, 60, 66, 69, 74, 75, 78, 79
Сципион 32, 53, 66
Съюзническа война 60, 78

Т

Танаис, р. 67
тарабостеси 124
Тарсос, ант. град 77
Тасос; Тасоска переа 51, 69, 74, 75, 82, 92, 106, 110, 121, 142
Тацит, П. Корнелий 87-89, 93, 163
Тевта, илирийска царица 50
Телесфор 220
Телеф 198
Теодосий I 189
Теопомп 134
Теофраст 28
Терес, одриски цар 59, 128
Терес, син на Керсеблепт 20
Терес, син на Севт III 17
Терес, военачалник 39
Терес, трак. владетел, зет на Филип V 54, 57, 59
Терма, град 13
Термопили 52
Тесал 86
Тесалия 16, 63, 70, 109
Тесалоника, дъщеря на Филип II 13
Тесалоника, дн. Солун 13, 56, 66, 68, 87, 137, 199, 200
Тиатира, град 74
Тиберий, римски имп. 76, 88, 90, 93, 150, 151, 160, 205, 210
Тива 13
Тивански съюз 131
Тиле, келтска царска резиденция 23, 30-33, 43, 44, 48
Тимок, р. 75, 76, 160
Тимотей, Авъл Каприлий 175
тини, племе 99, 101-103, 114, 128
Типас, династ на медите 63, 74
Тир, град 184
Тиро, Проспер 90
Тиризис, дн. Калиакра 87, 93, 122, 144, 147, 168
Тиса, р. 41, 72
Тиута 75, 106, 108
Томи, дн. Кюстенджа 33, 34, 67, 76, 86, 165, 180, 192, 214, 215, 224
Тондзос, р., дн. Тунджа 23, 31, 32, 44, 77, 133, 170
Тондзос, ант. град 170
Тондзеида, фила 166
Топир, град 166, 170, 213
травси, племе 55, 58
траки, Тракия passim
Тракийски конник, вж. Херос
транипси, племе 99, 128
Траян 80, 124, 129, 144, 152-158, 161, 163-166, 169, 170, 172, 178, 179, 184, 205, 210-213, 218
Траянополис 169
Требенище, с. в РМакедония 205
Трезмис, град 152, 158, 213
триба 216
трибали, племе 12, 28-31, 38-45, 64, 72-75, 149-152, 160, 161
Трибалия 160
Трог, Помпей 29, 31, 39, 41, 43
Тукидит 12, 118, 128, 131, 132
Тукюсидантика, стратегия 168
Тулово, с. Казанлъшко 31, 43
Тунджа, вж. Тондзос
Турбон, Кв. Марций 180
тюрсис 139, 140

У

Уедикесика, стратегия 168
уздиценזи, племе 152
урбанизация 133, 135, 139, 144, 145, 158, 165, 174, 178-180, 181, 186, 212, 228
Урсо, град 157
Ускудама, дн. Одрин 67, 76, 77
Усдицензиум 209
Утус, град 209

Ф

Фарсал, стратег 87, 122
Фарсала 69
федерати, федеративни градове 67, 72, 149
феодализъм, феодален 109, 112, 135, 174, 189, 190
Фест, Р. 60, 63, 74-77
фила 165-167, 172, 173, 179, 183, 216
филарх 167, 172, 183
Филарх, ант. автор 109
Филипеида, фила 166, 172
Филип II, 11-13, 24, 28, 37, 38, 40, 41, 56, 68, 96, 118-120, 132-136, 139, 146
Филип V 38, 44, 50-59, 136, 137
Филипи, град 64, 71, 84, 86, 87, 125, 129, 132, 135, 137
Филипополис, дн. Пловдив 11, 12, 48, 51-53, 67, 77, 88, 133, 134, 139, 162 ,166, 167, 170, 173, 176, 183, 205, 208-210, 214, 215, 221, 222, 224, 227
Филоитеймос 129
Филострат, Артемидор 122
Финики, град 50, 51
Финикия 135, 154
Флавии, имп. династия 151, 153, 162, 170, 209, 210
Флавиополис, град 162
Флак, Валерий 74
Флор 45, 60, 63, 64, 73-77, 80, 149
Фосфорион 17
Фригия, фриги 15, 16, 29, 225
Фритигерн, вестготски владетел 188
Фронтин 74, 75
фунди 152

Х

Хадриан 42, 121, 149, 157, 161, 164, 166, 170, 208-212
Хадрианополис 25, 43, 170, 172
Халис, р. 29
Халкедон, град 51
Халкидика 128
Ханибал 51
Хебреида, фила 166, 183
Хебризелмис, син на Севт III 17
Хеброс, Хебрус, дн. Марица 23, 31, 32, 44, 48, 58, 62, 64, 67, 77, 162, 170
Хезихий 226
Хеката 233
Хелеспонт 15, 30, 34, 128
Хелиос 180, 233
хемимонти, хемимонтанци 64, 67
Хемимонт, провинция 76, 77
Хемус, дн. Стара планина 14, 28, 31, 34, 36, 40, 43, 44, 54, 64, 67, 71, 76, 77, 80, 85, 87, 88, 105, 153, 159, 161, 168, 175, 181, 217, 218, 231
Хера, богиня 221, 223, 226, 230, 233
Хераклид, грък на служба при Севт II 102
Хераклида, фила 166
Хераклея Понтийска 30, 34, 109, 199, 213
Херакъл 198, 221, 223, 233
Хермес 143, 219, 233
Херодот 128, 219, 222, 226
Хероида, фила 166
Херонея, град 59, 66, 69, 79
хероон 217
Херос 113, 116, 185, 216, 221-226, 233
Херос Карабасмос 222
Херсонес Кенийски 62, 64, 162, 170; Тракийски 15, 23, 30, 31, 52, 53, 57-61, 64, 74, 85, 122, 128, 162, 169
хетайри 12, 41, 119, 133
Хефест 223
Хибрида, Г. Антоний 68, 71, 79
Хигия 220, 222, 225
Хиерон орос, планина 14
Хиероним, ант. автор 90
Хиос, о-в 87, 90
хипарх 11, 19, 21, 24, 26
хиперборейци 201
Хиподамова система 140
Хипомедонт 34
Хистрия, дн. Каранассуф 14, 33-37, 67, 76, 77, 86, 92, 93, 109, 112, 113, 165, 171, 180, 181, 187, 192, 213, 224
хонестиорес 185, 187, 194
хура 35-37, 69, 108-114, 121, 165
хорион 104, 130, 131
хоротезия 84, 86, 87, 92, 93, 110, 164
Хортензий, Луций 66
Хризостом, Дион 123, 124
християнство 228, 230
Христос, Исус 222
хумилиорес 185, 187, 194
Хюпсистос, бог 223-226, 233

Ц

Цезар, Гай Юлий 11, 30, 60, 62, 68-71, 106, 125, 150, 160
центурион 157, 193
Циабрус, р., дн. Цибрица 31, 151, 161
цивитатес 130, 132, 145, 146, 156, 160, 161, 171, 172
Цицерон 60, 64, 65, 69, 70, 79, 81

Ч

Чаталка, м. Старозагорско 205

Ю

Ювенций 57
Юнона 230
Юпитер 230
Юстин 28, 29, 38, 39
Юстинианов кодекс 189, 194

Я

Ямфорина, град 38, 51
Янтра, р. 160

Маргарита Тачева

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ В ДРЕВНОСТТА ПРЕЗ ЕЛИНИСТИЧЕСКАТА И РИМСКАТА ЕПОХА

Българска
Второ допълнено издание

Худ. редактор **Борис Драголов**

Формат 60/90/16
Печ. коли 22,5 Изд. коли 22,5

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“